

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ & ΙΣΤΟΡΙΑΣ**

**Π.Μ.Σ. «ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ & ΙΣΤΟΡΙΑ»
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ**

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ

**Ο ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ ΗΛΙΑΣ ΖΕΡΒΟΣ – ΙΑΚΩΒΑΤΟΣ
*Η ΖΩΗ, Η ΔΡΑΣΗ ΚΑΙ Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ, ΣΥΜΒΟΛΗ
ΣΤΟΝ ΕΝΩΤΙΚΟ ΑΓΩΝΑ ΤΗΣ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ***

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΑΘΗΝΑ 2014

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ Α' ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

	ΕΙΣΑΓΩΓΗ	σελ. 2
	ΤΑ ΕΠΤΑΝΗΣΑ ΜΕΤΑΞΥ ΑΝΑΤΟΛΗΣ ΚΑΙ ΔΥΣΗΣ	
	Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ	
I.I.	Ο χώρος και οι άνθρωποι. Συναπάντημα Λαών και Πολιτισμών από το Βυζάντιο ως την Αγγλική Προστασία (1815).	σελ. 14
I.II.	Ο Εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας των Ελλήνων του 1821 και η συμβολή των Επτανησίων σε αυτόν.	σελ. 16
I.III.	Η κίνηση των ιδεών.	σελ. 20
I.IV.	Η Μάχη των Ριζοσπαστών για την «Εθνική» Γλώσσα και οι εκπαιδευτικές πρωτοβουλίες των.	σελ. 31
I.V.	Ριζοσπαστισμός και Ορθοδοξία. Η θέση του Ηλία Ζερβού Ιακωβάτου στο ζήτημα της Θρησκείας.	σελ. 51
I.VI.	Οι Κοινωνικοοικονομικές συνθήκες στα Επτάνησα και η συμβολή τους στην εμφάνιση του Ριζοσπαστισμού.	σελ. 61
I.VII.	Τα κόμματα της Επτανήσου (Θ' Βουλής)	σελ. 66
	α) Το Μεταρρυθμιστικό κόμμα.	σελ. 66
	β) Το Ριζοσπαστικό κόμμα.	σελ. 73
	γ) Οι Καταχθόνιοι ή Προστασιανοί.	σελ. 77

ΜΕΡΟΣ Β' ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

	ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ ΤΟΥ ΗΛΙΑ ΖΕΡΒΟΥ – ΙΑΚΩΒΑΤΟΥ	
II.I.	Η υποστήριξη των Ατομικών και Πολιτικών Ελευθεριών και κοινωνικών εγγυήσεων από τον Ηλία Ζερβό-Ιακωβάτο.	σελ. 79
II.II.	Τα «κομιτάτα ενεργείας» - Η Μεγάλη Ιδέα και το Ανατολικό Ζήτημα στη σκέψη του.	σελ. 97
II.III.	Η ιδεολογία του Ηλία Ζερβού – Ιακωβάτου – Επιρροές.	σελ. 112
	Συμπεράσματα.	σελ. 146
	Βιβλιογραφία.	σελ. 148

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η επιλογή του θέματος δεν υπήρξε τυχαία. Αρχικά ομολογώ υπήρξε μία αβεβαιότητα προς τα πού έπρεπε να προσανατολιστώ, με ποια διάσταση αυτού του πολύπλοκου και γοητευτικού θέματος να ασχοληθώ.

Και πράγματι η παρούσα μελέτη αποτελεί τμήμα μιας ευρύτερης έρευνας που θα επεξεργαστεί σε όλες τις διαστάσεις και με λεπτομέρεια το θέμα αυτό. Η μελέτη αυτή εστιάζεται στις συνθήκες εμφάνισης του Ριζοσπαστισμού στο συγκεκριμένο χωροχρονικό πλαίσιο και στην συνδρομή της ιδεολογίας του Ηλία Ζερβού-Ιακωβάτου στο ριζοσπαστικό κίνημα της Επτανήσου το οποίο είχε διπλό προσανατολισμό δημοκρατικό και εθνικό. Ο Ηλίας Ζερβός υπήρξε μία από τις δύο αδιαφιλονίκητες προσωπικότητες του Επτανησιακού Ριζοσπαστισμού έως το 1855 όπου εμφανίζεται ο Κων/νος Λομβάρδος ο οποίος θα πάρει τα ηνία της ηγεσίας του Ριζοσπαστικού Κόμματος και θα πραγματοποιήσει το εθνικό περιεχόμενό του.

Είναι ένα θέμα που μου προκαλούσε το ενδιαφέρον γιατί ενσωματώνει μέσα του ένα μεγάλο μέρος της Ευρωπαϊκής ιστορίας, της ιστορίας των ιδεών και των κινημάτων όπου όλα αλληλοδιαπλέκονται και αλληλοτροφοδοτούνται διατηρώντας όμως ταυτόχρονα τη σχετική αυτονομία και ιδιοσυστασία τους.

Καθώς εξελίσσεται η μελέτη του παρελθόντος ενισχύεται η πεποίθηση ότι η πολυπλοκότητα των κοινωνιών του είναι ομολογη της πολυπλοκότητας των δικών μας κοινωνιών. Επίσης αναδεικνύονται και σχηματοποιούνται οι επιμέρους διαστάσεις του θέματος μέσα από εμπειρικά δεδομένα (τεκμήρια) που θα μας επιτρέψει να ερμηνεύσουμε τον κοινωνικό πολιτικό χαρακτήρα του κινήματος, προσπαθώντας να κατανοήσουμε το πνεύμα των ανθρώπων που μας απασχολούν, «να δούμε τη σκέψη πίσω από την πράξη τους».

Ειδικότερα στη βάση των προηγούμενων θα επιχειρήσω να εξειδικεύσω στην παρούσα φάση τη μελέτη στην κατεύθυνση της ιδεολογίας, δράσης και προσφοράς του στον ριζοσπαστικό Αγώνα που ωστόσο με την ένωση αποκόπτεται από το δημοκρατικό του περιεχόμενο. Τα ερωτήματα προς έρευνα είναι:

α. Ποια είναι η ιδεολογία του ηγέτη του ριζοσπαστικού κόμματος Ζερβού-Ιακωβάτου Ηλία και πως οραματίζεται την πολιτική και κοινωνική μεταβολή της Επτανησιακής Κοινωνίας;

β. Ποιό είναι το επαναστατικό κλίμα των ιδεών της εποχής το οποίο σε συνάρτηση με τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες «τις στέρεες ή λαμπρές ενότητες» κατά τα Annales, και την κοινωνική του τροχιά συνέβαλε στην ιδεολογική του στόχευση.

γ. Πως συνδυάζονται η γεωγραφία και ο πολιτισμός με τα ιστορικά γεγονότα τόσο εντός της Επτανήσου όσο και σε σχέση με το Ελληνικό Βασίλειο και την Ευρώπη προς την οποία τα Επτάνησα αποτελούν γέφυρα επικοινωνίας, αλλά και με τον ανταγωνισμό των Μεγ. Δυνάμεων στο νευραλγικό χώρο της Ν.Α. Μεσογείου.

δ. Ποιό το αποτέλεσμα των αγώνων του Ζερβού Ηλία και πια η συνολική εκτίμηση της προσφοράς του;

Με κεντρικό πρόσωπο τον Ηλία Ζερβό-Ιακωβάτο, ηγέτη του ριζοσπαστικού κινήματος του οποίου η ζωή, η δράση και ο δημόσιος λόγος σφράγισε την πορεία του επιχειρούμε τη μελέτη της μακράς περιόδου της Αγγλοκρατίας στον Επτανησιακό χώρο. Αυτή έληξε το 1864 με την οριστική προσάρτηση των νησιών στο Ελληνικό Βασίλειο και συνέθεσε το

διαφορετικό πλαίσιο κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής οργάνωσης μέσα στο οποίο πραγματοποιήθηκε η ιδεολογική και πολιτική συγκρότηση του Επτανησιακού Ελληνισμού. Παράλληλα φωτίζουμε την ιδιαίτερη συμβολή του ριζοσπάστη αγωνιστή στην ανάπτυξη και πορεία του κινήματος. Η ζωή και η δράση του τελευταίου εκτυλίσσεται σε μια περίοδο εξαιρετικά ενδιαφέρουσα όπου:

α) Για τη συγκρότηση της ταυτότητας των Επτανησίων δόθηκε αγώνας ως προς την άρνηση της ετερότητας που αφορούσε την ταυτότητα του κατακτητή-ταυτότητα γλωσσική και θρησκευτική - ή τις επιλογές του κατακτητή ως προς τα δυο παραπάνω στοιχεία. Επιλογές που αμφισβητούσαν την ιδιοπροσωπεία του Επτανησιακού Ελληνισμού και οι Ριζοσπάστες πρώτος μεταξύ αυτών ο Ηλίας Ζερβός κατήγγειλαν. Ειδικότερα από την τελευταία περίοδο του νεοελληνικού διαφωτισμού συστηματοποιείται η διδασκαλία της εθνικής γλώσσας (Δημοτικής) με στόχους την αναγνώριση της ως επίσημης για τη χρήση των διοικητικών υπηρεσιών της ξένης Διοίκησης και συνδέθηκε το αίτημα αυτό με εκείνο της ελευθεροτυπίας.

β) συναντώνται ποικίλα πνευματικά ρεύματα (από Ανατολή και Δύση), τα οποία σε συνάρτηση με τις πολιτικές μεταβολές που έζησαν οι Επτανήσιοι από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα ως την ώρα της Ένωσης με την Ελλάδα (21.5.1864) τονώνουν την Ελλαδική κοινωνία και συμβάλλουν στην πνευματική κίνηση της χώρας καθώς μεταφέρουν μία ρωμαλέα εθνική συνείδηση, ένα σφριγηλό κίνημα για γλώσσα δημοτική ως μέσο ελληνικής παιδείας αλλά και ώριμες πολιτικές αντιλήψεις για ελευθερία και δημοκρατία (Ιόνιος Ακαδημία, Επτανησιακή Λογοτεχνία, Ποίηση, Τέχνη).

γ) Σημειώνεται εκρηκτική ανάπτυξη της δημοσιογραφίας (μετά τις μεταρρυθμίσεις του Σήτωνα), οργάνωση των κοινοβουλευτικών πολιτικών αγώνων καθώς και τη συστηματοποίηση των πολιτικών ιδεών που οδήγησαν στη διαμόρφωση για πρώτη φορά σε ελλαδικό χώρο κομμάτων αρχών. Σε αυτά τα πεδία πρωτοστατεί ο Ηλίας Ζερβός του οποίου ο ρηξικέλευθος λόγος του είναι και η αιτία των εκτοπισμών και διώξεων που υπέστη.

δ) Οργανώνεται αντιπολιτευτικό κίνημα με αίτημα την κοινωνική και πολιτική μεταβολή καθώς και την εθνική αποκατάσταση των νησιών με το ελληνικό βασίλειο. Σε αυτό το κίνημα προσέδραμαν κοινωνικές κατηγορίες που επλήττοντο από τις συνέπειες της εφαρμοζόμενης αγγλικής πολιτικής στα νησιά στην οποία συνέδραμε και η ανάπτυξη του οργανωμένου καπιταλισμού στον οποίο πρωτοστατούσε η Προστάτιδα Δύναμη. Συνέπεια αυτών ήταν: οι εξεγέρσεις του 1848-49.

ε) Στο εσωτερικό του ριζοσπαστικού κόμματος από το 1855 σημειώνεται η διάσπαση σε «παλαιούς» και «νέους» κύριο κριτήριο διαχωρισμού υπήρξε ο χρόνος εμφάνισης της. Οι «παλαιοί» υπό την ηγεσία των Ηλία Ζερβού-Ιακωβάτου και Ιωσήφ Μομφερράτου εμφανίστηκαν κυρίως στην Κεφαλονιά. Οι δε «νέοι» στην Ζάκυνθο με επικεφαλής τον Κ.Λομβάρδο. Οι ομάδες αυτές αντίστοιχα ονομάστηκαν «αληθείς» και «ψευδείς». Όμως η υιοθέτηση αυτών των χαρακτηρισμών δεν ενδείκνυνται γιατί:

α) Η άμεση ένωση των νησιών με την Ελλάδα υπήρξε αίτημα και των 2 ομάδων. Η ομάδα των «Ενωτιστών» ζητούσε την ένωση αποσυνδέοντας την από το δημοκρατικό και κοινωνικό περιεχόμενο που της προσέδιδαν οι «παλαιοί» που ζητούσαν εσωτερικές βελτιώσεις στη ζωή των Επτανησίων.

β) Το αντιθετικό σχήμα «αληθής» - «ψευδής» είναι όροι που επινόησαν οι παλαιοί για να εξάρουν αφ'ενός μεν τον χαρακτήρα του προγράμματος τους αφ'ετέρου να στηλιτεύσουν την παρέκκλιση των νέων. Όμως οι χαρακτηρισμοί «αληθής» και «ψευδής» δεν έχουν σήμερα νόημα γιατί και οι «νέοι» αποτελούσαν μία μορφή του ριζοσπαστικού χώρου περισσότερο εναρμονισμένη με το πανελλαδικό εθνικό αίτημα της εποχής εκείνης.

στ) Η Ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα σηματοδοτούσε την ενσωμάτωση και της δεύτερης στη σφαίρα επιρροής της Αγγλίας, την εξυπηρέτηση της Ανατολικής πολιτικής της δεσμεύοντας τους όρους άσκησης εξωτερικής πολιτικής της πρώτης. Ο Ζερβός κατανοούσε βαθιά ότι στο πρόσωπο του καταδιώκετο η εθνικότητα και δεν πείστηκε ότι η υποχώρηση της Αγγλίας στο εθνικό ζήτημα οφείλετο στο σεβασμό της εθνικότητας αλλά στην απαγκίστρωση της από τα Επτάνησα με αδιαφανή προς το παρόν και πολλαπλάσια κέρδη στο μέλλον. Και δεν διαφεύστηκε ο Επτανήσιος πολιτικός. Η οξυδέρκεια του επιβεβαιώνεται και στο θέμα της λύσης του Ανατολικού Ζητήματος σε ότι έχει σχέση με τη Μεγάλη Ιδέα.

Ο Ριζοσπαστισμός ως πολιτική ιδεολογία με συγκεκριμένο σύστημα αξιών βρήκε την πρακτική του έκφραση στο πολιτικοκοινωνικό σύστημα του Ριζοσπαστικού κόμματος το οποίο διακίνησε τις πολιτικοκοινωνικές αρχές και ιδέες στα ευρύτατα και στα λαϊκά στρώματα της Επτανήσου δημιουργώντας το Ριζοσπαστικό κίνημα το οποίο είχε συγκεκριμένους στόχους. Το ριζοσπαστικό κόμμα ονομαζόταν «Δημοτικό» για να τονίσει την προέλευση του από το λαό και «εθνικόν» μας και αποσκοπούσε άμεσα στην Παύση της Προστασίας και την ένωση του με το ελεύθερο τμήμα του Ελληνικού έθνους.

Η ιδεολογία βέβαια αποτελεί μία μορφή δομής ή οργάνωσης του τρόπου με τον οποίο ερμηνεύουμε πολιτικά γεγονότα, εκδηλώσεις, ενέργειες, του τρόπου με τον οποίον αναγνωρίζουμε και κατανοούμε τον κόσμο στον οποίο ζούμε. Διαφορετικές ιδεολογίες ερμηνεύουν διαφορετικά τα παραπάνω. Μέσα στην ιδεολογία του Ριζοσπαστισμού συνυπάρχουν δύο ρεύματα: ο φιλελεύθερος εθνικισμός που αναγνωρίζει την αρχή της ανεξάρτητης εθνικότητας και ο δημοκρατικός ριζοσπαστισμός όπου οι ιδέες για λαϊκή κυριαρχία, κοινωνική απελευθέρωση και κατάργηση των κοινωνικών ανισοτήτων με μέτρα που ανακούφιζαν τον λαό ήταν αμοιβαία συνταιριασμένες σε σημείο που ο Παναγής Πανάς που παρέλαβε την σκυτάλη του ριζοσπαστισμού να διακηρύττει ότι η Ένωση των Επτανήσων αν δεν συνδέεται με την κοινωνική απελευθέρωση και τη λαϊκή κυριαρχία να θεωρείται «κήρυγμα μονομερές και αντιπατριωτικόν ως δέλεαρ της ξενοκρατίας». Ο Ριζοσπαστισμός προετοιμάζει το κλίμα με την ορολογία της γλώσσας, την επίκληση εννοιών και ιδεών για την εμφάνιση και εδραίωση των σοσιαλιστικών θεωριών στην Ελλάδα. Ως ιδεολογικό και κοινωνικοπολιτικό κίνημα είναι προϊόν των ιδιαίτερων κοινωνικο-οικονομικών συνθηκών και πνευματικών διεργασιών και ζυμώσεων που διαμορφώθηκαν κάτω από αντίξοες και πολυποικίλες περιστάσεις σ'αυτή την περιοχή του Ελληνισμού ο οποίος αποκτά επίγνωση της ιδιαίτερης ταυτότητας του μέσα από τη μακροχρόνια αντιπαράθεση του με τους εκάστοτε κυριάρχους. Η συνεργασία της Αγγλικής πολιτικής με τα απομεινάρια της ενετικής αριστοκρατίας δεν είναι ικανή από ένα χρονικό σημείο και πέρα να διασφαλίσει τη διατήρηση της πρώτης πράγμα που καθιστά επιτακτικά την ανάγκη της από μέρους της μετατόπισης του κέντρου βάρους συνεργασίας

της από τους καταχθόνιους στους μεταρρυθμιστές. Ακόμη και τότε ο ανένδοτος αγώνας των ριζοσπαστών και κύρια των δύο κορυφαίων Ζερβού (του οποίου τη ζωή και έργο μελετάμε) και Μομφερράτου που δεν πτοούνται από τις διώξεις προκειμένου να καταγγείλουν τις καταχρήσεις πρόσφατα θεμελιωμένων ελευθεριών (ελευθεροτυπία, ελεύθερη εκλογή κοινοβουλευτικών αντιπροσώπων και τοπικής αυτοδιοίκησης) αποτελεί ορόσημο ελευθερίας και αξιοπρέπειας. Ο Ζερβός επισημαίνει ότι «οι ασήμαντοι μεταρρυθμίσεις... ήταν αναγκαίαι συνέπειαι των μεγάλων της Ευρώπης συμβάντων και ότι αντηλλάχθησαν με την χύσιν τόσου αθώου αίματος και τον ετήσιον φόρον 120.000 τάλληρων παρατηρούμεν μόνον ότι μόλις ανεγνωρίσθησαν, αμέσως κατεστράφησαν η μεν ελευθεροτυπία δια της Υψηλής Αστυνομίας, η δε ελευθέρα εκλογή δια των σκανδαλωδών και παρανόμων επεμβάσεων και ότι ολοένα καταβάλλεται πάσα προσπάθεια να εξαλειφθούν και αυτά τα ίχνη των». Τα ηρωϊκά παραδείγματα των κορυφαίων του ριζοσπαστικού αγώνα αφυπνίζουν τις συνειδήσεις των Επτανησίων. Ο Ριζοσπάστης αγωνιστής ομολογεί ότι «η Επτάνησος δεν μάχεται με τους Αρμοστάς αλλά με την Προστασίαν». Επειδή δε η τελευταία συναισθάνονταν ότι οι αιχμαλωσίες την εξέθεταν διεθνώς και δεδομένου ότι αυτοί ήταν αθώοι για «εγκλήματα» που κατηγορούνταν για αυτό και συνεχώς προέτεινε χείρα συμφιλίωσης μέσω προτάσεων που ισοδυναμούσαν με απάρνηση του νοήματος των αγώνων τους, βλάβη των δικαίων της πατρίδας και εν τέλει «παραχώρησην προς αυτήν». Όπως τόνισε ο ανυποχώρητος αγωνιστής «αι συνθηκολογίαί δύνανται να λάβωσι χώραν επί πραγμάτων απολελυμένων ή διαφιλονικουμένων και δι'εμέ ούτε απολελυμένη ούτε αμφισβητούμενη ήτον η πατρίς διότι απέναντι ταύτης η διαγωγή μου ήτο καθ'όλα ανεπίληπτος».

Ο αγώνας και το συνολικό έργο του ανασύρουν στο προσκήνιο της ιστορίας το έπος του Επτανησιακού λαού και των ηρώων του που δίνουν μία άνιση μάχη με την Προστασία και τονίζεται το ηθικό μεγαλείο όχι μόνο των επωνύμων αλλά και η αντοχή, η καρτερία και το δράμα των απλών ανθρώπων και του τόπου τους στη μεγάλη απόφαση να αλλάξουν τα δεδομένα της ζωής και του τόπου τους. Αυτός ο αγώνας για την υπεράσπιση υψηλών αξιών (δημοκρατία, ελευθερία, ισότητα, κοινωνική δικαιοσύνης) που δεν επιδέχεται κανένα συμβιβασμό, περιφρονεί τα υλικά αγαθά είναι προωθητική δύναμη αλλαγής νοοτροπιών και θεσμικών αλλαγών στην κοινωνία. Πολύ περισσότερο όταν καταβάλλεται από άτομα που έχουν ή φιλοδοξούν να αποκτήσουν θεσμικό ρόλο και κοινωνικό κύρος. Και αυτή είναι η αξία της προσφοράς του Ηλία Ζερβού – Ιακωβάτου. Ότι όλα αυτά τα υπερασπίστηκε με συνέπεια και επιμονή όχι μόνο από τα έδρανα του Κοινοβουλίου, όχι μόνο από τις επάλξεις του τύπου αλλά γινόμενος και ο ίδιος δεσμώτης στον αφιλόξενο βράχο των Αντικυθήρων. «Το μικρόν αγωνοστάσιον περί της απολαύς των αναγκαίων μαχόμενοι με αρπακτικά όρνεα και άγρια θηρία» όπως θα τον ονομάσει. Λόγος και πράξη είναι αδιάλειπτα δεμένα μεταξύ τους στη συνείδηση του Ζερβού. Η δημιουργία έθνους μεγάλου ισχυρού, ανεξάρτητου (με τις προϋποθέσεις που θέτει) και ο ευρύτερος εκπολιτιστικός ο ρόλος του στα Βαλκάνια και την Ανατολή, ή οικουμενική δηλ. διάσταση του ριζοσπαστικού κινήματος, έχουν το σημείο εκκίνησης «εις τας εποχάς και τα προοίμια ούτως ειπείν της αναμορφώσεως των». Και ο Ριζοσπαστικός αγώνας είναι για τον Ηλία Ζερβό και τους ριζοσπάστες η αφετηρία «το προοίμιον» ανάπτυξης του Ελληνισμού για να διαδραματίσει «εν ευθέτω χρόνω» τον εκπολιτιστικό του ρόλο που

εμπεριέχει την αξίωση της δημοκρατικής ανάπτυξης «σύμπασας της Ανατολής». Είναι ένα στάδιο όπου η αξία των παραδειγμάτων ηρωισμού και αυταπάρνησης για «υπεράσπισιν ιδίων δικαιωμάτων και επίτευξιν του υψηλού προορισμού των ... αναπτύσσουσα το δημόσιον πνεύμα μορφώνει την ισχυράν και αήττητον κοινήν γνώμην...». Η θαρραλέα και ηθική στάση του Ζερβού Ηλία, στάση προάσπισης της αλήθειας ενός πρόωρου για τα ελληνικά δεδομένα προοδευτικού κινήματος θα διατρέχει τους αιώνες για να μας υπενθυμίζει την ευθύνη προάσπισης των συμφερόντων της κοινωνίας όχι απλά στο επίπεδο των διακηρύξεων αλλά και σε εκείνο των πράξεων. Είναι αυτή η ηθική στάση ένα εκτός των άλλων ισχυρό κίνητρο που με ώθησε να ασχοληθώ με τη μελέτη αυτού του πολύπλοκου θέματος.

Ο ριζοσπάστης πολιτικός η ζωή του οποίου είναι αντικείμενο της μελέτης μου είναι επηρεασμένος από τον ευρωπαϊκό διαφωτισμό (Αγγλογαλλικό) και τις ριζοσπαστικές ιδέες της γαλλικής επανάστασης (λαϊκή κυριαρχία, αλληλεγγύη, ισότητα...) καθώς και εκείνες των επαναστάσεων του 1848. Επίσης εμφορείται από τις ιδέες των ουτοπικών σοσιαλιστών Saint Simon, Proudhon, Ρομπ. Όουεν, της Ιταλικής Ενοποίησης (risorgimento) και ιδιαίτερα του Ιταλού Επαναστάτη Giuseppe Mazzini καθώς και τις φιλελεύθερες και ρομαντικές ιδέες της εποχής που αξίωσαν την εθνική ανεξαρτησία μέσα από ένα διπλό πρίσμα. Αυτό του φιλελεύθερου εθνικισμού που στηρίχτηκε στην «αφηρημένη εθνική συναδελφικότητα» που εγγυάτο το νέο συλλογικό υποκείμενό του κράτους-έθνους και του ρομαντικού εθνικισμού που διεκδικούσε την ανεξαρτησία με αναγωγή στην διαφορετικότητα ενός λαού, την ιδιαιτερότητά του. Η βάση όμως της ιδεολογίας στηρίζεται σε ελληνικά πολιτισμικά στοιχεία: τη γνώση της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας και ιστορίας, που εμπλούτισαν τη δυτική παράδοση, την ελληνορθόδοξη παράδοση με την ταυτόχρονη συνειδητοποίηση της διάρκειας των δεσμών της Επτανήσου με την Ανατολή. Πρόκειται λοιπόν για ένα κίνημα κοινωνικοπολιτικό και πνευματικό, προϊόν του τόπου του και των ιστορικών συγκυριών που το σημάδεψαν, εμπλουτισμένου από δυτικές επιδράσεις προσαρμοσμένων στην ελληνική – επτανησιακή πραγματικότητα προσδίδοντάς του ιδιαίτερη φυσιογνωμία, και επηρεάζοντας γόνιμα και δημιουργικά τους θεσμούς της. Είναι αυτή η εμπειρία της Επτανήσου που έχοντας διαμορφώσει κοινωνία με «στέρεον βίον» και «αποκατεστημένη με νόμους, τάξιν και ήδη χρηστά», θα αποτελέσει για το Ζερβό μετά την Ένωση αντικείμενο σύγκρισης με την πραγματικότητα του Ελληνικού Βασιλείου του οποίου «οι νόμοι ήσαν ατελείς εισέτι αχώνευτοι και μάλλον κεχωρισμένοι από τα ήθη της, διότι ήσαν αλλοτρίων εθνών θεσμοί, νεωστί μεταφυτευμένοι και κακώς εφαρμοζόμενοι». Την κατάσταση της άμεσης αφομοίωσης της Επτανήσου την αποδοκιμάζει διότι κατέστρεφε βίαια την ηθική τάξη της Επτανήσου χωρίς να εισαγάγει άλλη τελειότερη φέρνοντας την αταξία και παραλυσία.

Η χρονική μελέτη αυτής της εργασίας καλύπτει κυρίως την περίοδο από το 1815, χρονολογία συνολογής της Συνθήκης των Παρισίων όπου τα Επτάνησα τέθηκαν υπό την Βρετανική Προστασία και φθάνει ως την εποχή της Ένωσης δηλ. παρακολουθεί όλη τη ζωή και ενεργό δράση του Ριζοσπάστη πολιτικού (1894).

Η μελέτη του θέματος θα ακολουθήσει την εξής δομή:

Η μελέτη θα χωριστεί σε δύο μέρη:

Το πρώτο υποδιαιρείται σε έξι κεφάλαια. Εδώ επιχειρείται μία ιστορική αναδρομή από την αρχαιότητα ως την εποχή της Αγγλοκρατίας. Στην

αναδρομή αυτή γίνεται ένα άνοιγμα και στις άλλες επιστήμες σύμφωνα με τις αρχές της σχολής των Annales όπως Γεωγραφία, Οικονομία, Κοινωνιολογία συνδέοντας τες με τον Πολιτισμό. Ετσι μέσα από ένα μακρύ ιστορικό χρόνο χαρακτηριστικό του ιστορικού αυτού ρεύματος διαπιστώνουμε τα σταθερά στοιχεία της ιδιοτυπίας του Επτανησιακού πολιτισμού και διαπιστώνουμε ότι είναι συνυφασμένος με τη συγκεκριμένη κοινωνία, οικονομία και τη συλλογική νοοτροπία της. Εξετάζουμε τις καταβολές του, την εξέλιξη του τη διεκδίκηση για την αναγνώριση της ταυτότητάς του καθώς και την προοπτική εξομοίωσης με την Ευρώπη μέσω της παιδείας. Επίσης τους αγώνες για την αναγνώριση της ιδιαίτερης ταυτότητας του (γλώσσα – θρησκεία). Η συμβολή της Επτανήσου στην πνευματική κίνηση της χώρας (κίνημα για γλώσσα Δημοτική, Ιόνιος Ακαδημία ανάπτυξη Επιστημών – Τεχνών). Επιπλέον η έκρηξη της Ελληνικής Επανάστασης παρώθησε «φυσικόν και ακάθεκτο αίσθημα» των Επτανησίων να προστρέξουν στον αγώνα των υπόδουλων αδελφών τους με κάθε μέσο αδιαφορώντας για τις προβλεπόμενες ποινές.

Επίσης παραθέτω τις ιδεολογικές επιρροές που δέχθηκαν οι ριζοσπάστες καθώς επίσης και το γενικότερο ιδεολογικό κλίμα της εποχής εκείνης στην Ευρώπη. Καθοριστική υπήρξε η επίδραση που άσκησε ο ρομαντικός εθνικισμός στην Επτανησιακή Ποίηση και Λογοτεχνία προετοιμάζοντας και ενισχύοντας το κλίμα για την αποτίναξη των προστατών του. Εξετάζεται ο αγώνας των Επτανησίων για την επισημοποίηση της ελληνικής γλώσσας και τη χρήση της σ'όλες τις λειτουργίες του κράτους, ο οποίος γίνεται δυναμικότερος με το ριζοσπαστικό κίνημα ενώ το ζήτημα της εκπαίδευσης του Ιονίου λαού τίθεται παράλληλα με το ζήτημα της πολιτικής του ανεξαρτησίας και Ενωσης με την Ελλάδα. Γι'αυτό και οι ριζοσπάστες παίρνουν πρωτοβουλίες για να καλύψουν τα εκπαιδευτικά κενά που δημιουργήθηκαν εξαιτίας της έκρυθμης πολιτικής κατάστασης μετά την εξέγερση του 1849 και του φόβου που την ακολούθησε. Στην Επτάνησο το αίτημα αναγνώρισης της ελληνικής γλώσσας έβρισκε εμπόδιο και απεκάλυπτε την άρνηση της βρετανικής πολιτικής να αναγνωρίσει την ευρύτερη πολιτιστική και εκπαιδευτική δραστηριότητα του Επτανησιακού πολιτισμού ενώ σημαντικός ήταν και ο ρόλος της κινητοποίησης του πνευματικού και επιστημονικού δυναμικού της Επτανήσου και των καθηγητών της Ιονίου Ακαδημίας.

Θα δούμε τη σχέση ριζοσπαστισμού και Ορθοδοξίας και τη θέση του Ηλία Ζερβού πάνω στο ζήτημα της θρησκείας. Θα εξετάσουμε τις ιδιαίτερες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες στην Κεφαλονιά που οδήγησαν στην ριζοσπαστικοποίηση του κινήματος.

Επίσης θα δούμε πως η εισαγωγή της ελευθεροτυπίας οδήγησε στη διάκριση της πνευματικής και πολιτικής κίνησης στην Επτάνησο. Την αποκρυστάλλωση και οριοθέτηση των πνευματικών και πολιτικών ιδεών του Ριζοσπαστικού που αντιπροσωπεύθηκαν από τις εφημερίδες «Φιλελεύθερος» του Ηλία Ζερβού, «Αναγέννηση» του Ιωσήφ Μομφερράτου, «Χωρικός» των Δαυή, Κουρβισιάνου (Κεφαλονιά) «Ρήγας», των: Καλλίνικου Δημ. Βερύκιου Γεωργ. Ταβουλάρη Παύλου (Ζάκυνθος) «Ριζοσπάστη» από τον (Ποφάντη Χ.) καθώς και τα δημοσιογραφικά όργανα που εκπροσώπησαν τους άλλους πολιτικούς σχηματισμούς.

Το Β' μέρος περιλαμβάνει 3 κεφάλαια:

Στο Ι Κεφάλαιο που τιτλοφορείται «Η υποστήριξη των Ατομικών και Πολιτικών Ελευθεριών και κοινωνικών εγγυήσεων από τον Ηλία Ζερβό – Ιακωβάτο» γίνεται αναφορά στη μακρά παράδοση δημοκρατικών και

φιλελεύθερων αρχών που χρονολογούνται από την εποχή της άφιξης των δημοκρατικών Γάλλων στα νησιά και οφείλονται και στο ανεξάρτητο πνεύμα των κατοίκων τους η οποία εκδηλώνεται με την παρουσία της φιλελεύθερης παράταξης τους οποία εκδηλώνεται με την παρουσία της φιλελεύθερης παράταξης αν και όχι οργανωμένης αρχικά σε πολιτικό κόμμα, καθώς και στη συμβολή του Καποδίστρια να περιληφθούν πρόνοιες στο σχεδιασμό της συνθήκης του 1815 τέτοιες που να κατοχυρώνουν τις Βασικές αρχές και προϋποθέσεις λειτουργίας των «Ηνωμένων Πολιτειών των Ιονίων νήσων» βάσει αυτών δηλ. την Ενότητα, Ελευθερία, Ανεξαρτησία ασκώντας την Προστασία της με επωφελή τρόπο για το κράτος αυτό και δεσμευόμενη να τηρήσει τις δημοκρατικές αρχές των Συνταγμάτων του 1803 και του μετέπειτα (1806). Θα επισημανθεί το αμέριστο ενδιαφέρον του Κυβερνήτη για την τύχη της Πατρίδας του το οποίο εκδηλώνεται και από τις συστάσεις για ορθότερη διαχείριση της διοίκησης που εξέπεμψε στον Αγγλο Υπουργό Εξωτερικών με υπόμνημα για την πολιτικοκοινωνική κατάσταση των νησιών και την ανάγκη αποφυγής επεμβάσεων στην κατάρτιση των νόμων και τη διακυβέρνηση της χώρας και προώθησης διαπρεπών Επτανησίων ανδρών στην λειτουργία του κράτους. Παρουσιάζεται επίσης με συνοπτικό τρόπο η βασική δομή εγκατάστασης της Προστασιανή εξουσίας για την άσκηση της και τον έλεγχο της κοινωνίας που εξ αρχής αποδείχθηκε έξω από το πνεύμα της Συνθήκης του 1815. Προέχουν βέβαια για τους ριζοσπάστες η προώθηση του εθνικού ζητήματος και των εσωτερικών βελτιώσεων αφού οι ελευθερίες (ατομικές, πολιτικές) είναι λόγω της ξένης κατοχής χωρίς νόημα και εφόσον οι ίδιοι οικειοθελώς γίνονται θύματα στην υπηρεσία της πατρίδας. Παρά ταύτα διαπνεόμενος από φιλελεύθερες αρχές θα αναφερθεί στην ανάγκη προάσπισης των παραπάνω δικαιωμάτων βασικών για ένα αστικό φιλελεύθερο προάσπισης των παραπάνω δικαιωμάτων βασικών για ένα αστικό φιλελεύθερο κράτος. Θα εξετάσουμε την επιχειρηματολογία του Ζερβού προκειμένου να αντικρούσει κατηγορίες καταχθονίων και των περισσότερων μεταρρυθμιστών ότι οι ριζοσπάστες «δεν επέφεραν ουδεμίαν ωφέλειαν εις τον τόπον». Η πολεμική του Ζερβού θα επικεντρωθεί στο «Νομοσχέδιο περί ατομικής ασφάλειας» το οποίο οι ριζοσπάστες δεν ψήφισαν και γι'αυτό δέχτηκαν τα βέλη των Κυβερνητικών και Μεταρρυθμιστών. Σε δύο πράγματα θα εστιάσει α) στην άρνηση της Αστυνομίας Υψηλής ή Χαμηλής (εκτελεστικής) και ιδιαίτερα της δεύτερης που έχει υποκαταστήσει την πρώτη και β) στην πρόβλεψη να τίθεται το κράτος σε κατάσταση πολιορκίας γιατί κατά τη γνώμη τους «καθιέρωνε» προνόμια και εξουσίας αίτινες δεν υπήρχαν κατά το παρελθόν». Τέλος στο Κεφάλαιο αυτό αναφέρονται όλες οι περιπτώσεις θετικής Κοινοβουλευτικής παρέμβασης των ριζοσπαστών για προάσπιση των ατομικών και κοινωνικών εγγυήσεων των πολιτών.

Στο II κεφάλαιο του Γ' Μέρους θα αναφερθούμε στην ιδεολογία του Ηλία Ζερβού και τις επιρροές στη σκέψη του όπως αυτές είτε από καταγωγή - αφού ως ενός σημείου όπως δέχεται η μαρξιστική θεώρηση το κοινωνικό μας είναι καθορίζει τη συνείδηση μας είτε από την προσωπική μελέτη, βιώματα και περιστάσεις που λίγο πολύ μας δίνουν την δυνατότητα να κατανοήσουμε τον κόσμο μ'ένα συγκεκριμένο τρόπο και τη θέση μας σ'αυτόν. Τελικά θα δούμε ότι ο Ηλίας Ζερβός είναι δέκτης ενός συνόλου επιρροών τέτοιων που δικαιολογεί η γεωγραφική θέση της γενέτειρας του όπου επιτρέπει τη συνομιλία Ανατολής και Δύσης και όπου ο ίδιος έχοντας βαθιά επίγνωση της πολιτιστικής ιδιαιτερότητας του ελληνισμού και του

εκπολιτιστικού του ρόλου στη μακράιωνη ιστορική πορεία προσαρμόζει τα ευρωπαϊκά πολιτισμικά πρότυπα στην πολιτικοκοινωνική εμπειρία της Επτανήσου ανασυνθέτοντας με τρόπο δημιουργικό τον Επτανησιακό Πολιτισμό. Στο κεφάλαιο αυτό επιπλέον επιχειρείται ένας παραλληλισμός του Ζερβού και ευρωπαίων πνευματικών ανθρώπων της εποχής σε μια προσπάθεια ανίχνευσης ιδεολογικών δανείων αλλά και μία έρευνα του ευρύτερου ιδεολογικού κλίματος και ιδεολογικών συσχετισμών στην Ευρώπη και Ελλάδα της εποχής του.

Στο ΙΙΙ Κεφάλαιο του Δ' Μέρους θα εξετάσουμε την σύνδεση του ριζοσπαστικού κινήματος με το Ιταλικό Risorgimento και τα απελευθερωτικά κινήματα άλλων βαλκανικών λαών καθιστώντας το μια πτυχή του πολύπλοκου Ανατολικού Ζητήματος. Το Ενωτικό Ζήτημα περιπλέκεται και με τη Διπλωματία των Μεγάλων Δυνάμεων που επιχειρούν να καθοδηγήσουν τις μικρές χώρες δημιουργώντας τις προϋποθέσεις εξάρτησης των τελευταίων από αυτές. Παρουσιάζουμε την αποστασιοποίηση του Ζερβού Ηλία (αλλά και του Ιωσήφ Μομφερράτου) από μυστικές οργανώσεις «που δραστηριοποιούνται στην Ανατολή για τον γενικό ξεσηκωμό και τους λόγους άρνησης συμμετοχής του σ'αυτές όπως απορρέουν από τα έργα του («Βιογραφία» «Αι δύο πρωτεύουσai της Ανατολής», «Το Ενωτικό Ζήτημα και η αγυρτεία αποκαλυπτόμενα»· τις επιδιώξεις της Διπλωματίας για έξωση του Οθωνα και τους τρόπους επέμβασης της στην Ελληνική πολιτική ζωή για να την κατευθύνει· περιγράφουμε την αντανάκλαση της πολιτικής και κοινωνικής κατάστασης του Ελληνικού Βασιλείου επί Οθωνα στα Επτάνησα στην περίοδο της επίσημης αντίδρασης των Επτανησίων κατά της Προστασίας, η ευημερία του οποίου συγκρινόμενο με την κακή κοινωνική κατάσταση των Επτανησίων αναπτέρωνε τις ελπίδες τους και ενέτειναν τους αγώνες τους στην κατεύθυνση της Ένωσης· εξηγούμε για ποιους λόγους ο Ζερβός τίθεται ενάντια στην έξωση του Οθωνα ο οποίος κατ'εκείνον με καρτερία και γενναιότητα προσπαθούσε να διατηρήσει την ενότητα του νεοσύστατου κράτους από τις επεμβάσεις και τις απειλές της Διπλωματίας και να ανταποκριθεί στις προσδοκίες των Ελλήνων που ήταν συνεπαρμένοι από το μεγαλοϊδεατικό όνειρο· το τελευταίο εκμεταλλεύονταν κατάλληλα τόσο εσωτερικές (αντιπολίτευση) όσο και εξωτερικές δυνάμεις προς όφελος τους η κάθε μια· την πολεμική του Ζερβού προς τον Λομβάρδο και θα αναλύσουμε την δική του εκδοχή της Μεγάλης Ιδέας θέτοντας τις προϋποθέσεις εδαφικής επέκτασης, καθώς επίσης θα δούμε από μέρους του μια πρώιμη κοινωνιολογική και πολιτική προσέγγιση της Ελλαδικής κοινωνίας. Τέλος εντυπωσιάζει η περιγραφή του για την ενδεχόμενη λύση του Ανατολικού Ζητήματος, που εναπόκειται κατά την γνώμη του στο μακρύ μέλλον και επιβεβαιώνεται σημαντικά τόσο ως προς τις προϋποθέσεις όσο και ως προς τις συνθήκες επίλυσής του.

Για τη συλλογή του αρχειακού υλικού κατέφυγα στις βιβλιοθήκες της Κεφαλονιάς Κοργιαλένιο (Αργοστολίου) και Ιακωβάτειο (Ληξουρίου) καθώς και το Τ.Ι.Α.Κ. (Τοπικό Ιστορικό Αρχείο Κεφαλονιάς). Στην Αθήνα προσέφυγα στο αρχείο του Ηλία Ζερβού – Ιακωβάτου που φυλάσσεται στο «Κέντρο Έρευνας της Ιστορίας του Νεώτερου Ελληνισμού» της Ακαδημίας Αθηνών και από το ψηφιοποιημένο αρχείο εφημερίδων στη Βιβλιοθήκη της Βουλής μελέτησα τις εφημερίδες «Φιλελεύθερο» του Ζερβού – Ιακωβάτου καθώς και αποσπασματικά «Αναγέννηση», «Χωρικό», «Πατρίς». Επίσης προσέφυγα για μελέτη στη διδακτορική διατριβή της Μιράντας

Παξιμαδοπούλου-Σταυρινού «Οι εξεγέρσεις της Κεφαλληνίας κατά τα έτη 1848-49» όπως επίσης και σε εκείνη της Αννας Κοντονή «Φιλελεύθεροι διανοούμενοι και δεξίωση τους στον Επτανησιακό χώρο: Ιδεολογία και Πολιτική των Μεταρρυθμιστών 1848 – 1864». Σ' αυτήν η ερευνήτρια ασχολείται με την ιδεολογία και πολιτική πρακτική των μεταρρυθμιστών οι οποίοι στοχεύουν στον εκσυγχρονισμό του Κράτους την περίοδο αυτή. Επίσης, στη μελέτη χρησιμοποίησα ποικίλα ιστορικά τεκμήρια, επιστολές, υπομνήματα, πρακτικά Ιονίου Βουλής, συνθήκες κ.α. Με αυτά τα ιστορικά τεκμήρια προσέγγισα το θέμα μου από άποψη ιστορική και κοινωνιολογική ώστε να εμβαθύνω σε αυτό καθώς και στις τοπικές ιδιαιτερότητες και να συνεξετάσω την τοπική ιστορία με την ιστορία ευρύτερων κοινωνικών συνόλων συνδέοντας την και με την γενική ιστορία.

Έχοντας κατά νου ότι η ιστορία ασχολείται με μοναδικότητες (Tilly, Colthorp) και ότι «η αναζήτηση μοναδικών σταθερών χαρακτηριστικών της Επανάστασης έχει παραχωρήσει τη θέση της στην αντίληψη περί του μεταβαλλόμενου πεδίου εντός του οποίου λαμβάνουν χώρα οι επαναστάσεις» επιχειρούμε μια ιστορική σύγκριση της Επτανησιακής – Ελληνικής πραγματικότητας με άλλες της ίδιας εποχής. Ο αγροτικός χαρακτήρας της Επτανήσου που επιβλήθηκε από τους διαφορετικούς κατακτητές και ενδυναμώθηκε στην περίοδο της αγγλοκρατίας αποτέλεσε τροχοπέδη τόσο στην απελευθέρωση των αστικών δυνάμεων από τους φραγμούς που έθετε η γαιοκτησία μιας και η τελευταία επικαθορίζει τη δυναμική τους και τα όρια της δράσης τους όσο και στην γενικότερη αυτοδύναμη ανάπτυξη των νησιών. Η τελευταία ακυρώνονταν στο βαθμό που λειτουργούσε στα πλαίσια ενός παγκοσμιοποιημένου, για την εποχή του συστήματος εκμετάλλευσης αποικιακού χαρακτήρα ή μεταφοράς πόρων στην μητρόπολη – κέντρο (Λονδίνο). Ετσι δεν είναι παράδοξο όταν διαπιστώνουμε τον συγκεντρωτικό χαρακτήρα μιας εξουσίας που ελέγχει αποτελεσματικά και με επιδέξιο τρόπο μέσα από τους θεσμούς της το σύνολο της κοινωνίας προσαρμόζοντας τους τελευταίους κάθε φορά στις ειδικές τοπικές όσο και διεθνείς συνθήκες με επωφελή γι' αυτήν τρόπο. Ούτε πάλι όταν διαπιστώνουμε κάποιες αναλογίες λόγω ακριβώς αυτού του χαρακτήρα λειτουργίας του κράτους που στηρίζονταν στην παροχή προνομίων και διανομή θέσεων στους εξουσιαζόμενους με άλλα μοντέλα κρατικής κυριαρχίας που κλονίστηκαν (π.χ. Γαλλική μοναρχία). Ετσι κατά τη διακήρυξη της Theda Skocpol «η ουσία της συγκριτικής ιστορίας είναι να επιβεβαιώνει την ιδιαιτερότητα της κάθε περίπτωσης αποδεχόμενη την ίδια στιγμή το γεγονός πως κάθε ιδιαιτερότητα διαμορφώνεται από γενικές δυνάμεις που λειτουργούν σε κοινωνιακό ή σε παγκόσμιο επίπεδο. Συνεπώς σκοπό μας είναι να εκθέσουμε τις εν λόγω δυνάμεις όπως αυτές επενεργούν πάνω σε πολύ ιδιαίτερες και μοναδικές περιστάσεις, με την ελπίδα να ρίξουμε φως τόσο σε ιστορικές ιδιαιτερότητες όσο και σε εκείνες τις μεταβαλλόμενες δομές στο ευρύτερο παγκόσμιο ιστορικό πλαίσιο οι οποίες δεν καθιστούν τις σύγχρονες επαναστάσεις ούτε εντελώς ανόμοιες αλλά ούτε και τελείως όμοιες με τις «κλασικές».¹¹ Ετσι όλες οι επαναστάσεις μοιράζονται κάποια χαρακτηριστικά ακόμη και αν αυτές διαφέρουν ως προς πάρα πολλά άλλα σημαντικά (χαρακτηριστικά) Συγκρίνοντας την επτανησιακή αντιπολιτευτική και κοινωνική πραγματικότητα σε σχέση με άλλες ευρωπαϊκές (π.χ. γαλλική) βλέπουμε ότι:

α) οι γαιοκτήμονες και κυρίως όσοι εκπροσωπούν την παλιά ενετική αριστοκρατία προτιμούν να διαμένουν στις πόλεις για να διεκδικήσουν θέσεις

και προνόμια από την εξουσία, για να αντισταθμίσουν τυχόν απώλειες στα εισοδήματα τους από τυχόν οικονομική ύφεση.

β) Τα αστικά επαγγέλματα και κυρίως τα ελεύθερα (δικηγόροι, συμβολαιογράφοι, έμποροι) επιβιώνουν στον κύκλο παραγωγής και εμπορίας αγροτικών κυρίως προϊόντων και υπηρεσιών (αγορά, πώληση σταφίδας, συμβόλαια αγοραπωλησιών και ενοικίασης γης χρεώγραφα, κληρονομικές διαφορές διενέξεις διαδίκων αγροτικού χαρακτήρα κ.α.).

γ) Συνειδητοποίηση των ταξικών διαφορών περισσότερο ή λιγότερο (διανοούμενοι γαιοκτήμονες / αστοί – χωρικοί) που παρά την επιδιωκόμενη ταξική συμμαχία κυρίως από τους προνομιούχους δεν αποφεύγεται το σπάσιμο της αλυσίδας, η εγκατάλειψη του κοινού πεδίου αγώνων και η αυτοδύναμη και ιδιαίτερα ως ενός σημείου έκφραση των αιτημάτων κάθε ομάδας (αστών, χωρικών).

Αξιοποιούμε το μοντέλο του βρετανού Peter Beerman ο οποίος χρησιμοποίησε τεχνικές ανάλυσης των δικτύων για να εξετάσει ενδελεχώς τις μεταβαλλόμενες σχέσεις μεταξύ των γαιοκτημόνων στο Νόρφολκ της Αγγλίας του αιώνα που προηγήθηκε του αγγλικού εμφυλίου πολέμου. Βέβαια οι κοινωνίες και οι συνθήκες διαφέρουν ωστόσο θεωρώ ότι τα πορίσματα του ερευνητικού αυτού προγράμματος προσαρμοσμένα στις ξεχωριστές τοπικές ή και ευρύτερες συνθήκες της Επτανήσου διατηρούν την αξία τους γιατί «σε ένα δεδομένο τόπο και χρόνο πολλά κράτη μοιράζονται τους ίδιους πολιτικούς, εθνικούς και διεθνείς κανόνες και εξαιτίας τούτου προκύπτουν κατά προσέγγιση ομοιότητες αλλά και διαφοροποιήσεις τις επαναστατικές εμπειρίες αυτών των κρατών. Στην απόπειρα της σύγκρισης μεταξύ δυο κοινωνιών Αγγλικής και Επτανησιακής – Ελληνικής έχω να παρατηρήσω α) το Εθνικό Κέντρο με το οποίο τα δίκτυα, στο εσωτερικό των οποίων διαμορφώνονται αντικαθεστωτικές θρησκευτικές ταυτότητες βρίσκεται έξω από τα όρια του Προστατευόμενου Κράτους της Επτανήσου και δίπλα σ'αυτά, β) το Εθνικό Κέντρο ως νεοσύστατο κράτος, καρπός εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα στον οποίο συνέδραμε και η Προστάτιδα Δύναμη έχει δεσμεύσεις απέναντι της και περιορισμένη γι'αυτό κυριαρχία η οποία κάθε στιγμή δοκιμάζεται από τις επεμβάσεις της (Πασίφικο, Παρκερικά, αποθάρρυνση απόπειρων επέκτασης του) προκειμένου να διατηρηθεί στην περιοχή η νομιμότητα και ισορροπία των δυνάμεων όπως η πρώτη την εννοεί γ) το εύρος και η ικανότητα της εδαφικής προσαύξησης του εθνικού κέντρου έτσι ώστε να συμπεριλάβει και την Επτάνησο αμφισβητείται – παρά τις προσπάθειες (εθνικές Εταιρείες) λόγω της υλικής, και της πολιτικής καχεξίας του τόσο στο εσωτερικό όσο και στο ευρύτερο γεωπολιτικό περιβάλλον. δ) Αμφισβητείται ακόμα και η δυνατότητα αυτοδύναμων και μακρόπνοων πολιτικών σχεδιασμών λόγω της οικονομικής και πολιτικής εξάρτησης από τη δεσπόζουσα Δύναμη η οποία φιλοδοξεί συνεχώς να ανανεώνει και να διευρύνει υπέρ της τους όρους κυριαρχίας της στην περιοχή. ε) Η ίδια η Προστάτιδα Δύναμη αντλώντας από την δική της επαναστατική εμπειρία τόσο στο εσωτερικό (παρελθόν) όσο και στις χώρες που απλώνεται η κυριαρχία της γνωρίζει πως να αποδυναμώνει οποιαδήποτε κινήματα αμφισβήτησης, διαμαρτυρίας ή αντίστασης στην εξουσία της ή και χειραφέτησης από αυτήν. Στην περίπτωση της Επτανήσου ανάλογα με το χρόνο, τις εκάστοτε κοινωνικοπολιτικές συνθήκες και τους επιδιωκόμενους σκοπούς τόσο σε μικρή όσο και σε ευρεία κλίμακα επιλέγει και προσεγγίζει ως συνομιλητές και εν δυνάμει συμμάχους άτομα διαφορετικών ιδεολογικών αναφορών (καταχθόνιους, μεταρρυθμιστές,

ριζοσπάστες) αξιοποιώντας τόσο τη γνώση των πηγών κοινωνικής δυσαρέσκειας όσο και την ύπαρξη κοινωνικών διαιρέσεων και φιλοδοξιών ώστε να αποδυναμώσει τα δίκτυα πολιτικής κινητοποίησης.

Ο Coldston (Jack A) διακρίνει μια τριάδα αιτιών που έχουν την τάση να επανεμφανίζονται στις εξεγέρσεις: ελάττωση των κρατικών πόρων σε σχέση με τις δαπάνες και τους πόρους των ανταγωνιστών, αύξηση της αποξένωσης και της διαίρεσης των elites και αναπτυσσόμενη λαϊκή δυσαρέσκεια και αυτονομία. Και οι τρεις αυτές αιτίες υπάρχουν και δικαιολογούν τις επανησιακές εξεγέρσεις (1848, 1849). Το ζητούμενο είναι ποτέ αυτές οι αιτίες θα πυροδοτούνταν από μία πληθώρα δυνάμεων ανάλογα με το πώς αυτές διαντιδρούν με τους θεσμούς και τις δομές στο πλαίσιο της Επανησιακής Κοινωνίας. Η Αγγλική ισχύς κατάφερε να εξουδετερώσει τη λαϊκή πίεση την πανίσχυρη αυτή δύναμη προώθησης της κρατικής κατάρρευσης μετατρέποντας τη σε δύναμη που να μπορεί να ελέγξει.

Πάντως αυτά που πρέπει να έχουμε υπόψιν μας και στα οποία καταφάσκει ο Tilly είναι ότι:

α) Δεν πρέπει να γενικεύουμε. Δεν υπάρχουν σταθερά υποδείγματα πολιτικών «επαναστατικών» διαδικασιών που να ισχύουν παντού πάντοτε τα ίδια. Γιατί οι κανονικότητες στην πολιτική ζωή είναι διιστορικές και συνίστανται σε αιτίες οι οποίες επανεμφανίζονται συχνά και οι οποίες στο πλαίσιο διαφορετικών συνθηκών και διαφορετικών γεγονοτικών αλληλουχιών τείνουν σε εξαιρετικά ποικίλες αλλά πάντως εξηγήσιμες συνέπειες. Δηλ. δεσμευόμαστε από αιτιότητες που προκύπτουν και δίνουν ποικίλα αποτελέσματα.

β) Τα επαναστατικά άτομα δεν προέρχονται από λαϊκά στρώματα.

γ) Η οργάνωση δεν είναι προνόμιο μόνο της εξουσίας. Αλλά στην κρατική εξουσία οι μονάδες που εναντιώνονται σε αυτήν αντιδρούν με τρόπους που θεμελιώνουν άλλη οργάνωση.

δ) Τα συλλογικά υποκείμενα (όπως π.χ. τα κινήματα) διαμορφώνουν κοινούς στόχους και μέσα (ριζοσπαστικό κίνημα).

ε) Ότι δεν ενδείκνυται να διακατεχόμαστε από την πρόθεση να βάζουμε όρια δηλ. το κράτος ως κέντρο μιας Επικράτειας. Αλλά πρέπει φαντασιακά να δούμε ως που φθάνουν οι ακτίνες του, η ιδεολογία του ως που είναι κυρίαρχη. Ετσι η Επτάνησος εμπεριέκλειε μέσα της δυνάμεις υποταγής και αφοσίωσης στην κυρίαρχη ιδεολογία ενός άλλου κράτους, του αρτισύστατου Ελληνικού Βασιλείου πολύ πριν την Ένωση της με αυτήν.

στ) Παρουσιάζεται στην Επτάνησο μια τριπλή ταξικότητα: φεουδαρχική, νεωτερική, εθνοτική - θρησκευτική.

ζ) Ο τόπος, ο χρόνος οι γεγονοτικές ακολουθίες επηρεάζουν έντονα τον τρόπο με τον οποίον εκτυλίσσονται οι πολιτικές διαδικασίες που και γι' αυτό έχουν έναν αναπόδραστα ιστορικό χαρακτήρα.¹⁵

η) Η αναζήτηση συγκρίσεων στη βάση της χρονικής εγγύτητας προάγει την κατανόηση ενώ η προσπάθεια οικοδόμησης διιστορικών ευρύτερων μοντέλων περί επανάστασης είναι καταδικασμένη σε αποτυχία.¹⁶

Ολοκληρώνοντας την εισαγωγή μου θα ήθελα να ευχαριστήσω τον σύμβουλο και καθηγητή μου κ.Θεοτοκά Νίκο που με την αμέριστη καθοδήγηση και κατανόηση των δυσκολιών στάθηκε πολύτιμος αρρωγός για την ολοκλήρωση της μακράς επίπονης και εξαιρετικά ενδιαφέρουσας αυτής μελέτης μου. Επίσης τον ίδιο και τους κ.Καθηγητές Κοταρίδη Ν. και Βαφέα Ν. που με τις παραδόσεις τους και τις γνώσεις τους στην εμβάθυνση του

αντικειμένου της Μεθοδολογίας της Ιστορίας εμπλούτισαν τις προσεγγίσεις μου στον τομέα αυτό. Τη κ.Λούβη που στο στάδιο φοίτησης ακόμη επεσήμανε τον τρόπο και την αξία της υποστήριξης ιστορικών μελετών στον τύπο της εποχής και με ώθησε στην αναζήτηση αρχειακού υλικού, το σύνολο των καθηγητών του μεταπτυχιακού, το οποίο αποτέλεσε για μένα ένα εργαστήριο γνώσεων και τρόπου συγγραφής της Ιστορίας.

Ιδιαίτερα ευχαριστώ τον κ.Αρβανιτάκη για τις πολύτιμες παρατηρήσεις του σχετικά με το θέμα της μελέτης, επίσης τη φίλη και συμφοιτήτρια κ.Ματασιά Αικατερίνη αρχειονόμο και φιλόλογο - εκπαιδευτικό για τις χρήσιμες και διαφωτιστικές συμβουλές της που προσεγγίζαμε στο μεταπτυχιακό καθώς και τη φίλη και συνάδελφο κ.Ζαφειράκη Ζαμπία, μαθηματικό – εκπαιδευτικό και γνώστρια στη διαχείριση λογιστικών για την τεχνική της υποστήριξη όσον αφορά τη διαχείριση των μικροφίλμ.

Πολύ σημαντική και γενναιόδωρη υπήρξε η βοήθεια και στήριξη των ανθρώπων που εργαζόντουσαν είτε σε Ιστορικά αρχεία (Ιστορικό Αρχείο Κεφαλονιάς – Αργοστόλι), είτε σε βιβλιοθήκες (Κοργιαλένειος Βιβλιοθήκη – Αργοστόλι-, Ιακωβάτειος Βιβλιοθήκη –Ληξούρι-, Ακαδημία Αθηνών, Μπενάκειος – Εθνική Βιβλιοθήκη, Βιβλιοθήκη Βουλής των Ελλήνων.

Εξίσου σημαντική υπήρξε και η συμβολή του φιλικού και οικογενειακού μου περιβάλλοντος που με εμπύχωσαν και στήριξαν την προσπάθειά μου.

ΜΕΡΟΣ Α ' **ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι**

ΤΑ ΕΠΤΑΝΗΣΑ ΜΕΤΑΞΥ ΑΝΑΤΟΛΗΣ ΚΑΙ ΔΥΣΗΣ - Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ.

Ι.Ι. Ο χώρος και οι άνθρωποι - Συναπάντημα Λαών και Πολιτισμών από το Βυζάντιο ως την Αγγλική Προστασία.

Ο όρος Επτάνησος δεν είναι γεωγραφικός αλλά πολιτειακός αφού δεν περιλαμβάνονται οι Εχινάδες αλλά τα Κύθηρα διότι αυτά διετέλεσαν υπό την διοίκηση των Βενετών και των Άγγλων.¹ Από τον τύπο αυτό έχουμε τις εκφράσεις: Επτάνησος Πολιτεία, η εν Επτανήσω Βουλή, Ένωσης Επτανήσου, ιστορία Επτανήσου κ.ά.

Οι αρχαίοι γεωγράφοι της Μεσογείου την διαίρεσαν σε μικρότερες σε έκταση θάλασσες, περιορισμένες και ονομαζόμενες από το όνομα των τόπων τους οποίους αυτές περιέβρεχαν. Μερικές φορές και οι μύθοι συνέβαλλαν στην ονομασία. Ένας τέτοιος μύθος από τους επικρατέστερους είναι και αυτός της Ιούλης. Η διαίρεση αυτή υπαγορεύθηκε από σκοπούς γεωγραφικούς και πρακτικούς για ακριβή προσδιορισμό των θέσεων της Μεσογείου και για να διευκολύνουν τις κινήσεις των ναυτικών και την επικοινωνία μεταξύ των κατοίκων. Έτσι έχουμε επί μέρους πελάγη όπως το Ιβηρικό, το Σικελικό, το Τυρρηνικό, το Λυβικό, το Κρητικό, το Αιγαίο αλλά και μεταξύ αυτών το Ιόνιον. Συχνή είναι η αναφορά του όρου αυτού από τους αρχαίους συγγραφείς και ποικίλος ο προσδιορισμός της θέσης και έκτασής του.

Οι Ρωμαίοι γεωγράφοι που στηρίχθηκαν στη χαρτογράφηση των αρχαίων Ελλήνων παρά τις μικρές συγχύσεις (όπως μεταξύ Εχινάδων ή

Στροφάδων) και τις διαφοροποιήσεις σε μερικές ονομασίες Ιόνιων νήσων (Αστερία, Πρώτην, Νήριτος) χρησιμοποιούν τον όρο «Ιόνιο» ή «Ιονία». Γράφει ο Αππιανός (Αννίβ. 8) «Οικούσι δε τα μεν Έλληνες αμφί την Ιόνιον ακτήν, το δε Κέλται». Ο ίδιος πάλι αναφέρει «Ιόνιον θάλασσαν».

Τέλος ο Βυζαντινός χρονικογράφος Λαόνικος Χαλκοκονδύλης αναφέρει ότι οι Ενετοί προκειμένου να εμπορευθούν έστελναν πλοία «εις τε το Ιόνιον και το Αιγαίον»². Σήμερα το Ιόνιο παραμένει συνδεδεμένο με την Ιστορία και τη Γεωγραφία της Ελλάδας και έδωσε το όνομά του στα νησιά που βρίσκονται κοντά στα δυτικά παράλιά της τα καλούμενα και Ιόνια Νησιά.

Η γεωγραφική και γεωπολιτική θέση των Επτανήσων προσέλκυσε από αιώνες πριν το ενδιαφέρον διαφορετικών λαών που διέβλεπαν σε αυτά ένα σημαντικό προγεφύρωμα στην Ανατολή.

Μετά την κατάληψη της Κεφαλονιάς, Ιθάκης και Ζακύνθου από τους Νορμανδούς το 1185 και ως το 1864 που ενώθηκαν με την Ελλάδα, τα Επτάνησα γνώρισαν την ξένη κατοχή. Νορμανδοί, Φράγκοι, Ορσίνι, Τόκκοι, Ανδεγαυοί, Τούρκοι πειρατές, Βενετοί, Γάλλοι, Ρωσοτούρκοι ξανά Γάλλοι και τέλος οι Άγγλοι διαδέχονται ο ένας τον άλλον, στη διάρκεια επτά αιώνων αφήνοντας και στοιχεία που ενσωματώθηκαν γόνιμα και δημιουργικά μέσα στον ιδιότυπο Επτανησιακό πολιτισμό.

Μέσα σε αυτές τις συνθήκες οι Επτανήσιοι αγωνίστηκαν με σθένος να διατηρήσουν την ταυτότητά τους που ενδυναμώνεται με την φυγή και εγκατάσταση πολλών Κωνσταντινοπολίτικων οικογενειών και Ελλήνων από πολλά μέρη του Ελλαδικού χώρου (στρατιωτών, επαγγελματιών, χωρικών) που ευνοούν οι Βενετοί, ως ανάχωμα στην Οθωμανική πλημμυρίδα που σκεπάζει την Ελλάδα.

Μεταφυτεύεται έτσι στην Επτάνησο το πνεύμα της Ελληνικής Αναγέννησης στα χρόνια των Παλαιολόγων και συνδέεται με το πνεύμα της Αναγέννησης που κυριαρχεί ήδη στη γειτονική Ιταλία του ΙΕ΄ αιώνα. Αυτό γίνεται φανερό από τη διαμόρφωση της Εκκλησιαστικής Ζωγραφικής στα Ιόνια Νησιά. Τα σωζόμενα έργα αρχίζουν από τη Βυζαντινή τεχνοτροπία και μέσα από μια διαδοχική εξέλιξη που θα φτάσει ως τις αρχές του ΙΘ΄ αιώνα θα κορυφωθεί στο τέλος του ΙΖ΄ και αρχές του ΙΗ΄ σε μια αυτόχθονη μορφή ζωγραφικής που στη Ζάκυνθο κυρίως πήρε τα χαρακτηριστικά μιας ξεχωριστής Επτανησιακής Σχολής.³

Πώς όμως προέκυψε το κράτος των Ιονίων Νήσων; Με τη συνθήκη του Καμποφόρμιο στις 17 Οκτωβρίου 1797 και την διάλυση της Δημοκρατίας της Βενετίας από τον Ναπολέοντα Βοναπάρτη τα Επτάνησα παραχωρήθηκαν στην Γαλλία, τερματίζοντας έτσι την μακράννη κατοχή τους από την Γαληνότητα. Οι ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης διαδόθηκαν στα νησιά του Ιονίου, η αριστοκρατική διοίκηση έλαβε τέλος και σχηματίστηκαν κοινοτικά συμβούλια από ανθρώπους όλων των κοινωνικών τάξεων για την διοίκηση των νησιών.⁴

Όμως μετά την καταστροφή του Γαλλικού στόλου στο Αμπουκίρ της Αιγύπτου, η Ρωσία και η Τουρκία με την συγκατάθεση της Αγγλίας αποφάσισαν να συστήσουν Ρωσοτουρκική συμμαχία εναντίον των επεκτατικών βλέψεων του Ναπολέοντα στην Ανατολή. Εκμεταλλευόμενες την υποκινούμενη από την Αριστοκρατία δυσαρέσκεια των κατοίκων των Ιονίων Νήσων για τους Γάλλους, ο Ρωσοτουρκικός στόλος ξεκίνησε από τα Κύθηρα, τον Σεπτέμβριο του 1798, την κατάληψη των Επτανήσων, την

οποία ολοκλήρωσε στις 20 Φεβρουαρίου 1799. Έτσι αφαίρεσαν από τη Γαλλία την σημαντικότερη αυτή ναυτική βάση στην ανατολική Μεσόγειο.

Μετά από μακρόχρονες προτάσεις, συζητήσεις και αντιρρήσεις των Αυλών Ρωσίας και Τουρκίας υπογράφηκε στην Κωνσταντινούπολη Συνθήκη στις 21 Μαρτίου 1800, στην οποία αποφασίστηκε η αυτονομία της Επτανήσου Πολιτείας, υπό την επικυριαρχία της Υψηλής Πύλης και η ανάθεση της προστασίας των Θρησκευτικών δικαιωμάτων των κατοίκων της, στον Αυτοκράτορα της Ρωσίας. Με τον τρόπο αυτό δημιουργήθηκε το πρώτο ημιαυτόνομο Ελληνικό κρατίδιο τριακόσια πενήντα περίπου χρόνια, μετά την κατάλυση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, η Επτάνησος Πολιτεία.

Η ύπαρξη όμως του νέου κρατιδίου ήταν σύντομη. Μετά την νίκη του Ναπολέοντα στο Αούστερλιτς και την σύναψη της συνθήκης του Τιλσίτ στις 8 Ιουλίου 1807, τα Επτάνησα παραχωρήθηκαν και πάλι στην Γαλλία. Οι Γάλλοι αυτοκρατορικοί άρχισαν να χάνουν τα Επτάνησα σταδιακά από το 1809 με την κατάληψη της Ζακύνθου από τον Αγγλικό στόλο.⁵ Στη συνέχεια οι Άγγλοι κατέκτησαν την Κεφαλονιά, την Ιθάκη, την Λευκάδα και τα Κύθηρα το 1810 και τέλος την Κέρκυρα το 1814.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

¹ Για τους όρους Ιόνιος-Ιόνιον Πέλαγος βλ. Βαγιακάκος Δ. «Ο όρος Ιόνιος – Ιόνιον Πέλαγος και τα ονόματα των Ιονίων Νήσων κατά τις πηγές» στο Το Ιόνιο Κράτος 1815-1864. Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας (Κέρκυρα 21-24 Μαΐου 1988) Κέντρο Μελετών Ιονίου Αθήνα 1997 σελ. 51.

² ό.π. σελ. 48.

³ «Χρονικά Ζακύνθου» Σύγγραμμα περιοδικόν εκδιδόμενον υπό της «Ζακυνθινής Εστίας», τόμ. Α': Εκατονταετηρίς της Ενώσεως της Επτανήσου Αθήνα 1964 σελ. 104.

⁴ Λένορμαν Φραγκ. «ΤΟ ΙΟΝΙΟΝ ΖΗΤΗΜΑ ΕΝΩΠΙΟΝ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ», Μετάφρασις εκ του γαλλικού υπό ανωνύμου Επτανήσιου, εν Ζακύνθω 1859 σελ. 9.

Λοβέρδος Κωστής Ιωάννης «Ιστορία της νήσου Κεφαλληνίας» Εν Κεφαλλονιά 1888 μετάφραση (από Ιταλικά) Παύλου Γρατσιάτου σελ.202.

⁵ Σβορώνος Νίκος Γ. «Επισκόπηση Νεοελληνικής Ιστορίας» Εκδ. «Θεμέλιο» σελ. 62.

- Λένορμαν Φραγκ. ό.π. σελ. 16-18, 23-29.

I.II. Ο Εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας των Ελλήνων του 1821 και η συμβολή των Επτανησίων σε αυτόν.

Το πνεύμα της αγγλικής πολιτικής, ήταν αυστηρά η ουδετερότητα έναντι των εμπολέμων, Ελλήνων και Τούρκων. Στην ουσία όμως, επρόκειτο για πολιτική καθαρά φιλοτουρκική και ανθελληνική.⁶ Το γεγονός αυτό εκφράστηκε στα Επτάνησα από τον αρμοστή Μέτλαντ, τον επικαλούμενο Σουλτάν Θωμά. Παρά το γεγονός ότι οι Βρετανοί θεωρούσαν ότι έδωσαν ένα ελεύθερο σύνταγμα στους κατοίκους των Ιονίων νήσων και ότι ανέπτυξαν τον υλικό τους πλούτο, φαίνεται πως στα είκοσι πέντε χρόνια βρετανικής διοίκησης η φορολογία αυξήθηκε τρεις φορές και οι δαπάνες πέντε.⁷ Οι αγωνιστές Επτανήσιοι αντιμετώπιζαν έναν βίαιο, απολυταρχικό και φοβερό δυνάστη, προσηλωμένο στις αρχές της ιεράς συμμαχίας. Τα διατάγματά του προέβλεπαν διώξεις, εξορίες, δημεύσεις και βασανισμούς για όσους συνέδραμαν στον αγώνα των Ελλήνων.⁸

Ωστόσο, αν και με προκήρυξη του από την αρχή του Αγώνα ανήγγειλε πως κανένα πλοίο των εμπολέμων μερών δε θα γινόταν δεκτό σε ιονικά λιμάνια, παρά μόνο σε περίπτωση τρικυμίας, και πως θα θεωρείτο αντάρτης και

ένοχος θανάτου, όποιος ερχόταν σε επαφή μαζί τους, φαίνεται πώς η διάταξη αφορούσε μόνο στα ελληνικά πλοία. Παρά την επικαλούμενη ουδετερότητα, τα οθωμανικά πλοία εφοδιάζονταν καθόλη τη διάρκεια του πολέμου στην Κέρκυρα⁹. Το ίδιο επέτρεπαν στους Τούρκους τη διάβαση από το Ιονικό νησίδιο των Συβότων, ενώ στους Έλληνες την απαγόρευαν.¹⁰ Τα επεισόδια παραβίασης της ουδετερότητας ήταν πολλά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τυραννικής αντιμετώπισης και φιλοτουρκικής πολιτικής αποτελεί το λεγόμενο «Δράμα του Υψολίθου» στη Ζάκυνθο, όπου μετά από τη συμπλοκή των ντόπιων με ένα τουρκικό πλοίο, το οποίο είχε εξοκείλει στο Λαγανά, ξεκίνησε σύρραξη μεταξύ των ντόπιων και των Βρετανών, οι οποίοι αφήχθησαν. Μετά την υποχώρηση των ντόπιων ακολούθησε ο αφοπλισμός τους, συλλήψεις, στρατοδικεία, αγχόνες και τρομοκρατία σε όλα τα νησιά.¹¹

Παρόλα αυτά, πολλοί Επτανήσιοι, έλαβαν μέρος στην επανάσταση, είτε οργανωμένοι σε επτανησιακά σώματα, είτε με άλλες ομάδες οπλαρχηγών. Συμβολή είχαν όλα τα νησιά, αν και λιγότερα γνωρίζουμε για το νησί των Παξών. Η προσφορά των Επτανησίων ήταν μεγάλη, τόσο στο στρατό ξηράς όσο και στη θάλασσα με έναν σημαντικό στόλο.¹² Σημειώθηκε μεγάλη συμμετοχή απόδημων Επτανησίων –ιδιαίτερα Κεφαλλονιτών– στη Φιλική Εταιρεία, μέσω της οποίας έστελναν χρήματα ή πολεμοφόδια στους επαναστατημένους συμπατριώτες της Στερεάς Ελλάδας και της Πελοποννήσου.¹³ Επίσης, Κεφαλλονίτες και Ιθακήσιοι της διασποράς πήραν μέρος στην Επανάσταση της Μολδοβλαχίας. Ευρύτερη, πάντως θεωρείται η συμμετοχή των Επτανησίων στις μάχες της Επανάστασης του 1821, γεγονός που δείχνει πως ένιωθαν κομμάτι της σκλαβωμένης Ελλάδας και συνέδεαν την ανεξαρτησία τους με την απελευθέρωση όλων των Ελλήνων. Ο Φρ. Λένορμαν αναφέρει χαρακτηριστικά πως «φυσικόν και ακάθεκτον αίσθημα ωθεί τας εις ευρωπαϊκά κράτη υποκείμενα τμήματα των ανατολικών φυλών...η ένωσις μετά της ελευθέρως Ελλάδος».¹⁴

Οι Επτανήσιοι, οι οποίοι θεωρούσαν ότι από τη δική τους πατρίδα θα ακτινοβολούσε η ιδέα της απελευθέρωσης, δεν μπορούσαν αμέτοχοι να βλέπουν τους ομόφυλους, ομόγλωσσους και ομόθρησκους αδελφούς τους να αγωνίζονται με όπλα για την ελευθερία τους, ενώ εκείνοι έμεναν αποχωρισμένοι από την Ελλάδα υπό ξενικό ζυγό και ο Μαίτλανδ αναφέρει στο Αγγλικό Υπουργείο: «Οι Ιόνιοι επόμενοι ταις ιδιοτροπίαις αυτών ουδόλως ηρκούντο να αναχωρώσιν τουλάχιστον αθούρως, αλλ' επιδεικτικώς απήρχοντο. Εν πλήρει μεσημβρία και ένοπλοι προς πόλεμον μετά δυνάμεως φίλης και εν ειρήνη προς τας νήσους διατελούσης, ουδένα λόγον παραπάνω κατ' αυτής έχοντες».¹⁵

Σημαντική θεωρείται η συμβολή των Κεφαλλονιτών στη μάχη του Λάλα (9-13 Ιουνίου 1821). Για το γεγονός αναφέρει ο Σπ. Τρικούπης πως «Η Επτάνησος, αν και πολιτικώς αποχωρισμένη της αδελφής της Ελλάδος, επροθυμήθη να βοηθήση την εκραγείσαν επανάστασιν και διά των γενναίων συνεισφορών της και διά των ανδρείων βραχιόνων της».¹⁶ Το Λάλα είναι χωριό της ορεινής Ηλείας. Στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας το κατοικούσαν οι Λαλαίοι, οι οποίοι προέρχονταν από Αλβανούς που εξισλαμίστηκαν στα 1715, όταν συμπληρώθηκε η κατάκτηση της χώρας από τους Τούρκους. Απέκτησαν τρομερή δύναμη καταδυναστεύοντας όλη την Ηλεία. Στην αρχή της Επανάστασης του '21, οι Λαλαίοι θεωρήθηκαν απειλή για την πορεία του Αγώνα. Στο στρατόπεδο των Ελλήνων επικρατούσαν δύο απόψεις όσον αφορά την αντιμετώπιση των Λαλαίων. Οι ντόπιοι προτιμούσαν να περιμένουν την κατάλληλη ευκαιρία, ενώ οι

Επτανήσιοι, οι οποίοι αποτελούσαν την πιο οργανωμένη στρατιωτική δύναμη, ήθελαν να επιτεθούν αμέσως εναντίον τους.

Έτσι, Κεφαλλονίτες και Ζακύνθιοι ναυτικοί, καθώς και ο Έπαρχος Αιτωλίας, Κωνσταντίνος Μεταξάς οργάνωσαν εθελοντικά σώματα μαχητών και διέφυγαν στην Πελοπόννησο. Εκεί ενώθηκαν με Ζακυνθινούς εθελοντές και συνέβαλαν αποφασιστικά στη νικηφόρα έκβαση της μάχης, παρά τη φιλοτουρκική πολιτική της Αγγλίας και τις αυστηρές απαγορεύσεις και απειλές της τοπικής αγγλοϊονικής ηγεσίας.¹⁷ Η νίκη των Ελλήνων σήμανε το τέλος της επιβολής των Λαλαίων στην περιοχή και άνοιξε τον δρόμο για την άλωση της Τριπολιτσάς. Σύμφωνα δε με τον Αμβρόσιο Φρατζή, εάν δεν πήγαιναν στο Λάλα οι Επτανήσιοι με τα έξι κανόνια τους, η μάχη δε θα προόδευε.¹⁸ Το επτανησιακό εκστρατευτικό σώμα στην Ηλεία δεν λειτούργησε απλώς ως ενίσχυση, λειτούργησε και ως εμψυχωτικό πρότυπο.

Η δράση των Κεφαλονιτών συνεχίστηκε έντονα. Στο Μεσολόγγι αναδιοργανώθηκε το σώμα από τον Κ. Μεταξά.¹⁹ Σε συνεργασία με τον Ζακύνθιο πλοίαρχο Γ. Δεντρολίβανο και τον Κεφαλονίτη Κ. Καραντινό αιχμαλώτισαν τη σκούνα του Άγγλου πρόξενου, ο οποίος βοηθούσε τους Τούρκους. Για τη δράση του σώματος των Επτανησίων στο Μεσολόγγι αλλά και σε άλλες μάχες, σημαντικές πληροφορίες μας παρέχουν δυο επιστολές των Κεφαληνίων αγωνιστών Β. Φωκά και Δ. Πάνα προς έναν συμπολίτη τους. Στις επιστολές αυτές περιγράφονται λεπτομερώς τα ανδραγαθήματα του σώματος στις μάχες του Πέτα και του Φαναρίου.²⁰ Επίσης, ο Ζακύνθιος λόγιος και συγγραφέας Δημήτριος Γουζέλης αγωνίστηκε σε διάφορες μάχες με συμπολίτες του. Περίμενε, μάλιστα, από την Πελοποννησιακή Γερουσία και ένα «υπουργήμα», όπως αναφέρει σε επιστολή του από την Τρίπολη.²¹ Επιπλέον, από το Μεσολόγγι ζητούσε ο Μεταξάς την άμεση βοήθεια του ελληνικού στόλου με επιστολή του προς την Ελληνική Διοίκηση, περιγράφοντας τον αποκλεισμό της περιοχής από ξηρά και θάλασσα.²² Με χρήματα που εξασφάλισε από τη Γερουσία της Δυτικής Ελλάδας, ο Μεταξάς σχημάτισε νέο στρατιωτικό σώμα από Κεφαλλονίτες και συνέχισε την εκστρατεία του προς τα Άγραφα, το Ναύπλιο και την Πάτρα. Το 1826 και ένα άλλο σώμα από Κεφαλλονίτες και Ζακυνθίους με αρχηγό τον Ευαγ. Πάνα άρχισε να εκστρατεύει στην Πελοπόννησο με τον Θ. Κολοκοτρώνη,²³ ενώ το υπό τον Ιθακήσιο Ευμορφόπουλο σώμα προχώρησε προς την Αττική.²⁴

Η κατάσταση στα Επτάνησα άρχισε να καλυτερεύει με τους μετέπειτα διαδόχους του Maitlant και κυρίως με τον λόρδο Seaton. Σε αυτόν οφείλεται η ελευθερία του τύπου και των εκλογών και η αντικατάσταση της ιταλικής γλώσσας από την ελληνική. Ταυτόχρονα είχε αρχίσει να μεταστρέφεται η βρετανική πολιτική και ως προς τον Αγώνα των Ελλήνων, έπειτα και από την ανάληψη καθηκόντων από τον Κάνινγκ ως υπουργού εξωτερικών, ενώ αναγνωρίστηκε και η Ελληνική Κυβέρνηση.²⁵

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

⁶⁹ Τρικούπης Σπυρίδων, *Ιστορία της ελληνικής επανάστασης*, τ.2, Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, χχ, σελ. 141-144.

⁷ Marx Karl- Engels Fridrich, *Η Ελλάδα, η Τουρκία και το Ανατολικό Ζήτημα*, μτφρ. Π. Κονδύλης, Αθήνα 1985, σελ. 399-400.

⁸ Λένορμαν Φραγκίσκος, *Το ιόνιον ζήτημα ενώπιον της Ευρώπης*, μτφρ. εκ του γαλλικού υπό ανώνυμου Επτανησίου, Ζάκυνθος 1859, σελ. 52-53. «Δύο διατάγματα της 4 Ιουνίου και της 18 Ιουλίου επέβαλον ποινήν εξορίας και δημεύσεως των Κτημάτων κατά πάντων των ασπασθησομένων την υπόθεσιν των Ελλήνων. Δι' ετέρου δε διατάγματος της 22 Ιουλίου του αυτού έτους διεκηρύχθη ότι τα κατά των Τούρκων υπηρετούντα ελληνικά πλοία ως πειρατικά θεωρούμενα ήθελον μεταχειρίζεσθαι ως τιαυτά...».

⁹ Λένορμαν Φρ., ό. π., σελ. 54.

Τρικούπης Σπ., ό. π., σελ. 83-84.

¹⁰ Βερύκιος Σπυρίδων, *Ιστορία των Ηνωμένων Κρατών των Ιονίων Νήσων*, Αθήνα 1964, σελ.193.

¹¹ Στο ίδιο, σελ.184-190.

Τρικούπης Σπ., ό. π., σελ. 80-81.

¹² Βερύκιος Σπ., ό. π., σελ.174.

¹³ Μοσχόπουλος Γεώργιος, *Ιστορία της Κεφαλονιάς (1797-1940). Πολιτική Ιστορία-Πολιτισμός-Παιδεία-Γράμματα-Τέχνες*, Αθήνα 2010, σελ. 136-137.

¹⁴ Λένορμαν Φραγκίσκος, *Το ιόνιον ζήτημα ενώπιον της Ευρώπης*, μτφρ. εκ του γαλλικού υπό ανώνυμου Επτανησίου, Ζάκυνθος 1859, σελ. 3.

¹⁵ Λένορμαν Φρ., ό. π., σελ. 51-52, ΙΔΡΩΜΕΝΟΥ ΑΝΔΡ. «...Πολιτική Ιστορία της Επτανήσου επί της Αγγλικής Προστασίας» σελ. 27.

¹⁶ Τρικούπης Σπ., ό. π., σελ. 132.

-Εφ. «Φιλελεύθερος» Ηλία Ζερβού Ιακωβάτου ΑΡ. 2 ΕΤΟΣ Α' ΣΑΒΒΑΤΟ 16 Φεβρουαρίου 1849. Ο Ζερβός Ηλ. επισημαίνοντας τη σημασία της Ελληνικής Επανάστασης για τους Επτανήσιους και αναφέρει: «Η Ελληνική Επανάστασις ήτο δια τους Επτανήσιους η ζωή και η σωτηρία των ως ήτο η Γαλλική δι' όλον τον κόσμον. Δια τούτο μάλιστα υπέρ αυτής και καταστάσεις εθυσίασαν και το αίμα των έχυσαν» .

¹⁷ Μοσχόπουλος Γ., ό. π., σελ. 139.

¹⁸ Βερύκιος Σπ., ό. π., σελ.201.

¹⁹ Τρικούπης Σπ., ό. π., σελ. 61, 66-70.

²⁰ Κονομός Ντίνος, *Ανέκδοτα κείμενα της ελληνικής επανάστασεως (1822-1826)*, Αθήνα 1966, αριθμ. επιστ. 7 και 8, σελ. 37-40. Για τη μάχη του Πέτα σημειώνεται χαρακτηριστικά ότι «...εις αυτήν τη μάχη άλλοι δεν επολέμησαν παρά οι φιλέλληνες, οι Κεφαλλήνες, και οι τακτικοί και εις ένα μέρος ο ανδρείος και γενναίος Γόγος Ράγκος και ο Δήμος Τζέλιος ο φίλος σου», σελ. 38.

²¹ Κονομός Ντ., ό. π., αριθμ. επιστ. 5, σελ.35: «...αναγκάζομαι κι εγώ επί του παρόντος να αναχωρήσω εις Πύργον μετά των συμπολιτών μου και φίλων Κυρίου Πέτα και Κυρίου Σεμπρίκου, όπως εκεί συνεργήσωμεν αμμα εις της Πατρίδος τας κατεπείγουσας χρείας. [...]επιστρεψόμενος ενταύθα δεν θέλει έχω την χάριν... να απολαύσω εκείνο το υπούργημα, με το οποίο γινώσκω ότι η υμετέρα φιλογένεια και αγαθοτέλεια μελετά επί του νυν να με τιμήσει».

²² Κονομός Ντ., ό. π., αριθμ. επιστ.9, σελ.83-85: « Στενοχωρούμεν μόνον τα ζητήματά μας εις μόνον τα ελληνικά πλοία, ότι μόνον αυτά είναι η σωτηρία μας. Δώδεκα ή δεκαπέντε καράβια ημπορούν να ελευθερώσουν όλην την Δυτικήν Ελλάδα, υπερασπιζόμενα το Μισολόγγιον.[...] Δι' αυτής λοιπόν ζητούμεν, εν ταύτη τη εσχάτη ανάγκη, την βοήθειαν των Ελληνικών πλοίων, από την Υπερτάτην Διοίκησιν της Ελλάδος...».

²³ Μοσχόπουλος Γ., ό. π., σελ. 140-141.

²⁴ Τρικούπης Σπ., ό. π., σελ. 71-72.

²⁵ Βερύκιος Σπ., ό. π., σελ.204 και – Λένορμαν σελ. 56: «Αυτός πρώτος επειράθη να βαδίσει οδόν οριστικώς ελευθέραν».

I.III. Η Κίνηση των ιδεών.

Ο Ριζοσπαστισμός ως Ιδεολογία και Πολιτική Πρακτική δεν δημιουργήθηκε αιφνιδιαστικά κατά την τελευταία 20ετή περίοδο της Αγγλικής Προστασίας. Χρειάστηκε ο μόχθος των προδρομικών της

εκπροσώπων ως την ολοκλήρωση και ορμητική της πνοή από τους Ριζοσπάστες της περιόδου (1848 – 1852).²⁶

Αυτοί οι πρόδρομοι της ήταν εκπρόσωποι ενός ευρύτερου διαφωτιστικού κινήματος στον ελληνικό χώρο στα τέλη του 18^{ου} αι.²⁷ όταν διαδόθηκαν στα νησιά οι δημοκρατικές αρχές και ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης του 1789 – με τον ερχομό των Γάλλων, οι διακηρύξεις του Ρ. Βελεστινλή καθώς και του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, σύμφυτου με τον Ευρωπαϊκό και κυρίως τον Γαλλικό.²⁸ Ακολουθώντας οι αρχές αυτές ενδυναμώνονται με την παρουσία νέων αγωνιστών (Μαρτινέγκου Α., Λιβαδά Γερ. Μομφεράτου Ιωσ., Βαλσασμάκη Κ. κ.α.) την ιδεολογία και πρακτική του 1821²⁹ (εθνική λευτεριά και ανεξαρτησία, κατοχύρωση φυσικών και απαράγραπτων δικαιωμάτων του ατόμου και πολίτη, πολιτικό Σύνταγμα Επιδαύρου) και τη συλλογική μνήμη των μακροχρονίων απελευθερωτικών και επαναστατικών λαϊκών αγώνων από την εποχή της ενετικής κατοχής. Τις αρχές αυτές (του 1821) οι Ριζοσπάστες προέκτειναν προσαρμόζοντάς τις στα νέα ιδεολογικά ρεύματα και τις πολιτικοκοινωνικές ιδέες που σημειώθηκαν σε πανευρωπαϊκή κλίμακα, κυρίως μετά τις γαλλικές επαναστάσεις του 1830 και 1848 και τα συνακόλουθα τους εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα των υπόδουλων Ευρωπαϊκών λαών: Ιταλία (risorgimento), Ουγγαρία, Πολωνία κ.α.³⁰ Ακόμη οι φιλοσοφικές θεωρίες και ιδέες των Άγγλων Φιλελεύθερων Ριζοσπαστών (Bentham), της Γαλλικής Ουτοπικής Σχολής των Σαίντ Σιμόν,³¹ Φουρριέ και του Άγγλου Όουεν, οι θεωρίες κοινοκτημοσύνης του Proudhon³² και οι φιλοσοφικοπολιτικές θεωρίες του Ιταλού Επαναστάτη και πολιτικού Ματσίνι³³ βρίσκουν τη θέση τους στο ιδεολογικοπολιτικό οπλοστάσιο (της αριστερής πτέρυγας) των Ριζοσπαστών (και των συνεχιστών τους Π. Πανά, Ρ. Χοϊδά, Ν. Αντύπα και Πλ. Δρακούλη) με ηγετική φυσιογνωμία τον Ιωσήφ Μομφεράτο. Όλα τα νέα στοιχεία η Σχολή δεν τα αφομοιώνει άκριτα και παθητικά αλλά γόνιμα και δημιουργικά προσθέτοντας στην επτανησιακή και ελληνική πραγματικότητα στοιχεία «ιδέες και αρχές που προκύπτουν από την πολιτικοκοινωνική κατάσταση της Επτανήσου».³⁴ Γι' αυτό η ιδεολογία και φιλοσοφία του Ριζοσπαστισμού φέρει έκδηλη την σφραγίδα των πιο προοδευτικών αρχών και θεωριών της εποχής της.

Μετά την ήττα των επαναστάσεων του 1848 πλήθος δημοκρατικών πολιτικών εξόριστων και κατέφυγε στην Ελλάδα και στα Ιόνια Νησιά. Ο Ματσίνι και ο σύντροφός του απέδιδαν την ήττα κυρίως στην έλλειψη συνεννόησης ανάμεσα στα εθνικά δημοκρατικά κινήματα και έβαλαν ως στόχο τους τη δημιουργία μιας «συμμαχίας των Λαών» ικανής να νικήσει την «Ιερά Συμμαχία».³⁵ Στο σκοπό αυτό κατέτεινε η ίδρυση α) της Μεγάλης Αδελφότητας» ("Grande Fratellanza") μιας μυστικής επαναστατικής οργάνωσης που ιδρύθηκε από Ιταλούς πρόσφυγες και Επτανήσιους στην Κέρκυρα στα 1849, β) των «κομιτάτων ενεργείας» στα άλλα νησιά αλλά γ) και η μεγαλύτερη σε έκταση προσπάθεια του Ματσίνι να ενώσει τους Ευρωπαίους επαναστάτες στην Comité Central Democratique Européen C.C.D.E.: Ευρωπαϊκή Δημοκρατική Κεντρική Επιτροπή) που ιδρύθηκε στο Λονδίνο το καλοκαίρι του 1850. Στις συναντήσεις μεταξύ σημαντικών Ευρωπαίων Επαναστατών συμμετείχε και ο Ανδρέας Ρηγόπουλος από την Πάτρα φίλος και συνιδρυτής με τον Παναγή Πανά – συνεχιστή της Ριζοσπαστικής δημοκρατικής παράδοσης – της Ανατολικής Βαλκανικής Ομοσπονδίας με σκοπό την προετοιμασία και ξεσηκωμό των άλλων Βαλκανικών Λαών.³⁶

Πάντως οι Έλληνες κατ' ομολογία του Πάνα ήταν οι μόνοι που δεν συνδέθηκαν με την C.C.D.E και σ' αυτό αποδίδει την απουσία δημοκρατικού κινήματος στην Ελλάδα.³⁷

Όμως είχαν αλλάξει τα μέσα και οι προσανατολισμοί της πολιτικής και έτσι αυτές οι προσπάθειες ήταν καταδικασμένες να αποτύχουν.

Ο Ματσίνι θεωρούσε ότι η Επτάνησος αποτελούσε στρατηγικό σημείο για την προετοιμασία της επανάστασης στην Ιταλία. Ήταν όμως επιφυλακτικός για το ενωτικό κίνημα – από ένα σημείο και πέρα – κυρίως για να μη θίξει τους Άγγλους που τους θεωρούσε συμμάχους του Ιταλικού Εθνικού Κινήματος. Την επιφυλακτικότητά του συμμερίζονταν και άλλοι Ιταλοί εξόριστοι. Ωστόσο ο ηγέτης των Δημοκρατικών πληροφορούσε τους συμπατριώτες του και τους Ευρωπαίους αναγνώστες μέσα από τις εφημερίδες του για τους αγώνες των Επτανησίων και δημοσίευε τις ενωτικές εκκλήσεις της Ιονίου Βουλής.³⁸

Έτσι η πολιτική του Ματσίνι και των οπαδών του στην Ελλάδα και στις άλλες Βαλκανικές χώρες απέβλεπε στο συντονισμό των εθνικών τους κινήματων και τη συνεργασία τους με το ιταλικό και τα Δυτικοευρωπαϊκά για την ανάσχεση του Ρωσικού επεκτατισμού.³⁹

Στην Αθήνα υπήρχε ένας μικρός πυρήνας της CCDE, κυρίως από Ιταλούς και Ρουμάνους εξόριστους. Ένας από αυτούς ο Alexandru Colescu που φιλοδοξούσε στην έκδοση μιας εφημερίδας το 1852 θα απευθυνόταν σ' όλους τους Βαλκάνιους για υποστήριξη μιας συμμαχίας με τους Ιταλούς.

Οι Πολωνοί Επαναστάτες από το Φεβρουάριο ως το Μάρτιο του 1848 πολέμησαν στα οδοφράγματα του Παρισιού, της Βιέννης, του Βερολίνου, της Ρώμης και του Μιλάνου (Μισκιεβίτς) ενώ ο Albert Darasz συμμετέχει στις συνεδριάσεις της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Δημοκρατικής Επιτροπής στο Λονδίνο [Ledru – Rollin, Arnold Ruge (φίλος του Μαρξ) Bratianu Demetrio κ.α.]. Τον ίδιο καιρό βρισκόταν στην Αθήνα η Πολωνική Λεγεώνα του Alex Mibliz με ανάλογες επαναστατικές προθέσεις.⁴⁰

Επίσης δεν θα πρέπει να παραλείψουμε το ρόλο των φιλελλήνων φορέων φιλελεύθερων και ρομαντικών ιδεών. Το φιλελεύθερο στοιχείο διασταυρώνεται με τις εθνικές προσδοκίες των επαναστατημένων Ελλήνων. Οι πηγές του εντοπίζονται είτε μέσα στις Συνελεύσεις που εκφράζουν τα δημοκρατικά αιτήματα των επαναστατημένων είτε αναζητώνται στην επίδραση που ασκούν αυτοί οι γενναίοι και ρομαντικοί άνδρες που ταξίδευσαν από τις μακρινές πατρίδες τους ως την μικρή ελληνική χώρα, για να καταθέσουν την συμβολή τους με κάθε τρόπο (οικονομικά, στρατιωτικά μέσω της τέχνης και της ποίησης) στη γέννηση του νέου ελληνικού κράτους. Άνθρωποι της περιπέτειας και της ελευθερίας αποτέλεσαν το συνδετικό κρίκο της επαναστατημένης Ελλάδας (και των χωρών της που προσδοκούσαν την ανεξαρτησία τους από άλλους κυρίαρχους) με τα φιλελεύθερα και προοδευτικά κινήματα της Ευρώπης.

Αρκετοί από αυτούς θιασώτες των κοινωνικοοικονομικών και πολιτικών εξελίξεων στις χώρες τους δεν αποκλείεται περνώντας από τα Επτάνησα να μετέφερα και τις ιδέες ενός αναμορφωμένου φιλελευθερισμού στις αρχές του 19^{ου} αιώνα που στα πλαίσια της σημειωθείσης ήδη καπιταλιστικής ανέλιξης στην Αγγλία και Αμερική (πρώτα) και των παρενεργειών της εγκαταλείπει ορισμένες από τις βεβαιότητες του κοινωνικού και οικονομικού βίου για να συμπεριλάβει η δημόσια ευημερία και τους πτωχούς. Ο ωφελιμισμός (Μπένθαμ – Mill) συνέβαλλε στην ανάδυση ενός μεταρρυθμιστικού ήθους στη Βρετανία του 19^{ου} αιώνα. Τις παρενέργειες

της Βιομηχανικής Επανάστασης είχαν επισημάνει οι πρώτοι σοσιαλιστές Σαιν Σιμόν, Όουεν Ρ., Φουριέ Σ. ασκώντας κριτική στη Βιομηχανική κοινωνία της εποχής τους και στον Φιλελευθερισμό στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, ενώ τίθενται προχωρημένα για την εποχή τους πολιτικά και κοινωνικά αιτήματα από τους οργανωμένους εργάτες σε Λονδίνο (χαρτιστές 1838 – 1848) και Παρίσι. Ζητούν μεταξύ άλλων καθολικό δικαίωμα ψήφου για τους άνδρες και ετήσια κοινοβούλια.⁴¹ Ένα νέο κοινωνικό υποκείμενο εμφανίζεται στο προσκήνιο που θα αποτελέσει απειλή για την φιλελεύθερη κατάσταση πραγμάτων, η εργατική τάξη και στην οποία λογαριάζει να επενδύσει ο επιστημονικός σοσιαλισμός.

Ο καπιταλισμός είχε δημιουργήσει μαζί με υπερβολικό πλούτο ένα εξαθλιωμένο από τη φτώχεια προλεταριάτο. Ο Μαρξ ήταν ο αρχιτέκτονας ενός ταξικά βασισμένου σοσιαλισμού.⁴² Το βασικό επιχείρημα του Μαρξ ήταν ότι όλες οι συγκρούσεις στην κοινωνία μπορούσαν να αναχθούν στις ταξικές διαιρέσεις. Οι διαιρέσεις αυτές μπορεί να ήταν σύνθετες στις προκαπιταλιστικές κοινωνίες στα πλαίσια όμως του ώριμου καπιταλισμού όλες οι τάξεις πολώνονται γύρω από 2 ευρύτερες τάξεις, την αστική τάξη και το προλεταριάτο με τελείως αντιτιθέμενα συμφέροντα. Στα πλαίσια του ώριμου καπιταλισμού που βάδιζαν οι κοινωνίες όσο εντονότερος γινόταν ο ανταγωνισμός μεταξύ των παραγωγών τόσο περισσότερο πίεση ασκείτο στους εργάτες. Καθώς η φτώχεια τους εντείνεται οι εργάτες θα υποχρεωθούν να αντισταθούν στην πίεση αυτή τόσο στο εργοστάσιο και στη συνέχεια σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Ο Μαρξ τις ιδέες του τις συνέλεξε σε ένα φυλλάδιο που έγραψε σε συνεργασία με τον Φρ. Ένγκελς «Το Κομμουνιστικό Μανιφέστο». Γραμμένο μέσα στην αναταραχή του 1848 το Μανιφέστο φιλοδοξούσε να αφυπνίσει τη συνείδηση του βιομηχανικού προλεταριάτου. Το καθήκον του επαναστάτη διανοούμενου – και η θέση του Μανιφέστου – ήταν να ενισχύσει το προλεταριάτο με το να δείξει ακριβώς γιατί ο καπιταλισμός μπορούσε να καταρρεύσει κάτω από το ίδιο του το βάρος.⁴³ Το Μανιφέστο του Κομμουνιστικού κόμματος που δημοσιεύθηκε στις παραμονές της Επαναστατικής ταραχής που συγκλόνισε την Ευρώπη τους πρώτους μήνες του 1848. Οι κομμουνιστές αγωνίζονται για την επίτευξη των άμεσων σκοπών και συμφερόντων της εργατικής τάξης, όμως στους κόλπους του σημερινού κινήματος εκπροσωπούν συγχρόνως το μέλλον του»,⁴⁴ αναφέρει ο Μαρξ στο «Κομμουνιστικό Μανιφέστο».

Το βιβλίο ολοκληρώθηκε από τους Μαρξ και Ένγκελς τον Ιανουάριο του 1848 και τυπώθηκε στο Λονδίνο τον αμέσως επόμενο μήνα (Φεβρ. 1848 με πρωτοβουλία της Λίγκας των Κομμουνιστών.⁴⁵ Προφανώς πολύ αργά για να επηρεάσει ουσιαστικά την τροπή των γεγονότων. Οι βασικές ιδέες του κειμένου χρονολογούνται αρκετά νωρίτερα από τον προεπαναστατικό χειμώνα του 1848. Από τον Ιούνιο του 1847 ο Ένγκελς είχε επεξεργαστεί ένα προσχέδιο θέσεων υπό μορφή ερωταπαντήσεων που σε τελική μορφή έγινε γνωστό με τον τίτλο «Αρχές του Κομμουνισμού». Η επεξεργασία ενός πλήρους θεωρητικού και πρακτικού προγράμματος ανατέθηκε στους Μαρξ και Ένγκελς στο συνέδριο της ένωσης που πραγματοποιήθηκε στο Λονδίνο στα τέλη Νοεμβρίου και αρχές Δεκεμβρίου 1847. Το 1848 παρουσιάστηκαν και οι πρώτες μεταφράσεις σε ευρωπαϊκές γλώσσες. Η πρώτη έκδοση 23 σελίδων του Μανιφέστου αναδημοσιεύθηκε σε συνέχειες από τον Μάρτιο ως τον Ιούλιο του 1848 στην Deutsche Londoner Zeitung. Παρά το ότι οι αρχικές εκδόσεις

ήταν ανώνυμες η πατρότητα του κειμένου αποδόθηκε στους Μαρξ και Ένγκελς μόλις το 1850 στον πρόλογο του G.Hamey της πρώτης αγγλικής μετάφρασης του Μανιφέστου στην εφημερίδα των Χαρτιστών "Red Republican".⁴⁶

Όπως μαρτυρείται στο Μανιφέστο στην ενότητα «Η στάση των Κομμουνιστών στα διάφορα κόμματα της αντιπολίτευσης είναι «ξεκάθαρη η σχέση των κομμουνιστών με τα ήδη συγκροτημένα εργατικά κόμματα δηλ. με τους Χαρτιστές στην Αγγλία και τα άλλα εργατικά κόμματα σε Αμερική (αγροτικοί μεταρρυθμιστές) και Ευρώπη [Κοινωνικό Δημοκρατικό Κόμμα Γαλλίας, Ριζοσπάστες και Δημοκράτες Σοσιαλιστές Ελβετίας ή στην Πολωνία εκείνο που έθεσε ως προϋπόθεση της εθνικής απελευθέρωσης την αγροτική επανάσταση και από το οποίο εκπορεύθηκε η εξέγερση της Κρακοβίας το 1846].

Ακόμη και με την αστική τάξη συνεργάζεται το κομμουνιστικό κόμμα στη Γερμανία στο βαθμό που αυτή δρα επαναστατικά κατά της απόλυτης μοναρχίας, της φεουδαλικής ιδιοκτησίας και του μικραστισμού και όπου η ανατροπή συντελείται σε συνθήκες μεγαλύτερης ωριμότητας του Ευρωπαϊκού πολιτισμού και μ' ένα προλεταριάτο πολύ πιο εξελιγμένο απ' ότι στην Αγγλία του 17^{ου} και στη Γαλλία του 18^{ου} αιώνα. Παράλληλα φροντίζει να αποκτήσουν οι εργάτες βαθύτερη επίγνωση της αντιπαλότητας αστικής και εργατικής τάξης ώστε να στρέψουν αργότερα τα όπλα εναντίον της μόλις ανατραπούν οι αντιδραστικές τάξεις (Γερμανία).

Εν ολίγοις οι κομμουνιστές υποστηρίζουν κάθε επαναστατικό κίνημα που στρέφεται ενάντια στις υφιστάμενες κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες και γι' αυτό εργάζονται παντού για τη συνεργασία και συνεννόηση των δημοκρατικών κομμάτων όλων των χωρών.⁴⁷ Θεωρεί ότι «οι κομμουνιστές είναι στην πράξη το πιο αποφασισμένο, το πιο προωθημένο τμήμα των εργατικών κομμάτων σ' όλες τις χώρες» και διασαφηνίζει πού έγκειται η διαφορά τους από τα άλλα προλεταριακά κόμματα (στη 2^η ενότητα: Προλετάριοι και κομμουνιστές) τονίζοντας ότι δεν αποτελούν ξεχωριστό κόμμα απέναντι στα άλλα εργατικά κόμματα. Έτσι στα πλαίσια της συγκρότησης του θεωρητικού τους προγράμματος αντιμετωπίζουν με καχυποψία και ασκούν κριτική στρεφόμενη κατά των άλλων κομμάτων της αντιπολίτευσης (Σοσιαλιστών – Μεταρρυθμιστών, Ουτοπικών Σοσιαλιστών).

Τα σύνθετα προβλήματα ενσωμάτωσης και ελέγχου είχαν ήδη υποχρεώσει τους φιλελεύθερους να λάβουν σοβαρά υπόψη τα κοινωνικά ζητήματα. Οι βιομηχανικοί εργάτες μπορούσαν να δουν ότι είναι απαραίτητοι για τον καπιταλισμό, αλλά αισθάνονταν αποκλεισμένοι από τα ολοφάνερα παραγωγικά οφέλη της Βιομηχανίας. Ο George Sabine γράφει: «Ο φιλελευθερισμός του ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού ήταν μίαν πνευματική δύναμη με μεγάλη πρακτική σημασία για την πολιτική του 19^{ου} αιώνα. Χωρίς να σχηματίσουν οι ίδιοι οι Ριζοσπάστες κόμμα κατόρθωσαν με τη διάδοση των ιδεών τους να εξοστρακίσουν όλες τις ξεπερασμένες ιδέες της πολιτικής και έτσι η νομοθεσία, η διοίκηση και η δικονομία έγιναν επαρκέστερες και δημοκρατικότερες και επαρκέστερες. Η μεταρρύθμιση του Κοινοβουλίου (1832) η ανάκληση πεπαλαιωμένων δεσμεύσεων στο εμπόριο και τη βιομηχανία, η αναδιοργάνωση των δικαστηρίων ήταν τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα αυτής της εξέλιξης αν και όχι μοναδικά. Η κοινοβουλευτική μεταρρύθμιση άρχισε μετά από μία σειρά διοικητικών μεταρρυθμίσεων, όπου σημαντικό ρόλο έπαιξαν πρόσωπα εμποτισμένα

από τις ιδέες του Μπένθουμ. Έτσι άρχισε μια δραστήρια οργάνωση της κοινωνικής πρόνοιας». ⁴⁸ Επίσης προχώρησε η οργάνωση των υπηρεσιών για την προστασία της δημόσιας υγείας, καθώς και η συγκέντρωση της διοίκησης για τα αστυνομικά σώματα των κομητειών και για τον έλεγχο των εργοστασίων. Το 1840 εξασφάλισαν την έγκριση ενός σπουδαιότατου νομοσχεδίου για την βασική ιδιωτική εκπαίδευση. Τέλος εξασφάλισαν την έγκριση ενός ανεπαρκούς αλλά σημαντικότερου νομοσχεδίου για την υποχρεωτική βασική εκπαίδευση. Επίσης υλοποιήθηκε η παραχώρηση στον Καναδά ενός φιλελεύθερου συντάγματος του πρώτου που δόθηκε σε αποικία.

Η αναθεώρηση του Φιλελευθερισμού από τον Green απάλειψε τη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στην οικονομία και την πολιτική που έκανε τους περισσότερους φιλελεύθερους να αποκλείουν την παρέμβαση του κράτους στην οικονομική ζωή. Ο φιλελευθερισμός του Green αντιθέτως παραδεχόταν ανεπιφύλακτα ότι το κράτος είναι ένα θετικό όργανο που μπορεί να χρησιμοποιηθεί παντού όπου η νομοθεσία συνέτεινε στη «θετική ελευθερία» δηλ. για οποιοδήποτε σκοπό που θα προσέθετε στη γενική ευημερία, χωρίς να προκαλέσει χειρότερα δεινά από εκείνα τα οποία γιάτρειε.

Αν και ο φιλελευθερισμός του Green έκλινε στον συντηρητισμό, συμβάδιζε επίσης και με τις φιλελεύθερες μορφές του σοσιαλισμού εφ' όσον δεν στηρίζονταν στη θεωρία του ανταγωνισμού των τάξεων. Ο φ. του Green δεν διέφερε σημαντικά από το σοσιαλισμό της ομάδας των νέων που οργάνωσαν τη Φαβιανή Εταιρεία το 1884 και ο Green και οι Φαβιανοί είχαν χάσει την εμπιστοσύνη τους στην κοινωνική επάρκεια της ιδιωτικής επιχείρησης και επιθυμούσαν ολοένα και περισσότερο τη χρησιμοποίηση της νομοθετικής ή διοικητικής εξουσίας του κράτους για την επανόρθωση των καταχρήσεων και τον εξανθρωπισμό τους. Η εργατική νομοθεσία στην Αγγλία χρονολογείται συνήθως από το 1802 και παρόλο που η πρόοδος της δεν είχε το ρυθμό που έπρεπε στο τέλος του 19^{ου} αιώνα φιλελεύθερη νομοθεσία σήμαινε περισσότερο κοινωνική νομοθεσία για την επιβολή οικονομικού συναγωνισμού. ⁴⁹

Μέσα σ' αυτήν την ταραγμένη για την Ευρώπη εποχή ξεχωρίζουμε τρία κινήματα που υπήρξαν αφετηρία των γεγονότων του 1848 α) ένα φιλελεύθερο κίνημα που αποσκοπούσε στη διεύρυνση των δικαιωμάτων των πολιτών και της συμμετοχής στην εξουσία β) ένα εθνικό κίνημα (Ιταλία, Ουγγαρία, Πολωνία, Γερμανία και γ) ένα κοινωνικό κίνημα που απέβλεπε στη βελτίωση των όρων ζωής εργατών και αγροτών. Τα τρία αυτά κινήματα αλληλοσυμπληρώνονται. Τα εθνικά κινήματα συχνά χρησιμοποιούσαν φιλελεύθερα συνθήματα και αιτήματα και διατύπωναν προγράμματα κοινωνικών μεταρρυθμίσεων. Και από την άποψη αυτή και το Ριζοσπαστικό κίνημα της Επτανήσου δεν διαφοροποιήθηκε. ⁵⁰ Όλα αυτά τα αιτήματα αποτελούσαν αντικείμενο συζητήσεων των διανοουμένων, των ελευθέρων επαγγελματιών, των εργατών, των φοιτητών (στις λέσχες και τα βιοτεχνικά εργαστήρια) καθώς και των επαναστατών (Ούγγρων, Πολωνών) που διατρέχουν τα οδοφράγματα της Ευρώπης και τις επαναστατικές οργανώσεις.

Ο Ρομαντισμός – του οποίου πρώιμα αιτήματα βρίσκουμε στο έργο του Ρουσσώ και με βαθιές ρίζες στην Γερμανία αλλά και επιρροές σ' άλλες χώρες (Αγγλία) – κυριαρχούσε και συγκινούσε τη νεολαία. Ο Ρομαντισμός προβάλλει το λαό ως θεματοφύλακα των βαθύτερων χαρακτηριστικών ενός

έθνους. Τονίζει τη «φυσική» διαφορετικότητα που υπάρχει («ψυχή λαού») και προβάλλει την πολιτική αυτονομία του λαού στη βάση της αξίωσης της διαφορετικότητας. Ο Ρομαντισμός που επηρέασε και την τέχνη πέρασε και στα Επτάνησα και βρήκε άξιους εκπροσώπους στην ποίηση (Μαρτελάος Α., Σολωμός Διον., Κάλβος Α.). Ως εκ τούτου αποτυπώματα του Ρ. ανιχνεύουμε στις ιδέες και στην συμπεριφορά ορισμένων από τους συντελεστές του Ριζοσπαστισμού. Γράφει χαρακτηριστικά ο Ηλ. Ζερβός Ιακωβάτος «το κόμμα τούτο (το Ριζοσπαστικό δηλ.)..... εξερχόμενον εκ των σπλάχνων του λαού είχε και αυτό τα φρονήματα, τας ανάγκας και τας δοξασίας αυτού. Η ύπαρξίς του λοιπόν είχε τας ρίζας του εις αυτήν την καρδίαν του στοιχείου του. Ήτο η απόρροια και ο τελευταίος λόγος των πατροπαράδοτων θρησκευτικών και ιστοριοεθνικών ιδεών της κοινωνικής του καταστάσεως»⁵¹ ενώ αλλού αναφέρεται εις «τα έθνη που ομιλούν την ίδιαν γλώσσαν και ήσαν παλαιόθεν ηνωμένοι». Αλλά και ο Ιωσήφ Μομφερράτος στην «Αναγέννηση» στο φύλλο της 22ας Ιαν. του 1849 μιλά για κοινότητα καταγωγής, θρησκείας, γλώσσας, ηθών, εθίμων».

Το εθνικό κίνημα που οι ρίζες του ανατρέχουν στο 18^ο αιώνα ως μία αντίδραση αρχικά ενάντια στην ηγεμονία του γαλλικού πολιτισμού στον κόσμο των διανοουμένων (Χέρντερ – Ματσίνι)⁵² αναλάμβανε την άμυνα της εθνικής γλώσσας και του πολιτισμού για να απαιτήσει την πολιτική ανεξαρτησία και περιεπλέκονταν και με κοινωνικούς παράγοντες.⁵³

Η Ρομαντική ποίηση συνδέεται με το πατριωτικό καθήκον, η εξύμνηση του λαού, την αγάπη για την ελευθερία, την τροπή για την πραγματική ανάπτυξη της ιστορικής παράδοσης και κυρίως η αντίληψη της ποίησης, όχι ως αυτοσκοπός αλλά ως οργάνου στην υπηρεσία των μεγάλων ιδεωδών της ελευθερίας, της εθνικής ανεξαρτησίας.

Τι άλλο εκφράζει, αν όχι ρομαντικό πνεύμα, ο Εθνικός Ύμνος του Διον. Σολωμού ή ακόμη ο Ύμνος των Ριζοσπαστών που έγραψε ο Ριζοσπάστης δημοσιογράφος Γεράσιμος Μαυρογιάννης το 1848 και μελοποίησε ο Τζανής Μεταξάς το 1854:

«Κι αν δεν κόπτει το σπαθί μου
κι η αιχμή του αν δεν τρυπάει
η ψυχή δεν λησμονάει πως
επλάσθη ελληνική.

.....

«Είμαι Έλλην το καυχώμαι
Ξέρω την καταγωγή μου
και η Ελληνική ψυχή μου
ελευθέρα πάντα ζει».

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

²⁶ Ως προδρόμους του Ριζοσπαστισμού κατά τη δίχρονη κυριαρχία των Γάλλων Δημοκρατικών στα Επτάνησα μπορούμε να αναφέρουμε τους: Σπυρ. Θεοτόκη, το γιατρό Πέτρο Βονδύλη, το Δημ. Αρλιώτη (Κέρκυρα), το Νικόλαο Λοβέρδο, το γιατρό Φραγκίσκο Τζουλάτη, τον αρχιεπίσκοπο Ιωαννίκιο Άννινο (Κεφαλονιά) τους γιατρούς Δικόπανλο Δ. και Ρώτα τον Ελληνιστή Μαρτέλαο Αντ. και το μαθητή του Γουδέλη (Ζάκυνθος) τον Αλεξ. Χαλκιάπουλο (Λευκάδα).

-ΛΟΥΚΑΤΟΥ ΣΠΥΡΟΥ «Η ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΤΩΝ ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΩΝ», ΓΕΝ. ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΠΕΤΡΑΤΟΥ ΠΕΤΡΟΣ – ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΩΝ ΚΕΦΑΛΟΝΙΑΣ – ΙΘΑΚΗΣ, ΑΡΓΟΣΤΟΛΙ 2009, σελ. 46 – 48, υποσημ. 51, σελ. 56.

²⁷ Η διάδοση των επαναστατικών φιλοσοφικών θεωριών και πολιτικοκοινωνικών αρχών απότοκων της μεγάλης Γαλλικής Επανάστασης του 1789 βρίσκουν στα Επτάνησα πρόσφορο έδαφος. Πριν και κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα είχε δημιουργηθεί και στα Επτάνησα ένα ευρύ διαφωτιστικό ρεύμα, αποτελούμενο από σημαντικές προσωπικότητες όπως ο Νικόδημος Μεταξάς, ο Βικέντιος Δαμωδός, η ομάδα των μαθητών του και ο Ηλίας Μηνιάτης από την Κεφαλονιά, ο Ευγένιος Βούλγαρης, ο Νικηφόρος Θεοτόκης και προηγουμένως ο Ν.Σοφιανός από την Κέρκυρα κ.ά., ό.π. σελ. 57.

²⁸ Οι δημοκρατικές αρχές και ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης τις οποίες μετέφεραν οι λόγχοι του Ναπολέοντειου στρατού, ο οποίος κατέλυσε τη Γαληνότατη Δημοκρατία (Βενετία) προβάλλουν μέσα από την πολιτική αρθρογραφία του Ζερβού Ηλία (η Επτάνησος).

«... Και ποτέ μεν εγίνετο θύμα των απίστων πότε των χριστιανών αυτών. Εως ου τέλος πάντως εσφετερίσθη από την εθνοφθόρον αριστοκρατικήν εκείνην πολιτείαν, η οποία αφού καθ'όλην την διάρκειαν της οπισθοδρομικής και καταστρεπτικής διοικήσεως της ενέσπειρε τα πλέον φθοροποιά και αντεθνικά σπέρματα των τυραννικών και αντιχριστιανικών αρχών της εξέλειπεν από την Ελληνικήν γην της Επτανήσου μετά την κήρυξιν των κοσμοσωτηρίων Γαλλικών ιδεών, αφήσασα λυπηράς εντυπώσεις και αναμνήσεις αι οποίαι ως καχεκτικά ασθένειαι καταμαστίζουν την κοινωνία μας και μέχρι της σήμερον».

-Φιλελεύθερος φ.2, Έτος Α, Σάββατο 26 Φεβρουαρίου 1849, από άρθρο με τίτλο «ΟΠΟΙΑΙ ΕΙΝΑΙ ΟΙ ΑΛΗΘΕΙΣ ΕΠΙΘΥΜΙΑΙ ΤΟΥ ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΟΥ ΛΑΟΥ», σελ. 4α.

-Το Σύνταγμα του 1803 – με την εκπληκτική για τα δεδομένα της εποχής του πρόνοια «περί δημοσίας εκπαιδύσεως» - («Η Επτανησιακή δημοσία οικονομία κατά την περίοδο 1797 – 1814» Ανδρεάδη Ανδρέα, σελ. 35-36) – είχε διαπαιδαγωγήσει τον Επτανησιακό λαό σε δημοκρατικές αρχές και θεσμούς: κατοχύρωση ατομικών δικαιωμάτων, ισότητας όλων έναντι των νόμων ανεξαρτήτως της καταγωγής, αναγνώριση ελληνικής εθνικότητας των Επτανησίων, καθιέρωση του αντιπροσωπευτικού κοινοβουλευτικού πολιτεύματος της αρχής της διάκρισης των εξουσιών, ανεξιθρησκείας αρχής ενότητας πολιτείας.

-Οι διακηρύξεις του Ρ.Βελεστινλή και τα διδάγματα του Κοραή. Ο Ζερβός επικρίνει όσους θεωρούν αδύνατες τις αξιώσεις των Επτανησίων υπενθυμίζοντας ότι διαψεύσθηκαν και όσοι αμφισβήτησαν την πίστη των δύο «Ευαγγελιστών» της Ελληνικής Ανεξαρτησίας. Ποταποί νόες, μικροί ή δούλη ξένης πολιτικής άνθρωποι δύνανται μόνοι ως εστερημένοι πάσης προς Θεόν πίστεως και παντός εθνικού αισθήματος να θεωρώσι και να λέγωσι αδύνατα πάντα ως και τας αξιώσεις των Ιονίων δια την ανάκτησιν της εθνικότητος των. Τοιούτον φρονήματος άνθρωποι εξεμυκτήριζον και προ της εποχής του 1821 εκείνους εκ των Ελλήνων, διότι επρέσβευον βέβαιαν την μέλλουσαν ελευθέρωσιν της Ελλάδος και δι' αυτήν μόνον έπνεον και ειργάζοντο. Τοιούτοι ελεεινοί άνθρωποι ενέπαιζαν και τον Ρήγαν Φερραίων ως ποιητήν φαντασμαγορούντα διά των επαναστατικών ελεγγείων του και τον Αδαμάντιον Κοραήν ως διδάσκαλον άνευ πολιτικού πνεύματος δι' ην το 1815 έκαμε πρόρρησιν τολμηράν, γράψας εν ταις προλεγομένοις του Ιπποκράτους «Η είναι βέβαιον ότι ενεργείται της Ελλάδος η αναγέννησις ή δεν είναι τίποτε βέβαιον εις τον κόσμον». Και λοιπόν; Εάν η πρόρρησις αυτή δεν εψεύσθη, πως δύναται να ψευσθή η περί των Ιονίων ήδη; Η είναι βέβαιον ότι ενεργείτε της Επτανήσου η Ενωσις, ή δεν είναι τίποτε βέβαιον εις τον κόσμον», «Φιλελεύθερος» αρ. 21 Σάββατο 30 Δεκεμβρίου 1850 άρθρο με τίτλο: «Η ΕΝΩΣΙΣ Ή ΤΟ ΕΠΤΑΝΝΗΣΙΑΚΟΝ ΖΗΤΗΜΑ», σελ. 42^α,

-Η εφ. «Αληθής Ριζοσπάστης» αρ. 1 8/2.12.1862 102 αναδημοσιεύει μέρος των «προλεγομένων» του Κοραή στον Beccarai «Πολιτικοί περί Ελλάδος σκέψεις».

²⁹ Η ιδεολογία και πρακτική της Ελληνικής Επανάστασης όπως αποτυπώνονται στα επαναστατικά συντάγματα και τους πολιτικούς οργανισμούς της περιόδου εκείνης.

«Η Ελληνική Επανάστασις ήτο δια τους Επτανησίους η ζωή και η σωτηρία των ως ήτο η Γαλλική δι' όλον τον κόσμο», «Φιλελεύθερος», ό.π.

«.. οι πολιτικοί του οργανισμοί και αι εσωτερικά διατάξεις εξήρχοντο μεν ως έμβρυα από την πληθώραν των χυνομένων αιμάτων, αλλ' αγνοί πάντοτε και όλως δημοτικοί ως αγνός και όλως δημοτικός είναι φυσικά και αυτος του αληθούς Ελληνος ο χαρακτήρ και η γενική σύμπνοια όλης της Ελληνικής Φυλής.. και τα ηρωικά και λαμπρά κατορθώματα καθ'όλην την διάρκειαν της Επαναστάσεως και η διακήρυξις των δημοτικών και συνταγματικών αρχών κατά τας εθνικάς συνελεύσεις και τας επόμενας τούτων διατάξεις εναργώς καταμαρτυρούσι το επίσης ψιλόν, γενναίον, ηρωικόν και δημοτικόν φρόνημα του νέου ως και του παλαιού ελληνικού κόσμου» «Φιλελεύθερος», αρ. 2 έτος Α' σελ. 4^α,β, «Η τάσις του ελληνικού πνεύματος».

-«Φιλελεύθερος», φ.1 Σάββατο 19 Φεβρ. 1849, σελ. 2^α: «Η άνισος και πεισματώδης πάλη το αδίκως χυνόμενον χριστιανικόν αίμα και τα εξάίσια κατορθώματα εκπλήττουν τους λαούς όλου του κόσμου και έκτοτε οι δυνάσται της γης αρχίζουν να δείχνουν ευνοϊκώτεροι προς την Ελλάδα».

-«Φιλελεύθερος», φ. 22, Παρασκευή 12 Ιανουαρίου 1851: «Οι αντιπρόσωποι ριζοσπάσται και ο Πρόεδρος της Βουλής Γεωργ. Κανδιάνος Ρώμας ή η εθνική του κ.Ρώμα προδοσία»: «Εφθασε όμως φαίνεται το πλήρωμα του χρόνου, εγείρετε αφ' εαυτής η ελληνική φυλή από την πολυετή νάρκωσιν της, δράττει μετά πεποιθήσεως και ενθουσιασμόν τα όπλα κατά των τυράννων της ... πολυεμεί, θυσιάζεται και κολυμβεί εις το αίμα δι'ικανά έτη.. εξυβρίζεται και συκοφαντείται, παρά πάντων χαρακτηρίζεται η ιερωτέρα των επαναστάσεων ως πράξις ληστρική και ανόητος, οι δε αρχηγοί αυτής ως τρελλοί λησταί, πειραταί και κακούργοι έχοντες σκοπόν την αιματοχυσίαν, την κλοπήν και την αρπαγήν. Ο Μπότσαρης, ο Καραϊσκάκης, ο Κολοκοτρώνης, ο Μιαούλης, ο Κανάρης και οι συστρατιώται των με τοιαύτα επίθετα εφιοδωρούντο από τους λεγόμενους μετρίοφρονας... Η επιμονή όμως και η καρτερία των Ελλήνων τα καταπληκτικά και ηρωικά αυτών κατορθώματα... εκλόνισαν όλην σχεδόν την υφήλιον.. συνεκίνησαν τους λαούς και εβίασαν ως και αυτάς ως πρότερον εχθρικής κυβερνήσεις να αναγνωρίσωσιν εις τους Ελληνας όσα και πριν κατά την αρχήν της επαναστάσεως τους ηρνούντο...».

³⁰ Όσο για την Επανάσταση του 1830 στην Γαλλία, αυτή είχε τις επιδράσεις της στον Ευρωπαϊκό χώρο γενικά και στην Επτάνησο ειδικά αφού η Γαλλική κατάκτηση είχε προσοικειώσει την κοινωνία με την Γαλλική κουλτούρα και νομοθεσία (Ναπολεόντειοι κώδικες). Ως εκ τούτου και στην Κεφαλονιά τα φιλελεύθερα αιτήματα της εξέγερσης του 1833 είναι δυνατόν να έχουν αναφορές σ'εκείνη την Επανάσταση. Νέοι Κεφαλλήνες φιλελεύθεροι εισερχόμενοι αργότερα στις τάξεις του Ριζοσπαστικού κόμματος την έζησαν από κοντά ή αισθάνθηκαν τους τριγμούς της δραστηριοποιούμενοι στην κοντινή Ιταλία. Τέτοιοι ήταν ηγετικά στελέχη: ο Ιωάννης Τυπάλδος Καπελέτος Δοτοράτος (ανάγνωσης του ενωτικού ψηφίσματος στην Θ' Βουλή). Στα χρόνια της εξέγερσης έζησε τον επαναστατικό πυρετό ευρισκόμενος για σπουδές στο Παρίσι (Σορβόννη College de France). ΤΣΙΤΣΕΛΗΣ ΗΛΙΑΣ «ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΚΑ ΣΥΜΜΙΚΤΑ», Β' ΤΟΜΟΣ, σελ. 690-693). Επίσης ο Ιερώνυμος Τυπάλδος Πρετεντέρης, γυιός οικογενείας γαιοκτημόνων συμμετείχε από τα χρόνια των σπουδών του στην επανάσταση του 1830 στην Ιταλία και συγκεκριμένα στη Μπολόνια μαζί με τους συμφοιτητές του Νικόλαο Φωκά Ρεπούμπλικα, Γεράσιμο Πανά, Στέλιο Μαρτινέγκο, Νικόλαο Φραγκόπουλο. Συμμετείχε επίσης με τους Γιάννη Πάλλη και Κυριάκο Δομνηνέλη σε επαναστατική ομάδα υπό τον Φίλιππο Μπουναρότι και Κάρλο Μπιάνκο, Ιταλούς Επαναστάτες.

-Ο Ζερβός – Ιακωβάτος περιγράφει με ακρίβεια και παραστατικότητα την απήχηση της Γαλλικής Επανάστασης του Φεβρουαρίου του 1848 στα Επτάνησα. «Μετά εν περίπου έτος εκ της συστάσεως ταύτης εξερράγη και η Φεβρουαριανή της Γαλλίας επανάστασις, ήτις συνετάραξεν όλην σχεδόν την Ευρώπην. Ο γενικός αυτής σάλος εξέτεινε τας κινήσεις του και μέχρι της Επτανήσου, της οποίας έτι μάλλον εθέρμανε και αναπτέρωσε το φύσει ζωηρόν πνεύμα και τον προς την Εθνικήν ελευθερίαν μέγαν αυτής έρωτα» «ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΗΛΙΑ ΖΕΡΒΟΥ...», ό.π. σελ. 37.

Για τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα των ευρωπαϊκών λαών απότοκα της Επανάστασης του 1848 αναφέρει: «... Ο ιταλικός λαός ανέλαβε να πολεμεί τον ένδοξον της Εθνεγερσίας πόλεμον, ο δε Ελλην ετοιμάζεται ακωνίζων την μάχαιραν του επί του Βότσαρη και του Καραϊσκού το μνήμα. Οι νέαι ιδέαι ναι ενθρονίσθησαν αλλά δεν επαγιώθησαν», εφ. Φιλελεύθερος, φ.3, έτος Α', Σάββατο 3 Μαρτίου 1849: ΕΠΙΦΥΛΛΙΣ: «Ο Ριζοσπάστης γονυπετής ενώπιον του πνευματικού του» Στο ίδιο φύλλο αναφέρεται στην ουγγρική επανάσταση και τη δράση των επαναστατών Kosuth και Ben «Φιλελεύθερος» αρ. 3, Σάββατο 5 Μαρτ., Έτος Α' στη στήλη «ΔΙΑΦΟΡΑ» άρθρο με τίτλο «Γερμανία».

-βλ. επίσης «Φιλελεύθερος», αρ. 10 Σάββατο 5 Αυγούστου 1850, έτος Β', σελ. 19β «το πολιτικό δράμα το οποίον προ 2 ετών παριστάνετο εις την Ηπειρωτικήν Ευρώπην μεταξύ λαών και θρόνων εφθασεν ήδη είπον τινες ανίδεοι της ιστορίας του ανθρωπίνου πνεύματος και των κοινωνικών συνδυασμών εις την λύσιν και την καταστροφήν του. Η καταστολή της Ουγγρικής επαναστάσεως και η πτώσις της Ρώμης και της Ενετίας ήσαν αι σκηναί της τελευταίας αυτού πράξεως...».

-Σε άλλο «Φιλελεύθερος» αρ. 3, Σάββατο 5 Μαρτίου 1849, στήλη ΕΠΙΦΥΛΛΙΣ άρθρο «Ο Ριζοσπάστης γονυπετής ενώπιον του πνευματικού του»... «... ας επανέλθωμεν δια να

εξηγήσωμεν, τας σημερινάς της Ευρώπης εκρήξεις, αίτινες κλονίζουν των βασιλέων τους θρόνους και κάμνουν να τρέμη το έδαφος υπό τους πόδας του κατακτητή Προχωρώ δε εις την έρευναν με πλήρη πεποίθησιν ότι το έδαφος δεν θέλη πέσει αλλ'ο θρόνος εφ'ού ο βασιλεύς κάθεται και το φρούριον από το οποίον ο κατακτητής κεραυνοβολεί».

³¹ Ο Σαινσιμονισμός έχει επηρεάσει επίσης σημαντικούς εκπροσώπους του ριζοσπαστισμού (Ζερβός Ηλ. Πυλαρινός Φραγκ.) ήδη από τα χρόνια των σπουδών τους στην Πίζα της Ιταλίας, καταφύγιο πολλών επαναστατών. Από την δεκαετία του 19^{ου} αιώνα ο σαινσιμονικός προβληματισμός στην Ελλάδα ενισχύεται με τον ερχομό την άνοιξη του 1833 της ηγεσίας του Σαινσιμονισμού που συνοδεύεται και από τον διάδοχο του Σαιν Σιμόν Enfantin και τη συνδρομή Ελλήνων οπαδών του (Παν. Σοφιανόπουλου, Εμμ. Δαούδογλου).

Είναι η εποχή που η προτεραιότητα της πολιτικής του Κωλέττη είναι η ανάπτυξη έργων υποδομής και γενικότερα η οικονομική ανάπτυξη του Ελληνικού Βασιλείου. Ένα πρώτο βήμα υλοποίησης της είναι η έκδοση το 1837 διατάγματος «περί συστάσεως επιτροπής επί της εμψυχώσεως της εθνικής βιομηχανίας» που εκφράζει τη διαρκή προστατευτική μέριμνα του κράτους για την εκβιομηχάνιση του τόπου.

«Ως προς το εθνικό και κοινωνικό ζήτημα οι Ελληνες σοσιαλιστές δεν αναπτύσσουν μια σχέση αμοιβαίου αποκλεισμού, αλλά μια κυμαινόμενη τακτική προβαδίσματος ή προαπαίτησης. Δεν είναι τυχαία μέσα σ'αυτό το κλίμα ευφορίας των γαλλοελληνικών σχέσεων η σύνδεση και ενθάρρυνση από μέρους της Ελληνικής κυβέρνησης Επτανησιακών κινημάτων και περαιτέρω επικοινωνίας τους με εκείνα της Δύσης Αυτή η σύνδεση υπηρετεί την εθνική πολιτική του νέου κράτους».

-ΝΟΥΤΣΟΥ ΠΑΝ «Η ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ από το 1875 – 1974, ΤΟΜ. Α', ΕΚΔ. «ΓΝΩΣΗ» ΑΘΗΝΑ 1995, σελ. 31, 37, 39, 41.

-ΜΟΣΚΩΦ ΚΩΣΤΗ « εθνική και κοινωνική συνείδηση στην Ελλάδα – Ιδεολογία μεταπρατικού χώρου» εκδ. «Σύγχρονη Εποχή», Γ' έκδοση 1972, σελ. 96, 97, 152-155.

³² Ο Ζερβός στην εφημερίδα του που περιέχει και πολιτικές ειδήσεις από τις άλλες Ευρωπαϊκές χώρες για την πολιτική των κυβερνήσεων, τη διεθνή καθώς και την πορεία και δράση Επαναστατών αναφέρεται και στην προσαγωγή σε δίκη του Proudhon, προφανώς γιατί η δράση και ιδεολογία του Γάλλου αναρχικού έβρισκε στη διανόηση του Ριζοσπαστισμού «ευήκοα ότα» και ευάριθμους οπαδούς, «Φιλελεύθερος» αρ. 2, 26 Φεβρουαρίου 1849, «ΕΞΩΤΕΡΙΚΑ: ΓΑΛΛΙΑ», σελ. 5α.

³³ Είναι εμφανής η επιρροή από το Ιταλικό Risorgimento και συγκεκριμένα ενός από τους σημαντικότερους εκπροσώπους του, τον Mazzini μέσα στα κείμενα του Ζερβού, μέσα όμως σε ένα άλλο πλαίσιο το Επτανησιακό «Μόνον οι καταχθόνιοι άνθρωποι, οι απόκρυφοι εχθροί του ελληνισμού, οι προσπαθούντες να απατήσωσι και τον Θεόν και τον λαόν... προκαλούν έριδας και μάχας. Το ματσινικό σχήμα «Dio et popolo, popolo et Dio» έχει ευρύτατη απήχηση στον Επτανησιακό χώρο γιατί και τα δύο στοιχεία το Θρησκευτικό και το Κοινωνικό βρίσκουν υποδοχές στην Επτανησιακή πραγματικότητα και εκπροσωπούν βασικές κοινωνικές αναφορές αξιοποιήσιμες στην αντιπαράθεση του Ριζοσπαστισμού με την Προστασία. «Φιλελεύθερος» αρ. 2 ό.π. σελ. 3β. Αλλά και στο έργο του Μομφερράτου η συνύπαρξη των δυο στοιχείων είναι εμφανής «ολικώς δε το σωτήριο και αληθώς Θεϊόν δόγμα της ελευθερίας, της ισότητος και αδελφότητος το καθιερωθέν δια του σταυρού, κηρυχθέν δια του ιερού Ευαγγελίου... ιδού η διαρκής τάσις και το τέρμα των αγώνων μας», εφ. «Αναγέννησις» Ιωσ. Μομφερράτου, αρ. 21, 23 Ιουνίου 1851 στο πρώτο άρθρο με τίτλο «Παύσις και αναφάνισις της Αναγεννήσεως», βλ. επίσης ΝΟΥΤΣΟΣ ΠΑΝ. ό.π. σελ. 41.

³⁴ «Η Ελληνική Πολιτική Σχολή των Ριζοσπαστών» Σπ. Λουκάτου του Συνδέσμου Φιλολόγων Κεφαλονιάς και Ιθάκης Αργοστόλι 2009 σελ.238.

³⁵ Ο Ιωσήφ Μομφερράτος που διατηρούσε φιλική επαφή, αλληλογραφία και συνεργασία με τον Ιταλό Επαναστάτη και τον οποίο εκτιμούσε πολύ χαιρετίζει την προσπάθειά του στην κατεύθυνση της συναδέλφωσης των λαών. Έτσι στην εφημερίδα του «Αναγέννησις» φ. 7 21 Μαΐου 18 1849 στο κύριο άρθρο «Ο Ευρωπαϊκός Αγών και η Ελλάς» αναφερόμενος στις επαναστατικές δραστηριότητες σε Ιταλία και Ουγγαρία επεσήμανε ότι η ισχυρά και ακαταμάχητος φάλαγξ των λαών αδελφικώς συνδεδεμένη ετοιμάζεται να ανθέξη εις τας απελπισμένας προσπάθειάς της τυραννίας να φέρει εις πέρας το τόσον ενδόξως επιχειρησθέν έργο της γενικής απελευθερώσεως». Αλλά και ο Ευρωπαϊκός τύπος («Εθνική», «Η Δημοκρατία», « Η Γενική Εφημερίδα της Φραγκφούρτης» ασχολείται με τα τεκταινόμενα στο κράτος των Επτανήσων όπως δημοσιεύεται και αποκαλύπτεται στις εφημερίδες της Επτανήσου: - Χωρικό έτος Α' φ. 29 18 Ιαν. 1851 σελ. 3-4». Το Εθνικό Ζήτημα και ο Ευρωπαϊκός Τύπος.

- Φιλελεύθερος έτος Γ φ. 36 29 Απρ. 1851 σελ. 4.
Γεγονός που μαρτυρεί την διασύνδεση των Ευρωπαϊκών Επαναστατικών κινημάτων και την αλληλοϋποστήριξη και συνεργασία τους μέσω των τότε διαύλων επικοινωνίας.
Επίσης σε άλλο φύλλο της εφ. «Αναγέννησις», αρ. 55 έτους ΙΑ της 18^{ης} Απρ. 1859 σε άρθρο με τίτλο «Ο προς τους Λαούς ασπασμός μας» καθώς και στο παραπάνω φύλλο του «Χωρικού» οι εκδότες των εφημερίδων αυτών χαρακτηρίζουν ομοιοπαθείς αδελφούς τους Ευρωπαϊκούς Λαούς και μιλούσαν για κατεδάφιση «του σαθρού οικοδομήματος της Ιεράς Συμμαχίας ασεβούς και ανιέρου συμμαχίας των βασιλέων» και αντικατάσταση αυτού «από το νέο και μέγα οικοδόμημα της Ιεράς Συμμαχίας των Λαών».
- ³⁶ «Η Πολιτική Ενοποίηση και η Μεγάλη Ιδέα» του Αντ. Λιάκου εκδ. «Θεμέλιο» 1985 σελ. 55.
- ³⁷ ό.π. σελ. 56.
- ³⁸ ό.π. σελ. 54.
- ³⁹ ό.π. σελ. 52
- ⁴⁰ ό.π. σελ. 55-56
- ⁴¹ «Haddock Bruce «Ιστορία της Πολιτικής σκέψης από το 1789 έως σήμερα εκδ. Πατάκη Νοε. 2009 σελ. 216.
- ⁴² ό.π. σελ. 221
- ⁴³ Haddock Bruce «Ιστορία της Πολιτικής σκέψης από το 1789 έως σήμερα εκδ. Πατάκη σελ. 228, 232.
- ⁴⁴ Από «Κομμουνιστικό Μανιφέστο» Ενότητα IV : Η στάση των κομμουνιστών απέναντι στα διάφορα κόμματα της αντιπολίτευσης» των ΜΑΡΞ-ΕΝΓΚΕΛΣ «ΕΠΙΚΑΙΡΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ» ΑΘΗΝΑ 1975 σελ. 64
- ⁴⁵ Μιας μυστικής οργάνωσης που είχε συγκροτηθεί στο εξωτερικό από εκπατρισμένους γερμανούς Ριζοσπάστες.
- ⁴⁶ «Κομμουνιστικό Μανιφέστο» ο.π. από: Πίνακα ιστορικό λήμμα «Χαρτιστές», σελ. 85-86. Του πρώτου οργανωμένου εργατικού κινήματος στην Βρετανία από το 1836 και μετά. Αγωνίστηκε για την αλλαγή του Συντ/τος και τη βελτίωση της θέσης των εργαζομένων μείωση φόρων και ωρών εργασίας. Από τις σημειώσεις του Engels που εμπεριέχονται στη σειρά «Βιβλία που άλλαξαν τον κόσμο «αρ.09» «Μανιφέστο Κομμουνιστικού Κόμματος. 18^η Μπρυμαίρ Λουδοβίκου Βοναπάρτη» εκδ. ΒΗΜΑ σελ. 59.
- ⁴⁷ «Κομμουνιστικό Μανιφέστο» ό.π. (Κεφ. Δ') σελ. 64-65.
- ⁴⁸ Sabine G.H. «Ιστορία των Πολιτικών Θεωριών» εκδ. Μ. Πεχλιβανίδης & ΣΙΑ Α.Ε. Αθήνα σελ. 750.
- ⁴⁹ ό.π. σελ. 786, 790, 791, 793.
- ⁵⁰ Οι εφημερίδες: «Αληθής Ριζοσπάστης», «Χωρικός» (των Δημ. Δανή, Μιλτιάδου Καρβουσιάνου) που εξέφραζαν τις απόψεις των μελών του Δημοτικού καταστήματος Αργοστολίου αναφέρονταν στα συνθήματα που αναγράφονταν στα Ριζοσπαστικά Κέντρα (και στο «Δημοτικό Κατάστημα») κατά τον εορτασμό της 25^{ης} Μαρτίου που αναφέρονταν στην πλήρη των λαών ελευθερία και αυτονομία ή στην καταστροφή «παντός ξενικού στοιχείου επί ελληνικής γης» ή στην – καταγγελία του ζυγού της ξενοκρατίας με την «κτηνώδη ισχύ». Συγκεκριμένα: - Χωρικός εφ. έτος Α φ. 7.1 Απρ. 1850, σελ. 3 Παράρτημα «Ο Ευαγγελισμός».
- Χωρικός έτος Β, φ. 35 30 Μαρτίου 1851 σελ. 1- 9 άρθρο με τίτλο «Η 25^η Μαρτίου».
- Αληθής Ριζοσπάστης εφ. έτος Α φ. 28, 28 Μαρτ|9 Απρ. 1863 σελ. 1 – 2 Εθνική Εορτή 25^η2 Μαρτίου.
- Στο 1^ο φύλλο της εφ. του Ιωσήφ Μομφερράτου Αναγέννησις (9 Απρ. 1849 σ. 2α) διαβάζουμε ότι στον εορτασμό της 25^{ης} Μαρτίου του έτους εκείνου στην Κεφαλονιά, στα τρία παράθυρα του Δημοτικού Καταστήματος στο Αργοστόλι, πολιτικού κέντρου των Ριζοσπαστών.
Ίσταντο αναπεπταμένου εις μεν το κέντρον η Ελληνική σημαία εις δε τα πλάγια αυτής δύο τρίχροοι δημοκρατικά σημαίαι. Εις τας τρεις ταύτας σημαίας αναπεκρίνοντο εκτεθειμέναι αι τρεις ακόλουθαι επιγραφαι: «Ζήτω η απελευθέρωσις και η συνένωσις όλης της ελληνικής φυλής».
«Εθνική ανεξαρτησία – Ζήτω η απελευθέρωση των λαών»
«Ελευθερία – Ισότης – Αδελφότης – Ζήτω η Παγκόσμιος Δημοκρατία».
Τοιουτοτρόπως η πανήγυρις αυτή ήτο πανήγυρις εθνική ενταυτώ και δημοκρατική, πανήγυρις καθαρώς και ολοκλήρως παριστάνουσα τον αγώνα της Ελληνικής Αναγεννήσεως· ήτον εν ενί λόγω πανήγυρις όλως Ευαγγελική, καθό σύμφωνα με το κοσμοσωτήριο κήρυγμα της παγκοσμίου αδελφότητος.

- Αλλά και ο «Φιλελεύθερος» (του Ηλ. Ζερβού Ιακωβάτου) έτος Α' φ. 1 19 Φεβρ. 1849 σελ. 3 στην στήλη με τίτλο «Διάφορα» αναφέρεται στις εκδηλώσεις της 25^{ης} Μαρτίου στα νησιά ενώ στο ίδιο φύλο στη σελ. 1- 2 στο κύριο άρθρο με τίτλο «Η τάσις του ελληνικού πνεύματος διακηρύσσει «Θέλομεν τω όντι να γίνωμεν και όχι να λεγόμεθα απλώς Έλληνες. Θέλομεν να ενωθώμεν εις εν Έθνος αληθώς ελεύθερον και ανεξάρτητον, μεθ' όλης της ελληνικής φυλής» ενώ
- Ο Χωρικός, στο Β' έτος φ. 38, 20 Απρ. 1851 στη σελ. 3 διακηρύσσει ότι «η πλειονηφία του Επτανησιακού λαού είναι ήδη σταθερά αποσιωμένη εις τας ιδέας της δημοκρατικής αναπλάσεως και εθνικής ανεξαρτησίας».
- Στα Πρακτικά της Θ' Ιονίου Βουλής σελ. 152 – 153 καταγράφεται η κήρυξη της 25^{ης} Μαρτίου ως Εθνικής εορτής (Κέρκυρα 1850) καθώς και νομοσχέδια που θέτουν κοινωνικές μεταρρυθμίσεις.

⁵¹ Η επί της Αγγλικής Προστασίας Επτανήσιος Πολιτεία και τα κόμματα». Επιμέλεια – Προλεγόμενα Χρ. Θεοδωράτου. Εν Αθήναις 1974 σελ. 91.

«Τα Κεφαλληνιακά ή αναφορά συνταχθείσα δια την Βουλήν των αντιπροσώπων της Ιονίου Επικρατείας» Εν Κεφαλληνία 1850 σελ. 66 Ηλ. Ζερβού Ιακωβάτου.

⁵² Bruce Haddock. Ιστορία της Πολιτικής Σκέψης από το 1879 μέχρι σήμερα εκδ. ΠΑΤΑΚΗ σελ. 142.

⁵³ Οι Μάρξ και Ένγκελς αναφέρουν ότι τους εξόργισε το γεγονός ότι ορισμένες εθνικότητες και κυρίως οι Νοτιοσλαύοι της Αυστροουγγαρίας δεν δίστασαν να συμμαχήσουν με τη φεουδαλική αντίδραση εναντίον της αστικοδημοκρατικής Επανάστασης της Ουγγαρίας λ.χ. προκειμένου να πραγματώσουν τις δικές τους στενές επιδιώξεις (εθνικές) «Η Ελλάδα, η Τουρκία και το Ανατολικό ζήτημα» Μεταφρ. Παν. Κονδύλη σελ. 27-28

- «Κομμουνιστικό Μανιφέστο» των Κ. Μάρξ και Φρ. Ένγκελς. Στο βιβλίο αυτό γίνεται αναφορά στο εργατικό κόμμα της Πολωνίας που έθεσε ως προϋπόθεση της εθνικής απελευθέρωσης την αγροτική επανάσταση και από το οποίο εκπορεύτηκε η εξέγερση της Κρακοβίας το 1946.ό.π. σελ. 64.

I.IV. Η Μάχη των Ριζοσπαστών για την «Εθνική» Γλώσσα – Οι εκπαιδευτικές πρωτοβουλίες των.

Στα ιδεολογικά ρεύματα που προϋπήρχαν, την περίοδο της Αγγλοκρατίας ζυμώθηκαν με νέες ιδέες εθνικές και κοινωνικές. Με το πέρασμα του χρόνου οι σχέσεις της Προστάτριας Δύναμης προς τους προστατευόμενους γίνονταν ολοένα και πιο δύσκολες. Στο πλαίσιο αυτό οι ηγέτες του Ριζοσπαστικού κόμματος στην Επτάνησο, ιδιαίτερα στην Κεφαλονιά, ο Ηλίας Ζερβός Ιακωβάτος, ο Ιωσήφ Μομφεράτος δεν ζητούσαν μόνο Ένωση με την Ελλάδα (αίτημα εθνικό) αλλά πρόβαλλαν και αιτήματα πολιτικά για ελευθερία και δημοκρατία, και κοινωνικά για κοινωνική ισότητα και δικαιοσύνη.

Στο πρώτο φύλλο της εφημερίδας «Φιλελεύθερος» (στις 19 Φεβρουαρίου 1849) έγραφε ο Ζερβός «Θέλομεν τω όντι να γίνωμεν και όχι να λεγόμεθα απλώς Έλληνες... Θέλομεν να ενωθώμεν εις εν έθνος αληθώς ελεύθερον και ανεξάρτητον μεθ' όλης της ελληνικής φυλής. Θέλομεν να εξασκώμεν δημοκρατικά δικαιώματα⁵⁴....

Σε άλλο φύλλο της εφημερίδας του θα υπογραμμίσει την αξία των «ουσιωδέστερων στοιχείων του εθνισμού» της θρησκείας και της γλώσσας. Αυτά διατήρησαν «άθικτον και αμόλυντον την εθνικότητα» των Επτανησίων ανάμεσα στους βαρβαρότερους και αγριότερους λαούς του Μεσαίωνα. Σε αυτά πάλι οφείλεται η αποκατάσταση των Ελλήνων «ως λαόν ίδιον και διακεκριμένον» και η ανέγερση στα ερείπια της προγονικής δόξας, του πυρήνα της κρατικής και εθνικής ολοκλήρωσης του Νέου Ελληνισμού. Απόψεις που ακτινοβολούν ένα δίπολο. Αφ' ενός μια ακλόνητη

εμπιστοσύνη στις παραπάνω δυνάμεις του έθνους «τα ελατήρια» όπως τα ονομάζει που το κράτησαν αλώβητο δια μέσου των αιώνων αφ' ετέρου μιαν ελπίδα ότι το ίδιο το έθνος ή ο λαός (ταύτιση που παραπέμπει στη γαλλική επαναστατική εμπειρία) στηριζόμενο πάλι στον εαυτό του θα επεκτείνει τα περιορισμένα όριά του εσωκλείοντας όλους τους Έλληνες. Γι' αυτό ο Ζερβός, ο οποίος είναι πολύ ακριβής στην διατύπωση των λεγομένων του σκιαγραφεί την προοπτική ως εξής «... το εισέτι μικρόν της παλιγγενεσίας μας πόλισμα».⁵⁵ Βέβαια την άποψή του (όπως και του Μομφερράτου) για την αυτοδύναμη επίτευξη της Ένωσης με το Εθνικό Κέντρο δεν συμμερίζεται και το σύνολο των Ριζοσπαστών και ιδιαίτερα των «νεότερων» υπό τον Λομβάρδο Κ. και όσων τον συνέδραμαν (όπως αργότερα ο Λιβαδάς) όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο. (Οι «ΑΛΗΘΕΙΣ» ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΑΙ ΚΑΙ ΤΑ ΚΟΜΙΤΑΤΑ ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ).

Για τον Ζερβό η παρακμή και παραφθορά της «εθνικής» γλώσσας οδηγεί μοιραία και στην απώλεια της εθνικής ελευθερίας και δόξας. Από την άλλη «η ανάκτησις των ελευθεριών του – και η ωριμότης των πολιτικών του φρονημάτων, η εγκαθίδρυσις των εκπαιδευτικών καταστημάτων και η καλλιέργεια των τεχνών και της βιομηχανίας του είναι όλα σύγχρονα με την βαθμηδόν μορφουμένην και επεξεργαζομένην γλώσσαν του».⁵⁶

Και ο Μομφερράτος στη δική του εφημερίδα «Αναγέννησις» συνόψιζε (στις 8 Απριλίου 1849) τις πολιτικές του αρχές εις το δόγμα της ισότητος, της ελευθερίας και της δικαιοσύνης.

Το γλωσσικό ζήτημα της Επτανήσου παρουσιάστηκε οξύ και είχε δύο όψεις: από τη μία πλευρά ήταν η αντίθεση της ελληνικής γλώσσας απέναντι στις γλώσσες των κατακτητών και από την άλλη μια εσωτερική αντίθεση της λόγιας ελληνικής απέναντι στη δημοτική γλώσσα.

Γι' αυτό το αίτημα για την αναγνώριση της ελληνικής γλώσσας ως επίσημης προβαλλόταν συνεχώς σε όλη την πορεία των φιλελεύθερων διεκδικήσεων. Με αναφορές και υπομνήματα όπως του Ανδρ. Μουστοξύδη κατά την αποστολή του στο Λονδίνο το 1839 όσο και με τις Κοινοβουλευτικές συζητήσεις έθεταν πάντα το ζήτημα σε προτεραιότητα.

Η Βρετανική προστασία κληρονομεί ένα καθεστώς για το οποίο και με τις νέες πολιτικές συνθήκες υπάρχουν πάντα ξένα και ντόπια διοικητικά όργανα για να κάνουν χρήση της Ιταλόφωνης διοικητικής γλώσσας⁵⁷. Οι αριστοκρατικές δομές της κοινωνίας των νησιών του Ιονίου αποκτούσαν εξάρτηση από τους νέους κυριάρχους που εμπόδιζε τη χρήση της ελληνικής γλώσσας. Για θέματα που αφορούν τη χρήση της ελληνικής γλώσσας στα Επτάνησα η βρετανική ηγεσία συμβουλευέται «το βασιλικό δάσκαλο της ελληνικής διαλέκτου» στην Αγγλία. Από το 1816 στα Επτάνησα οι παρεμβάσεις για το θέμα αυτό λειτουργούν ανασταλτικά. Πίσω από τη βρετανική πρόταση που προβάλλει την ανάγκη για «ανόρθωση από τους Ίωνες της γλώσσας της Παλαιάς (Αρχαίας) Ελλάδος» και της διαπίστωσής τους ότι η γλώσσα των Ιώνων είναι... πολλά διεφθαρμένη»⁵⁸ υποκρύπτεται η άρνηση της βρετανικής ηγεσίας να αντιμετωπίσει από την αρχή ορθολογιστικά το αίτημα για την καθιέρωση της ελληνικής ως επίσημης γλώσσας της διοίκησης. Αποτέλεσμα τούτου ήταν και οι προσπάθειες για απομάκρυνση από μια συγκεκριμένη κοινωνική (νεοελληνική) πραγματικότητα που εκφράστηκαν σε θεσμικό επίπεδο με τις συνεχείς αναβολές για την καθιέρωσή της.

Εκφραστής της επιστροφής στη λόγια γλώσσα, μια τάση που έχει μικρή απήχηση στον Επτανησιακό χώρο, είναι η ίδια η Αγγλική Διοίκηση και

αυτός ο προσανατολισμός φαίνεται να συνάδει με την επίδραση από τη στροφή του ευρωπαϊκού χώρου στις κλασσικές σπουδές και τη σπουδή ιδιαίτερα της αρχαίας ελληνικής και λατινικής γλώσσας. Άλλη όμως φαίνεται να είναι η υπολανθάνουσα λειτουργία αυτής της πολιτικής επιλογής συνδεδεμένης οπωσδήποτε με τους ευρύτερους και μακροπρόθεσμους στόχους της Προστασίας στην περιοχή.

Βέβαια η πραγματικότητα διέψευδε τους βρετανικούς ισχυρισμούς γιατί: α) αυτή την περίοδο διαπιστώνεται ευρεία χρήση της ελληνικής γλώσσας η οποία διδάσκεται αποτελεσματικά στα κρατικά και ιδιωτικά σχολεία που συνεχώς αυξάνονται. Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας δεν είχε ποτέ σταματήσει είτε με ιδρυμένα σχολεία και στις τρεις βαθμίδες της εκπαίδευσης είτε με τον παραδοσιακό τρόπο παροχής εκπαίδευσης (δημόσιοι ελληνοδιδάσκαλοι, οικοδιδάσκαλοι) είτε με άλλες πρωτοβουλίες εκπαιδευτικές και πολιτιστικές.⁵⁹

β) Από τις αρχές της Βενετοκρατίας γινόταν ευρεία χρήση προφορική και γραπτή της ελληνικής γλώσσας όχι μόνο στις πόλεις αλλά και στην ύπαιθρο. Αυτό μαρτυρούσε την ύπαρξη ενός συμπαγούς ελληνόφωνου πληθυσμού, η εγκατάσταση του οποίου είχε ενθαρρυνθεί για πολιτικούς λόγους από τη Γαληνοτάτη, που ανάγκαζε και την ξένη διοίκηση να μεταφράζει τα συντασσόμενα κείμενα δικαιοπρακτικού χαρακτήρα, έργο των νοτάριων της εποχής (που γνώριζαν εξίσου καλά και την ιταλική) στα ελληνικά. Ως εκ τούτου δεν αποφεύχθηκε και το φαινόμενο μεταφοράς και χρήσης ιταλικών όρων στα ελληνικά. γ) Το πρόβλημα αναγνώρισης της ελληνικής γλώσσας, ως επίσημης γλώσσας της διοίκησης φαινόταν να φθάνει στη λύση του το έτος 1836. Τότε καθιερώνεται στα κατώτερα δικαστήρια μόνο η χρήση της ελληνικής (προαιρετική στα ποινικά και υποχρεωτική στα ειρηνοδικεία). Οι βρετανικές αρχές προσανατολίστηκαν στην προκήρυξη διαγωνισμού για σύνταξη ιταλοελληνικού νομοτεχνικού λεξικού για τη διευκόλυνση της δικαστικής λειτουργίας στα Επτάνησα. Ο διαγωνισμός αυτός παρήγαγε 7 λεξικά γεγονός αποκαλυπτικό μιας εκτεταμένης χρήσης της ελληνικής γλώσσας και από την πλευρά γνώσεων νομικής ορολογίας. Ακόμη και έτσι όμως η αναγνώριση ως επίσημης της ελληνικής γλώσσας στη διοίκηση καθυστερεί.⁶⁰ Θα υλοποιηθεί όμως τελικά το έτος 1849 επί αρμοστείας Seaton με νόμο που ψηφίστηκε το Μάιο του ιδίου έτους από την Η' Βουλή και με την οποία η ελληνική γλώσσα εισαγόταν σ' όλες τις κρατικές αρχές και υπηρεσίες με ταυτόχρονη κατάργηση της προφορικής και γραπτής χρήσης της ιταλικής γλώσσας στα δικαστήρια. Μέχρι το 1848 στις αγορεύσεις εντός του Κοινοβουλίου κυριαρχούσε η Ιταλική.

Εν τέλει η ανάγνωση των ελληνικών κειμένων δικαστικού περιεχομένου που σώζονται στα ιστορικά αρχεία του εξωτερικού και των νησιών του Ιονίου καθώς και όσων σχετίζονται με τα κατώτερα δικαστήρια ήδη από το 1836 φανερώνουν μια δικαστική χρήση της ελληνικής γλώσσας τόσο άρτιας που δεν θα μπορούσε να εμφανισθεί σε μία τόσο σύντομη χρονική περίοδο (από το 1817 και εξής)⁶¹.

δ) Η γενική αναγνώριση της γλωσσικής πραγματικότητας στον επτανησιακό χώρο προσφέρεται και από πολλούς ντόπιους και ξένους συνεργάτες του κόμητα Guilford του οποίου η παρουσία στα Επτάνησα επαναπροσδιορίζει έστω και πρόσκαιρα τη βρετανική πολιτική. Ακόμη τέλος και ο Άγγλος ιερέας και λόγιος Winpock εκλεγμένος γραμματέας της Βιβλικής Εταιρείας της Κέρκυρας το 1819 αρχικός υποστηρικτής «της

ανόρθωσης» της γλώσσας των Ιόνιων δεν θα διστάσει να αναγνωρίσει την «συμβολή ισχυρών πνευμάτων ζωηρής και σπινθηροβόλας φαντασίας ανάμεσα στις κατώτερες τάξεις» στη διαμόρφωση της «εθνικής» Επτανησιακής γλώσσας.⁶²

Ως εκ τούτου οι προβληματισμοί των βρετανικών αρχών για το βαθμό χρήσης της ελληνικής γλώσσας στον Ιόνιο χώρο στερούνται αντικειμενικότητας. Γιατί από την τελευταία περίοδο του νεοελληνικού Διαφωτισμού (1780 – 1821) εμφανίζεται στα νησιά ως μέρος μιας έντονης πνευματικής κίνησης και η δραστηριότητα για συστηματική διδασκαλία της εθνικής γλώσσας με στόχους την αναγνώρισή της ως επίσημης και για χρήση των διοικητικών υπηρεσιών της ξένης Διοίκησης.

Οι αστικοαγροτικές εξεγέρσεις στα Επτάνησα, ο εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας του 1821 και το Ριζοσπαστικό κίνημα υπό την επήρεια και των ευρωπαϊκών ιδεών για εθνική και κοινωνική χειραφέτηση, ιδιαίτερα μετά τους ναπολεόντειους πολέμους στηρίζουν την επαναστατική ορμή του επτανησιακού πληθυσμού ώστε να διεκδικήσει ένα στοιχείο αυθυπαρξίας του δηλ. την κατοχύρωση της γλώσσας του. Επιπλέον οι επιμέρους επεμβάσεις ετερόδοξων κατακτητών στο ορθόδοξο δόγμα αλλά και η αμφισβήτηση της γλώσσας και εθνικότητάς του όξυναν τις αντιδράσεις του επτανησιακού πληθυσμού.

Τα προοδευτικά στοιχεία της Επτανήσου (Μεταρρυθμιστές-Ριζοσπάστες) αγωνίστηκαν για την ελληνική γλώσσα και συνέδεσαν το αίτημα αυτό με το δικαίωμα της ελευθεροτυπίας. Αντίθετα, οι καταχθόνιοι αντιτάχθηκαν με όλες τους τις δυνάμεις. Ο Λασκαράτος για παράδειγμα αρνιόνταν να μιλήσει στα δικαστήρια την ιταλική γλώσσα προφασιζόμενος πως δεν την γνώριζε. Οι Επτανήσιοι λέγοντας «εθνική» γλώσσα εννοούσαν την Δημοτική. Δεν έμειναν στη θεωρία αλλά και στην πράξη την υπερασπίστηκαν με δοκίμια και πραγματείες όπως ο «Διάλογος» του Σολωμού, τα Δοκίμια για τη γλώσσα του Λασκαράτου, του Πολυλά, του Κονεμένου κ.ά.

Είναι σημαντικό πως ο Σολωμός και ο Κάλβος, σε αντίθεση με τους προσολωμικούς, δεν περίμεναν τη σωτηρία από κάποια ξένη παρέμβαση. Είχαν εμπιστοσύνη στον ελληνικό λαό και προσπαθούσαν να εμπνεύσουν τον κόσμο και να ξεσκεπάσουν το ρόλο των ξένων. Αυτό είχε μεγάλη σημασία την ώρα που ο επτανησιακός λαός άρχιζε τον αγώνα για την αποτίναξη των προστατών του. Γράφει ο Σολωμός στους Ελεύθερους Πολιορκημένους: «Αραπιάς άτι, Γάλλου νους, βόλι Τουρκιάς, τόπ' Άγγλου» πολεμούσαν το Μεσολόγγι. Στα ίδια βήματα κινήθηκε και ο Τυπάλδος υμνώντας σφαιρικά την εθνική ελευθερία, ενώ ο αντιφατικός Λασκαράτος, έστρεψε τα βέλη του εναντίον των Φιλελεύθερων του Ιονίου αλλά και των Άγγλων, καταγγέλλοντας, με τον τρόπο αυτό, τους κρατικούς θεσμούς και την πολιτική οργάνωση της Προστασίας.⁶³

Η κίνηση για τη γλώσσα και την καθιέρωση της σε όλες τις λειτουργίες του κράτους (Ιόνιος Ακαδημία, Δικαστήρια) γίνεται πιο δυναμική με το ριζοσπαστικό κίνημα. Μια σειρά από πρωτοβουλίες είτε ατομικές είτε σε συλλογικό επίπεδο σημειώνονται για την αποκατάσταση της σε χώρους όπου διεκδικείται η αποκλειστικότητα αυτού του φυσικού δικαιώματος (Ιόνιος Ακαδημία). Καθοριστικός παράγοντας αναβλητικότητας της καθιέρωσης της ελληνικής γλώσσας φαινόταν να είναι η έκταση της συμμετοχής των Επτανησίων στον εθνικό αγώνα του 1821 και ο Ριζοσπαστικός Αγώνας. Η κατάσταση δυσκόλευε λόγω της μακροχρόνιας

αποσύνδεσης του δικαίου από την ελληνική γλώσσα, που τη θέση της πήρε η γλώσσα των κατακτητών (ιταλική, γαλλική, αγγλική). Εν τω μεταξύ ολοκληρωνόταν η αποπεράτωση της κωδικοποίησης του γαλλικού δικαίου που ήταν διατυπωμένο ιταλικά.

Θετικά και αποφασιστικά βήματα για την επίτευξη της επισημοποίησης της ελληνικής γλώσσας συντελέστηκαν στα χρόνια της αρμοστείας του Seaton (1843-49) κοντά στην πραγματοποίηση και άλλων αιτημάτων του λαού.

Τότε τονίστηκε από το Βήμα της Βουλής (Η΄) «εντός αυτής της αιθούσης μόνον ελληνική φωνή να αντηχεί» και οι συζητήσεις και οι προτάσεις «να προβάλλονται και να γράφονται ελληνιστί». Σημαντικότερο είναι όμως το γεγονός ότι προσδιορίστηκε συγκεκριμένα «από τώρα και στο εξής η μοναχή γλώσσα εις την οποίαν θέλει γίνονται εις ταύτην την αίθουσα αι συζητήσεις προτάσεις ή και έτερα θέλει είναι η απλοελληνική»⁶⁴. Η Βουλή απευθύνει ψήφισμα στην κυβέρνηση αιτούμενη «άπαντα τα εις αυτήν παρεπεμπόμενα προβουλευμένα και άλλα έγγραφα να είναι γραμμένα εις την εθνικήν γλώσσαν»⁶⁵.

Η Ζ΄ Συνεδρίαση της Η΄ Βουλής της 26^{ης} Απριλίου 1849 κηρύσσει επίσημα την εισαγωγή της Ελληνικής Γλώσσας στο Επτανησιακό Κοινοβούλιο.

Η ΙΓ΄ Συνεδρίαση της Βουλής της 8^{ης} Μαΐου 1849 στο Νομοσχέδιο «Περί γενικής εφαρμογής της ελληνικής γλώσσας» αποφασίζει:

«α. Η απλοελληνική Γλώσσα να είναι εις το εξής η μόνη γλώσσα της Συνελεύσεως δι' όλας τας συζητήσεις, προτάσεις και παν άλλο και εις αυτήν να γράφονται τα Πρακτικά της.

β. Εις όσους εκ των Βουλευτών δυσκολεύονται να εκφράζονται ελληνιστί παρέχεται η άδεια δια μόνην την ενεστώσαν Συνεδρίασιν να λαλούν και να γράφουν Ιταλιστί.

γ. Να μεταφραστεί εις το ελληνικόν (ιδίωμα) ο Εσωτερικός της Συνελεύσεως Κανονισμός και ούτος να είναι μόνο ο επίσημος».⁶⁶

Επισημαίνεται δηλ. η απλοελληνική, δημοτική ελληνική γλώσσα. Βέβαια δεν γνωρίζουμε τα ονόματα όλων των υπερασπιστών της γλώσσας γιατί αυτά σπανίως αναγράφονταν στα Πρακτικά.⁶⁷ Από την άλλη σημαντικό τμήμα της πολιτιστικής κληρονομιάς ποίηση, λογοτεχνία, μουσική κ. ά. αναδείχθηκε τόσο από επώνυμους δημιουργούς που στήριξαν με το έργο τους τη Δημοτική γλώσσα και όπλισαν ιδεολογικά το οπλοστάσιο του Ριζοσπαστισμού (Σολωμός, Κονεμένος, Πολυλάς) όσο και από ανώνυμους που ήταν φορείς της συλλογικής συνείδησης των απλών ανθρώπων και με τους οποίους ταυτίζονταν. Πάντως τα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Η΄ Βουλής διατυπώνονταν σε γλώσσα απλούστερη σε ορισμένα σημεία από εκείνη που μεταχειρίζονταν και οι μαχητικότεροι των Ριζοσπαστών στα δημοσιεύματά τους υπέρ των δικαιωμάτων.⁶⁸

Όμως παρά τον ενθουσιασμό των πληρεξουσίων η προγραμματιζόμενη σταδιακή εφαρμογή της κωλυσιεργείται στην πράξη (από τον Αρμοστή και τη Γερουσία με την συνδρομή και των Καταχθονίων) και συνεχίζεται να παραβιάζεται η ρητή εφαρμογή του Συντάγματος του 1817 περί εφαρμογής της ελληνικής γλώσσας. Η δικαιολογία ήταν ότι δύο μέλη του Υπερτάτου Συμβουλίου Δικαιοσύνης ήταν Άγγλοι που αγνοούσαν την ελληνική γλώσσα ενώ αντίθετα οι γραμματείς στη Βουλή γνωρίζουν καλά εξίσου και την Αγγλική και την Ελληνική. Ο αντιπρόσωπος Αναστάσιος Τυπάλδος Ξυδιάς θίγει το θέμα προσβολής του εθνισμού των Επτανησίων οι οποίοι κατέχουν σχεδόν όλες τις δημόσιες αρχές και θέσεις

(πλην των 2 του Υπερτάτου Συμβουλίου Δικαιοσύνης) και ότι είναι ανάγκη να εισαχθεί η ελληνική γλώσσα για να «αποπλυθεί το στίγμα του ξενισμού». Προτείνει δε να εισαχθεί «αμέσως η ελληνική γλώσσα εις την Ακαδημίαν δια να μανθάνη ο μαθητής συνάμα με την ιδέαν και το ελληνικόν περίβλημά της...». ⁶⁹ Και ο Ζερβός Ιακωβάτος θα δώσει αποστομωτική απάντηση στις προφάσεις των Άγγλων από τις επάλξεις του τύπου. ⁷⁰

Το απαντητικό σημείωμα του Αρμοστή, το οποίο συντάχθηκε στις 31 Μαΐου του 1849 και κοινοποιήθηκε την ίδια μέρα στη Νομοθετική Συνέλευση είχε αναβλητικό χαρακτήρα διότι περιείχε τροπολογίες και πρόταση αναβολής της καθολικής χρήσης της ελληνικής γλώσσας ως επίσημης για μία ακόμη διετία (1852) και ως εκ τούτου προκάλεσε την έντονη αντίδραση των Ριζοσπαστών Αντιπροσώπων. ⁷¹ Ωστόσο άφηνε ένα μικρό περιθώριο χρήσης της γλώσσας α) σε όλα τα Εκπαιδευτήρια και την Ακαδημία αρχής γενομένης από την τελευταία. β) Από τους δικηγόρους στα δικαστήρια.

Ο Ζερβός αποτιμώντας με καυστικό αλλά και σκωπτικό συνάμα τρόπο την εισαγωγή της ελληνικής στα Ειρηνοδικεία αλλά και το εκπαιδευτικό επίπεδο του στελεχιακού τους δυναμικού λέει: «Εθεσπίσθη επιτέλους η οριστική εισαγωγή αυτής εις τα Ειρηνοδικεία μόνον αλλά εδιορίσθησαν και διατηρούνται εισέτι δικασταί και υπάλληλοι ή παντάπασιν άμοιροι και των απλών κανόνων της γραμματικής ή αλλόγλωσση. Αι δικογραφίαι και τα βιβλία των αποφάσεων των Ειρηνοδικείων τούτων, θέλουν απαρτίζειν πάντοτε το πολυτιμότερον κειμήλιον της κωμικοτέρας ποιήσεως της φιλολογίας μας. Εις δε τα ανώτερα Δικαστήρια και τας λοιπάς του κράτους αρχάς μόλις εθεωρήθη ανεκτή η εθνική γλώσσα. Δια δε το υπέρτατον συμβούλιον της Δικαιοσύνης εξεδόθη ρητή διάταξις, δυνάμει της οποίας και αι συζητήσεις γίνονται και αι δικογραφίαι και αποφάσεις συντάττοντο εις την ιταλικήν γλώσσαν». Ακολουθως φωτίζει και τη βαθύτερη αιτία των συνεχών αναβολών «προς ασφαλέστεραν επίτευξιν των κατά της γλώσσης καταχθονίων σχεδίων της η ξενοκρατία προέβη και περαιτέρω εμηχανεύθη και έτερα μέσα διαφθοράς και καταστροφής. Παρεχώρησεν όλας τας δημοσίας υποθέσεις και εν γένει και δημόσιον υπηρεσίαν εις Άγγλους ή εις Ιταλούς ή εις Ίονας αμαθείς». Αυτό επιβράδυνε την ορθήν χρήσιν της γλώσσας κι έτσι ευρίσκει πάντοτε πρόφασιν να παρατείνει την εισαγωγήν της γλώσσας εωσού ούτοι λέγει πάντοτε εκπαιδευθώσιν και εξελλινισθώσι και εν τοσούτω αυτοί διαιωνίζονται και αποθνήσκουν εις τας θέσεις ή αντικαθίστανται από ετέρους επίσης ετερόγλωσσους αμούσους και αμοίρους της ελληνικής». ⁷²

Ο Ηλίας Ζερβός αναφέρεται στην κατάσταση αυτή σε μια συζήτησή του με τον συνεχόριστό του Γερ. Λιβαδά στους Παξούς και την αποδίδει σε επιβουλές «και επί των ημερών (τους) υπό τον Αρμοστήν Σήτωνα» οι οποίες αποτυπώνονται και στην απόφαση «....δια της αναβολής της εισαγωγής της (γλώσσας) μέχρι του έτους 1852». ⁷³

Στις συζητήσεις στο Κοινοβούλιο οι Επτανήσιοι Αντιπρόσωποι κάτω από τη γόνιμη επίδραση των Ριζοσπαστών αντιπροσώπων θεωρούσαν ότι γλώσσα και δίκαιο είναι αλληλένδετες έννοιες στενότατα συνυφασμένες με την ιδέα του έθνους.

Η Ενάτη Βουλή που προήλθε από το νέο εκλογικό νόμο που εφαρμόστηκε ύστερα από το διάγγελμα του Αρμοστή στις 30 Ιανουαρίου του 1850 και ήταν η πρώτη πραγματικά Ελεύθερη Βουλή του Ιονίου Λαού εξέφρασε αυτά τα αισθήματα στην ΙΣΤ΄ Συνεδρίαση της στις 18 Απριλίου

του 1850. Συγκεκριμένα με πρόταση του Γεωργ. Τυπάλδου εψήφισε η 25^η Μαρτίου να πανηγυρίζεται ως Εθνική Εορτή. Επίσης γίνεται αποδεκτή πρόταση για άμεση εισαγωγή της ελληνικής ως επίσημης γλώσσας του Κράτους.⁷⁴

Το νομοσχέδιο αφού συζητήθηκε από ειδική επιτροπή έγινε ομόφωνα αποδεκτό κατά την Κ' Συνεδρίαση στις 25 Απρ. 1850 με μια τροποποίηση την παροχή ολιγόμηνης προθεσμίας αντί της άμεσης εφαρμογής του.

Το νομοσχέδιο όμως δεν έγινε και πάλι αποδεκτό από την Κυβέρνηση⁷⁵. Η εξήγηση βρίσκεται στην αλληλενέργεια της Αγγλικής Προστασίας και του κοινωνικού και πολιτικού κατεστημένου της Επτανήσου, κληρονομιά του Ενετικού παρελθόντος: και οι δύο στοχεύουν στην ανάσχεση της καθολικής επικράτησης της ελληνικής γλώσσας ως οργάνου ενίσχυσης του εθνικού και επαναστατικού φρονήματος.

Βέβαια σ' όλη αυτή την προσπάθεια εξουδετέρωσης της ελληνικής γλώσσας δεν θα πρέπει να λησμονήσουμε την συμπαράσταση εκείνων των Άγγλων που συμμερίσθηκαν τους πόθους των Επτανησίων για επίσημη αναγνώριση και επικράτηση της γλώσσας του⁷⁶ (Guilford, Nuggent). Ούτε επίσης την κινητοποίηση του Καποδίστρια που υπήρξε εμπνευστής της ίδρυσης της Ακαδημίας του Guilford.⁷⁷

Στον εκπαιδευτικό χώρο διεκδικείται η πραγματοποίηση της διδασκαλίας στα Ελληνικά όχι πάντως χωρίς κόστος για τον ελεuthεροφρονούντα. Το αίτημα αυτό αφορά κυρίως την Ιόνιο Ακαδημία, όπου τα μαθήματα πραγματοποιούνταν σε πολλές περιπτώσεις στα ιταλικά. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως στην Ιατρική και τη Νομική υπήρχε και δέσμευση των διοικητικών και εκπαιδευτικών αρχών. Όταν το 1849 εποχή κατά την οποία ο φιλελευθερισμός στην Επτανήσο αναζωπυρώνεται επαναστατικά, ως συγκοινωνούν δοχείο των μεγάλων ευρωπαϊκών εξεγέρσεων, κάθε φιλελεύθερη κίνηση στην κατεύθυνση αναγνώρισης εθνικής ταυτότητας ενεργοποιεί κατασταλτικούς μηχανισμούς αυτορρύθμισης για να ελέγξει την κατάσταση. Έτσι και ο Σπ. Αρβανιτάκης καθηγητής Παθολογίας, επί 20 έτη, «έντιμος και φιλοεθνής» πολίτης επειδή τόλμησε και αιτήθηκε⁷⁸ η διδασκαλία των μαθημάτων να γίνεται στα ελληνικά και ενθάρρυνε και τους μαθητές του σ' αυτό δοκίμασε «την άδικον έξωσιν από την θέσιν του καθηγητού». Την ίδια τύχη έχει και στην Κεφαλονιά ο διακεκριμένος Ριζοσπάστης Θεόδ. Καρούσος «έφορος του ενταύθα Δευτερεύοντος Σχολείου» με ανάλογα έτη υπηρεσίας. Ο Ζερβός επιτίθεται σ' αυτή τη μεροληπτική απόφαση της Αγγλικής Διοίκησης, στον έλεγχο της οποίας είχε περάσει η Ακαδημία και την αποδίδει «στα εθνικά φρονήματά τους», τα οποία «επλήγοναν κατάκαρδα τον ξένον και τα ενταύθα όργανά του διότι με αυτά επότιζον και την νεολαίαν εκ της οποίας πολύ εξαρτάται η μέλλουσα τύχη της αναξιοπασχούσης πατρίδος μας».⁷⁹

Οι παραπάνω ενέργειες της Αγγλικής Διοίκησης (υπαγωγή Ιονίου Ακαδημίας στον έλεγχό της, έξωση καθηγητών (αντίθετων ως προς τις κατευθύνσεις της) από τη θέση τους μαρτυρεί και τη λειτουργία της ως μέρους του καταπιεστικού μηχανισμού του κράτους (νόμοι, αποφάσεις, διατάγματα, φυλακές, δικαστήρια, Υψηλή Αστυνομία) προκειμένου να επιβάλλει την ιδεολογική ηγεμονία της στην εκπαίδευση και κατ' επέκτασιν και στην κοινωνία.⁸⁰ Φαίνεται ότι οι Άγγλοι κατανοούσαν βαθύτατα λόγω και της μακράς αποικιοκρατικής τους εμπειρίας ότι ο ρόλος του κράτους δεν εξαντλείται μόνο στον καταπιεστικό μηχανισμό του (Διοίκηση) αλλά ότι

επεκτείνεται και σ' ένα σωρό άλλους θεσμούς (εκκλησία, σχολεία, συλλόγους, τύπο) τους οποίους πρέπει να ελέγχει (ιδεολογικό) στο μέτρο του δυνατού. Διπλός ο σκοπός: να διατηρηθούν και να αναπαραχθούν οι υφιστάμενες σχέσεις παραγωγής και εκμετάλλευσης που τους εξυπηρετούν και ταυτόχρονα τους επιτρέπουν να παραμένουν σε μια στρατηγικά γεωπολιτική θέση για την εξυπηρέτηση των μακροπρόθεσμων στόχων τους. Αυτό δείχνουν α) οι παρεμβάσεις τους στην Εκκλησία β) η προτροπή τους για σύσταση Αγγλοϊόνιας εφημερίδας στο Λονδίνο – όπως μαρτυρεί η δημοσίευση της αγγελίας στην επίσημη του Ιονίου κράτους Εφημερίδα με τίτλο *Cazzetta dille isole Ionie*⁸¹ γ) η σύσταση στην Κεφαλονιά – το κέντρο του Ριζοσπαστισμού – Αγγλοϊόνιας Λέσχης⁸², αλλά και οι συνεχείς αναβολές του νομοσχεδίου καθολικής επικράτησης της ελληνικής γλώσσας, στην οποία υποκρυπτόταν σκοπιμότητα.⁸³

Κατά πόσον ενεργούν και οι δύο πλευρές (προστασία, Ριζοσπάστες) έχοντας πάρει μαθήματα από την Ευρωπαϊκή και Διεθνή Επαναστατική Εμπειρία ή έχοντας κατά νου τα λεγόμενα του Marx ότι «πρέπει να διακρίνουμε πάντα ανάμεσα στην υλική βάση της αναταραχής, των οικονομικών όρων παραγωγής και στις νομικές, πολιτικές, θρησκευτικές, καλλιτεχνικές και φιλοσοφικές μορφές μέσω των οποίων οι άνθρωποι συνειδητοποιούν τη σύγκρουση και τη φέρνουν σε πέρας»⁸⁴ δηλ. ότι η «ταξική πάλη» παίρνει και ιδεολογικές μορφές απέναντι στην κυρίαρχη τάξη αναπτυσσόμενες μέσα και σε υπερδομικούς θεσμούς (εκκλησία, σχολείο, συνδικάτα, άλλες οργανώσεις) δεν το γνωρίζουμε.⁸⁵

Το ζήτημα της εκπαίδευσης του Ιονίου Λαού τίθεται παράλληλα με το ζήτημα της πολιτικής του ανεξαρτησίας και Ένωσης με την Ελλάδα: «Ο Έλλην απ' αρχής την μόρφωσιν και το πολίτευμα του θεωρεί μετά την εθνικήν του αποκατάστασιν ως τα μόνα προπύργια της αληθούς ευδαίμονος και διαρκούς υπάρξεως του αλλά στερεωμένα επί εδραίων βάσεων, των βάσεων της γενικότητας και ολομελείας του έθνους πάσα άλλη αυτού σήμερον φαινομένη κατάστασις είναι στιγμιαία και μεταβατική είναι μάλιστα ξένα και επιθετική» θα διακηρύξει ο Ηλίας Ζερβός μέσα από τις στήλες του Φιλελεύθερου.⁸⁶ Λίγα χρόνια αργότερα και ενόψει της εφαρμογής του νέου Συντάγματος (1864)⁸⁷ θα γράψει: «τα διάφορα κράτη και οι λαοί έχουν τους ιδιαίτερους νόμους, τα ήθη και τους τρόπους των εκ των οποίων μορφώνουν και ιδιαιτέραν μέθοδον του ζην και συμπεριφέρεσθαι, ιδιαιτέρας σχέσεις συμφερόντων και ιδιαίτερον εν γένει χαρακτήρα»⁸⁸. Συνεπώς η ιστορική πορεία του Ελληνισμού δείχνει και την τάσιν του ελληνικού πνεύματος και ο τύπος οφείλει να στρέψει το ενδιαφέρον της Κυβερνήσεως του και του δημοσίου, σ' αυτή τη μεταβατική φάση (δηλ. μέχρι την Ένωση), στις αληθινές επιθυμίες του Επτανησιακού λαού που είναι: «Θέλομεν τω όντι να γίνωμεν και όχι να λεγώμεθα απλά Έλληνες...Θέλομεν να βελτιωθώμεν και να λάβωμεν υλικήν και διανοητικήν ανατροφήν ως εκείνην της Μητρός μας Ελλάδος και όχι ξένην και ανθελληνικήν»⁸⁹.

Ως προς αυτό θα συγκατανεύσει και ο Ιωσήφ Μομφερράτος για τον οποίον η πολιτική ιστορία του Επαναστατημένου έθνους απέδειξε «...ότι η δημοκρατική ιδέα συνώδευε πάντα την ιδέα της εθνικότητας και προσδιόριζε ακριβώς την μεγάλη αποστολή της ελληνικής φυλής προωρισμένης να αποκαταστήσει άλλο ευρωπαϊκό κέντρο πολιτισμού».⁹⁰ Ως εκ τούτου οι πολιτικές και κοινωνικές στοχοθεσίες του Ριζοσπαστικού κινήματος προσδιορίζουν τους βασικούς προσανατολισμούς της Ιόνιας

Εκπαίδευσης προσφέροντάς της το αναγκαίο υλικό για μια Παιδεία Εθνική και Δημοκρατική.

Το ζητούμενο για τους Επτανήσιους γενικά και ειδικότερα τους Ριζοσπάστες Επτανήσιους είναι ότι ενόψει της «Μεταπολίτευσης»⁹¹ δηλ. της απελευθέρωσης και της Ένωσης με την Ελλάδα, ο αγώνας θα πρέπει να επικεντρωθεί στα εξής δύο πεδία: α) Την όσο δημοκρατικότερη λειτουργία του πολιτικού συστήματος καταγγέλοντας τις αυθαιρεσίες και καταχρήσεις της Προστασίας και προτείνοντας «βελτιώσεις» και β) τον προσδιορισμό των βασικών χαρακτηριστικών των ανθρώπων με τους οποίους θα λειτουργήσει το σύστημα και κυρίως αυτό που θα προκύψει από τη «μεταπολίτευση» (διάδοχη κατάσταση).

Το δεύτερο πεδίο ανήκει στη σφαίρα λειτουργίας της εκπαίδευσης και γενικότερα της παιδείας. Ο Ζερβός εν πρώτοις παραδέχεται τη διαπλαστική λειτουργία της θρησκείας και της γλώσσας «των δύο λαμπροτέρων και επωφελεστέρων εθναγωγείων» και ταυτόχρονα προϋποθέσεων οργανικής σύνδεσης με το εθνικό κέντρο. Ακολουθώντας θα θέσει και τους βασικούς άξονες της εκπαίδευσης ενταγμένους μέσα στο πνεύμα της Επτανησιακής κοινωνίας της εποχής «...και η αληθής ανάπτυξις της ανθρωπίνης νόησης – και η εντελής μόρφωσις του δημοσίου πνεύματος – και η εθνική μεγαλοφροσύνη και ο ακραιφνής πατριωτισμός... και η ευαγγελική αγάπη και ηθικότης και η σεμνότης των κοινωνικών ηθών και πάσα επί τέλους ιδέα αγαθότητος αρετής και ηρωϊσμού πηγαί όλαι ανεξάντλητοι πραγματικού πολιτισμού και κοινωνικής ευδαιμονίας»⁹².

Στο κεφαλαιώδες ζήτημα της Δημοκρατίας η Θ' Βουλή (26 Νοε 1850) θα καθορίσει με σαφήνεια τους στόχους της σε σχέση με την εκπαίδευση «Παραιτούντες, τας πομπώδεις επιδείξεις, οφείλομεν να καταστήσομεν την εκπ/σιν εθνικήν και άμισθον (=δωρεάν) να διαδώσωμεν αυτήν προσηκόντως απανταχού καταλαμβάνοντας υπόψιν την τοπογραφικήν του κράτους διαίρεσιν να εμψυχώνωμεν και διευθύνωμεν αυτήν, όχι με σπανίας και στιγμιαίας επισκέψεις αλλά με αδιάκοπον επαγρύπνησιν. Ούτω η εκπαίδευσις θέλει αποβεί κατά τας ατομικάς κλίσεις και περιστάσεις των μαθητευομένων πότε μεν τέλος, πότε δε βαθμός προοδευτικός των εις αυτούς αναγκαίων γνώσεων»⁹³.

Ο Ριζοσπαστισμός αγκάλιασε την εκπαίδευση. Την έβλεπε ως την προωθητική δύναμη του ριζοσπαστικού φρονήματος ως το οχυρό κατά των προσπαθειών αφελληνισμού της Προστασίας.

Γι' αυτό δεν ολιγώρησε ούτε στη σύσταση σχολείων ούτε στην (ηθική) στήριξη όσων από τα δημόσια λειτουργούσαν σε περιοχές όπου ο ριζοσπαστισμός είχε ισχυρά ερείσματα. Τα σχολεία θα μπορούσαν να εξελιχθούν σε φυτώρια νέων, αγωνιστών με στέρεη εθνική και κοινωνική συνείδηση και ευρυμάθεια πνεύματος. Εξάλλου και οι Πρωτεργάτες του Ριζοσπαστισμού (Ζερβός – Μομφερράτος) στο πέρασμά τους από το Λύκειο του Αργοστολίου ήταν δέκτες του φιλελεύθερου και ανθρωπιστικού κλίματος του σχολείου αυτού που είχαν καλλιεργήσει τα φωτεινά πνεύματα των δασκάλων της εποχής εκείνης. Ο Μομφερράτος έφηβος ακόμη ήταν παρών στις πρώτες οργανωμένες φιλελεύθερες αντιδράσεις κατά της Αγγλικής προστασίας (το 1830).

Έτσι σε μία περίοδο επώδυνη και καθοριστική για την Κεφαλονιά και την πορεία του Ριζοσπαστικού κινήματος τα στελέχη του και οι οπαδοί του παίρνουν πρωτοβουλίες για να καλύψουν τα εκπαιδευτικά κενά που δημιουργήθηκαν εξαιτίας της έκρυθμης πολιτικής κατάστασης και του

φόβου που την ακολούθησε. Ταυτόχρονα εμψύχωνε και καθοδηγούσε το λαό στο όνομα του οποίου αντιπαρτίθενται απέναντι στην Προστασία και τα όργανά της, ως της μόνης υπεύθυνης για τα δεινά του και αύξανε την ηθική και πολιτική επιρροή του σ' αυτόν. Έχουν προηγηθεί η βίαιη καταστολή της λαϊκής εξέγερσης της Σκάλας με βαρύ φόρο αίματος για το νησί τον Αύγουστο του 1849, η διενέργεια των Βουλευτικών εκλογών το Φεβρουάριο του 1850 και της α' αναπληρωματικής (βουλευτικής) εκλογής στις 25 και 26 Απριλίου του 1850, οι εκτοπισμοί των ηγετών του (Ζερβός στα Κύθηρα, Μομφερράτος στους Οθωνούς). Θα ακολουθήσει το Σεπτέμβριο του ιδίου έτους η εμφάνιση της χολέρας με σοβαρό αριθμό θυμάτων⁹⁴, η β' αναπληρωματική εκλογή στις 16|17 Νοε 1850 πολύ κοντά στην παρουσίαση του επίσημου πολιτικού φορέα του κινήματος του Ριζοσπαστικού κόμματος που θα αποτελέσει κατά την έκφραση του Ζερβού» την πρώτη εν τη 9^η Βουλή ριζοσπαστική και ατρόμητον φάλαγγαν» η οποία ενισχυμένη και από τους αντιπροσώπους των άλλων νησιών θα αγωνισθή λίαν εκθύμως και ηρωϊκώς υπέρ των δικαίων της πατρίδος»⁹⁵. Όλα αυτά με την συνδρομή και των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών επαναστατικοποιούν το κίνημα και το κάνουν πιο ρωμαλέο απέναντι στην Προστασία.

Ο Ζερβός θα εξυμνήσει μέσα από τις σελίδες του Φιλελεύθερου το ακατάβλητο φρόνημα του λαού που καλλιεργήθηκε όλο αυτό το διάστημα «διευθυνόμενο» από το Δημοτικό Κατάστημα ώστε ο αγώνας να οδηγήσει στην «πλήρη» νίκη αφού στους 10 βουλευτές που η Κεφαλληνία εδικαιούτο να αντιπροσωπευθεί οι 6 από αυτούς ανήκουν στη ριζοσπαστική μερίδα και με μεγάλη πλειοψηφία.⁹⁶ Επιπλέον υποδεικνύει το χαρακτήρα που έπρεπε να έχει η πάλη «πεισματώδης και αδιάλλακτος» καθώς και την ηθική δικαιολόγηση της «ως είναι πάντοτε τοιαύτη η πάλη της ελευθερίας κατά του δεσποτισμού και της τυραννίας».⁹⁷

Πρόκειται πρωτίστως για αγώνα ιδεολογικό που φυσικό είναι να έχει τις προεκτάσεις του και στον εκπαιδευτικό χώρο αφού αναγνωρίζουν την συμβολή της μόρφωσης και αγωγής στην επίτευξη και διατήρηση της εθνικής και κοινωνικής απελευθέρωσης⁹⁸. Έτσι τα στελέχη και οι οπαδοί του Ριζ. Κινήματος διαπιστώνοντας είτε τις μερικές ελλείψεις στην ποιότητα παροχής της εκπαίδευσης – όπως την νοσηματοδούσαν από άποψη περιεχομένου γνώσεων και επιπέδου κατάρτισης διδασκάλων – είτε την πλήρη απουσία της (έλλειψη εκπαιδευτηρίων κυρίως στην εξοχή, παύση δασκάλων) παρεμβαίνουν με τόλμη και γενναιοδωρία.

Στον Αιγιαλό Σάμης (σημ.Σάμη) τόπο καταγωγής του Ζερβού Ηλία οι κάτοικοι της κωμόπολης με σημαντική συμβολή ατόμων του κλάδου της οικογενείας του και άλλους προβαίνουν όπως μαρτυρεί και η αγγελία στην «σύστασιν ιδιοσυντήρητου σχολείου». Γνωστοποιώντας τα κίνητρα της δράσης των αυτής μέσω του «Φιλελεύθερου» επιρρίπτουν ευθύνη στην κυβέρνηση η οποία «ουδεμίαν λαμβάνει επιμέλειαν περί συστάσεως σχολείου και περί εκπαιδεύσεως ορθής ανατροφής των τέκνων της εξοχής». Αυτή η έλλειψη καθιστά αδύνατον «να προαχθώσι, να καθέξωσι επαξίως μεταξύ των πολιτισμένων λαών την θέσιν εκείνην ήτις ανήκει εις άνδρας κατοικούντες ελληνικήν γην» αναφέρουν. Η σύσταση του σχολείου τούτου που φέρει το όνομα «ΣΑΜΑΙΑ⁹⁹ ΣΧΟΛΗ» υπακούει στη συναίσθηση του χρέους «προς την θρησκείαν, το γένος και την πατρίδαν». Τέλος καλεί και άλλους να μιμηθούν, το παράδειγμά των. β) Μία άλλη πρωτοβουλία που κοινοποιείται αυτόν τον καιρό μέσω του «Φιλελεύθερου»

είναι αυτή των δραστήριων στελεχών του «Δημοτικού Καταστήματος»: Μιλτιάδη Κουρβισιάνου, Δημητρίου Δαυή και Δημητρίου Κουρκουμέλη για σύσταση ιδιωτικού εκπαιδευτηρίου.¹⁰⁰ Σύμφωνα με τον Οργανισμό του Εκπαιδευτηρίου τα μαθήματα είναι τέτοια που ενισχύουν την εθνική συνείδηση του νέου και παρέχουν τις αναγκαίες για την εποχή εγκύκλιες γνώσεις: ελληνικά, λατινικά, γεωγραφία, γενική και ελληνική ιστορία, μαθηματικά, καλλιγραφία. Για την έναρξη των μαθημάτων πρέπει να εξασφαλισθεί ο αριθμός των 35 μαθητών. Απαιτείται μικρή οικονομική συμβολή των ενδιαφερομένων για την εξασφάλιση των βιβλίων (=2 δίστηλα) όπου 1 δίστηλο = 8 γρόσια = 400 παράδες.¹⁰¹

γ) Ένα άλλο δείγμα μέριμνας για την εκπαίδευση εκδηλώνεται με το ζωηρό και αμέριστο ενδιαφέρον του Επαρχιακού Συμβουλίου Παναγή Ξυδιά (αρμόδιου στην Κεφαλονιά για τα θέματα δημόσιας εκπαίδευσης) ο οποίος στα πλαίσια άσκησης των καθηκόντων του¹⁰² επισκεπτόταν τα διάφορα της νήσου σχολεία και «ενέπνεε στις απαλές καρδίες των νέων φρονήματα πατριωτισμού και ελληνοφροσύνης και ενουθέτει τους διδασκάλους να διδάσκωσι τους μαθητάς των με τοιαύτας αρχάς».¹⁰³

Πολύ σύντομα όμως η προστασία και οι υποστηρικτές της, οι «καταχθόνιοι» διέβλεψαν στην ιδιωτική εκπαιδευτική δραστηριότητα τον κίνδυνο της ηθικής επιρροής των νέων από τους Ριζοσπάστες. Φαίνεται ότι η σύσταση ιδιωτικών σχολείων από στελέχη και οπαδούς του Ριζοσπαστικού κινήματος παρουσιάζει τάσεις αυξητικές στην κρίσιμη για τη Δημόσια Εκπαίδευση περίοδο 1850-52 (1850:26, 1851:33, 1852:166)¹⁰⁴ στο βαθμό που η κρατική εξουσία ενθάρρυνε όπως το ερμήνευαν «την εγκαθίδρυση σχολείων διευθυνομένων υπό μεθοδιστών διαμαρτυρομένων και άλλα παρόμοια...». Οι δε φοιτώντες εις τα εκπαιδευτήρια (Πανεπιστήμιο, Γυμνάσια, Σχολές) «ηκροάζοντο ως και σήμερον μαθήματα εις ξένην ιταλικήν γλώσσαν» και επί τούτου διορίζονται καθηγηταί ετερόγλωσσοι ενώ εγχώριοι ικανώτεροι δύνανται να καθέξωσι autas τας έδρας».¹⁰⁵ Ευνόητο λοιπόν στην προσπάθεια του το Ριζοσπαστικό κίνημα να διεκδικήσει και να δρέψει καρπούς σε ένα προνομιακό πεδίο πολιτικής κοινωνικοποίησης, να γνωρίσει την αντίδραση της Προστασίας, η οποία προσφέρει μία γεύση του πνεύματος και του τρόπου άσκησης της κρατικής εξουσίας. Μίας εξουσίας δεσποτικής αυστηρά συγκεντρωτικής που εκμηδενίζει όλες τις υφιστάμενες αρχές και αντιπροσωπεύεται «εις μεν το κράτος υπό του Αρμοστού εις δε την Επαρχίαν υπό του Τοποτηρητού». Έτσι σε τοπικό επίπεδο «η συναίνεσις ή η άρνηση του ωθεί η εφίστει την κίνησιν της διοικητικής μηχανής». Η μόνη προϊστάμενη Αρχή με την οποία επικοινωνούσε ήταν ο Αρμοστής.¹⁰⁶ Ο Τοποτηρητής λοιπόν ενεργοποιεί το υπ' αριθμόν ένα όργανο της Προστασίας και τον ιεραρχικά υφιστάμενό του Έπαρχο Δημήτριο Καρούσο να λύσει τα ζητήματα. Έτσι α) στην περίπτωση του επαρχιακού συμβούλου Παναγή Ξυδιά, Έπαρχος θα διαβουλευθεί με τα υπόλοιπα μέλη της «καμαρίλλας» (γραφειοκρατίας) και θα διενεργήσουν ανακρίσεις και δικογραφίες για την αποπομπή του κατηγορουμένου από το αξίωμα του ερήμην του: «Ο μόνος όστις έλειπεν από τας μυστικάς autas ανακρίσεις ήμην εγώ. Εκατηγορούμην, εδικαζόμην και καταδικαζόμην άνευ υπερασπίσεως» θα αναφέρει ο ίδιος στην διαμαρτυρία του που κοινοποιήθηκε μέσω του φιλελευθέρου. Θα προσθέσει δε ότι επιφυλάσσεται να απευθυνθεί έγκαιρα στην λαϊκή αντιπροσωπεία.¹⁰⁷ Παράλληλα υπήρχε σύγχυση σχετικά με την έκταση των δικαίων και των ορίων των καθηκόντων των Αρχών και αυτό ίσχυε και για

τους Επαρχιακούς Συμβούλους γιατί και η απαιτούμενη εξουσία και η ανεξάρτητος ενέργεια και οι χρηματικοί πόροι έλειπαν σε αυτούς όπως επιδοθώσιν εις ωφελίμους και κοινάς επιχειρήσεις».¹⁰⁸

β) Η συνέχεια είναι ιδιαίτερα αξιοπρόσεκτη όχι μόνο για την αυστηρή ιεράρχηση, αναφορά και αφοσίωση όλων στον Αρμοστή και αντιπρόσωπό του στην επαρχία Τοποτηρητή – που συνεπάγεται την «πολιτική ασημότητα της επαρχίας» και την εξάρτηση του Επάρχου και άλλων υπαλλήλων από τις δύο παραπάνω Αρχές στις οποίες όφειλε το «διορισμό ή την προστασία του» - αλλά και για την ανάπτυξη λόγω ακριβώς αυτής της προστατευτικής σχέσης ενός κλίματος διαφθοράς, συναλλαγής και ευκαιριακής μεταβολής στάσεων.¹⁰⁹

Από την άποψη αυτή η περίπτωση του Επαρχιακού Συμβούλου Παιδείας Ιωάννη Μεταξά – αντικαταστάτη του έκπτωτου από το αξίωμα Παν. Ξυδιά είναι χαρακτηριστική αυτού του κλίματος. Ο Ιωάννης Μεταξάς αρχικά (Αύγουστος 1850) εναντιώθηκε να εκτελέσει την εντολή του Επάρχου (Καρούσου Δημ.) και να κλείσει το Ιδιωτικό Σχολείο των: Κουρβισιάνου – Δαυή – Κουρκουμέλη στηριζόμενη σε μία αιτιολογία – πρόφαση προκαλώντας την οργή του πρώτου.¹¹⁰ Όμως λίγους μήνες αργότερα (Δεκέμβριος του ιδίου έτους) θα σημειωθεί η προσοικείωση του με το χώρο των «καταχθονίων» και από τότε η συνεχής εναλλαγή πολιτικών στρατοπέδων για να καταλήξει πάλι στο «τάγμα των καταχθονίων» έναντι αδρών αμοιβών. Οι «συνεχείς και αντιφατικά μεταμορφώσεις» του προκάλεσαν την οργή του Ηλία Ζερβού Ιακωβάτου, ο οποίος σε εκτενέστατα άρθρα του «Φιλελεύθερου» περιγράφει την επαμφοτερίζουσα και προδοτική στάση του Ιωάννη Μεταξά. Θεωρεί ότι όλη η συμπεριφορά του καταλήγει στον ίδιο σκοπό «της αισχροτέρας ιδιοτελείας και του επαχθέστερου εγωισμού, συνοδευόμενα από τας πλέον πονηράς και αντεθνικάς πράξεις». Τον κατηγορεί ότι έφτασε στο σημείο χάριν εκδικήσεως του οργισμένου για τη συμπεριφορά του λαού: να γίνει «όργανο αισχρό της καταχθόνιας συμμορίας»¹¹¹ όπως ήταν πάντα. Γιατί α) έφτασε στο σημείο να ενσπείρει τη διχόνοια μεταξύ των τεχνιτών οι οποίοι τον υποστήριξαν στην εκλογή του ως Επαρχιακού Συμβούλου¹¹² β) να χρησιμοποιήσει σε συνεννόηση με την Χωροφυλακή εγκληματίες των φυλακών που απελευθερώθηκαν και αμείφθηκαν με ιερά χρήματα⁷⁸ για να προσβάλλουν και να εξυβρίζουν τους τίμιους και φιλήσυχους πολίτες, να «προκαλέσουν ταραχάς» και να προσπαθήσουν «όλαις δυνάμεσι να ανάψουν εμφύλιον πόλεμον».¹¹⁴

Τέλος προσφεύγει στη λαϊκή θυμοσοφία¹¹⁵ ώστε έντεχνα να υπενθυμίσει στους τεχνίτες την πάγια προδοτική συμπεριφορά του και να επιτύχει μια επίσημη πολιτική πράξη καταγγελίας και αποκήρυξης του (μαζί και του Ανδρέα Ιγγλέση) λόγω λιποταξίας των στο «καταχθόνιο» στρατόπεδο.

Για το Ζερβό η αληθινή αποστολή του Τύπου είναι η αποκάλυψη της αλήθειας με «θάρρος και τόλμη» και ο στιγματισμός όσων λειτουργούν εις βάρος των συμφερόντων της πατρίδας και του Λαού. Γι' αυτό η κριτική του εναντίον τους είναι «δρεπανοφόρος». Τέτοιος οφείλει να είναι ο ρόλος της δημοσιογραφίας εναντίον όσων κυρίως εσυνθηκολόγησαν με τον ξένον και έλαβον «εις ανταμοιβήν της προδοτικής των πράξεως τας δημοσίας θέσεις».¹¹⁶ Ο δε σκοπός δεν είναι παρά μόνο πολιτικός: Η επίτευξη μιας ευρύτερης κοινωνικής συμμαχίας (χωρικοί, τεχνίται...) και αντιπαράθεση αυτής «δι' εννόμων μέσων» (τον ορθό λόγο, το νόμο) προς το σύστημα της

Προστασίας. Πρώτος στόχος στην αντιπαράθεση: τα όργανά της η καταστροφή και η ολοκληρωτική πολιτική εκμηδένισή τους.

γ) Η απόφαση να επεκταθεί το κλείσιμο των σχολείων και στην εξοχή (λόγω έλλειψης αδείας της Βουλής) επιδέχεται 3 ερμηνείες: 1) Εκείνη που θεωρεί μια τέτοια ενέργεια ως συγκάλυψη του μίσους και της εκδικητικότητας, κατά των «δύο φιλοπάτριδων και αγαθών πολιτών, λόγω προηγούμενων αφορμών (είναι η άποψη του Ζερβού) και να οχυρωθεί πίσω από την προβολή του «δήθεν» καθήκοντος της εφαρμογής του νόμου. 2) Σε μία εποχή όπου τα έσοδα από τη δημόσια εκπαίδευση μειώνονται λόγω της μη προσέλευσης των μαθητών στα σχολεία, αποτέλεσμα της όξυνσης των πολιτικών παθών την περίοδο αυτή, εγγράφεται στη λογική της αντιπαράθεσης 2 αντίπαλων και ανταγωνιστικών συστημάτων σχέσεων, σκέψης και αντίληψης του κόσμου – ωστόσο ανίσων από απόψεως διαθέσιμων μέσων και πρακτικών.¹¹⁷ 3) Αν λάβουμε υπόψη μας και τις εκθέσεις των αρμοστών από την περίοδο 1848-1852 όπου αντικατοπτρίζουν αυτό το κλίμα σταδιακής και στη συνέχεια δραματικής συρρίκνωσης των δεικτών Δημόσιας Εκπαίδευσης στην Κεφαλονιά και την παράλληλη προοδευτικά αυξανόμενη παρουσίαση ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων για την αντίστοιχη περίοδο οδηγούμαστε στην παραδοχή της εμπρόθετης επένδυσης των υπαρχόντων πόρων (οικονομικών και εκπαιδευτικού δυναμικού που πλεονάζει) στην κατεύθυνση της ανύψωσης της μορφωτικής στάθμης του λαού έξω από το «κυρίαρχο» εκπαιδευτικό πρόγραμμα.

Έτσι έρχεται να επαναβεβαιωθεί η πρότερη αξιολόγηση της έκθεσης της (Ειδικής) Ανακριτικής Επιτροπής που συστάθηκε για να διερευνήσει τα γεγονότα των ταραχών του Φεβρουαρίου 1833.¹¹⁸

Συμπερασματικά στην Επτάνησο επί Αγγλοκρατίας το αίτημα για αναγνώριση της ελληνικής γλώσσας κωλυσιεργούσε και απεκάλυπτε την άρνηση της βρετανικής πολιτικής να αναγνωρίσει μία κοινωνική πραγματικότητα που διέψευδε τις προφάσεις της – για απουσία της αναγκαίας υποδομής. Οι δικαιολογίες των Άγγλων δεν συμβάδιζαν με την ευρύτερη πολιτιστική και εκπαιδευτική δραστηριότητα του Επτανησιακού πληθυσμού της περιόδου αυτής, ενώ επιλέγεται από τη Βρετανική διοίκηση ένα μικρό κομμάτι από την επτανησιακή κοινότητα που γνωρίζει τα Ιταλικά για τη διεκπεραίωση της γραφειοκρατίας και γενικά τη λειτουργία των διαφόρων υπηρεσιών.

Ήδη από το 1804 επί Επτανήσου Πολιτείας τέθηκαν οι βάσεις της Δημόσιας Εκπαίδευσης.¹¹⁹ Από τα στατιστικά στοιχεία της περιόδου της Αγγλοκρατίας προκύπτει ότι – σε αντίθεση με την ενετοκρατία που η δημόσια εκπαίδευση αποτελούσε προνόμιο της αριστοκρατίας – τότε καταβλήθηκε συστηματική προσπάθεια για την οργάνωση και διάδοση της εκπαίδευσης στα Νησιά.

Σημαντικό ρόλο για την κάμψη της Βρετανικής άρνησης στο γλωσσικό θέμα έπαιξε η κινητοποίηση του πνευματικού και επιστημονικού δυναμικού της Επτανήσου και των καθηγητών της Ιονίου Ακαδημίας. Όμως η κίνηση για τη γλώσσα και την καθιέρωση της σ' όλες τις λειτουργίες του κράτους αποκτά ευρύτερη δυναμική με το Ριζοσπαστικό κίνημα.

Στην κρίσιμο για το Ριζοσπαστισμό και την Κεφαλονιά περίοδο (1849-1852) η εκπαίδευση θα αποτελέσει ένα πεδίο αναμέτρησης της Προστασίας και του Ριζοσπαστισμού με επίκεντρο τις κατευθύνσεις της εκπαίδευσης, την προσπάθεια του δευτέρου κυρίως μέσω της ιδιωτικής εκπαίδευσης¹²⁰

αμφισβήτησης του περιεχομένου των παρεχόμενων γνώσεων και αύξησης της ηθικής επιρροής του στον λαό και από την πλευρά της Προστασίας την ακύρωση των προσπαθειών του Ριζοσπαστισμού με όποιο διοικητικό μέσο διέθετε.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

⁵⁴ Εφ. «Φιλελεύθερος» φ. 1 Σάββατο 19 Φεβ. 1849 έτος Α άρθρο με τίτλο «ΟΠΟΙΑ ΕΙΝΑΙ Η ΑΛΗΘΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΤΑΝΗΣΟΝ» σελ. 2α.

⁵⁵ ό.π. φ. 6 στήλη «ΕΠΙΦΥΛΛΙΣ» άρθρο με τίτλο «Ο εθνισμός καταδιωκόμενος εις τα ουσιαδέστερα στοιχεία του» σελ.11β, 12α.

⁵⁶ ό.π. σελ. 12β.

⁵⁷ ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ ΓΕΩΡΓ. «Ελληνική γλώσσα και βρετανική πολιτική στα Επτάνησα» ΤΟ ΙΟΝΙΟ ΚΡΑΤΟΣ 1815-1864 ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΚΕΡΚΥΡΑ 21-24 ΜΑΪΟΥ 1988, ΚΕΝΤΡΟ ΜΕΛΕΤΩΝ ΙΟΝΙΟΥ: Για την κοινωνική κινητικότητα και ελληνική γλώσσα σελ.264.

⁵⁸ «ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΣ» ό.π. σελ. 12β.

⁵⁹ ΣΤΑΥΡΙΝΟΥ ΜΙΡΑΝΤΑ «Στατιστικά στοιχεία για τη δημοτική εκπαίδευση στην Επτάνησο κατά την περίοδο της Αγγλοκρατίας». ΤΟ «ΙΟΝΙΟ ΚΡΑΤΟΣ 1815-1864...». ό.π..

Επί Αγγλικής Προστασίας καταβλήθηκε προσπάθεια για την οργάνωση και τη διάδοση της εκπαίδευσης στα νησιά. Από τις Πρωτεύουσες των Νησιών ως τα απομακρυσμένα χωριά του κράτους ιδρύθηκαν σχολεία για την καταπολέμηση του αναλφαβητισμού και της αμάθειας των κατώτερων κοινωνικών τάξεων. Το μαρτυρούν: α) Τα δημοσιευμένα αναλυτικά στοιχεία για την εκπαίδευση των ετών 1833-42. β) Οι εκθέσεις των Αρμοστών στο Υπουργείο Αποικιών για την κατάσταση της εκπ/σης στα χρόνια 1846-1848 και 1850-1863. γ) Καθώς και πίνακες συγκεντρωτικών στοιχείων για την εκπαίδευση στα Ιόνια Νησιά για τα έτη 1833-1842, 1850-1863.

- Όμως δεν λείπουν και οι ιδιωτικές πρωτοβουλίες που είναι επίσης πολυποίκιλλες και καλύπτουν όλα τα ενδιαφέροντα των Επτανησίων: ίδρυση ακαδημιών, σχολείων για τις 3 βαθμίδες εκπαίδευσης π.χ.Σχολή Κάστρου, Πετρίτσειος Σχολή Ληξουρίου (Κεφαλληνίας) ιδιωτικών και δημόσιων βιβλιοθηκών, τυπογραφείων, συλλόγων, επιστημονικών | λογοτεχνικών | αναγνωστικών | θεατρικών | καλλιτεχνικών | φιλαρμονικών | δημοτικών θεάτρων» πολιτικών εφημερίδων και περιοδικών καθώς και «εταιρείας επί προαγωγή της ελληνικής γλώσσας» από το 1816. Η Αναγνωστική Εταιρεία Κερκύρας της οποίας Πρόεδρος ήταν ο Βραΐλας Αρμένης είχε αποφασίσει μετά την καθιέρωση της ελευθεροτυπίας να δεχθεί όλες τις μέλλουσες εφημερίδες της Επτανήσου ώστε να εμψυχωθεί ο θεσμός και να αυξηθεί ο αριθμός τους ενόψει των γενικότερων ευρωπαϊκών εξελίξεων.

Από «ΤΟ ΙΟΝΙΟ ΚΡΑΤΟΣ 1815-1864», βλ. Λεοντσίνη Γ.Ν. ό.π. σελ. 271-272.

⁶⁰ ό.π. σελ. 270.

⁶¹ ό.π. σελ. 270

⁶² ό.π. σελ. 268-269

⁶³ «Χρονικά Ζακύνθου» Σύγγραμμα περιοδικών εκδιδόμενων υπό της «Ζακυνθινής Εστίας» τόμ. Α΄ Εκατονταετηρίς της Ενώσεως της Επτανήσου, Αθήνα 1964 σελ. 88-89.

⁶⁴ ΛΟΥΚΑΤΟΣ ΣΠ. Δ. «Η ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΤΩΝ ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΩΝ» ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΠΕΤΡΟΣ ΠΕΤΡΑΤΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΩΝ ΚΕΦΑΛΟΝΙΑΣ ΙΘΑΚΗΣ ΑΡΓΟΣΤΟΛΙ 2009 σελ.139-140.

⁶⁵ Πρακτικά Συνεδριάσεων της Ευγενεστάτης Νομοθετικής Συνέλευσης του Ηνωμένου Κράτους των Ιονίων Νήσων κατά την Δ΄ Συνάθροιση της Η΄ Γερουσίας Κέρκυρας 1849 σελ.68.

⁶⁶ ΑΠΟ ΤΟ ΙΟΝΙΟ ΚΡΑΤΟΣ 1815-1864 βλ. Πανταζόπουλος Ν.Ι. ό.π.σελ.369.

⁶⁷ ό.π. 366-367.

⁶⁸ ΑΠΟ ΤΟ ΙΟΝΙΟ ΚΡΑΤΟΣ 1815-1864 Πανταζόπουλος Ν.Ι. ό.π.σελ. 153.

⁶⁹ ό.π. 370-371, 373-374.

⁷⁰ «Ηθέλωμεν αμαρτήσκει αν υποθέσουμε ότι δε γνωρίζουσι την παλαιάν Ελληνικήν γλώσσαν, επειδή εις τας Ακαδημίας της Αγγλίας ουδείς μαθητής αναγνωρίζεται νομοδιδάκτωρ χωρίς να γνωρίζη την παλαιάν Ελληνικήν γλώσσαν. Όθεν τα δύο ευγενέστατα μέλη του Υπερτάτου

Συμβουλίου γνωρίζοντα την παλαιάν ελληνικήν γλώσσαν και έχοντα μικράν πείραν και τας νέας, ευκόλως τίθεται εις κατάστασιν να την ομιλήσωσι και να γράψωσι. Άλλωστε ο Γραμματέας του Υπερτάτου Συμβουλίου Δικαιοσύνης ων ανήρ φωτισμένος και εννοών ολίγον την καθομιλουμένην γλώσσαν μας ευκόλως με μικράν σπουδήν δύναται να την οικειοποιηθεί. Αν όμως δεν ευχαριστήται να κοπιάση, τότε ας παραιτήση την θέσιν την οποίαν επαξίως θα καθέξωσιν Ιόνιοι». Ούτε και ο ισχυρισμός ότι είναι ανάγκη να ανορθωθεί η Παλαιά Γλώσσα των Ιώνων δικαιολογεί τη μη καθολική εφαρμογή της γλώσσας γιατί «δεν πρόκειται περί της χρήσεως της γλώσσας των ενδόξων προγόνων μας την οποίαν ωμιλούν μόνο οι αθάνατοι Θεοί αλλά της καθομιλουμένης μητρικής μας» Φιλελεύθερος.

⁷¹ *ΙΟΝΙΟ ΚΡΑΤΟΣ 1815-1864...* ό.π. του Πανταζόπουλου Νικ. Ι. «*ΕΘΝΙΚΟ ΦΡΟΝΗΜΑ ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟ ΣΤΟ ΙΟΝΙΟ ΚΡΑΤΟΣ*» σελ.370-371, 373-374. Οι τροποποιήσεις που πρότεινε ο Αρμοστής ήταν οι εξής: 1) «Εισάγεται η χρήσις της ελληνικής γλώσσας πάραυτα εις όλα τα Εκπαιδευτήρια και την Ακαδημία από της οποίας ως εκ κέντρου θα διαδοθεί σ' όλα τα λοιπά καταστήματα. 2) Επειδή έκαστος δικηγόρος δύναται να συζητεί ελληνιστί τας δίκας αμέσως μετά την δημοσίευση του παρόντος νόμου, δια τούτο εντός της ορισμένης προθεσμίας η ελληνική γλώσσα θα εισαχθεί και εις τα Δικαστήρια ανεπαισθήτως».

Φ. 7 Παρασκευή 14 Ιουλίου 1850 στήλη «ΔΙΑΦΟΡΑ» σελ.15^α.

⁷² ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΕΩΝ...ΚΑΤΑ ΤΗΝ Ε' ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΗ ΤΗΣ Η' ΓΕΡΟΥΣΙΑΣ 1842 σελ. 43.

- εφ.«Φιλελεύθερος» Φ 2 έτος Α Σάββατο 26 Φεβρουαρίου 1849 στήλη «Διάφορα» σελίδα 5 α.

⁷³ Εφ. «ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΣ» φ. 6 Τρίτη 4 Ιουλίου 1850, έτος Β', στήλη «Επιφυλίσ» άρθρο με τίτλο: «Ο εθνισμός καταδιωκόμενος στα ουσιωδέστερα στοιχεία του» σελ. 11β. «Φιλελεύθερος» φ. 7. Παρασκευή 14 Ιουλίου 1850 σελ. 14β. «Ήλλαξαν μεν οι καιροί αλλά όχι και τα επίβουλα σχέδια και οι σατανικοί σκοποί. Ενώ η Βουλή επισημήσεν την οριστικήν εισαγωγήν της γλώσσας εις όλα του κράτους τα Αρχεία ο επάρατος ξενισμός δια του διαφημιζομένου φιλέλληνας και φιλελευθέρου Σήτωνα επέφερε και ετέραν κατ' αυτής προσβολήν δια της παραλυούσης τα πάντα αποδοκιμασίας του αρμοστού παρέτεινε την καθιέρωσιν μέχρι του έτους 1852...».

⁷⁴ ΠΡΑΚΤΙΚΑ Θ' ΒΟΥΛΗΣ συνεδρίαση 9^η 5|Απριλίου|24 Μαρτίου 1850 σελ. 79 και συνεδρίαση 17^η, 6|18 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1850 σελ. 152-153.

Τη σχετική πρόταση είχαν προσυπογράψει οι αντιπρόσωποι Ηλίας Ζερβός, Ιωάν.Τυπάλδος Δοτοράτος, Σταμ. Πυλαρινός, Γερ. Λιβαδάς και Κ. Μαρίνος ΠΡΑΚΤΙΚΑ Θ' ΒΟΥΛΗΣ συνεδρίαση 9^η σελ. 79.

Στη Βουλή αυτή έγινε πρόταση από τον Ριζοσπάστη Βουλευτή Ιω. Τυπάλδο Δοτοράτο για έκδοση ψηφίσματος της Βουλής για ανέγερση στην Κέρκυρα ανδριάντα προς τιμήν του Καποδίστρια πρόταση που έγινε ομόφωνα αποδεκτή. Βλ. σχετικά και υποσ. 20 στο Γ' ΜΕΡΟΣ: Η ζωή και η δράση του Ηλία Ζερβού – Ιακωβάτου κεφ. III.I «Καταγωγή – Οικογένεια – Σπουδές».

⁷⁵ Από το «Ιόνιο Κράτος 1815-64.... ό.π. «βλ. Πανταζόπουλος Ν.Ι. σελ.377.

⁷⁶ Στην Α' Συνεδρίαση της Βουλής την 1^η Μαρτίου 1830 ο Αρμοστής Nugent «πρότεινε πρώτον όρον της Βουλής το έως τότε παρημελημένον άρθρον του Συντ|τος (Κεφ. Α, άρθρο 4) όπως αποκατασταθεί η ελληνική γλώσσα καθ' όλας τας υπογραφάς του κράτους εντός δύο ετών προθεσμία βλ. ΧΙΩΤΗΣ Π. «*Ιστορία του Ιονίου Κράτους...*» Ζάκυνθος 1877 σελ. 82.

- Η ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΠΟΜΠΟΥ – ΣΤΑΜΑΤΗ δημοσιεύει ανέκδοτο γράμμα του Guilford από την Κέρκυρα προς τον λόρδο Η Bathurst στο Λονδίνο με ημερομηνία 8 Απριλίου 1827, στο οποίο ο Guilford εκφράζει την ικανοποίησή του για τη χρήση της ελληνικής γλώσσας στην Ιόνιο Ακαδημία παρά τα εμπόδια που παρεμβάλλονταν «*ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ GUILFORD (1827) ΣΕ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ ΤΗΣ ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ* (Μ SS 108) από το «ΙΟΝΙΟ ΚΡΑΤΟΣ 1815-1864...» ό.π. σελ.334.

Όπως προκύπτει από την αλληλογραφία του Guilford, ο Άγγλος λόγιος και φιλέλληνας διατηρούσε και στενούς δεσμούς με τον Σπυρίδωνα Τρικούπη, ενώ ο τελευταίος παρότρυνε τον ποιητή Σολωμό, τον οποίο είχε επισκεφθεί στη Ζάκυνθο να επιδοθεί στη μελέτη της ελληνικής (δημοτικής) γλώσσας ώστε να γράφει την ποίηση του στην μητρική γλώσσα.

⁷⁷ Για το ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΤΗ ΓΛΩΣΣΑ ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΑ ό.π. βλ. Πανταζόπουλος Ν.Ι. σελ. 380.

Ο Καποδίστριας με αναφορά του στον Μαίτλανδ που υπέβαλε το 1815 ζήτησε την ίδρυση Πανεπιστημίου στο οποίο να κατοχυρώνεται συνταγματικά η διδασκαλία της Ελληνικής

Γλώσσας από Έλληνες Καθηγητές μετεκπαιδευμένους στην Ευρώπη. Αποδέκτης αυτού του αιτήματος υπήρξε ο φιλέλληνας Φρειδερίκος Νορθ., Κόμης Guilford.

- ΙΔΡΩΜΕΝΟΣ Α.Μ. «ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ – ΚΥΒΕΡΝΗΤΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ» ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ (ΜΑΡΑΣΛΗ) σελ. 131.

-ΚΟΥΚΟΥ ΕΛΕΝΗ «Το υπόμνημα του Καποδίστρια για την οργάνωση της παιδείας και της δικαιοσύνης στα Επτάνησα» «ΤΟ ΙΟΝΙΟ ΚΡΑΤΟΣ 1815-1864....», σελ. 200-202.,

⁷⁸ ΓΙΑ ΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΤΗ ΓΛΩΣΣΑ ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΑ βλ. Παναζόπουλος σελ. 375. Ο καθηγητής Σπυρ. Αρβανιτάκης έκανε χρήση της μόνης πρότασης που έγινε αποδεκτή από ολόκληρο το Νομοσχέδιο για την άμεση εισαγωγή της γλώσσας και η οποία ουσιαστικά ήταν τροποποίηση του άρθρου 4 με την προσθήκη της φράσης «όστις των καθηγητών επιθυμεί να παραδίδει τα μαθήματά του Ελληνιστί αμέσως μετά την δημοσίευση του παρόντος νόμο έχει την άδεια».

-Εφ. «Φιλελεύθερος» φ. 5 σελ. 10β Δευτέρα 26 Ιουνίου 1850 έτος Β από άρθρο με τίτλο: «Κέρκυρα εξ ιδιαιτέρας αλληλογραφίας». Ο Ζερβός μας πληροφορεί ότι οι καταχθόνιοι και κάποιοι μεταρρυθμιστές που συμερίζονται «τα λαοκτόνα» σχέδια των πρώτων «διαβάλλει επιβούλως και συκοφαντεί αναιδώς προς τον λαόν τους ακλονήτους και υγιώς φρονούντας αντιπροσώπους των ως προς την πορείαν των ιδίως δε τους αξιοτίμους κυρ. Σωκράτην Κουρήν και Σπυρίδωνα Αρβανιτάκη.

⁷⁹ Εφ. «Φιλελεύθερος» φ. 29 έτος Γ' Παρασκευή 9 Μαρτίου 1850 στήλη «ΔΙΑΦΟΡΑ» σελ.57α.

Στο φ. αυτό ο Ζερβός αναφέρεται στην έξωση του καθηγητή Σπ. Αρβανιτάκη από την έδρα του καθώς και του Θεόδ. Καρούσου από το δευτερεύον σχολείο Αργοστολίου και σχολιάζει: «Ενώ εξόνονται της θέσεως των διδασκαλοι και καθηγηταί κατέχοντες δια πολλά έτη και με ωφέλειαν τας έδρας των επασχολούνται ταυτοχρόνως περί παιδείας οι άσπονδοι καταδιώκται πάσης διανοητικής αναπτύξεως και προόδου».

- ΑΠΟ «ΤΟ ΙΟΝΙΟ ΚΡΑΤΟΣ 1815-1864....ό.π.» βλ. Λεοντσίνη Γ.Ν. ό.π. σελ. 273-274.

⁸⁰ Γκράμσι Αντ. «Οι Διανοούμενοι» μετάφρ. Θ.Χ. Παπαδόπουλος Τ.Α' Αθήνα 1972 σελ. 9-10.

⁸¹ Σχετικά με την αντίδραση του λαού υπό την καθοδήγηση των Ριζοσπαστών βλέπε ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ. Η ΖΩΗ ΚΑΙ Η ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΗΛΙΑ ΖΕΡΒΟΥ ΙΑΚΩΒΑΤΟΥ ΚΕΦ. ΙΙΙ.Υ. «Οι πρώτες αντιπολιτευτικές πράξεις του Ριζοσπαστικού κινήματος και ο ρόλος του Ζερβού Ηλία σε αυτές» σελ. και αντίστοιχη παραπομπή 39.

⁸² ΧΙΩΤΗΣ ΠΑΝ. «Ιστορία του Ιονίου Κράτους από συστάσεως... ό.π. σελ.144. Ο συγγραφέας περιγράφει τον ρόλο της Αγγλοϊονίου Λέσχης (ή Εταιρίας) και των αρχηγών της Σπυρίδωνα Καβαλιεράτου και Φωκά-Κοσμετάτου μελών της τοπικής Καμαρίλλας: «ήτις προ χρόνων κατέστη εν Κεφαλληνία ίνα αντιτάσσεται εις εκείνην των φιλελευθέρων της Κεφαλληνίας... Οι αρχηγέται της Αγγλοϊονίου εταιρίας συνεσκέπτοντο μετά του Τοποτηρητού Δέβερτον, όπως περιγράφονται άπασαι αι διαθέσεις των φιλελευθέρων ως εκδηλώσεις στασιώδεις κατά της προστασίας. Καθ' οιανδήποτε ευχήν ή σημείον του λαού, ως άπαντα προήρχοντο εκ πνεύματος στασιαστικού ανέφερε προς τον Αρμοστήν ο Δέβερτον και συνίστα μέτρα αυστηρά και κατάθλιψιν παντός κινήματος, προμελετωμένης στάσεως των χωρικών ήτις επρόκειτο να φέρει χύσιν αίματος».

⁸³ «ΤΟ ΙΟΝΙΟ ΚΡΑΤΟΣ 1815-1864» ό.π. Παναζόπουλος Ν.Ι. σελ.381 Προτού καταλυθεί η κυριαρχία της ιταλικής προετοιμάζεται μεθοδικά η συγκυριαρχία στον τομέα του δικαίου της αγγλικής ως γλώσσας της προστατευούσης Δυνάμεως. Την τάση αυτή αποδεικνύει σε μία περίοδο κορύφωσης του Ενωτικού Επτανησιακού Αγώνα από το 1852-1864 και η έκδοση της Επίσημης Εφημερίδας του Κράτους στα Ελληνικά και Αγγλικά ταυτόχρονα: βλ. ΙΔΡΩΜΕΝΟΥ ΑΝΔΡΕΑ «Πολιτική Ιστορία της Επτανήσου (1815-1864) έκδ. β' Κέρκυρα 1935 σ.147 σημ.1.

- Του ιδίου «Εισαγωγή στην Επιστήμη του Δικαίου» Α' Θεσσαλονίκη Αθήναι σελ.53-63.

⁸⁴ Από τον Πρόλογο της «Κριτικής Πολιτικής Οικονομίας» του Μαρξ.

⁸⁵ Πάνω σ' αυτό θα σταθεί ιδιαίτερα ο Αντ. Γκράμσι στο νέο αιώνα ονομάζοντας τους θεσμούς αυτούς «θεσμούς πολιτικής κοινωνίας» ενώ ο Αλτουσέρ προσθέτοντας στην μαρξιστική θεωρία του κράτους θα τους κατονομάσει ως «ιδεολογικούς μηχανισμούς.

⁸⁶ «Φιλελεύθερος» φ 1 Σάββατο 19 Φεβρουαρίου 1849 έτος Α στήλη «ΕΠΙΦΥΛΛΙΣ» άρθρο με τίτλο «Η τάσις του ελληνικού πνεύματος» σελ. 3α.

⁸⁷ «ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΗΛΙΑ ΖΕΡΒΟΥ...» ό.π. σελ.114.

⁸⁸ Είναι τότε πρωθυπουργός ο Κων|νος Κανάρης, και η Βουλή (Συνταγματική) έχει επικεντρωθεί για την προετοιμασία του νέου Συντάγματος και ακολούθως την ψήφιση και την θέση του σε εφαρμογή. Ευοίωνες είναι οι προοπτικές για τη Σύσταση του Συμβουλίου της Επικρατείας για την στελέχωση του οποίου θα προταθεί και ο Ζερβός Ηλ. Λίγο αργότερα ο Α. Κουμουνδούρος θα διαδεχθεί τον Κανάρη στην Πρωθυπουργία.

⁸⁹ «Φιλελεύθερος» Φ.1 ΕΤΟΣ Α΄ Σάββατο 19 Φεβρουαρίου 1849 άρθρο με τίτλο «ΟΠΟΙΑ ΕΙΝΑΙ Η ΑΛΗΘΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΤΑΝΗΣΟΝ» σελ. 2.

⁹⁰ Εφ. «ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ» (ΜΟΜΦΕΡΡΑΤΟΥ) Φ. 8 28|5|1849

⁹¹ Εφ. «Φιλελεύθερος» Φ. 10 έτος Β Σάββατο 5 Αυγούστου 1850: «Η μόνη λοιπόν μεταπολίτευσις της καταστάσεώς μας ήτις είναι ανάλογος με τη θέση μας και ικανοποιεί τας εθνικάς απαιτήσεις μας συνίστανται εις την απελευθέρωσιν και την συνένωσίν μας με το λοιπόν έθνος μας. Αυτή είναι σύμφωνος με τας υγιείς αρχάς του δικαίου και με το καλώς εννοούμενον συμφέρον του Αγγλικού έθνους».

⁹² Εφ. «Φιλελεύθερος» φ. 6 Τρίτη 4 Ιουλίου 1850 στήλη «ΕΠΙΦΥΛΛΙΣ» ΚΕΦ. ΚΣΤ, άρθρο με τίτλο: «Ο εθνισμός καταδιωκόμενος στα ουσιωδέστερα στοιχεία του» σελ. 12α.

⁹³ «Χρονικά...» ό.π. σελ. 127. Η απόφαση αυτή της Βουλής καταγράφεται στα πρακτικά της ΙΓ΄ Συνεδρίασης της Βουλής στις 11 Απριλίου 1850.

⁹⁴ Από «ΤΟ ΙΟΝΙΟ ΚΡΑΤΟΣ 1815 – 1864...» της Σταυρινού Μιράντας «ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΚΠ|ΣΗ ΣΤΗΝ ΕΠΤΑΝΗΣΟ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΑΓΓΛΟΚΡΑΤΙΑΣ» σελ. 461 υποσ.14.

⁹⁵ «ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΗΛΙΑ ΖΕΡΒΟΥ...» ό.π. σελ.44.

⁹⁶ ό.π. σελ. 44.

⁹⁷ ό.π. σελ. 45.

⁹⁸ εφ. «Φιλελεύθερος Φ.1 έτος Α΄ Σάββατο 19 Φεβρουαρίου 1849 άρθρο με τίτλο: «Η τάσις του ελληνικού πνεύματος.. σελ. 3 «Ο Έλλην απαρχής την μόρφωσιν και το πολίτευμα του θεωρεί μετά την εθνικήν αποκατάστασιν ως τα μόνα προπύργια της αληθούς ευδαιμόνου και διαρκούς υπάρξεως του στερεωμένα επί εδραίων βάσεων, των βάσεων της γενικότητας και ολομελείας του έθνους».

Εφ. «Φιλελεύθερος» φ. 6 έτος Β΄ Τρίτη 4 Ιουλίου 1850 «Ο εθνισμός μας καταδιωκόμενος εις τα ουσιωδέστερα αυτού στοιχεία» σελ.11β όπου αυτά τα παρουσιάζει «ως τα δύο λαμπρότερα και επωφελέστερα εθναγωγεία».

⁹⁹ ό.π. Φ 7 14 Ιουλίου 1850 15α «Αγγελία – Περί συστάσεως ιδιοσυντήρητου Σχολείου εις Σάμην». Η αγγελία φέρει ημερομηνία Θ΄ Ιουλίου 1850 και τόπο Σάμη.

¹⁰⁰ ό.π. Φ 5 Δευτέρα 26 ΙΟΥΝΙΟΥ 1850 έτος Β΄ σελ. 11α «Αγγελία σύστασις εκπαιδευτηρίου».

¹⁰¹ Από το «ΙΟΝΙΟ ΚΡΑΤΟΣ 1815-1864...» ό.π. σελ. 281 του Μοσχονά Ν.Γ.: «ΝΟΜΙΣΜΑ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΟ ΙΟΝΙΟ ΚΡΑΤΟΣ» όπου 1 δίστηλο = 8 γρόσια = = 400 παράδες με αντιστοιχία ενός προς ένα Ιονικό λεπτό (πράξη 15 του β΄ Κοινοβουλίου της 16 Μαρτίου 1825). Η ενοποίηση του Ιονικού νομισματικού συστήματος με το Βρετανικό υλοποιήθηκε με την 53^η Πράξη του Β΄ Κοινοβουλίου (4 Ιουνίου 1825) που αποδέσμευε το Ιονικό νόμισμα από το ισπανικό δίστηλο και ολοκληρώθηκε με την 57^η Πράξη του Β΄ Κοινοβουλίου (15 Μαρτίου 1827), που καθόριζε ότι το εθνικό νόμισμα του Ιονίου Κράτους θα έχει βάση το βρετανικό και θα συνίσταται σε κορώνες, μισές κορώνες, σελλίνια και εξάπεννα (six pence) αργυρά, καθώς και φαρδίνια χάλκινα.

ΖΕΡΒΟΥ ΗΛΙΑ «Η Επί της Αγγλικής Προστασίας...» ό.π. σελ. 14.

¹⁰² Κατά την οργάνωση των Διοικητικών Αρχών κατά το Σύνταγμα του 1817 ο έπαρχος διένειμε τα υπουργήματα των Συμβούλων μετά τον καταρτισμόν των συνεκάλει αυτούς εις ωρισμένας ή εκτάκτας ημέρας εις συνεδρίασιν· προήδρευε των συνεδριάσεων των συνεσκέπτετο μετ΄ αυτών και διοχέτευε προς τη Γερουσία το αποτέλεσμα των συσκέψεων τούτων.

Οι δε Σύμβουλοι αφ΄ ου ήθελον εγκατασταθεί εις τας ιδιαιτέρας θέσεις των κατεγίνοντο εις την διεξαγωγήν των αφορώντων τας υπουργίας των· το δε τελικό εξαγόμενο των εργασιών ώφειλον εις την επιψήφισιν της ολομελείας του Συμβουλίου. Τα διάφορα δε των Συμβούλων αντικείμενα ήσαν τα Εκκλησιαστικά, η Ηθική, η κοινή Οικονομία, η Παιδεία, η Γεωργία, η Ναυτιλία, το Εμπόριο, η Αστική Αστυνομία και η Αγορανομία η επαγρύπνησις επί του Οψοπωλείου και των εδωδίων».

¹⁰³ Εφ. «ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΣ» Φ.7 Παρασκευή 14 Ιουλίου 1850 σελ. 14β άρθρο με τίτλο: «Η ΠΑΥΣΙΣ ΤΟΥ ΕΠΑΡΧΟΥ ΕΥΔΙΑ».

¹⁰⁴ Από «*ΙΟΝΙΟ ΚΡΑΤΟΣ 1815-1864...*» σελ. 469 Σταυρινού Μιράντας «*ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΠΙΤΑΝΗΣΟ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΑΓΓΛΟΚΡΑΤΙΑΣ*» σελ. 469: Πίνακας 1. Συγκεντρωτικά στοιχεία για την εκπαίδευση στα Ιόνια Νησιά για τα χρόνια 1833-1842 και 1850-1863.

¹⁰⁵ Εφ. «ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΣ» Φ 7 άρθρο με τίτλο σελ. 14α – 14β «Ο εθνισμός καταδιωκόμενος στα ουσιωδέστερα στοιχεία του».

¹⁰⁶ ΖΕΡΒΟΥ ΗΛΙΑ «*Η επί της Αγγλικής Προστασίας*» σελ. 13-14.

¹⁰⁷ Εφ. «ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΣ» φ.8 έτος Β Σάββατο 22 Ιουλίου 1850 σελ. 16β-17α άρθρο με τίτλο «Διαμαρτύρησις Επαρχιακού Συμβούλου Παναγ. Ξυδιά».

¹⁰⁸ ό.π. σελ. 15.

¹⁰⁹ ό.π. 12-13, 15-18.

¹¹⁰ Εφ. «Φιλελεύθερος» Φ 12 Σάββατο 19 Αυγούστου 1850 έτος Β' σελ. 24α – 24β.

Η προφανής αιτιολογία για το κλείσιμο των ιδιωτικών σχολείων ήταν ότι εστερείτο το εκπαιδευτήριο προηγούμενη άδεια της Βουλής (σύμφωνα με το άρθρο 59-28^η Πράξη Ζ' Βουλής) και συνεπώς έπρεπε να κλείσει. Η πραγματικότητα όμως είναι διαφορετική και αναδεικνύεται η μη πάγια, ασυνεπής και συγκεχυμένη ακολουθητέα πολιτική των Αρχών για να υπερισχύσει τελικά η θέληση της «Προστατευούσης» Δύναμης και ο αυτοματισμός και η προχειρότητα που αυτή επέβαλε. Αυτό συνάγεται από α) την αμεσότητα εκτέλεσης της απόφασης αμέσως με την έναρξη των μαθημάτων· πράξη η οποία δηλώνει την ετοιμότητα του Επάρχου λόγω της σημειωθείσης αύξησης των ιδιωτικών σχολείων με πρωτοβουλία των Ριζοσπαστών λόγω αυτού β) την «πρόκληση» ιδιωτικών αναφορών καταγγελιών κατά τη διάρκεια της θητείας του προκατόχου του Ξυδιά Παναγή βάσει των οποίων προσεκλήθη να πράξη εις ορισμένα τινά Σχολεία της εξοχής γ) ότι ο Μεταξάς δεν εκτέλεσε την εντολή στηριζόμενος σε προηγούμενη απόφαση του προκατόχου του, ο οποίος στο παρελθόν αποποιήθηκε να ικανοποιήσει ανάλογο αίτημα του Επάρχου γιατί έκρινε αφ' ενός (όπως οι προκατόχοί του) ότι κατά τέτοιο θα οδηγούσε σε κλείσιμο όλων των ιδιωτικών σχολείων της νήσου όταν όλοι γνώριζαν ότι «αι νήσοι είναι πάντη σχεδόν υστερημέναι από Δημόσια Εκπαίδευση και μάλιστα από αλληλοδιδασκτικά σχολεία εις τας εξοχάς» όπως αναφέρει ο Ζερβός. δ) Η εφαρμογή του νόμου ήταν μία πρόφαση γιατί κατά τον Ριζοσπάστη αγωνιστή «από το 1842 (και ίσως και νωρίτερα) που εκδόθηκε ο νόμος... ευστήνοντο καθημερινά ιδιωτικά σχολεία χωρίς προηγούμενη άδεια και ο νόμος ουδέποτε εφαρμόστηκε». ε) Τέλος όλα αυτά μαρτυρούν ότι τόσο ο Έπαρχος όσο και τα Επαρχιακά Συμβούλια ήταν Αρχές των οποίων ο κύκλος ενεργείας δεν υπήκουε ούτε σε συνταγματικούς ούτε σε οργανικούς νόμους ενώ σκοτάδι κάλυπτε τις εργασίες τους. Αναδεικνύεται έτσι η μη πάγια ασυνεπής και συγκεχυμένη ακολουθητέα πολιτική μεταξύ των Αρχών για να υπερισχύσει τελικά η θέληση της «Προστασίας» και ως αποτέλεσμα ο αυτοματισμός που αυτή επιβάλλει.

«Φιλελεύθερος» φ. 21 έτος Β' Σάββατο 30 Δεκ. 1850 σελ. 42β.

¹¹¹ «Φιλελεύθερος» φ. 19 έτος Β 12 Νοε. 1850 σελ. 38β άρθρο με τίτλο: «*Οι δύο υποψήφιοι*» όπου νουθετεί το λαό να υποστηρίξει με την ψήφο του την εκλογή του Μιλτιάδη Κουρβισιάνου αντί εκείνης του Δημητρίου Ιγγλέση και να μην εμπιστευθούν τις συκοφαντίες που εκτοξεύουν εναντίον του για να βλάψουν την εκλογή του, ότι δήθεν υποστηρίζεται από «καταχθόνιους». Σ'αυτές έχει συμβάλλει κατά πολύ και ο Ιωάννης Μεταξάς ο οποίος έχει πλέον ενταχθεί στους κύκλους των.

¹¹² ό.π. 38β «...όστις αφού τοσούτον κατεδιώχθη υπό της Αστυνομίας και ένεκα τούτου σας ήρπασε τας ψήφους...».

ό.π. Φ 21 Σάββατο 30 Δεκεμβρίου 1850 σελ. 42β.

¹¹³ ό.π. Φ 19 Κυριακή 12 Νοεμβρίου 1850 σελ. 39α «*ΤΑ ΔΙΑΤΡΕΧΟΝΤΑ*» Φ.21. ό.π. σελ. 42β. Τα χρήματα που είχαν στείλει οι κάτοικοι των άλλων νησιών για περίθαλψη των πτωχών και δυστυχισμένων από την χολέρα που μετά το Σεπτέμβριο του ιδίου έτους έπληξε το νησί.

¹¹⁴ ό.π. σελ. 42β.

¹¹⁵ ό.π. Η παροιμία που επικαλέστηκε και αφορά τον Μεταξά Ιωάννη είναι: «*Η αλεπού αν εγήρασε και έπεσε το μαλλί της ούτε την γνώμην ήλλαξεν ούτε και την Βουλήν της*».

¹¹⁶ ό.π. Φ.4 Σάββατο 20 Αυγούστου 1849 σελ. 8α.

¹¹⁷ Αυτή έλαβε χώρα μετά τη βίαιη καταστολή της Αυγουστιάτικης εξέγερσης του 1849, της διόγκωσης του Ριζοσπαστικού κινήματος που διεκδικεί με αξιώσεις την πολιτική του παρουσία στην εξουσία (Νομοθετική) και την κοινωνία και της ανοικτής αντιπαράθεσης με οτιδήποτε θύμιζε τον κυρίαρχο ακόμη και αν αυτό εντοπίζεται στη Φιλοσοφία της Εκπαίδευσης. Για τους Ριζοσπάστες το ένα σύστημα σχέσεων εκπροσωπεί τον «παλαιό

κόσμο», «τα εξανθήματα της Ενετικής Αριστοκρατίας» την «οπισθοδρόμηση» και του οποίου εγγυητές φέρονται η Προστασία και τα όργανά της· το άλλο εκπροσωπεί την πρόοδο και «τους νόμους της ηθικής τάξης της φύσεως». Είναι αυτό που επιχειρούν οι Ριζοσπάστες να συγκροτήσουν και να καταστήσουν υλοποιήσιμο με τις παρεμβάσεις τους. Βέβαια οι «κυρίαρχες δυνάμεις» δηλ. οι κύκλοι της προστασίας έχουν το προβάδισμα λόγω της νόμιμης άσκησης της φυσικής βίας ως κατόχου της εξουσίας. Αυτή είναι παράνομη για τους Ριζοσπάστες για δύο λόγους: α) Στηρίζεται σε μία άκυρη Συνθήκη όπως λέει ο Ζερβός β) εκτός του παραπάνω είναι και αντίθετη με τα φυσικά κυριαρχικά δικαιώματα του λαού. Από την άλλη οι Ριζοσπάστες δεν έχουν ν' αντιτάξουν άλλο μέσο παρά την ισχύ του δικαίου, την έμφρονα διαγωγή και γενναιοψυχία τους.

¹¹⁸ ΠΕΤΡΑΤΟΥ ΠΕΤΡΟΥ «ΛΑΪΚΕΣ ΤΑΡΑΧΕΣ ΣΤΟ ΑΡΓΟΣΤΟΛΙ – Ανέκδοτη αναφορά της Ειδικής «Ανακριτικής» Επιτροπής έκδ. «ΣΙΣΥΦΟΣ» ΑΘΗΝΑ 1999, σελ. 23.

¹¹⁹ ΓΕΡΑΚΑΡΗ ΝΙΚ. «Η ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΙΣ ΕΝ ΕΠΤΑΝΗΣΩ». Πρακτικά του εν Κερκύρα Πρώτου Πανιονίου Συνεδρίου, εν Αθήναις 1915 σελ.252-253. Με νόμο της Νομοθετικής Εξουσίας επικυρώθηκε η σύσταση δημόσιων σχολείων στα Νησιά και του Γυμνασίου στην Κέρκυρα.

¹²⁰ Ένδειξη του ανταγωνισμού των δύο Προστασίας - Ριζοσπαστισμού είναι η αύξηση των ιδιωτικών επενδύσεων στην εκπαίδευση προφανώς από την πλευρά των Ριζοσπαστών αντιστρόφως ανάλογη αυτών της δημόσιας εκπαίδευσης και η αντίδραση της Προστασίας με το κλείσιμο των ιδιωτικών σχολείων στις πόλεις και την εξοχή βλ. *ΤΟ ΙΟΝΙΟ ΚΡΑΤΟΣ 1815-1864...ό.π.* Σταυρινού Μιράντα: «ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ...» ό.π. σελ.469 πίνακας 1 όπου αναγράφονται τα στατιστικά στοιχεία για την εκπαίδευση (δημόσια και ιδιωτική) ετών 1833-1842 και 1850-1863. Την περίοδο 1849 – 1852 παρουσιάζεται σταθερή αύξηση ιδιωτικών σχολείων (αντίστοιχα 25,26,33,66).

I.V. Ριζοσπαστισμός και Ορθοδοξία. Η θέση του Ηλία Ζερβού Ιακωβάτου στο ζήτημα της Θρησκείας

Η αγγλική Προστασία έχοντας γνώση της ηθικής δύναμης της θρησκείας και της επιρροής της εκκλησίας στις μάζες, προσπάθησε από την πρώτη στιγμή να υποτάξει την ορθόδοξη εκκλησία. Η τελευταία, ως οργανωμένος θεσμός, μπορούσε να λειτουργήσει ως μηχανισμός για την καθυπόταξη όλων των υπολοίπων. Έτσι, όπως και στη Δύση, ο κλήρος, ως τυπική κατηγορία διανοουμένων έπρεπε να υποταγεί στις κατευθύνσεις της κυρίαρχης τάξης¹²¹. Από τις τάξεις του επτανησιακού κλήρου βγήκαν φωτισμένοι εκκλησιαστικοί διανοούμενοι.

Η θρησκεία αποτέλεσε σημείο τριβής στην εξέλιξη της κοινωνίας τόσο ως πνευματικό ρεύμα όσο και ως θεσμός, ως Εκκλησία. Ανοίχθηκε έντονο μέτωπο πάλης ανάμεσα στην Προστασία και τους υποστηρικτές της, τους караχθονίους¹²² και στην Ορθόδοξη Εκκλησία. Γίνεται, λοιπόν, αντιληπτό πως ο θρησκευτικός αγώνας που εκδηλώθηκε ήταν κι αυτός καταρχήν αγώνας ιδεολογικός. Το εθνικό κίνημα, με το σύνθημα της Ορθοδοξίας εναντίον του «λουθηροκαλβινισμού», υπερασπιζόταν τη θρησκευτική πίστη του επτανησιακού λαού, ο οποίος στη συντριπτική του πλειοψηφία ήταν ορθόδοξος και έδινε στο πεδίο αυτό τη μάχη του εναντίον της ξένης προστασίας.¹²³

Το Σύνταγμα του 1817 άνοιξε ένα μεγάλο παράθυρο για τον Αρμοστή. Η Εκκλησία δέθηκε στο άρμα της πολιτείας. Διορισμός αρχιερέων και κατώτερων κληρικών, δικονομία, νόμοι, οικονομική διαχείριση μονών κ.ά όλα περιήλθαν στα χέρια της «αλλοδόξου» Πολιτείας με σκοπό την υποταγή της Ορθόδοξης Εκκλησίας και τη μείωση της ηθικής επιρροής που ασκούσε στο λαό¹²⁴. Ο Ηλίας Ζερβός αναφέρει συγκεκριμένα

πως: «Η θρησκεία μας, η ιερά αυτή κιβωτός του εθνισμού και των ελπίδων μας υπήρξε πάντα το αντικείμενο της επιβολής και καταδιωγμού των ξένων»¹²⁵.

Ο επτανησιακός λαός αντιστάθηκε ποικιλοτρόπως τόσο κατά του Άγγλου Αρμοστή όσο και κατά των εγχώριων οργάνων που απέβλεπαν στην αλλοτρίωσή του από την ορθόδοξη πίστη του. Οι αγγλικές αρχές είχαν λάβει μέτρα για την κατάργηση των εκκλησιαστικών κανονισμών και το διορισμό αγγλοχειροτόνητων ιερέων,¹²⁶ προχωρούσαν σε διώξεις, φυλακίσεις και διαπομπεύσεις πατριωτών ιερέων,¹²⁷ κατέστρεφαν ορθόδοξους ναούς,¹²⁸ ενώ υπήρχαν ομάδες οι οποίοι ασκούσαν έντονη προπαγάνδα υπέρ του προτεσταντισμού.¹²⁹ Μάλιστα, είχε δοθεί το δικαίωμα σε προτεστάντες ιεραποστόλους να έχουν ιδιωτικά τυπογραφεία προκειμένου να παράγουν προπαγανδιστικό υλικό. Η ίδρυση καθολικών παρθεναγωγείων είχε επίσης προπαγανδιστικούς στόχους.¹³⁰ Ο Ζερβός αναφέρεται στους προτεστάντες ως πειρατές κατονομάζοντας μερικούς, όπως ο Φιαγκής και ο Πελεκάσης.¹³¹ Ιδιαίτερα στρέφεται εναντίον της κυβερνήσεως η οποία αφήνει ελεύθερα τα «ζιζάνια της ετεροδιδασκαλίας και της διαφθοράς». Έπειτα κηρύχθηκαν στρατιωτικοί νόμοι και ακολούθησαν παράνομοι φόνοι χωρίς δικαστική απόφαση σε πολλά νησιά. Το 1820 έτσι έπιασαν και δίκασαν παράνομα τον Μαρτινέγκο.

Ο επτανησιακός λαός απαντούσε σε όλα αυτά με λιθοβολισμούς, αποδοκιμασίες, εκδιώξεις των προτεσταντών ιεραποστόλων από τους ορθόδοξους ναούς, με την εκλογή Επτανήσιων αρχιερέων και με καταγγελίες των αγγλικών δολοπλόκων παρεμβασμών στην εκκλησία της Επτανήσου.¹³² Ο αντιαγγλικός αγώνας εξελίχθηκε σε ένα πλατύ κίνημα, το οποίο εμπνεόμενο από την εθνική ιδέα αγκάλιασε ανθρώπους από όλες τις τάξεις της επτανησιακής κοινωνίας, εκτός από τους Καταχθόνιους, βεβαίως.

Ιδιαίτερη περίπτωση ήταν αυτή του Λασκαράτου. Ως ορθολογιστής θεωρήθηκε ότι συγγένευε κάπως με τους Προτεστάντες. Ήλθε σε αντίθεση με μερίδα των Ριζοσπαστών που καταπολεμούσαν την Αγγλοκρατία μέσω της Ορθοδοξίας. Ωστόσο, ο Λασκαράτος δεν ήταν προσκολλημένος σε ένα δόγμα ούτε έκανε προσηλυτισμό, όπως ο Ροβέρτος Πελεκάσης και άλλοι. Κατέκρινε την τυπολατρεία, τη δεισιδαιμονία και την εκμετάλλευση της θρησκείας. Έτσι, όμως, γινόταν αρνητής των παραδόσεων και αυτομάτως βρέθηκε αντιμέτωπος με τα λαϊκά στρώματα, καθώς Ριζοσπαστισμός και Ορθοδοξία είχαν ταυτιστεί και όποιος πολεμούσε τη θρησκεία, αντιμαχόταν και τον απελευθερωτικό αγώνα. Η Ορθοδοξία είχε γίνει το ηθικό τείχος που χώριζε κατακτητές και κατακτημένους.¹³³

Το γεγονός ότι στα Επτάνησα επί επτά αιώνες περίπου οι Έλληνες αγωνίζονταν εναντίον των Δυτικών κατακτητών, που ήθελαν να τους επιβάλουν τον καθολικισμό, συνέδεσε το εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα και τον κοινωνικό ριζοσπαστισμό με την Ορθοδοξία. Οι δύο έννοιες συνδέθηκαν στενά στη λαϊκή συνείδηση και η θρησκεία έλαβε όχι μόνο το ρόλο εθνικού ερείσματος απέναντι στην Αγγλοκρατία αλλά και μιας γραμμής άμυνας.

Ο Ηλίας Ζερβός Ιακωβάτος εκφράζοντας αυτή τη σύνδεση τόνιζε ότι το Ριζοσπαστικό κόμμα εξέφραζε τις πατροπαράδοτες θρησκευτικές, ιστορικές και εθνικές ιδέες του λαού από τα σπλάχνα του οποίου έβγαινε.¹³⁴ Για εκείνον η θρησκεία και η γλώσσα ήταν τα ουσιαστικότερα στοιχεία του εθνισμού των Επτανήσιων, θεωρώντας πάντα την ορθόδοξη

πίστη υπέρτερη κάθε άλλης.¹³⁵ Σε πολλά άρθρα του στην εφημερίδα «Φιλελεύθερος» παραλλήλιζε τον Ριζοσπαστισμό με την Ορθοδοξία ως προς τη δύναμη των αρχών, του δικαίου και των διωγμών,¹³⁶ ενώ και άλλοι Ριζοσπάστες αρθρογραφούσαν υπέρ της ορθόδοξης πίστης και του θρησκευτικού φρονήματος των Επτανησίων. Είναι σημαντικό να τονιστεί πως ο Ζερβός δεν στηλίτευε μόνο την αγγλική διοίκηση αλλά στρεφόταν εξίσου εναντίων των οργάνων της που μπορεί να ήταν και Επτανήσιοι, οι οποίοι λειτουργούσαν εις βλάβην της πατρίδας.

Ο επτανησιακός λαός, συνδεδεμένος με την ανατολική ορθόδοξη Εκκλησία, κρατούσε ζωντανές τις μνήμες της Βυζαντινής αυτοκρατορίας και θεωρούσε την ορθόδοξη παράδοση κομμάτι της ταυτότητάς του. Οι Ριζοσπάστες, προερχόμενοι από τα σπλάχνα του επτανησιακού λαού παρέμεναν προσανατολισμένοι στην Ανατολή.¹³⁷ Αγκάλιασαν τη Μεγάλη Ιδέα, όχι τόσο με την έννοια της ανασύστασης της Βυζαντινής αυτοκρατορίας αλλά περισσότερο εκείνης του αλυτρωτισμού και της αποκατάστασης του συνόλου του ελληνισμού σύμφωνα με την αρχή των εθνοτήτων σε ένα ανεξάρτητο και κυρίαρχο κράτος¹³⁸. Η Πόλη, όμως, ήταν το σταθερό σημείο προσανατολισμού των εθνικών βλέψεων.¹³⁹

Παράλληλα με την «ταυτότητα αρχών» που επέτρεπε στα στελέχη του κινήματος «να βαδίζουν την αυτήν... κατά τα άλλα πορεία και υπό μίαν σημαίαν εθνικήν» όπως επιβεβαιώνει ο Ζερβός¹⁴⁰ υπάρχουν και διαφοροποιήσεις και επιμέρους αποκλίσεις (μικρότερες ή μεγαλύτερες) σ' ένα ευρύ φάσμα πολιτικοκοινωνικών αντιλήψεων ανάλογα με την καταγωγή, την παιδεία και τις εμπειρίες τους, που θα κρίνουν την ιδιαίτερη επιμονή τους σε επιμέρους ζητήματα (θρησκευτικά) μέχρι και την ευστάθειά τους και παραμονή στο Ριζοσπαστικό χώρο (περίπτωση Ιερώνυμου Τυπάλδου Πρετεντέρη).¹⁴¹

Στην πρώτη περίπτωση ιδιαίτερα μαχητικός εμφανίζεται ο Γεώργιος Τυπάλδος Ιακωβάτος (1814-1883) ο οποίος συνδέει τον κοινωνικό Ριζοσπαστισμό με την αντίληψη του Γένους και την εναντίωση στην κήρυξη του αυτοκέφαλου της Ελλαδικής Εκκλησίας που καταδίκασε τον ελληνισμό να μένει περιχαρακωμένος στα στενά όρια του Ελλαδικού κράτους. Τις ίδιες απόψεις θα συμμεριστεί και ο σοσιαλιστής Πατρινός Ανδρέας Ρηγόπουλος (1821-1889).

Ο Γεώργιος Ιακωβάτος, όταν έγινε η Ένωση των Ιονίων με την Ελλάδα και επιχειρήθηκε η άμεση υπαγωγή της Ιόνιας Εκκλησίας στην ελλαδική και η απόσχισή της από την Κωνσταντινούπολη, τέθηκε επικεφαλής των Κεφαλλήνων και των λοιπών Επτανησίων, οι οποίοι επί τρία χρόνια, με λαϊκές κινητοποιήσεις, αρνούσαν να αποδεχτούν την εγκατάσταση των εκκλησιαστικών Αρχών του αυτοκέφαλου και διεκδικούσαν την εκλογή των επισκόπων από τον ίδιο τον κλήρο. Με ομιλία στην Εθνοσυνέλευση υποστήριξε την ανάγκη εξαρτήσεως της Εκκλησίας της Ελλάδος από το Οικουμενικό Πατριαρχείο χάριν της εθνικής ενότητας. Χαρακτήριζε, μάλιστα το αυτοκέφαλο ως αντιχριστιανικό. Εξάλλου σύμφωνα με την συνθήκη περί ενώσεως η μεταβολή των εκκλησιαστικών νόμων χωρίς τη συγκατάθεση του Πατριαρχείου θα ήταν, όπως συμπέρανε, παράνομη.¹⁴² Ο «ελευθερόφρων» Ιακωβάτος όπως τον αποκαλούσε ο Βλάσης Γαβριηλίδης, ο αντίπαλος του ρωσικού επεκτατισμού (Ιακωβάτος), επιχείρησε να ξαναθέσει το ζήτημα του αυτοκέφαλου για το σύνολο του ελλαδικού κράτους και να προλάβει την πανσλαβιστική μετεξέλιξη της ρωσικής πολιτικής, η οποία έμελλε να

διασπάσει τα Βαλκάνια. Με τα λεγόμενά του υπάγει την έννοια του έθνους στην έννοια της θρησκείας. Έλεγε το 1864 από το βήμα της Β' Εθνοσυνέλευσης των Αθηνών:

«Μόνον στοιχείον του εθνισμού είναι η θρησκεία, αφαιρουμένου του οποίου δεν υπάρχει πλέον έθνος, δεν υπάρχει πλέον γένος, δεν υπάρχει πλέον δεσμός, δεν υπάρχει πλέον ουδέν διά την Ελλάδα. και εάν, ό μη γένοιτο, χριστιανοί, ήθελεν αφαιρεθή ο χαρακτήρ της θρησκείας από την εθνότητα των Ελλήνων, άλλο δεν βλέπω ειμή Φράγκους, ειμή Αλβανούς, ειμή Βλάχους, ειμή Αθιγγάνους και Γύφτους, όχι ποτέ Έλληνας. Τοιαύτης ουσίας, τοιούτου αποτελέσματος είναι ο χαρακτήρ, τον οποίον η θρησκεία εχάραξεν εις το μέτωπον του ελληνικού γένους! Εν τίνι λόγω εγένετο η επανάστασις το '21; Εν τίνι λόγω εκύθησαν ποταμοί αιμάτων; Εν τίνι λόγω κατεστράφη η Ελλάς; Εν τίνι λόγω επανεστάτησαν και τα μέρη εκείνα, τα οποία ουδέν κοινόν εθνολογικόν έχουν μετά της Ελλάδος;»¹⁴³

Ο Γεώργιος Ιακωβάτος (1814-1883) ήταν ο νεώτερος από τους υιούς της οικογένειας των Τυπάλδων-Ιακωβάτων. Ο μεγαλύτερος αδελφός του Κωνσταντίνος Ιακωβάτος (1795-1868), χρημάτισε πρύτανης της Ιονίου Ακαδημίας, πριν παυθεί και εξοριστεί από τους Άγγλους το 1840 ως ύποπτος για τη συμμετοχή του στη Φιλορθόδοξη Εταιρεία. Γίνεται αυτή η αναφορά στους αδελφούς Ιακωβάτους, ριζοσπάστες της Κεφαλλονιάς, γιατί σκιαγραφούν ένα κλίμα μιας ολόκληρης εποχής καθώς και την ιδιαιτερότητα της επτανησιακής παράδοσης. Είναι γόνοι επιφανούς οικογένειας, ενετικής καταγωγής, έχουν σπουδάσει όλοι στην Ευρώπη, στην Ιταλία και τη Γαλλία, και τουλάχιστον οι τρεις νεώτεροι υπήρξαν πολιτικοί του ριζοσπαστικού κόμματος. Δεδομένου ότι είχαν αναπτυχθεί πνευματικά και ιδεολογικά στην Ιόνιο Πολιτεία και μέσα από τους εθνικούς και κοινωνικούς αγώνες των ριζοσπαστών, κατανοούσαν τη βαθύτατη σημασία της ενιαίας εκκλησιαστικής έκφρασης για το σύνολο του ελληνισμού, που αποτελούσε η υπαγωγή του στο ενιαίο Πατριαρχείο, ενώ αντιστρόφως, έχοντας αγωνιστεί επί δεκαετίες εναντίον της αγγλικής κατοχής, κατανοούσαν βαθύτατα τα αγγλικά κίνητρα.

Ο Βλάσης Γαβριηλίδης, ο ριζοσπάστης εκδότης του «Μη χάνεσαι» και της «Ακρόπολης», ερμήνευσε τη δράση του Ιακωβάτου:

«Ποία ήτο η ιερά μανία του Γεωργαντάρα; Πόλεμος κατά του αυτοκέφαλου της Εκκλησίας. Ήθελε λοιπόν εν τω ζητήματι τούτω ουχί την αφομοίωσιν της Επτανήσου προς την Ελλάδα, αλλά την αφομοίωσιν της Ελλάδος προς την Επτάνησον, ήτις υπέκειτο εις το Οικουμενικόν Πατριαρχείον[...] Ο ρήτωρ ενεφορείτο υπό της μεγάλης ιδέας της Ελληνικής Ανατολής και δεν εύρισκεν άλλον μοχλόν τόσο ισχυρόν ίνα κινήση τοσούτω κολοσσαίον πολιτικόν σχήμα, ειμή τον μοχλόν της θρησκείας. Άλλην υπεροχήν των Ελλήνων επί της Ανατολής δεν εύρισκε παρά την θρησκευτικήν.¹⁴⁴

Ο ίδιος ο Ιακωβάτος τοποθετούμενος επί του θέματος στην Β' Εθνοσυνέλευση στην Αθήνα ανέφερε πως έχοντας ως κέντρο το

Οικουμενικό Πατριαρχείο συνεπάγεται πως έχουν και την πρωτοκαθεδρία όλης της Ανατολής.¹⁴⁵

Ο ομοϊδεάτης του Ανδρέας Ρηγόπουλος, από τους πρώτους οπαδούς του κοινωνισμού στην Ελλάδα, ο οποίος εξελέγεται επί πολλά χρόνια ως ανεξάρτητος βουλευτής, τάχθηκε και αυτός εναντίον του αυτοκεφάλου, για τους ίδιους λόγους με τον Ιακωβάτο, ως ένας από τους κυριότερους υποστηρικτές της Ανατολικής Ομοσπονδίας. Ο Ρηγόπουλος, που είχε γνωρίσει τον Μαρξ (πιθανότατα) και τον Μαντσίνι, συμμετείχε σε διεθνείς σοσιαλιστικές και ριζοσπαστικές οργανώσεις. (Comite Central Democratique Europeen C.C.D.E. Λονδίνο 1850.¹⁴⁶

Οι Επτανήσιοι ριζοσπάστες –και γενικότερα η επτανησιακή παράδοση– επιχείρησαν να συνδέσουν τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα με την κοινωνική απελευθέρωση και την ορθόδοξη οικουμενική παράδοση, την Ανατολή και τη Δύση, σε μια σύνθεση πρωτότυπη και μοναδική.

Εν κατακλείδι η ορθόδοξη πίστη και παράδοση και η ορθόδοξη εκκλησία προσέφεραν την αναγκαία ενότητα του Επτανησιακού λαού και της ηγεσίας του στον αγώνα για την Ένωση με την Ελλάδα.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹²¹ Γκράμσι Αντ. «Οι Διανοούμενοι» μετάφρ. Θ.Χ. Παπαδόπουλος Τ.Α. Αθήνα 1972 σελ. 99-101.

¹²² Ο Ζερβός κατακεραυνώνει μέσα από τις σελίδες του «Φιλελεύθερου» την προστασία και τα όργανά της σε όποιον χώρο και αν κινούνται αυτά (Διοίκηση, Εκκλησία...) και πληροφορεί το λαό για τους σκοπούς των. Μιλά για 2 συστήματα σχέσεων που αντιπαρά τίθενται εκείνο της Αγγλοϊονίου Προστασίας και αυτό των Ριζοσπαστών. Το πρώτο επιβουλεύεται Πατρίδα και Θρησκεία· το δεύτερο τα υπερασπίζεται. Έτσι λέει για τους καταχθόνιους: «...η καταχθόνιος συμμορία, η οποία πρότινος ήδη καιρού σχηματιζόμενη εις τα σπλάχνα της κοινωνίας, συνέλαβεν την αποτρόπαιον ιδέαν να συνθηκολογήση με τον ξένον, κα πωλούσα πατρίδα και θρησκείαν, να λάβη εις ανταμοιβήν της προδοτικής αυτής πράξεως τας δημοσίας θέσεις και να γίνη η κυρίαρχος του παντός». Απευθυνόμενος στους ίδιους τους καταχθόνιους για το ρόλο που τους επιφυλάσσει η ίδια η Προστασία προκειμένου να επιφέρει ένα ρήγμα στις σχέσεις προστατών και προστατευομένων αλλά και για να τους μειώσει και στα μάτια του λαού: «Δεν αισθάνεσθαι ότι πανταχόθεν και καθ' όλας τας περιπτώσεις σας μεταχειρίζονται ως ευτελή ανδράποδο και τυφλά όργανα των ανθελληνικών σκοπών τους;».

«Ο Φιλελεύθερος» Φ. 4 Σάββατο 20 Αυγούστου 1849 έτος Α' σελ. 8^α.

¹²³ «Ο Φιλελεύθερος» φ. 9 Παρασκευή 28 Ιουλίου 1850 έτος Β' στήλη «ΔΙΑΦΟΡΑ» άρθρο με τίτλο «Ζάκυνθος». Αναφέρεται στο ράπισμα του Ριζοσπάστη Βουλευτή Φραγκίσκου Δομενεγίνη προς τον προσήλυτο Ροβ. Πελεκάση «προς ικανοποίησιν εαυτού και της θρησκείας την οποίαν προσπάθουν να διαφθείρουν». Τελικά επιβλήθηκε στον Βουλευτή εκτοπισμός (3μηνος) και πρόστιμο. Ο Ζερβός υπερασπιζόμενος τον Δομενεγίνη κρίνει ότι η ποινή μπορούσε να είναι επεικέστερη διότι «η πρόκλησις προήρχετο εκ μέρους του Πελεκάση και ότι πρώτος αυτός εξύβρισε τον Βουλευτή ο οποίος «αντέκρουσε μία προσωπική προσβολή, ήτις ανεμειγνύετο με θρησκευτικόν αίσθημα, το οποίον κατεπατήθη τόσον σκανδαλωδώς υπό ενός λουθηροκάλβινου...» Ως προς την πραγματική αιτία αυτής της αντιμετώπισης εκ μέρους της δικαστικής αρχής θεωρεί ότι : «το αληθές έγκλημα του κ. Δομενεγίνου είναι ότι είναι ριζοσπάστης και ορθόδοξος χριστιανός και οι τοιοῦτοι σήμεραν δεν είναι αρεστοί εις την ξενοκρατίαν».

-ό.π. 15 14 Οκτωβρίου 1850 έτος Β. Από ομιλία Διον. Μπισμπάρδη Ριζοσπάστη Προέδρου Δημοτικού Συμβουλίου από χωρίο Μουζάκι Ζακύνθου με ημερομηνία 7 Οκτωβρίου

1815...ότι μόνη σωτηρία μας είναι η ένωση – και τούτο στοχάζομαι είναι χρέος του κάθε Ορθόδοξου Χριστιανού και τιμίου πατριώτου να επιθυμεί να το έχει πάντοτε εις τα χείλη του και να το υποστηρίζει με κάθε του θυσία...».

-ό.π. Από Ομιλία Ριζοσπάστη Δημοτικού Συμβούλου Δημ. Κούκη (από Ζάκυνθο). Επειδή γνωρίζομεν ότι η θρησκεία, η οικογένεια, η τιμή και η ευτυχία μας συνδέονται με την πρόδον και το μεγαλείον του Ελληνικού μας έθνους και με την Ένωση μας μετά της Ελλάδος.

Όθεν ευχαριστών τους συμπολίτας μου τους εκφράζω το αίσθημα της ψυχής μου και κανχώμαι να φέρω το αγχώριστον όνομα του Ορθόδοξου Χριστιανού και Ριζοσπάστου πολίτου» (Ζάκυνθος 7 Οκτωβρίου 1850).

-ό.π. φ. 5,26 Ιουλίου 1850 έτος Β σελ. 10β «Ζάκυνθος» : «...Παύση της Προστασίας και ένωση της Επτανήσου με τη μητέρα Ελλάδα. Ιδού ο πρώτος σκοπός των Ριζοσπαστών. Ιδού το κήρυγμά τους. Όποιος το παραδέχεται, παραδέχεται την αλήθεια, ομολογεί την πίστη και τη θρησκεία και κηρύττεται χριστιανός ορθόδοξος...».

¹²⁴ Βερύκιος Σπ. ό.π.σελ. 123-124.

¹²⁵ εφ. «Ο Φιλελεύθερος» αρ. 8, έτος Β' Σάββατο 22-7-1850 στήλη «Κύριε Συντάκτα του Φιλελεύθερου» σελ. 16β.

¹²⁶ Έπειτα στρέφεται κατά του Μητροπολίτη Κεφαλληνίας Κοντομίχαλο του οποίου ο τρόπος εκλογής του, η θέση που πήρε έναντι πολλών φιλελεύθερων κληρικών και του κινήματος του 1848 και η αναφορά που έκανε στον Αρμοστή για τη μοναστηριακή περιουσία του κατατάσσουν στους φίλους του καθεστώτος...». Προς σε δε Μαστροσπύρο Κοντομίχαλε, επίσκοπε του Λουθηροκαλβινισμού, τι να παρατηρήσωμεν. Συ τα πάντα εμόλυνες, τα πάντα κατερρύπανες και εβεβήλωσες. Επροτίμησες λοιπόν να υποδεχθείς με τους ιερείς έναν Ουάρδον και να εγκαταλείψης τον Σταυρόν επί του οποίου εκρεμάσθη ο υιός της Εκκλησίας...». Για τον Ζερβό είναι επιλήψιμη η συμπεριφορά του Μητροπολίτη καθόσον μάλιστα είχαν προηγηθεί οι βιαιοπραγίες και η ανόσια συμπεριφορά του Ουάρδου μετά την αιματηρή καταστολή του κινήματος της Σκάλας του 1849.

Ο Ζερβός είναι αμείλικτος κατά του Κοντομίχαλου και τον κατηγορεί ότι ο ίδιος εγκρίνει εξορίες ιερέων με την πρόφαση ότι προβαίνουν σε πολιτικές πράξεις όταν ο ίδιος (ο Αρχιεπίσκοπος προβαίνει σε ανάλογες και περισσότερο πολιτικές όπως η υποδοχή του Ουάρδου οι ανταλλαγές επισκέψεων μαζί του καθώς και η συμμετοχή του σε συμπόσια δίνοντας το κακό παράδειγμα και αποκαλύπτοντας ταυτόχρονα το μέγεθος της υποκρισίας του. Έτσι του λέει: «Αλλά δεν είσαι εσύ θεοκάπηλε όστις άλλοτε εξόριζες και ολοέν ακόμη καταδιώκεις τους ιερείς επί προφάσει ότι αναμειγνύονται εις τα πολιτικά;... μήπως είναι επιτετραμένον εις σε να πράττεις τα τε αισχρά και ανόσια και εις τους ιερείς δεν είναι συχωρεμένον να ενεργώσι εθνικά και πατριωτικά;». Παράλληλα οι συνεργάτες του δεσπότη οι λαϊκοί παρά τις συστάσεις και διαταγές του Κοντομίχαλου για πολιτική αποχή του κλήρου ενεργούν ώστε να εξασφαλίσουν έστω και με τον εκβιασμό τη συνεργασία του κλήρου στην πολιτική αναμέτρηση για δικά τους πολιτικά οφέλη υποδεικνύοντας ποιους στοχοποιούσε στην πραγματικότητα η διαταγή: «Ιερεύς τις προσκληθείς υπό οργάνου τη; Κυβερνητικής μερίδος να υποστηρίξη άτομον της ίδιας, αποποιηθείς ως κωλύόμενος υπό της Αρχιερατικής διαταγής το όργανον είπεν: Η διαταγή σας εμποδίζει από του να ενεργείτε δια τους τρελλούς» (εν. τους Ριζοσπάστες).

Εφ. «ΧΩΡΙΚΟΣ» φ.10 22-4-1850 σελ. 3α.

Εφ. «Φιλελεύθερος» Φ 7. Παρασκευή 14 Ιουλίου 1850 έτος Β σελ.13.β- 14α.

Στον Αρχιεπίσκοπο Κοντομίχαλο επιτίθεται σφοδρά και το ριζοσπαστικό όργανο έκφρασις του «Δημοτικού Καταστήματος» η εφημερίδα: «Χωρικός» στο φ. 14. 13-5-1850 σελ. 2 αβ. Και τα δύο έντυπα του καταλογίζουν ευθύνη για τις διώξεις και θανατικές εκτελέσεις ιερέων.

¹²⁷ Δεν είναι λίγοι οι αντιστασιακοί ιερείς που είτε φανερά είτε κρυφά συμπαράτασσονταν με τους Ριζοσπάστες. Η εφημερίδα «Χωρικός» αναφέρεται στον κοινωνικό αγώνα του Ριζοσπαστικού κλήρου δίπλα στον πάσχοντα λαό «ο ορθόδοξος ανατολικός κλήρος δεν έζησε ποτέ ξένος και αδιάφορος εις τα συμφέροντα της κοινωνίας» ή ότι «το μεγαλύτερο καύχημα των Ελλήνων είναι ότι οι ιερείς του προπορεύονται των λαϊκών και πρώτοι υψώνωσι τη σημαία της ελευθερίας» («Χωρικός» φ. 9 20/4/1850 σελ. 3β).

Στην πρωτοπορία του Ριζοσπαστικού αγώνα βρίσκονται οι κληρικοί:

α) Οι πρωτεργάτες του κινήματος της Σκάλας (Αύγουστος 1849) και οι 2 κληρικοί, ο Παπα-Γρηγόρης Νοδάρος Ζαπάντης και ο αναγνώστης Ευστάθιος Ζαπάντης ο σημαιοφόρος των στασιαστών καταδικάζονται σε θάνατο. Ο πρώτος με το συνεργάτη του Θωδωρή Βλάχο, από

τα Σπήλια (χωριό κοντά στο Αργοστόλι) ύστερα από περιπέτειες προδίδονται και εκτελούνται με απαγχονισμό στην πλατεία Ληξουρίου στις 19 Οκτωβρίου 1849, αφού υποστήκανε πρωτοφανείς εξευτελισμούς. Ο παπα-Νοδάρης αποσηματίζεται και αποκαλείται κοινωνικό απόβρασμα, ξυρίζεται από προστασιανό όργανο και εκτίθεται σε δημόσια θέα για εξευτελισμό. Ο δεύτερος εκτελείται στην κρεμάλα στις 25-9-1849 στη Σκάλα. βλ. «Καταθέσεις και διαδικασίες περί των εν Κεφαλληνία κατά το έτος 1849 συμβάντων» εν Κερκύρα εκ της τυπογραφίας της κυβερνήσεως σελ. 164.

β) Εξορία παπά Ηλία Βουτσινά με διαταγή Αστυνομίας.

γ) Ο παπάς Βάρλας και ο ιεροδιάκονος Κατσαΐτης, μαχητικά στελέχη του Ριζοσπαστικού Αγώνα εξορίζονται στο απομονωμένο νησάκι Δίας. Φ.7 Παρασκευή : 4 Ιουλίου 1850 σελ. 15^α «Φιλελεύθερος» φ. 7 ό.π. σελ. 15α.

δ) Ο αναγνώστης Κουρβισιάνος Μιλτιάδης απόφοιτος της Θεολογίας, μέλος του Δημοτικού Καταστήματος και συντάκτης της εφημερίδας «Χωρικός» που εκδίδει στο Αργοστόλι η Ριζοσπαστική νεολαία με διαταγή του Αρχιεπισκόπου (Κεφαλληνίας) Κοντομίχαλου και εκτελεστικό όργανο την αστυνομία- υπό τη διεύθυνση του φοβερού για την αγριότητά του που αντικατέστησε τον Ευστάθιο Δρακούλη («Φιλελεύθερος» φ. 29 Μαρτίου 1851 σελ. 59β) – υποχρεώνεται να απεκδυθή την ιεράν στολήν του την οποίαν μέχρι σήμερα ετήρησεν άσπιλον και αμίαντον ως γνήσιον τέκνον της Ορθοδόξου Εκκλησίας».

Ο Κουρβισιάνος περιγράφει την ατιμωτική πράξη του αποσηματισμού του: «το εσπέρας της 10^{ης} Μαΐου διατελών μετά φίλων μου εις το Δημοτικόν Κατάστημα διετάχθην υφ' ενός χωροφύλακος να παρευρεθώ την επιούσαν εις την αστυνομίαν...όθεν κατά την διαταγήν παρουσιάζομαι και αφού ο μοίραρχος ανέγνωσεν εις εμέ την απόφασιν του ξένου ιεράρχου Κοντομοίχαλου όπως απεκδυθώ την ιεράν στολήν...λαμβάνω διαταγήν του διευθυντού της αστυνομίας όπως εκτελέσω αμέσως την ανόσιον αυτήν απόφασιν... Την επιούσαν διατελών περιορισμένος εντός του Δημοτικού Καταστήματος συλλαμβάνομαι υπό δύο χωροφυλάκων και σύρομαι ως κακούργος εις την αστυνομίαν όπου διάττομαι να απεκδυθώ της στολής μου εντός αυτής... θαρραλέως εξήτησα να εκτελεσθή άπασα η τρομερή σκηνή εις το παλάτιον εκείνον... Απεκδύομαι λοιπόν αταράχως την στολήν μου κείρομαι την κόμην της κεφαλής, ενδύομαι έτερα φορέματα και ούτω εξέρχομαι ως δείγμα καταισχύνης και ατιμώσεως του ιερατείου ενώπον του χριστιανικωτάτου λαού, ο οποίος με δακρυρρώντας τους οφθαλμούς και πάλλουσαν καρδίαν εθεώρει την νέαν του ιερατείου του ατιμίαν» («Χωρικός» φ. 14, 13|5|1850 σελ. 3α, 3β, 4α).

Όσον αφορά την «ορθογραφία» του ονόματος του Αρχιεπισκόπου σε Κοντομοίχαλο δεν ήταν καθόλου τυχαία· δείγμα της δουλοφροσύνης και του παρανόμου και ξενοκίνητου χαρακτήρα της εγκατάστασης του στον αρχιεπισκοπικό θρόνο. Στις καταδιώξεις δε των αντιστασιακών κληρικών θα υπάρξει συνεργασία όχι μόνο της Μητρόπολης με την Αστυνομία αλλά και με το Επαρχείο, αφού στην αντίδραση των Ριζοσπαστών μελών του Επαρχιακού Συμβουλίου με διαμαρτυρία και πρόταση να ματαιωθεί η τιμωρία, ο Έπαρχος Δημ. Καρούσος θα επικαλεστεί «αντισυνταγματικότητα», ενώ οι εκτοπίσεις των κληρικών γίνονται σε χώρους δικαιοδοσίας της εκκλησίας ένας πρόσθετος λόγος για να θεωρηθεί υπεύθυνη η Αρχιεπισκοπή και ιδιαίτερα ο ίδιος ο Αρχιεπίσκοπος.

- Ο Ζερβός είναι καταπέλτης και κατά του Αρχιεπισκόπου Κυθήρων Καλλονά «για την δουλοφροσύνην και τις καταχρήσεις του. Γι' αυτόν λέει «νομίζει τις κατά την περιοδείαν του (του Αρχιεπισκόπου) ότι βλέπει επί Τουρκίας Αγάν όστις εσύναζεν από τους αδελφούς μας το δέκατον και το χαράτζι» το αποτέλεσμα της ξενοκρατίας είναι ότι πλημμυρεί η μικρά νήσος μας (Κύθηρα) από ιερείς αμαθείς και κακοήθεις οίτινες άγωσιν τα ποίμνιά των...εις την οδόν της απωλείας». Αλλά όπως λέει: «Όλα αυτά είναι αρεστά εις την ξενοκρατία η οποία αφ' ενός επιθυμεί την κατάχρησιν και διαφθορά αφ' ετέρου δε επιθυμεί να στιγματίζει τους αρχηγούς της Εκκλησίας και όλο το ιερατείο» «Φιλελεύθερος» φ. 10 έτος Β Σάββατο 5 Αυγούστου 1850 «ΑΠΟ ΚΥΘΗΡΑ» σελ. 21 α (αριστερή).

ε) Με διαταγή της αστυνομίας απαγορεύεται στον Αναγνώστη Βασίλειο, Βάλαμο Γιαννάτο από τα Βαλσαμάτα (Ομαλών) «να ομιλεί περί εκλογών». Αυτή η απαγόρευση αφορούσε τις ημέρες διεξαγωγής της πρώτης αναπληρωματικής εκλογής της 25|26 Απριλίου 1850 (η δεύτερη θα γίνει στις 16|17|Νοε. 1850 πολύ κοντά στην επίσημη παρουσίαση της Επτανησιακής αντιπροσωπείας της περιώνυμης Θ' Βουλής της 26^{ης} Νοε 1850 όπου θα επιχειρηθεί η ανάγνωση του ψηφίσματος της Ενώσεως από τους Ριζοσπάστες. Είναι η εποχή όπου στις λαϊκές συνοικίες των πόλεων και στα χωριά οι ιερείς έχουν συνταχθεί με τους Ριζοσπάστες, τους οποίους και στηρίζουν με τα κηρύγματά τους.

δ) Από την άλλη τα «ξενокίνητα» κέντρα Επισκοπή και Αστυνομία προσπαθούν να ματαιώσουν τις ενέργειες των κληρικών με κάθε μέσο: περιορισμούς, εκτοπισμούς, διατάραξη οικογενειακού ασύλου, αστυνομικές ανακρίσεις. Αυτά εφαρμόζονται στις περιπτώσεις των ιερωμένων Μαρ. Βάρλα και Καλού στο Ληξούρι («Χωρικός» φ. 23 25|11|1850 σ. 2β. Ο πρώτος μετά τον 8μηνο εκτοπισμό του «περιορίζεται εις την οικίαν του» ενώ θα υφίσταται τις οχλήσεις των αστυνομικών οργάνων όπως και ο δεύτερος («Φιλελεύθερος» φ. 29 έτος Γ' Παρασκευή 9 Μαρτίου 1851).

στ) Την ίδια χρονιά σημειώνονται εκτοπίσεις άλλων δύο ιερέων στο εσωτερικό του νησιού. Πρόκειται για τους: Δημήτριο Λυκούδη από το χωριό Κοντογουράτα της Θηναίας (στον οδικό άξονα μεταξύ Αργοστολίου-Ληξουρίου) και Δημητρίου Θωμά του από Σιμωνάτα Εκοσιμίας. Ο πρώτος εκτοπίζεται στην Μονή Άτρου στο Ν.Α. άκρο του νησιού και ο δεύτερος στην Ι. Μονή Ζωοδόχου Πηγής στον ορεινό όγκο του Αίνου επίσης προς την Ν.Δ. πλευρά («Φιλελεύθερος» φ. 31 19 Μαρτίου 1851 σελ. 59 β).

ζ) Ο παπάς Γεράσιμος Βρυώνης αγωνίζεται στον Κοθρέα της Θηναίας ενάντια στις αντιδραστικές ενέργειες άλλου ιερωμένου που συνταυτίζεται με την πολιτική της επισκοπής. Επισημαίνεται ως ταραξίας και ταλαιπωρείται από την αστυνομία («Χωρικός» φ. 26 14|12|1850 σελ. 4^α).

Αργότερα όπως μας πληροφορεί ο Ζερβός μέσω του «Φιλελεύθερου» φ. 23 20|1|1851 4γ) συλλαμβάνεται και εξορίζεται στο νησάκι των Βαρδιάνων με την κατηγορία (από καταδότη) ότι διάβαζε τον «Φιλελεύθερο». Διώκονται και άλλοι δύο ιερείς «διότι θρησκευτικώς τον ηκροάζοντο». Και ο κατάλογος των μαρτύρων – ιερέων του Ριζοσπαστισμού συνεχίζεται. Έτσι λοιπόν η Προστασία επιλέγει και την διαπόμπευση – μεταξύ άλλων ως πολιτικό εργαλείο στοχοποίησης, δίωξης, αποδυνάμωσης και περιθωριοποίησης των αγωνιστών – ιερέων προκειμένου να περιορίσει την εξάπλωση του Ριζοσπαστικού κινήματος στα λαϊκά στρώματα. Αλλά και στη Ζάκυνθο η εφ. «Φωνή του Ιονίου και Ρήγας» θα εξαπολύσει δριμύ κατηγορητήριο εναντίον του εκεί αρχιεπισκόπου Ν.Κοκκίνη για την έκδοση εγγράφου που έδωσε αφορμή στην Αστυνομία να εκδώσει αυστηρές διαταγές κατά του Ζακυνθινού κλήρου και να ξεκινήσουν διώξεις κατά κληρικών Λογοθέτη, Κλάδη (Φωνή Ιονίου και Ρήγας φύλλα 6,7 Νοε 1859) καθώς και του αναγνώστη Αθανασίου Μπονσινιόρ. Πολύ νωρίτερα εξορίστηκε στις Στροφάδες ο Ιεροκήρυκας Κλαυδιανός Διονύσιος γιατί τόλμησε να μιλήσει για τις επιβουλές κατά των δογμάτων της Εκκλησίας. Στην Κέρκυρα επί Dougbas η απόφαση της Αγγλικής Διοίκησης να καταργηθεί η παρακολούθηση της λιτανείας του Πολιούχου Αγ. Σπυρίδωνα ξεσήκωσε θύελλα αντιδράσεων «Χρονικά Ζακύνθου» ό.π. σελ. 57-60. Ενώ από το 1848 άρχισε να πνέει φιλελεύθερος άνεμος στα εκκλησιαστικά πράγματα της Κέρκυρας με την ανάρρηση στο αρχιεπισκοπικό της θρόνο του Αθανασίου Πολίτη (1848-1870) ανθρώπου μεγάλης μόρφωσης, αγνών πατριωτικών αισθημάτων, μαχητικού προς τους κατακτητές και ριζοσπάστης. Είχε διατελέσει και καθηγητής της Ιονίου Ακαδημίας «Χρονικά Ζακύνθου» ό.π. σελ. 57-60.

¹²⁸ «Χρονικά Ζακύνθου» ό.π. σελ. 66

Στο φύλλο 16 της 21|10|1850 έτος Β σελ. 32β στη στήλη «Κε Συντάκτα του Φιλελεύθερου» ο Ριζοσπάστης Σπ. Μαλάκης συνεχίζει την παράθεση δεινών στην Κεφαλονιά μετά την εξάπλωση της χολέρας (που ενέσκηψε στο νησί) και παρομοιάζει τον Ουάρδο με τον Βαγιαζήτ ως προς την αγριότητα, την οποία οι περιστάσεις των καιρών μετριάζουν (δηλ. τα Ευρωπαϊκά Επαναστατικά κινήματα). Αυτές εκτός της αιματοχυσίας συνίστανται και σε ερημώσεις ναών, αλλαγή χρήσης των (οι Ι. Μονές Σισίων και Αγ. Γερασίμου Ομαλών γίνονται στρατώνες) καταστροφή ασκητηρίων, ιδιοποίηση περιουσιών των Μονών από Άγγλους και ξένους τυχοδιώκτες, πώληση ιερών σκευών, σύλληψη πλουσίων βιβλιοθηκών των Μονών. Έτσι «τα λαμπρά και ανεκτίμητα αυτά κειμήλια τα οποία ο θρησκευτικός ζήλος των προγόνων μας εσύλλεξεν και διετήρησεν... πλουτούν τα Αρχεία και τας βιβλιοθήκας της Αγγλικανικής Εκκλησίας «Φιλελεύθερος» αρ. 6 έτος Β στήλη «Επιφυλλίς» σελ. 32β υποσημ.(α), (β), (γ), (δ).

¹²⁹ «Χρονικά Ζακύνθου» ό.π. σελ. 46-49.

- «Φιλελεύθερος» φ. 2 ΕΤΟΣ Α Σάββατο 26 Φεβρουαρίου 1845 στήλη «ΔΙΑΦΟΡΑ» Περιστατικό προσπάθειας προσηλυτισμού από Άγγλο αρχιψύλακα στις φυλακές της Κέρκυρας που τελικά εδιώχθηκε από τη θέση του.

«Φιλελεύθερος Σάββατο 22 Ιουλίου 1850 σελ. 16 α. Ο Ζερβός σχολιάζει τις προσηλυτιστικές προσπάθειες των ξένων: «Σμήνη Ιησουϊτών και Λουθηροκαλβίνων λησμονήσαντες ότι οι Έλληνες είναι ο πρωτότοκος λαός του Χριστιανισμού λαός ...

ώρμησαν εφ' ημών ...ανεριζόμενοι εις τον άλλον να εμπνεύσει εις ημάς τας αιρέσεις του και να μας σύρει εις την πλάνην του και εις τα νόθα και αντιχριστιανικά δόγματα.

- ό.π. σελ. 16β. Προσηλυτισμός στη Ζάκυνθο από τον Dixon που δραστηριοποιούνταν δημόσια. Τελικά ο Dixon διώχθηκε από το Κράτος ύστερα από τις επίμονες προσπάθειες του Αρχιεπισκόπου Λαζάρων που πέτυχε το 1837 και 1838 την έξωσή του. Όπως σχολιάζει ο συντάκτης της εφημερίδος για κάποια χρόνια έμειναν ήσυχοι οι κάτοικοι του νησιού διότι «οι συνεταίροι και οπαδοί αυτού δεν ετόλμων να ανακύνωσιν και δεν είχαν τουλάχιστον την αυθάδειαν να εξυβρίζωσι παρρησία τα ιερά αντικείμενα της ευλαβείας και του σεβασμού μας».

¹³⁰ «Χρονικά Ζακύνθου» ό.π. σελ. 71.

¹³¹ «Φιλελεύθερος» φ. 8 έτος Β' Σάββατο 22 Ιουλίου 1850, «Εκ Ζακύνθου, Κε Συντάκτα του Φιλελευθέρου» σελ. 16β. Περιγραφή προσηλυτιστικών προσπαθειών των York, Ροβ.Πελεκάση και Φιαγκή και την οργή των Ζακυνθινών εναντίον τους που ώρμησαν στις οικίες των γύρω στις 10.000 και των οποίων έσπασαν με πέτρες τα τζάμια, ενώ οι ίδιοι μετά βίας διεσώθησαν από την αστυνομία.

¹³² Λουκάτος Σπ. ό.π. σελ.140 υποσ. 92.

¹³³ «Χρονικά Ζακύνθου» ό.π. σελ. 53.

¹³⁴ Ζερβός Ιακωβάτος «Η επί της Αγγλικής Προστασίας Επτανήσιος Πολιτεία και τα κόμματα» επιμ. Και προλεγόμενα Χ.Σ. Θεοδωράτου Πρακτικά Γ' Πανιονίου συνεδρίου 23-29 Σεπτεμβρίου 1965, Αθήνα 1969, σελ. 91.

¹³⁵ «Φιλελεύθερος» Αρ. 6 έτος Β' στήλη «Επιφυλλίς» άρθρο με τίτλο «Ο Εθνισμός καταδιωκόμενος εις τα ουσιωδέστερα στοιχεία του» σελ. 12α:

«Το αδιαφιλονίκητον των δογμάτων της το ανεξάρτητον και το ύψος των μυστηρίων της – η εθνική και ουράνιος ηθικότης της, η παραδειγματική αρετή και ευσημολογία της ιεραρχίας της, η αγνότης και το πλήθος των μαρτύρων της, αποκαθιστούν την ορθόδοξον θρησκείαν του Έλληνοσ υπερτέραν από πάσαν άλλην και την μόνην εκ της οποίας δύνανται να προκύψωσι και της ενεστώσης και της μελλούσης ζωής τα αγαθά».

- ό.π. αρ. 3 έτος Α Σάββατο 5 Μαρτίου 1849: «... Αυτό μόνο ηξεύρω ότι η Ελλάς η οποία είναι και Δύσις, η οποία είναι Ευρώπη, ανατέλλει φαεινός αστέρας του Ευρωπαϊκού αστερισμού, απελευθερωμένη από τον βάρβαρο κατακτητή της ταχέως και ευκόλως θέλει ανέβει στην περιωπή των συναδέλφων της εθνών και θέλει συντείνει πρωτίστως στην πρόοδο της ανθρωπότητος... και διότι παρ' ημίν διετηρήθει ακραιφνής και ακέραιος ο χριστιανισμός ο οποίος μας παρεδόθει από τον Νυμφίον της Εκκλησίας και των ιερών Αποστόλων ενώ η Δυτική Εκκλησία υπεχώρησεν οπωσούν εις τον εγωισμόν των βαρβάρων τους οποίους ανέπλασεν».

¹³⁶ «Φιλελεύθερος» φ. 4 Σάββατο 20 Αυγούστου 1849. Από άρθρο με τίτλο «Ο Φιλελεύθερος απολυθείς εκ των ονύχων της Υψηλής Αστυνομίας» σελ. 7β. «Φένηται ότι οι αδιάφοροι ρίζαι του (του Ριζοσπαστισμού) εποτίζοντο και ετρέφοντο από το χυνόμενον δι' αυτόν (τον Χριστιανισμόν) αίμα. Το αυτό πεπρωμένον δια να εκφρασθώμεν ούτω είναι προορισμένον και δια την ελληνικήν εθνικότητα. Αύτη είναι ιδέα και αίσθημα ως εκείνα του χριστιανισμού και ιδέα όχι παλαιά, ασθενής αλλά νέα ζωηρά και ρομαλαία. Αι δε νέαι ιδέαι και τα αισθήματα ούτε σφάζονται ούτε εξαλείφονται. Είναι βήματα προόδου και νόμοι της ηθικής τάξεως της φύσεως και ούτοι ουδέποτε καταστρέφονται. Τα παριστάνοντα ή κηρύττοντα αυτούς άτομα δύνανται να θυσιασθώσιν αλλ' όχι και αι νέαι ιδέαι και τα αισθήματα. Τότε όμως τοιαύτη πράξις ήθελεν είσθαι όχι μόνον άσκοπος αλλ' απάνθρωπος, σκληρά και θηριώδης».

¹³⁷ «Φιλελεύθερος» Αρ. 2 έτος Α' Σάββατο 26 Φεβρ. 1849.

«Άρθρο με τίτλο «Οποίαι είναι οι αληθείς επιθυμίες του Επτανησιακού λαού» σελ. 3α: «Μετά την πτώσιν της Βυζαντινής αυτοκρατορίας και την κατάκτησιν αυτής από τους βαρβάρους Οθωμανούς υπέκυψαν και οι συνιστώντες την επικράτειαν της ελληνικοί λαοί εις τον αυτόν της ειμαρμένης νόμον, και άλλοι μεν έκλεινον τον αυχένα υπό τον αφόρητον ζυγόν της Ασιανής δεσποτείας, άλλοι δε υπό τας γλυκοπίκρους αλύσεις της ενετικής αριστοκρατείας. Η Ελληνική Επτάνησος αποτελούσα και αυτή μέρος του Ανατολικού βασιλείου υπέστην και την αυτήν εκείνου τύχην».

Σε άλλο σημείο του άρθρου σελ. 4α τοποθετεί Ελλάδα και Επτάνησο στην Ανατολή, την αντιπαραβάλλει με Δύση: «... Αύται είναι οι αληθείς επιθυμίες του Επτανησιακού λαού. Δεν είναι όχι δοξασία ατομικά, δεν είναι πιθηκισμοί ουδέ ίδιαι της Δύσεως ή των Φράγκων και ουχί της Ανατολής...».

¹³⁸ «Φιλελεύθερος» φ. 1 Σάββατο 19-2-1849, σελ. 1β στήλη (ΕΠΙΦΥΛΛΙΣ). Ο Ζερβός στο φύλλο αυτό προσδιορίζει τον σκοπό στον οποίον αποβλέπουν οι Έλληνες δηλ. «την ανάκτηση της εθνικής των ανεξαρτησίας». Ποια θα είναι τα όρια εντός των οποίων θα περιληφθούν οι Έλληνες; «Και ο ανεξάρτητος και ο δεδουλωμένος και ο προστατευόμενος Έλλην δεν αγνοεί πλέον ότι από τας όχθας του Θρακικού Βοσπόρου μέχρι των άκρων της Ηπείρου και την προς Δύσιν και Μεσημβρίαν παρακειμένων νήσων δεν υπάρχει μικρά τις γωνία γης, η οποία να μην εγείρει γοητευτικές αναμνήσεις και να περικλείη εντός των σπλάχνων της τα κόκκαλα και το αίμα των ενδόξων εκείνων του νέου και παλαιού ελληνικού κόσμου... Ηπειρώται, Θεσσαλοί και Μακεδόνες, Θράκαι, Αιγαιοπελαγίται, Επτανήσιοι και Δάκες διέμειναν υπό τον ζυγόν της ξενοκρατίας».

-Ψήφισμα 26^{ης} Νοεμβρίου | 8 Δεκεμβρίου 1850 Λένορμαν Φραγκ. ό.π. σελ. 62-63.

¹³⁹ Ζερβός – Ιακωβάτος Ηλ. «*Η επί των Αντικυθύρων αιχμαλωσία μου και η των συναιχμαλώτων μου*» επιμ. Και προλεγόμενα Χ.Σ. Θεοδωράτου Αθήνα 1972 σελ. 188.

¹⁴⁰ Του ιδίου. «*Η επί της Αγγλικής Προστασίας Επτανήσιος Πολιτεία...*» ό.π.σελ.80-81.

¹⁴¹ Δεμπόνου Αγγελοδιονύση «*Η ΠΕΙΘΑΡΧΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΑΓΩΝΕΣ ΤΟΥ ΛΑΟΥ ΤΗΣ ΚΕΦΑΛΟΝΙΑΣ*» Επιτροπή Καλλιτεχνικών και Πολιτιστικών Εκδηλώσεων Νομού Κεφαλληνίας 1985. Σελ. 125, 126 (υποσ. 45) – 130 (υποσ. 58 – 59).

¹⁴² ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΥΠΑΛΔΟΥ ΙΑΚΩΒΑΤΟΥ «ΑΓΟΡΕΥΣΕΙΣ ΕΝ ΤΗ Β' ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΕΘΝΟΣΥΝΕΛΕΥΣΕΙ ΚΑΙ ΕΝ ΤΑΙΣ ΒΟΥΛΑΙΣ, ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ «ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ ΡΑΦΤΑΝΗ – ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ 1902 (ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ), σελ. 20-24.

¹⁴³ ό.π. σελ. 18.

¹⁴⁴ ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ ΒΛΑΣΗΣ «Ο ΙΑΚΩΒΑΤΟΣ ΩΣ ΡΗΤΩΡ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΥΟΜΕΝΟΣ» ΜΗ ΧΑΝΕΣΑΙ 15.1.1883. Παρατίθεται από τον Σπ. Ασδραχά, ό.π. σελ. 202-209.

¹⁴⁵ «Ποιος ποτέ εις τον κόσμον είχεν αυτήν την δόξαν, η οποία υπερβαίνει πάσαν εθνικήν δόξαν του να έχωμεν Οικουμενικόν Πατριάρχην εκ του γένους ημών; Εάν θεωρήσωμεν κέντρον αυτόν έχομεν την πρωτοκαθεδρίαν εις όλην την Ανατολήν· εάν έχωμεν το κέντρον ημείς, βεβαίως και αυτός όστις είναι το κέντρον θέλει ευλογήσει και η ευλογία του θέλει επιφέρει την ευτυχίαν και την ευημερία...», ό.π. σελ. 19.

¹⁴⁶ ΛΙΑΚΟΥ ΑΝΤΩΝΗ: «Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΝΟΠΙΟΙΗΣΗ ΚΑΙ Η ΜΕΓΑΛΗ ΙΔΕΑ», εκδ. «ΘΕΜΕΛΙΟ» ΣΕΛ. 55.

I. VI. Οι Κοινωνικοοικονομικές συνθήκες στα Επτάνησα και η συμβολή τους στην εμφάνιση του Ριζοσπαστισμού.

Στην Κεφαλονιά η αγγλική εξουσία που έρχεται να αντικαταστήσει, σταδιακά από το 1809 και μέχρι το 1864, την ολιγόχρονη γαλλική κατοχή, θα βρει ένα νησί στα όρια του παλιού και νέου κόσμου. Κληρονομιά της Βενετοκρατίας, το φεουδαλικό σύστημα που διατηρείται ακόμα ακμαίο, διαπερνά, σε όλο το εύρος τους, τις πολιτικές, κοινωνικο-οικονομικές και ιδεολογικές δομές. Το σύντομο «πέρασμα» των Γάλλων έχει διασπείρει τις ιδέες της Επανάστασης, προβάλλοντας μιαν πρώτη εικόνα του αστικού κράτους, αφύπνισης διεκδικήσεων και εν δυνάμει πολιτικοκοινωνικών αλλαγών. Το διεθνές περιβάλλον είναι ρευστό, κινητικό και εύφλεκτο. Η Ελληνική Επανάσταση προετοιμάζεται εντατικά και πραγματοποιείται στο χρονικό πλαίσιο του αγγλοϊόνιου Κράτους, επηρεάζοντας ευθέως τις τύχες των επτά νησιών.

Ποια όμως είναι η πολιτική της Προστασίας;

Η πολιτική των Βρετανών είναι πραγματιστική. Υπό τον όρο «Προστασία» δηλωνόταν η εκτεταμένη κυριαρχία σε όλους τους τομείς. Με το Σύνταγμα του 1817 επικυρωνόταν η επιστροφή των πραγμάτων «στο σημείο όπου βρίσκονταν στα τελευταία χρόνια της βενετοκρατίας: στον αυστηρό χωρισμό των τάξεων και στα προνόμια της αριστοκρατίας».¹⁴⁷ Το σύστημα

της εσωτερικής διοίκησης από τα πρώτα χρόνια, επικεντρώνεται στον «προσεταιρισμό των ισχυρότερων οικονομικά ντόπιων παραγόντων και του αρχοντολογίου»¹⁴⁸ δημιουργώντας ένα επαχθές για τα μεσαία και κατώτερα στρώματα του πληθυσμού καθεστώς «καμαρίλας» που υπηρετεί δουλικά και για το ίδιο του συμφέρον τον Ξένο.

Σε αυτήν την τάξη των λίγων οικογενειών που ελέγχουν, στο ιδιόμορφο καθεστώς γης της Κεφαλονιάς τα $\frac{3}{4}$ του καλλιεργούμενου εδάφους, «θα βασιστεί η Προστασία για να μπορέσει να ελέγξει τον λαό»¹⁴⁹ στήνοντας μια διοικητική μηχανή που θα εξουθενώσει κοινωνικά, οικονομικά και ηθικά τους πολλούς. Τα υπέρογκα ποσά που θα δαπανηθούν από το δημόσιο ταμείο και πρωτίστως με την έμμεση φορολόγηση των κατώτερων τάξεων για την δημόσια διοίκηση, σε νούμερα που ορισμένως υπερέβαιναν το 86% των δημόσιων εξόδων,¹⁵⁰ η αύξηση του αριθμού και των μισθών των υπαλλήλων αλλά και η σχεδόν καθ' ολοκληρίαν στελέχωσή της από ξένους και ελάχιστους ντόπιους, προσφιλείς της Προστασίας και των αρχόντων, θα επιτείνουν την οικονομική δυσπραγία και την κοινωνική κακοδιαμονία.

Οι Βρετανοί κυρίαρχοι θα μετέλθουν επιπλέον όλων των πρόσφορων μέσων που διαθέτουν για να ελέγξουν τον πληθυσμό κυρίως «μέσω των τοπικών κομματαρχών που χρησιμοποιούν κάθε αθέμιτο μέσο προκειμένου να φέρουν εις πέρας τους σκοπούς της ξενοκρατίας».¹⁵¹ Στα ύστερα χρόνια του Αγγλοϊονικού κράτους μετά τις ταραχές του 1848-49 και την αφύπνιση του εθνικού κινήματος, η αρχικά συντηρητική Προστασία αντέδρασε βίαια. Τα μέσα που χρησιμοποίησε ήταν κυρίως τα ακόλουθα: «παράνομες συλλήψεις και δίκες, η εξορία με απόφαση της Υψηλής Αστυνομίας, η κήρυξη του Στρατιωτικού Νόμου και τα Στρατοδικεία, οι ξυλοδαρμοί και φόνοι χωρίς δικαστική απόφαση».¹⁵² Το κοινωνικό σώμα ήταν σχεδόν στο σύνολό του ανάστατο.

Η κοινωνική σύνθεση του πληθυσμού είναι ποικίλη και αποδεικνύεται ευμετάβλητη. Ο κυρίαρχος είναι στην κορυφή της πυραμίδας και διοικεί με μεγάλο αριθμό δικών του ανθρώπων. Η «μάστιγα των αλλοδαπών» που καταλαμβάνουν τις προνομιούχες θέσεις συχνά «δια πολιτογραφησέων των»¹⁵³ είναι από τις βασικές αιτίες που κλιμακωτά θα εξοργίσει την δυναμική τάξη των μορφωμένων στη Δύση νέων, άνεργων και αποκλεισμένων από τη δημόσια διοίκηση.

Οι ντόπιοι άρχοντες, signori, κατέχουν τίτλους, γη, περιουσίες και επιβάλλουν την ισχύ τους σε μεγάλες μερίδες του πληθυσμού, αν και εδώ παρουσιάζονται περιπτώσεις παρακμής και πτώσης. Στην ολιγαρχία συγκαταλέγονται «παλαιοί τιτλούχοι με τις μεγάλες ιδιοκτησίες, ιδίως αγροτικές, και οι μεγαλέμποροι και εξαγωγείς της σταφίδας, καθώς και οι τραπεζίτες των πόλεων, που χρηματοδοτούσαν το εμπόριο αυτό».¹⁵⁴

Την μεσαία τάξη, τους αστούς, στο ανώτερο κλιμάκιο τους, απαρτίζουν μεγαλέμποροι, βιοτέχνες, εφοπλιστές, απόγονοι επιχειρηματιών της ναπολεόντειας περιόδου και οι γόνοι αυτών, επιστήμονες, που επιστρέφουν στο νησί με μόρφωση και δυναμισμό και κάποιοι πρωτοστατούν ως λαϊκοί ηγέτες. Στο κατώτερο σκέλος της αστικής τάξης είναι μικροί βιοτέχνες, τεχνίτες, εργάτες, μικρέμποροι.¹⁵⁵

Στα χαμηλότερα στρώματα του πληθυσμού είναι οι αγρότες με μικρή ιδιοκτησία, οι καλλιεργητές-εργάτες που έχουν την νομή του κτήματος, οι αγρότες-σέμπροι, στην ουσία δουλοπάροικοι, μια μερίδα πληθυσμού που αυξάνει δραματικά λόγω της δεινής οικονομίας, κτηνοτρόφοι και φτωχοί μικροεπαγγελματίες των πόλεων που όμοια, εξαιτίας της τοκογλυφίας, των χρεωστικών και των ανελέητων πλειστηριασμών χάνουν ό,τι είχαν και δεν

είχαν. Στις παρυφές του κοινωνικού περιθωρίου βρίσκονται λίγες ανίσχυρες ομάδες ξένων, Εβραίων και Μαλτέζων.

Η κοινωνική διαστρωμάτωση εμφανίζει μετατοπίσεις¹⁵⁶ και κινητικότητα. Ορισμένοι αριστοκράτες χάνουν, από προσωπική κυρίως κακοδιαχείριση τα προνόμιά τους και κάποιοι αυξάνουν την εξουσία μεταξύ των ισότιμών τους είτε μέσω της στενής συνδιαλλαγής με τον Ξένο είτε επιβουλευόμενοι τα κτήματα, τις περιουσίες και τις μικροοικονομίες των μεσαίων και κατώτερων στρωμάτων.

Οι αστοί θα αναχαιτιστούν στην οικονομική τους δραστηριοποίηση επηρεαζόμενοι από τις εξωτερικές και εσωτερικές συνθήκες όπως την επάνοδο της πελοποννησιακής σταφίδας στο διεθνές εμπόριο που θα καταβυθίσει το βασικό εξαγωγίμο προϊόν της Κεφαλονιάς αλλά και από την αδιαφορία της προστάτιδας δύναμης να τους υποστηρίξει. Η κοινωνία χωρίζεται σε αυτούς που έχουν και σε αυτούς που στενάζουν.

Στις δύο ευδιάκριτες, πολυταξικές κατηγορίες των «βολεμένων και των απόβλητων» όπως θα τις χαρακτηρίσει ο Αγγελο-Διονύσης Δεμπόνος, θα ξεσπάσει η διχόνοια που θα προκαλέσει τις συγκρούσεις. «Αυτές οι δύο κατηγορίες, αλληλοϋποβλέπονται με καχυποψία, αλληλομισούνται και αντιμάχονται η μία την άλλη θανάσιμα. Όχι μόνο γιατί βρίσκονται σε αντίπαλα πολιτικά στρατόπεδα, αλλά γιατί, η ίδια η οικονομική τους κατάσταση δημιουργεί στους μεν πρώτους μια ευφορία σιγουριάς, την οποία δεν διακινδυνεύουν να χάσουν, στους δε άλλους, μία κατάσταση ανασφάλειας από την οποία αγωνίζονται να απαλλαγούν.»¹⁵⁷

Η Τοκογλυφία μαστίζει το νησί, ο ριζοσπαστισμός κερδίζει έδαφος και ο μεγάλος κοινωνικός πόλεμος θα ξεσπάσει γύρω από τον βασικό θησαυρό του νησιού, τη γη. Έτσι, «δεν είναι λοιπόν παράξενο, πως όλες, ουσιαστικά, οι κινητοποιήσεις και αντιστασιακές ενέργειες στην Κεφαλονιά, κατά τη διάρκεια της Αγγλοκρατίας, ξεκινάνε από την πόλη, ως εκδηλώσεις διαμαρτυρίας, και καταλήγουν στην ύπαιθρο, όπου παίρνουν το πλήρες τους νόημα, μεταβαλλόμενες σε ένοπλες αγροτικές εξεγέρσεις».¹⁵⁸

Οι λαϊκές ταραχές που θα ξεσπάσουν στο Αργοστόλι το 1833, με αφορμή ένα φιλελεύθερο διακύβευμα, τις εκλογές της Δ' Ιόνιας Βουλής, θα μετατραπούν σε αντιπαράθεση τάξεων και κοινωνικές διεκδικήσεις. Ο ριζοσπαστισμός των εξεγέρσεων του 1848-49 θα έχει στην βάση του την γενικευμένη δυσφορία για την οικονομική και συνακόλουθα κοινωνική εξαθλίωση και θα εξελιχθεί σε ανταγγλικό πόλεμο και ελπίδα για θεραπεία των δεινών μέσα από την Ένωση με το νεοσύστατο ελληνικό Κράτος.

Η οικονομία συμπλέκεται με όλες τις κοινωνικές και πολιτειακές διεργασίες και είναι η βάση της εσωτερικής παθογένειας. Ο ξένος κυρίαρχος απορροφά και σπαταλά πλούτο και δεν παίρνει παρά ελάχιστα και στο τέλος ατελέσφορα μέτρα για να ανακουφίσει την κατάσταση. «Τα περισσεύματα που παρουσίαζε στα πρώτα χρόνια της αγγλοκρατίας ο κρατικός προϋπολογισμός, κατασπαταλήθηκαν σε παχυλούς μισθούς, σε οχυρωματικά έργα, κατασκευή φυλακών και στρατιωτικές δαπάνες» ενώ «η 7^η Βουλή, για να καλύψει το έλλειμμα, επέβαλε βαρύτατο δασμό στα εισαγόμενα δημητριακά, πράγμα που είχε ως αποτέλεσμα να ακριβήνει η ζωή».¹⁵⁹

Με την έμμεση κυρίως φορολογία όλα τα βάρη μετακυλίνουν στους ώμους των αδυνάτων που γίνονται βαθμιαία «υποτελείς». Αυτοί συμπιέζονται από τη δημοσιονομική πολιτική των Άγγλων, τους άπληστους γαιοκτήμονες, τους κερδοσκόπους, τους φόρους, τα πρόστιμα και τα χρεωλύσια. Το διατηρημένο φεουδαρχικό σύστημα επιβάλλει δυσμενείς όρους συγκυριότητας, διαμοιρασμών, καταπάτησης κτημάτων που υποστηρίζεται

από το νομικό πλαίσιο. «Η κατάσταση χειροτέρευε με τη φορολογική απομύζηση και τις αγγαρείες που επιβάλλανε οι Άγγλοι στους αγρότες».¹⁶⁰

«Η αντιαγροτική νομοθεσία σε συνδυασμό με τη μεροληπτική δικαιοσύνη και συνεπικουρούμενη από τις άσχημες, κάποιες φορές καιρικές συνθήκες, τις υπαλληλικές καταχρήσεις και την έλλειψη σταθερότητας στις τιμές οδηγούν όλο και πολυπληθέστερες μάζες λαού στην εξαθλίωση δημιουργώντας ταυτόχρονα τις αντικειμενικές προϋποθέσεις για λαϊκές εξεγέρσεις.».¹⁶¹

Ο μη εκσυγχρονισμός του Κράτους, η μονοκαλλιέργεια, οι Κερδοσκόποι και ένα στα όρια της παρανομίας σύστημα που δουλεύει με μεσεγγυήσεις, ανατοκισμούς, προσωποκρατήσεις και αναγκαστικούς πλειστηριασμούς, δυναμιτίζει την κατάσταση. Από τα ιστορικά αρχεία έρχονται στο φως αμέτρητες ιστορίες εξαθλίωσης. Όπως την περίπτωση του σκληρού ιππότη Νικόλαου Μεταξά που απορροφά μέσω του δικαστικού κλητήρα, σωρεία κτημάτων πρώην ελεύθερων μικροκαλλιεργητών, και ακόμα τη σοδειά και τα γεννήματά τους, την οικοσκευή και τα προικώα τους ακόμα.¹⁶² Σε άλλη περίπτωση τοκογλύφος-έμπορος κατέχει παράνομα κτήμα πεθαμένου¹⁶³ ενώ ο κλητήρας σε πολλές κωμικο-τραγικές ιστορίες δεν διστάζει να κατάσχει από πάμπτωχα σπίτια μέχρι και το ένα και μοναδικό πιάτο που βρίσκει.¹⁶⁴

Και αυτή ακόμα η ίδρυση της Ιονικής Τράπεζας το 1839 δεν μπόρεσε να θεραπεύσει την συμφορά των τοκογλύφων, συνεχίζοντας την αφαίμαξη των ντόπιων πόρων και εξαφανίζοντας το χρήμα. «Η εγκαθίδρυσις της», γράφει ο Χιώτης Παναγιώτης, «διά κεφαλαίων των πλειόνων μεν Αγγλικών, ολιγίστων δέ Ιονικών, ευκόλυνεν εξ ενός το δάνειον προς τους απόρους Κεφαλήνες. Αφ' ετέρου όμως δυνάμει πλειστηριασμού, προσωπικής κρατήσεως και αποκλειστικού προνομίου, καίτοι ουδέποτε έλαβε κτήματα αναγκάζουσα διά πλειστηριασμού, απερρόφει χρηματικόν μέγα ποσόν εκ της νήσου Κεφαλληνίας, ως κέρδος τόκων εις Αγγλίαν εκφερόμενον. Ούτως εν μια ροπή απεγυμνώνοντο οι οφειλέται πάσης περιουσίας. Εκ τούτου ηναγκάζοντο οι χρεώσται να δανείζωνται επί μεγάλω τόκω εξ ασπλάγχων εντοπίων τοκογλύφων, όπως εξοφλήσωσι τα προς την τράπεζαν χρέη.».¹⁶⁵

Η μη σταθερή νομισματική πολιτική με τις διαρκείς αποσύρσεις και τις νέες κοπές νομισμάτων, τις μεταβολές στις ισοτιμίες και στην πραγματική και ονομαστική αξία του χρήματος που δεν επέτρεπαν εύκολη λειτουργία των μικροσυναλλαγών και γενικότερα του εμπορίου¹⁶⁶ θα φέρει επιπλέον προσκόμματα στην οικονομία του νησιού.

Η αδυναμία επιβολής μιας λειτουργικής οικονομικής πολιτικής και λήψης μέτρων είναι βαριά παρά τα λαϊκά αιτήματα και τις εξεγέρσεις. «Η πατρική κυβέρνηση, επί πολύ εκώφευσε κατά το σύνηθες. Και ουδέ λόγος εις την βουλήν ποτέ έγινε περί καταργήσεως του πλειστηριασμού, ειμή μετά το Σεπτεμβριακόν κίνημα. Ουδέ αλλοίωσιν υπέστη ο περί χαρτοσήμου νόμος, ουδέ ο επί των σιτηρών δασμός έπαυσεν από του να καταθλίβη τον λαόν του οποίου, δεν είναι παράδοξον, εάν μέχρι τέλους εξηντλήθη τοιουτοτρόπως η υπομονή».¹⁶⁷

Η κοινωνική κατάσταση εξερράγη με λαϊκές αντιδράσεις και τον καλπάζοντα ριζοσπαστισμό που έφερε και το τέλος της εποχής της Αγγλοκρατίας.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹⁴⁷ «Χρονικά Ζακύνθου», Σύγγραμμα Περιοδικόν Εκδιδόμενον υπό της «Ζακυνθινής Εστίας», Τόμος Α', 1964. Εκατονταετηρίς της Ενώσεως της Επτανήσου, Αθήνα, σελ.79.

ΧΙΩΤΗ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ «ΙΣΤΟΡΙΑ ΙΟΝΙΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ», Τόμος 1^{ος}, σελ. 140.

¹⁴⁸ ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΥ Γ., Ιστορία της Κεφαλονιάς, τόμος Α', σελ. 88

-Ο Ζερβός θα μιλήσει για τον προσεταιρισμό αυτόν ως εξής: «Ο ξένος έκαμε συμμαχία με τους «κατά φαντασίαν αριστοκρατίας» και τα «εξανθήματα» της κοινωνίας εναντίον του λαού εις τα σκοτεινά και ανθρωποκτόνα αυτόν συμβούλια, εβουλεύοντο περί του πώς να τον κρατώσι πάντοτε εις αμάθειαν διά να μην συναισθανθή και γνωρίση ποτέ τα φυσικά αυτού δικαιώματα και τα αληθινά του συμφέροντα - να τον διαιρώσι και να του ανάπτωσι τα πάθη για να επασχολείται το πνεύμα του εις την καταστροφή του ιδίου εαυτού του - να ενσπείρωσι μεταξύ του την δυσπιστίαν διά να μην συνεννοείται ποτέ και ομιλεί αφόβως περί της θεραπείας των δεινών του - να τον επιβαρύνωσι με δυσβάστακτα βάρη και φορολογίας για να μη δύναται να αντισταθεί και να ενεργήσει υπέρ της σωτηρίας του - να τον επασχολώσι εις ποταπά και αχρεία αντικείμενα για να μην υψώνεται ποτέ το φύσει μεγαλεπήβολον πνεύμα του εις υψηλά και γενναία έργα να υποθάλπωσι και να βραβεύωσι την κακίαν και την διαφθοράν προς εξαχρείωσιν και περιφρόνησιν της αρετής και της ηθικότητας να αποσβέσωσι και να καταπνίξωσι παν αίσθημα και φρόνημα ανθρωπισμού και ελληνισμού, πάσαν τάσιν επί τέλους προς ανάκτησιν της εθνικής αυτού ανεξαρτησίας». «Φιλελεύθερος» αρ. 2 έτος Α, Σάββατο 26 Φεβρουαρίου 1849 από άρθρο κεντρικό με τίτλο «Οποίαι είναι οι αληθείς επιθυμίες του επτανησιακού λαού», σελ. 3β.

¹⁴⁹ ΠΕΤΡΟΣ ΠΕΤΡΑΤΟΣ, «Λαϊκές Ταραχές του 1833 στο Αργοστόλι, Ανέκδοτη αναφορά της Ειδικής [Ανακριτικής] Επιτροπής, Εκδόσεις Σίσυφος, Αθήνα 1999, σελ. 18.

¹⁵⁰ ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΥ Γ., «Ιστορία της Κεφαλονιάς», τόμος Α', σελ. 88.

¹⁵¹ ό.π., σελ. 88.

-Γράφει ο Ζερβός στον φιλελεύθερο στο Φ.24 έτος Β 24 Ιανουαρίου 1851 «Τα εθνοκτόνα σχέδια της Αγγλικής κυβερνήσεως σελ. 47β «(Η Αγγλική Κυβέρνησις)... απειράχθη να επαναφέρει τας παρελθούσας τρομεράς και κραυγαλέας σκηνάς όπως εκ τούτου λάβη αφορμήν να καταστρέψει και πράγματα και πρόσωπα και να ανεγείρη εκ της λύπης και της δυσωδίας το ήδη εκπεπτωκός παρελθόν διά συνεργείας αυτών των Επτανησίων».

¹⁵² ΧΡΟΝΙΚΑ ΖΑΚΥΝΘΟΥ, Σύγγραμμα Περιοδικόν Εκδιδόμενον υπό της «Ζακυνθινής Εστίας», Τόμος Α', 1964. Εκατονταετηρίς της Ενώσεως της Επτανήσου, Αθήνα, σ. 89.

-Φ.29 Για παράνομες οικιακές έρευνες σε σπίτια γνωστών ριζοσπαστών: Καμινάρη, Μαλάκη, Θηνιάτη, Φλωράτου συντάκτη του «Φιλελεύθερου». Συκοφάντησή τους από «λαζαρόνους», επιστήθιους Σπαρτζίνη (Επάρχου Καρούσου) και Ιουσουφ Πασά.

¹⁵³ ΒΕΡΥΚΙΟΥ ΣΠ. «ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΗΝΩΜΕΝΩΝ ΚΡΑΤΩΝ» ΤΩΝ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ, σελ. 211.

-ΤΙΑΚ (ΤΟΠΙΚΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΚΕΦΑΛΟΝΙΑΣ) - ΣΥΝΑΘΡΟΙΣΙΣ ΤΡΙΤΗ ΤΗΣ ΤΡΙΤΗΣ ΓΕΡΟΥΣΙΑΣ κ.τ.ξ., κ.τ.ξ., κ.τ.ξ. ΑΡ. ΝΓ', ΤΙΤΛΟΣ «ΠΡΑΞΙΣ ΤΗΣ ΓΕΡΟΥΣΙΑΣ ΜΕ ΤΗΝ ΟΠΟΙΑΝ ΠΟΛΙΤΟΓΡΑΦΟΝΤΑΝ ΥΠΗΚΟΟΙ, ΙΟΝΙΟΙ ΔΙΑΦΟΡΟΙ ΞΕΝΟΙ» ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ «Επειδή το Άρθρον 5^{ον} Τμήμα 7^{ον} Κεφ. 7^{ον} του Χάρτου του Πολιτεύματος των 1817, του Ενωμένου Κράτους των Ιονικών Νήσων εκφράζει ότι κάθε ξένος ημπορεί αμέσως να πολιτογραφηθή υπήκοος Ιόνιος με επίτηδες Προβούλευμα χωρίς να λογαριασθή η εις τούτο το Κράτος διατριβή του... Άρθρο 1: Πολιτογράφονται υπήκοοι Ιόνιοι από την σήμερον ημέραν τα εφεξής άτομα και επομένως θα χαίρονται τα δικαιώματα και προνόμια τα ανήκοντα εις τοιαύτην κατάστασιν: ο Δρ Ιερώνυμος Σαντώριος γεννημένος εις Νεάπολιν, Σαλβατόρας Μαρίας Γκουέρρας Ρακέττης γεννημένος εις Νεάπολιν Ιωάννης Βουσουττίλ γεννημένος εις Μάλταν, Πέτρος Γρόλλος γεννημένος εις Κύπρον, Γεώργιος Οικονομίδης γεννημένος εις Κύπρον... Κορφοί 9 Αυγούστου 1831» σελ. 61.

-ΣΥΝΑΘΡΟΙΣΙΣ ΠΡΩΤΗ ΤΗΣ ΤΕΤΑΡΤΗΣ ΓΕΡΟΥΣΙΑΣ ΚΤΛ., ΚΤΛ. ΑΡΙΘ. Θ – ΤΙΤΛΟΣ «ΠΡΑΞΙΣ ΤΗΣ Γερουσίας δια της οποίας πολιτογραφείται ένας ξένος Υπήκοος.... Άρθρο 1. Ο κύριος Ροβέρτος Βλακενέυς γεννημένος εις Αγγλίαν πολιτογραφείται από την σήμερον Ιόνιος Υπήκοος και θα χαίρεται όλα τα δικαιώματα και προνόμια...». σελ.

¹⁵⁴ ΔΕΜΠΟΝΟΥ ΑΓΓΕΛΟΔΙΟΝΥΣΗ Η ΠΕΙΘΑΡΧΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΑΓΩΝΕΣ ΤΟΥ ΛΑΟΥ ΤΗΣ ΚΕΦΑΛΟΝΙΑΣ «Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΚΕΦΑΛΟΝΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΒΕΝΕΤΣΙΑΝΟΥΣ ΣΤΟΥΣ ΕΓΓΛΕΖΟΥΣ» ΕΚΔΟΣΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΩΝ ΕΚΔΗΛΩΣΕΩΝ ΔΗΜΟΥ ΑΡΓΟΣΤΟΛΙΟΥ ΑΡΓΟΣΤΟΛΙ 1985, σελ. 89.

ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΥ Γ. «ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΕΦΑΛΟΝΙΑΣ», ό.π. σελ. 90-91.

¹⁵⁵ ΔΕΜΠΟΝΟΥ ΑΓΓΕΛΟΔΙΟΝΥΣΗΣ, Η ΠΕΙΘΑΡΧΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ (Από τους αγώνες του λαού της Κεφαλονιάς). ΕΚΔΟΣΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΩΝ ΕΚΔΗΛΩΣΕΩΝ ΔΗΜΟΥ ΑΡΓΟΣΤΟΛΙΟΥ, Αργοστόλι 1985, σ. 393

¹⁵⁶ ό.π., σελ. 395

¹⁵⁷ ΔΕΜΠΙΟΝΟΥ ΑΓΓΕΛΟ-ΔΙΟΝΥΣΗ Η ΠΕΙΘΑΡΧΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ.... ό.π. «Η οικονομία της Κεφαλονιάς από τους Βενετσιάνους στους Εγγλέζους».

¹⁵⁸ ΧΡΟΝΙΚΑ ΖΑΚΥΝΘΟΥ, Σύγγραμμα Περιοδικόν Εκδιδόμενον υπό της «Ζακυνθινής Εστίας», Τόμος Α', 1964. Εκατονταετηρίς της Ενώσεως της Επτανήσου, Αθήνα, σ. 81

¹⁵⁹ ο.π., σελ.. 81

-«Φιλελεύθερος» αρ. 6 έτος Β, Τρίτη 4 Ιουλίου 1850 «Κατάστασις της Επτανήσου», σελ. 11β. Ο Ζερβός στο άρθρο αυτό περιγράφει τη ζοφερή κατάσταση που διαμορφώθηκε στα Επτάνησα και η οποία ολοένα απειλούσε ευρύτερα στρώματα του λαού με πρώτα θύματα τις κατώτερες τάξεις του λαού και υποδεικνύει τους υπεύθυνους «...Εισήχθη νομοθεσία ξένη και πολύπλοκος... εκμηδενίζουσα πάσαν ελευθερίαν και ατομικήν ασφάλειαν – δεσμεύουσα την ιδιοκτησία – ανεγείρουσα το φάσμα του τιμαριωτισμού – παραλύουσα την γεωργίαν και καταστρέφουσα το εμπόριον και την ναυτιλίαν... Ποιοι εισήγαγαν την ενυπάρχουσαν νομοθεσίαν – τον καταστρεπτικόν πλειστηριασμόν – την δέσμευσιν της ιδιοκτησίας των αγροληπτών – το δικαίωμα της προτιμήσεως και τον ανήθικον ανακοτισμόν; Οι ξένοι και οι εγχώριοι του παρελθόντος. Ποιοι ενήφισαν τους φόρους επί των δημητριακών καρπών και επί των προϊόντων της σταφίδας, του ελαίου και του οίνου – ποιοι εισήγαγαν το χαρτόσημον. Ποιοι εβάρυναν και εγύμνωσαν τον λαόν – ποιοι του ήρπασαν τα χρήματά του και τα εκαταχράσθησαν – ποιοι εκκένωσαν το ταμείον και απήντησαν μεγάλα χρέη, οι ξένοι και οι εγχώριοι του παρελθόντος...» σελ. 12^α.

¹⁶⁰ ΠΕΤΡΑΤΟΥ ΠΕΤΡΟΥ, «Λαϊκές Ταραχές του 1833 στο Αργοστόλι, Ανέκδοτη αναφορά της Ειδικής [Ανακριτικής] Επιτροπής», Εκδόσεις Σίσυφος, Αθήνα 1999, σ. 19.

¹⁶¹ ΔΕΜΠΙΟΝΟΥ ΑΓΓΕΛΟΔΙΟΝΥΣΗ: Η ΠΕΙΘΑΡΧΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ... ό.π. «ΜΕΣΣΕΓΓΥΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΧΡΕΩΣΤΙΚΑ», σελ. 148-149.

¹⁶² Η πηγή είναι από την καταγραφή της πράξης σφραγίσεως του κλητήρα Σπύρου Ποταμιάνου στον χρεώστη Ιωάννη Τζιμάρα του Ζήζου, ό.π. 159-160.

¹⁶³ Είναι η περίπτωση του τοκογλύφου Παναγή Μοντεσάντου που κατέχει χρεωστικά το κτήμα του νεκρού Σπύρου Κορισιάνου από το Αράκλι, ο.π. σσ.150-151.

¹⁶⁴ ό.π. 160.

¹⁶⁵ ΧΙΩΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ, «Η Ιστορία Ιονίου Κράτους από Συστάσεως αυτού μέχρι Ενώσεως (έτη 1815-1864)», Τόμος Β' εν Ζακύνθω Τυπογραφείον: «Η Επτάνησος», Χρ. Χιώτου, 1877, σσ. 139-140

¹⁶⁶ ΚΕΝΤΡΟ ΜΕΛΕΤΩΝ ΙΟΝΙΟΥ: ΙΟΝΙΟ ΚΡΑΤΟΣ 1815 – 1864 ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΕΡΚΥΡΑ, 21-24 ΜΑΪΟΥ 1988 ΕΙΣΗΓΗΣΗ ΤΟΥ ΜΟΣΧΟΝΑ ΝΙΚΟΥ, «Νόμισμα και νομισματική πολιτική στο Ιόνιο Κράτος» ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΜΟΣΧΟΝΑ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΣ ΑΘΗΝΑ 1997, σελ. 277- 287.

-ΧΙΩΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ, *Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΙΟΝΙΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΑΠΟ ΣΥΣΤΑΣΕΩΣ ΑΥΤΟΥ ΜΕΧΡΙ ΕΝΩΣΕΩΣ* (έτη 1815-1864, Τόμος Β' εν Ζακύνθω Τυπογραφείον, «Η Επτάνησος», Χρ. Χιώτου, 1877, σελ. 140.

¹⁶⁷ ΒΕΡΥΚΙΟΣ ΣΠΥΡΟΣ «*ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΗΝΩΜΕΝΩΝ ΚΡΑΤΩΝ .....*», ό.π.σελ.281.

I.VII. Τα κόμματα της Επτανήσου (Θ' Βουλής).

Πριν από την εισαγωγή των μεταρρυθμίσεων (νόμος περί Ελευθεροτυπίας – ελεύθερη εκλογή αντιπροσώπων – Οκτώβριος 1988), δεν είχαν αποσαφηνιστεί οι πολιτικές αντιλήψεις των κοινωνικών δυνάμεων. Η καθιέρωση τους (των μεταρρυθμίσεων) και η ανάπτυξη της δημοσιογραφίας συνετέλεσαν στην διάκριση τους και στην θεσμική συγκρότηση των πολιτικών δυνάμεων που τις εξέφραζαν. Αυτές θα αντιπαρατεθούν στον εκλογικό αγώνα για την ανάδειξη της Θ' Βουλής.

Α) Το μεταρρυθμιστικό κόμμα.

Οι μεταρρυθμιστές εκφράζονται μέσω των εφημερίδων τους: «Πατρίς» (Κέρκυρα), «Μέλλον» (Ζάκυνθος) και «Ενωσις» (Κεφαλληνία).¹⁶⁸ Είναι φιλελεύθεροι και πιστεύουν ότι ο λαός πρέπει να σεβαστεί και να διατηρήσει τις διεθνείς συνθήκες που είχαν συναφθεί αφού η γενική κατάσταση στην

Ευρώπη δεν τους επιτρέπει να ελπίζουν σε κατάργηση του καθεστώτος της Προστασίας. Βέβαια την ένωση των νησιών με την Ελλάδα δεν την απέρριπταν αλλά πίστευαν ότι δεν έπρεπε να προβούν ακόμα σε πραγματοποίηση του πόθου των Επτανησίων γιατί ήταν πρόωρα και αυτό θα έβλαπτε το συμφέρον όλων των Ελλήνων. Γι'αυτό και θεωρούν ρομαντικούς «ιδεολόγους» τους ριζοσπάστες γιατί με την επιμονή τους βλάπτουν τον τόπο, προκαλούν την αγγλική αντίδραση και εμποδίζουν τις μεταρρυθμίσεις. Προσπαθούσαν δηλ. να επιτύχουν από την Προστασία των παραχώρηση περισσότερων συνταγματικών ελευθεριών με την μεταρρύθμιση του Συντάγματος ενώ παράλληλα στοχεύουν στην πολιτική περιθωριοποίηση των καταχθονίων. Στο 1^ο φύλλο της εφ. «Πατρίς» γράφουν: «Ουδέποτε ηθέλαμεν δυνηθή να ανατρέψωμεν διά της βίας σύστημα κυβερνητικόν όσον και αν εφαινέτο ες ημάς ανυπόφορον και καταπιεστικόν..... Δία των ειρηνικών και νομίμων μέσων δια της πειθούς και όχι δια της βίας.... δυνάμεθα να φέρωμεν εκείνους από τους οποίους εξαρτάται η τύχη μας εις το να αναγνωρίσωσιν όλα τα κακά του παρόντος συστήματος και να τα θεραπεύσωσι. Ημείς ελπίζομεν ότι η Αγγλία ήτις σήμερον απέδωκε εις την Επτάνησον την πολύτιμον ελευθερία του τύπου... ότι θέλει αποδώσει εις την πολιτείαν μας όλας τας ελευθερίας, αι οποίοι ανήκουσιν εις ελεύθερον και αυτόν νόμον συνταγματικόν κράτους». Τέλος τονίζουν «.... Οθεν ο νέος Αρμοστής δεν θέλει μας έχει, ούτε εμπαθείς κατηγορούς, ούτε λίαν συγκαταβατικούς φίλους».¹⁶⁹

Δεν παραλείπουν να οριοθετηθούν ιδεολογικά απευθυνόμενοι στην εκλογική τους βάση έναντι των ριζοσπαστών: «Είμεθα φίλοι του λαού αλλά δεν είμεθα κοινωνισταί.... Δεν θέλομεν την κατάργησιν της ιδιοκτησίας, ούτε αμέσως ούτε εμμέσως δια της αποκοπής των χρεών ουδέ την κατάργησιν της οικογενείας και της αστικής ελευθερίας, ημείς οίτινες καθημερινώς υπέρ της πολιτικής αγωνιζόμεθα».¹⁷⁰ Μεσα από τις σελίδες της «Πατρίδος» θα καταγγείλουν τους ριζοσπάστες ως υπευθύνους κοινωνικής αναταραχής διότι ισχυρίζονται την ύπαρξη κοινωνικής διαίρεσης στα Επτάνησα.¹⁷¹

Ο Ζερβός-Ιακωβάτος διαχώριζε τους Μεταρρυθμιστές σε δύο κατηγορίας: α) σε αυτούς «οι οποίοι αν και λιγοι φρονούν ειλικρινά ότι η πορεία τους μόνη μπορεί να επιφέρει κάποια θεραπεία από τα δεινά» τους. Επιθυμούν και αυτοί την παύση της Προστασίας και την Ένωση με την Ελεύθερη Ελλάδα» αλλά η πραγματοποίηση της δεν είναι έργο δικό μας, είναι έργο, του μέλλοντος και των ειδικών Ευρωπαϊκών περιστάσεων», γι'αυτό και προς το παρόν ζητούσαν «ειδικάς ή ριζικάς μεταρρυθμίσεις και αλλαγήν εις το προσωπικόν της Κυβερνήσεως». Τέτοιοι γνήσιοι μεταρρυθμιστές ήταν ο Σωκράτης Κουρής, Βουλευτής Κερκύρας, Μαρίνος Ιωάννης Λευκάδος, Μουστοξύδης κ.α. β) Σε αυτούς στο κοινοβούλιο προς τους οποίους αντιτίθεντο οι ριζοσπάστες διότι υπηρετούσαν δύο δεσπότες απατώντας και τους δύο «Αύτοι είναι καταχθονιώτεροι των καταχθονίων διότι δεν έχουν καμίαν πίστιν. Το θρήσκευμα των είναι ο εγωϊσμός, η λατρεία των, αι υλικά απολαύσεις... ούτοι πότε μεν είναι μεταρρυθμισταί, πότε δε κυβερνητικοί (καταχθόνιοι) και πότε ριζοσπάσταί..... Είναι οι νομάδες της κοινωνίας. Είναι οι κερδοσκόποι της πολιτικής, ως οι μεταπράται είναι αγοράς».¹⁷²

Στην κατηγορία αυτή πρωτίστως τοποθετεί τους Ρώμα-Κανδιάνο Γεώργιο (Προεδρο της Βουλής), Γαήτα Αντώνιο που υποστηριζόταν από την εφημερίδα «Μέλλον». Με αυτήν «ο Φιλελεύθερος» είχε ανοίξει σφοδρή πολεμική. Επειδή είχε αποτελέσει α) το πεδίο έκφρασης των απόψεων των

παραπάνω που ενοχοποιούσαν τους ριζοσπάστες για την εξέγερση της Σκάλας (του 1849), β) το δημοσιογραφικό όργανο μέσω του οποίου ο Πρόεδρος της Βουλής παραπλανούσε το κοινό διαστρεβλώνοντας την αλήθεια, σχετικά με τα διατρέξαντα στη συνεδρίαση της Θ' Βουλής όπου κατετέθη το ιστορικό ψήφισμα, και απέκρυπτε το μέγεθος της ιστορικής ευθύνης του Προέδρου για την αναβολή της Βουλής. Επειτα τον Βραΐλα-Αρμένη Πέτρο, συντάκτη της Κερκυραϊκής εφ. «ΠΑΤΡΙΣ», ο οποίος αποδέχθηκε την πράξη της Γερουσίας της 15^{ης} Αυγούστου σύμφωνα με την οποία, ενώ σχολάζει η Βουλή, η Γερουσία, μπορεί να παραβαίνει, να τροποποιεί κάθε νόμο και να δημιουργεί μόνη της νέους νόμους. Σε απάντηση λοιπόν του άρθρου με τίτλο «Σκέψεις... υπαγορευθείσαι υπό της τελευταίας εκλογής» του φύλλου 93 καθώς και του κυρίου άρθρου «Εκλογαί Κέρκυρας» του φύλλου 92 «ο Φιλελεύθερος» αποδίδει ως κύρια αιτία αποτυχίας του μεταρρυθμιστή Βραΐλα να εισέλθει στο Κοινοβούλιο, την απόφασή του να γίνει «υπερασπιστής της αυθαιρέτου πράξεως της Γερουσίας».¹⁷³

Ο Ζερβός μετά την Ενωση, στη βιογραφία που συνέταξε στη μνήμη «του εντίμου και ειλικρινούς φίλου» του βουλευτή του μεταρρυθμιστικού κόμματος Σωκράτη Κουρή,¹⁷⁴ αναφερόμενος στο Μεταρρυθμιστικό κόμμα, λέει γι' αυτό. «Το Μεταρρυθμιστικόν Κόμμα φύσεως πολιτικώς προοδευτικής, ευχόμενον απλώς υπέρ της εθνικής αποκαταστάσεως, επεδίωκε την υπό το κράτος της Προστασίας ριζικήν ή ειδικήν του συντάγματος μεταρρύθμισιν, μετά την πραγματοποίησιν της οποίας, διενοείτο να καθέξη και την εξουσίαν και ως προς τούτο ουδείς εδικαιούτο να το μεφθή, διότι δια της εξουσίας ηδύνατο να ωφελιμοποιήσῃ τας αρχάς του και να καταλήξῃ εἰς πρακτικά εξαγόμενα. Αλλά πλείστα εκ των μελών του, εδεδεάζοντο δυστυχώς και πρότερον από τα γόητρα αυτής, ένεκα τούτου μ' όλα τα φώτα, τον πατριωτισμόν εν γένει και την ικανότητα, εξ' ων επλουτίζετο και αμφιρρέπειαν εδείκνυεν εἰς την πορείαν του και ενότητα δεν είχεν εἰς τας σκέψεις και τας ενέργειας του και κοινωνικάς ανακουφίσεις ολίγας επέτυχε και την δημοτικότητα του ταχέως απώλεσε! Μικρά πνοή ουρίου ή εναντίου ανέμου ηδύνατο ευκόλως να το διασπάσῃ, και ίσως να το αποσυνθέσῃ και περιορίσῃ εἰς ολίγα σταθερά και αφιλοκερδή άτομα»¹⁷⁵. Αυτή τη διάκριση στο εσωτερικό του μεταρρυθμιστικού κόμματος που παρατηρεῖ ο Ζερβός και η οποία εξηγεί ως ενός σημείου και την προσέγγιση των περισσοτέρων μεταρρυθμιστῶν προς την Προστασία την είχε διατυπώσῃ έντονα και με σαφήνεια στον «Φιλελεύθερο» (αρ. 17/28.10.1850) όταν ανέφερε ότι οι ριζοσπάστες κατηγορήθηκαν από τους Κυβερνητικούς και από το μεγαλύτερο μέρος των Μεταρρυθμιστῶν ότι αντέδρασαν στην αποδοχή του Νομοσχεδίου περί ατομικής ασφάλειας. Σε ολόκληρο το φύλλο (αρ. 17) δεσπόζει η φράση: «Οι κυβερνητικοί και οι πλείστοι των μεταρρυθμιστῶν». Εναντι αυτῶν στέκονται οι ριζοσπάστες «συνεπείς πάντοτε με τα προηγούμενα των και με τας υγιείας και εθνικάς αρχάς τας οποίας προσβεύουν ως επίσης σύμφωνοι με το πνεύμα των και τα αισθήματα των εντολέων των...».¹⁷⁶

Στον «Φιλελεύθερο» (αρ. 8, 22.7.1850) ο Ζερβός Ηλίας στο άρθρο του «Οι αντιπρόσωποι μεταρρυθμισταί – άρθρο δ), με αφορμή την κριτική που ασκήθηκε στους ριζοσπάστες από τους μεταρρυθμιστές στην Θ' Βουλή και η οποία αμφισβητούσε ότι οι πρώτοι ανταποκρινόταν στην εντολή του λαού απαντά στην πρόκληση των μεταρρυθμιστῶν μέσα από τις σελίδες του. Λέει

λοιπόν ότι οι ριζοσπάστες θα είχαν επιληφθεί αν «η Βουλή ή τουλάχιστον η πλειοψηφία της αποτελείτο μόνο από ριζοσπάστες ή αν αυτοί δεν ώφειλαν να συμπράττουν με αντιπάλους Αρχάς αλλά ήσαν ανεξάρτητοι και περιορισμένοι από μόνη την εντολή των. Επειδή όμως και εντός και εκτός της Βουλής υπήρχον στοιχεία αντίθετα και εχθρικά, τα οποία είτε αμέσως, είτε εμμέσως κατεπολέμουν και προσεπάθουν πάντοτε να παραλύωσι την ενέργεια των ριζοσπαστών ένεκα τούτου κρίνομεν αναγκαίον να ασχοληθώμεν προηγουμένως εις την εξέτασιν των προσκομμάτων τούτων»¹⁷⁷. Εξετάζοντας αυτό α) αναπτύσσει τις αρχές των μεταρρυθμιστών, β) εξηγεί γιατί δεν αποτελούν κόμμα και γ) τονίζει την ευθύνη τους στη ματαίωση ωφέλιμων προτάσεων και νομοσχεδίων.

Ως προς το πρώτο λέει τα εξής: «Ποίαι λοιπόν είναι οι αρχαί και τα δόγματα υπό των οποίων εμπνέονται οι μεταρρυθμισταί: Η μεταρρυθμίσις του δεσμοφόρου συν/τος του 1817 και η αλλαγή των προσώπων. Εις αυτά μόνα ανακεφαλαιούται η πίστις των εις αυτά στηρίζεται όλον αυτών το οικοδόμημα. Επιθυμούν και αυτοί, την παύσιν της Προστασίας και την ένωσιν μας με την ελευθερωμένην Ελλάδα, ως την επιθυμεί και όλος ο Ιόνιος λαός. Το αίσθημα τούτο, λένουν, είναι γενικόν και άπαντες εννοούν ότι η τιμή, η δόξα, το συμφέρον και η άγκυρα της σωτηρίας μας είναι η Ένωσις. Αλλ' η πραγματοποίησις της δεν είναι έργον ιδικόν μας. Είναι έργον του μέλλοντος και των ευρωπαϊκών περιστάσεων. Αρκεί προς το παρόν να ζητήσωμεν ειδικάς ή ριζικάς μεταρρυθμίσεις και αλλαγήν εις το προσωπικόν της κυβερνήσεως, διότι δια των μέσων τούτων δυνάμεθα να φθάσωμεν εις το τέρμα των επιθυμιών μας. Αι μεταρρυθμίσεις όπως και η αλλαγή των προσώπων, δεν είναι βέβαια το μη περαιτέρω, ή νέα τις συνθήκη. Είναι έργον τι στιγμιαίον και μεταβατικόν, το οποίον μέλλει να χρησιμεύση ως βαθμής δια να αναβώμεν εις τα υψηλότερα και μονιμώτερα. Είναι εις ένα λόγον ο όρος άνευ του οποίου δεν δυνάμεθα να επιτύχωμεν την εθνικήν μας αποκατάστασιν. Αύτη είναι εν συντόμω όλη η θεωρία του λεγομένου κόμματος των μεταρρυθμιστών».

Στη συνέχεια εξετάζοντας το χαρακτήρα του κόμματος των μεταρρυθμιστών λέει «Ας μας συγχωρήσουν λοιπόν να τους είπωμεν απ'αρχής ότι και ένεκα της φύσεως των αρχών των και ένεκα της μη υποστάσεως αυτών εις την κοινωνίαν δεν αποτελούν κανέν κόμμα. Αι αρχαί και αι θεωρίαι των είναι φύσει αντίθετοι με την οποίαν έχομεν μορφωμένην ιδέαν των κομμάτων. Εκαστον κόμμα δια να είναι τοιούτον οφείλει να πρεσβεύη αρχάς μόνιμους και στερεάς, αίτινες πραγματοποιιούμενοι να έχουν εις εαυτάς όλην την δύναμιν να παραγάγουν, διά τινά τουλάχιστον καιρόν, την ευδαιμονίαν του λαού, χωρίς να αφήσωσι και να διεγείρουν ταχέως νέας επιθυμίας». Ως προς αυτό τα αντιδιαστέλλει με το ριζοσπαστικό Κόμμα. Απαριθμώντας τις αδυναμίες του μεταρρυθμιστικού κόμματος επισημαίνει και τις συνέπειες αυτών:

Αλλ' εκείναι των μεταρρυθμιστών, αν καθ' υπόθεσιν επραγματοποιούντο, ήθελον αμέσως διεγείρειν νέας επιθυμίας και μεγαλυτέρας απαιτήσεις, διότι το αίσθημα της ανεξαρτησίας, της εθνικότητος και της δημοκρατικής ισότητος, ήθελε κατά πάσαν στιγμήν εμφανίζεσθαι και διερεθίζειν τα πνεύματα. Επομένως οι μεταρρυθμισταί ήθελον ευρεθην τότε εις την ανάγκην, ή να παραιτήσωσι την σημαίαν των και να συμμορφωθούν με το πνεύμα του λαού, ή να καταταχθούν υπό την ξενικήν σημαίαν, μιμούμενοι τους καταχθόνιους, δια να υποστηρίζωνται και να διοικούν δια της βίας. Αλλ' εις αμφοτέρας τας περιπτώσεις αι αρχαί των ήθελον

καταστροφήν, ως ιστοί αράχνης. Τούτο όμως ήθελεν αντίκεισθαι εις αυτόν τον χαρακτήρα των κομμάτων, τα οποία τότε αληθώς θριαμβεύουν και διαρκούν, όταν πραγματοποιούνται αι αρχαί των».

Ετσι λοιπόν οι μεταρρυθμιστές εξαιτίας των αρχών τους και του πρόσκαιρου χαρακτήρα τους καθώς επίσης και του ότι δεν εκφράζουν αυτές την κοινωνία, δεν μπορούν να αποτελέσουν «αληθές κόμμα». «Είναι απλή ομάδα ανθρώπων, ήτις έχει τας ιδιαιτέρας αυτής δοξασίας. Είναι άθροισμα ατόμων το οποίον έχει σκοπόν ίδιον πηγάζοντα από αυτόν τον χαρακτήρα των δογμάτων (και εις έναν λόγον άνθρωποι οίτινες εις μόνον των εαυτών των επηρειδόμενοι φαντάζονται ότι δια της πραγματοποιήσεως των δοξασιών των δύναται να συμβιβάσωσι τα συμφέροντα του ξένου με εκείνα του λαού εντός των οποίων εμπεριέχονται και τα ιδικά των. Η εθνικότης είναι μεν και εμείς αυτούς θελξικάρδιον αίσθημα αλλ'είτε από αδυναμίαν είτε από δειλίαν είτε από άλλων τινά αιτιών εκφράζεται μόνο ως απλή επιθυμία».

Από την άλλη η εξάρτηση του κόμματος αυτού από τα θέληματα της εξουσίας, η έλλειψη σταθερότητας και ενότητας των αρχών του αντανakλώνται στο δημόσιο λόγο τους. «Εις δε τας ομιλίας και τους λόγους των πότε μεν φαίνονται εύτολμοι, αξιοπρεπείς πικροί και κεραυνοφόροι, πότε δε δειλοί, ταπεινοί, γλυκείς και μετριοπαθείς. Σήμερον είναι ρήτορες του δήμου και αύριον της εξουσίας ή των συμμάχων της... Ούτοι είναι αληθείς Ιησουΐται της ενεστώσης εποχής είναι οι ερωτοτρόποι της πολιτικής ως οι γυναίκες είναι του κομψού κόσμου. Μ'όλους ερωτεύονται αλλ'εις κανένα δεν παραδίδονται, άπαντες αγαπούν αλλά και άπαντας εγκαταλείπουν». Ο χαρακτήρας τους «δεν είναι ιδιοτροπία της φύσεως των... είναι αποτέλεσμα των δοξασιών και της πορείας των – είναι εξαγόμενον της ψευδούς θέσεως εις την οποίαν ευρίσκονται. Αρκεί μόνον να αλλάζουν θέσιν, δια να εκλείψουν και αι ενυπάρχουσαι σήμερον εις αυτούς ανωμαλίας».

Τέλος η ευθύνη τους στην ματαίωση ωφέλιμων νομοσχεδίων αν και αποτελούσαν την πλειοψηφούσα ομάδα του κοινοβουλίου υπήρξε μεγάλη. Γιατί η αμφιρρέπεια τους και οι μικροφιλοδοξίες των περισσοτέρων μελών του «δεν τους επέτρεπαν να σχηματίσουν εν σώμα συμπυκνωμένον, διαρκές, αδιαχώριστον και συγκεντρωμένον. Αμφιταλαντεύοντο μεταξύ δυο αντιπάλων εις τας δοξασίας των Αρχών δηλ. μεταξύ της εξουσίας και των ριζοσπαστών». Και αυτό γιατί κατά το Ζερβό οι μεταρρυθμιστές α) «δεν ήθελον να εννοήσουν ότι μία ελεύθερα Βουλή και ένεκα της καταγωγής της και ένεκα της εντολής της έχει ιδίαν θέσιν και τοσοούτον μάλλον πρέπει να είναι ανεξάρτητη εφόσον υποχρεούται να συνεργάζεται με άλλας αρχάς κακής πίστεως οίτινες μόνον σκοπόν προτίθενται να παραλύσουν τας εργασίας της και να την δυσφημήσουν αν δυνατόν ενώπιον του λαού». β) Δεν ήθελον να καταλάβωσιν ότι η Βουλή εις την εκπλήρωσιν των υψηλών αυτής καθηκόντων δεν ώφειλε να έχει άλλο τι υπόψιν, ειμή το μόνο συμφέρον του λαού και όχι την ευαρέσκειαν ή την δυσαρέσκειαν της εξουσίας. γ) Πολλάκις οι ριζοσπάσται αντεκρούοντο με σφοδρότητα υπό των μεταρρυθμιστών διότι ούτοι εφοβούντο μήπως έλθωσιν εις συγκρούσεις με τας άλλας εξουσίας και τοιουτοτρόπως εκμηδενίζοντο και εματαιούντο αι ωφελιμότεραι προτάσεις και τα νομοσχέδια...».

Ο Ζερβός δεν αρνείται ότι υπήρχαν περιπτώσεις συνεργασίας των δύο πολιτικών δυνάμεων αλλά τις περισσότερες φορές όσον αφορά τους μεταρρυθμιστές υπαγορεύοταν είτε από την ανάγκη αντιμετώπισης των άλλων Αρχών είτε εξαιτίας της κλονιζόμενης δημοτικότητας των. Αλλά και

στις περιπτώσεις συνεργασίας που δεν υποκινούνταν (οι μεταρρυθμιστές) από τις παραπάνω σκοπιμότητες αλλά από την σύμπτωση των ιδεών «οι ριζοσπάστες δεν εδύναντο να βασισθώσιν εις τον στιγμιαίον αυτών θρίαμβον και επαναπαυόμενοι εις το πνεύμα το οποίον εδείκνυν προς στιγμήν οι μεταρρυθμισταί, να είπωσι μετά θάρρους ότι σχημάτιζαν ριζοσπαστική πλειονότητα, διότι εν ριπή οφθαλμού εθεώρουν τα πάντα μετελλαγμένα επομένως όλη η ενέργεια και οι δραστηριότητες παρελύετο κατά πάσαν στιγμήν. Εις τοιούτο δε συνέτεινεν ολίγον και η μικρά εντός της Βουλής φάλαγξ της Κυβερνήσεως».

Ο Ζερβός μιλά για τους στόχους των μεταρρυθμιστών «οι μεταρρυθμισταί απαιτούν προ πάντων Συντ/κάς μεταρρυθμίσεις προκαλούν συμβιβασμούς και νέας συνθήκες. Επιθυμούν και την Ένωση αλλά την αντικρούουν εάν προταθή εντός της Βουλής και αντί αυτής προτείνουν την μεταρρύθμισιν· αυτοί θέλουν ν'αποτανθούν εις την Προστασίαν, αλλά δια να συνδιαλλαχθούν μετ'αυτής να συνδέσωσι δεσμούς ίσως αδιαλύτως. Δεν δυσαρεστούνται εις την διάρκειαν του ξένου επί του ελληνικού εδάφους. Εύχονται μεν να απαλλαχθή η ελληνική αυτή γη από αυτόν, αλλά δεν ανησυχούν, δεν επασχολούνται, δεν φροντίζουν, δεν ενεργούν για να επιτύχουν αυτόν τον σκοπόν. Το παν δι'αυτούς είναι η μεταρρύθμισις και τίποτε άλλο από τη μεταρρύθμιση.¹⁷⁸ Εν τούτοις οι ριζοσπάστες δεν παρασύρθηκαν σε οξείες αντιπαραθέσεις και έριδες μαζί τους γιατί αυτό θα έβλαπτε το συμφέρον της πατρίδος και «τον ιερόν σκοπόν διά τον οποίον τόσας καταβάλλομεν προσπάθειάς και υποφέρομεν θυσίας».¹⁷⁹

Ο Ζερβός το νεωτεριστικό πνεύμα των μεταρρυθμιστών το οποίο χαρακτήρισε διφυές το αποδίδει στον Τιμοκρατικό χαρακτήρα του.¹⁸⁰

Αναφερόμενος στους στόχους των μεταρρυθμιστών παρατηρεί ότι οι μεταρρυθμιστές περιορίζονται μόνο στην έκφραση ευχών για την Ένωση και δεν ενεργούν για αυτό: «Οι μεταρρυθμισταί απαιτούν προ πάντων Συντ/κάς μεταρρυθμίσεις προκαλούν συμβιβασμούς και νέας συνθήκας, επιθυμούν και την ένωση αλλά και την αντικρούουν εάν προταθή εντός της Βουλής κι αντί αυτής προτείνουν την μεταρρύθμισιν· αυτοί θέλουν ν'αποτανθούν εις την Προστασίαν, αλλά δια να συνδιαλλαχθούν μετ'αυτής και να συνδέσωσι δεσμούς ίσως αδιαλύτους, δεν δυσαρεστούνται εις την διάρκειαν του ξένου επί του ελληνικού εδάφους, εύχονται μεν να απαλλαχθή η ελληνική αυτή γη από αυτόν, αλλά δεν ανησυχούν, δεν απασχολούνται, δεν φροντίζουν, δεν ενεργούν για να επιτύχουν αυτόν τον σκοπόν. Το παν δι'αυτούς είναι η μεταρρύθμισις και τίποτε άλλο από τη μεταρρύθμιση».¹⁸¹

Το μεταρρυθμιστικό κόμμα τη μεγαλύτερη πλειοψηφία κατακτά στην Κέρκυρα ενώ τα έδρανα του κοσμούν μερικές από τις πιο σημαντικές προσωπικότητες της Επτανήσου. Ο Ανδρέας Μουστοξύδης ο εισηγητής των συνταγματικών μεταρρυθμίσεων προς τον Υπουργό Αποικιών το 1839, ο Πέτρος Βράϊλας-Αρμένης, Σπυρίδων και Ναπολέων Ζαμπέλια, Σωκράτης Κουρής, Στέφανος Πάδοβας, Ιωάννης Μαρίνος, Βούλγαρης Σπυρίδων κ.α. Οι μεταρρυθμιστές δίνουν προτεραιότητα στην πραγματοποίηση των απαραίτητων φιλελεύθερων πολιτειακών μεταβολών ως προϋπόθεση όχι μόνο της σωστής οργάνωσης ενός φιλελεύθερου αστικού κράτους, αλλά και δημιουργίας καλύτερων όρων για την πραγμάτωση των εθνικών στόχων.¹⁸²

¹⁶⁸ «ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΗΛΙΑ ΖΕΡΒΟΥ – ΙΑΚΩΒΑΤΟΥ...», σελ. 41.

¹⁶⁹ Εφ. «Πατρίς» αρ. 1, 15.1.1849 άρθρο με τίτλο «Η αποστολή της Δημοσιογραφίας εν Επτανήσῳ».

¹⁷⁰ Εφ. «Πατρίς» αρ. 19, 21.5.1849 άρθρο με τίτλο «Ο κ. Ουάρδος κα η Επτάνησος».

¹⁷¹ ΧΥΤΗΡΗΣ ΓΕΡ.: «ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΚΦΡΑΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗΣ ΣΤΑ ΑΓΓΛΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΑ ΕΠΤΑΝΗΣΑ», Κερκυραϊκά χρονικά τ.ΧΧ Κέρκυρα 1976 σελ. 9 και σημ. 18 σελ. 2.

-Εφ. «Πατρίς» Β' έτος αρ. 69/6.5.1850 τίτλος άρθρου «ο λαός». Υπογράφει «εις των εν Κεφαλληνία συνδρομητών» «... και βέβαια τι άλλο παρά τούτο δύναται να είναι το αποτέλεσμα της τοσούτον διαθρυλλουμένης διαιρέσεως της κοινωνίας μας εις δυο αντιμαχόμενας τάξεις εις την του λαού και των αρχόντων, διαιρέσεως της οποίας υποστηρικταί.

¹⁷² Εφ. «Φιλελεύθερος» αρ. 8 έτος Β', Σάββατο 22 Ιουλίου 1850 κύριο άρθρο «ΟΙ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΟΙ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΤΑΙ – Αρθρο δ» σελ. 15β.

¹⁷³ ό.π. Φ. 18 Σάββατο 4 Νοεμβρίου 1850, άρθρο με τίτλο «Παρατηρήσεις» σελ. 36β.

¹⁷⁴ Ξεκινώντας ο Ζερβός την βιογραφική αφήγηση του προσφιλούς του Σωκράτη Κουρή εξηγεί και τον λόγο αυτής. «ότι επιτελώ ταυτοχρόνως, διπλήν υπηρεσίαν διότι προς μεν την πατρίδα και την μνήμην του ανδρός, εκπληρώ ιερό και οφειλόμενον καθήκον, προς δε τους επιζώντας συγγενείς... θερμής παράκλησιν και έμφλογον επιθυμίαν». Στο δε πρόλογο με τίτλο «ΤΗΝ ΕΝΤΙΜΟΤΑΤΗ κα ΕΛΟΙΖΗ ΒΟΤΣΗ ΧΗΡΑ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ ΚΟΥΡΗ» απαριθμεί τις έξοχες αρετές του μεταστάντος συζύγου και της ιδίας, οι οποίοι πορεύθηκαν μαζί στη ζωή ειρηνικά, δημιουργικά «μετ'μετριοπαθείας και χριστιανικής αρετής» στις ευτυχισμένες και δύσκολες μέρες και που τώρα η «αμείλικτος ειμαρμένη» την καλεί να διανύσει μόνη της το υπόλοιπον, «ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΑΓΗΣΙΛΑΟΝ ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΗ» ο.π., σελ. α-β. Μ

¹⁷⁵ ό.π. σελ. 25-26.

¹⁷⁶ ό.π. αρ. 17 Σάββατο 28 Οκτωβρίου 1850 κύριο άρθρο «Η ΥΨΗΛΗ ΑΣΤΥΝΟΜΙΑ Ή ΤΟ ΠΕΡΙ ΑΤΟΜΙΚΗΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΝΟΜΟΣΧΕΔΙΟ – ΑΡΘΡΟΝ», σελ. 33β-34α.

¹⁷⁷ ό.π. αρ. 8, ό.π. σελ. 15β.

¹⁷⁸ ό.π. αρ. 8, ό.π. σελ. 15β-16α.

¹⁷⁹ ό.π. αρ. 11 Σάββατο 12 Αυγούστου 1850 κύριο άρθρο: «Αι κατά της βουλευτικής πορείας των ριζοσπαστών ανυπόσταται κατηγορίαί – Αρθρο 5, σελ. 22α: «Απεφύγαμεν με άνδρας τους οποίους άλλως σεβόμεθα του να έλθωμεν εις έριδας και λογομαχίας γιατί εθεωρήσαμε αυτάς ως μέγιστα επιβλαβείς εις τα γενικά συμφέροντα της πατρίδος και εις τον ιερόν σκοπόν δια τον οποίον τόσας καταβάλλαμεν προσπάθειας και υποφέραμεν θυσίας».

¹⁸⁰ ΖΕΡΒΟΥ-ΙΑΚΩΒΑΤΟΥ ΗΛΙΑ «Η ΕΠΙ ΤΗΣ ΑΓΓΛΙΚΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ...» ό.π. κεφ. Γ' «ΠΟΛΙΤΙΚΑΙ ΔΟΞΑΣΙΑΙ ΕΞΩΤΕΡΙΚΕΥΘΕΙΣΑΙ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΑΘΙΕΡΩΣΙΝ ΤΩΝ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΩΝ», σελ. 70-71: «το μεν τιμοκρατικόν στοιχείον εμμένον εντός της σφαίρας, όπου εξεπαιδεύθη και έζησε, και υπό την επήρειαν του ζενισμού μετά του όποιου συνέπραττε και είχε συνταυτίσει τα συμφέροντα του, ηκολούθησε τα πολιτικά ήθη του και τας πολυτεείς έξεις του με μικρολόγους τινάς μεταβολάς· πλην περιώρισε ταύτας εντός της συνήθους αυτού υπουργικής αντιπολιτεύσεως, δι' ής αφήτει μεν περισσοτέρας εκ της προστασίας **ευεργεσίας**, **αλλ'** εξέφραζε και ως απλήν **ευχήν** την της εθνικής αποκαταστάσεως ιδέαν. το νεωτεριστικόν λοιπόν πνεύμα του ήτο φύσει διφυές και το έζ αυτού σχηματισθέν κόμμα.

¹⁸¹ ό.π. αρ. 19 Κυριακή 12 Νοεμβρίου 1856 κύριο άρθρο «Αι παρερμηνείαι των αρχών μας», σελ. 38β.

¹⁸² ΚΟΝΤΟΝΗ ΑΝΝΑ «ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΙ ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ...», ό.π. σελ. 134.

β) Το Ριζοσπαστικό κόμμα.

Αντίθετα οι Ριζοσπάστες επεδίωκαν οριστική λύση του πολιτικού ζητήματος των νησιών με την ένωση τους με το ελληνικό Βασίλειο. Πίστευαν ότι με την ίδρυση του Ελληνικού κράτους η Προστασία στα νησιά δεν είχε λόγο ύπαρξης. Ακόμη ότι ο Επτανησιακός λαός δεν έπρεπε να επιδιώκει συνταγματικές μεταρρυθμίσεις γιατί αυτό σήμαινε αναγνώριση της Προστασίας. Μέχρι να ενωθούν τα νησιά με την Ελλάδα έργο της Βουλής ήταν να επιδιώκει την ψήφιση νόμων που να βελτιώνουν την κατάσταση του λαού. Ετσι οι ριζοσπάστες αντί για μεταρρυθμίσεις

πρότειναν βελτιώσεις. Οι βελτιώσεις όμως αυτές δεν θα είχαν χαρακτήρα ικεσίας και συναλλαγής με την Αγγλία και θα απέβλεπαν στη λύση εσωτερικών πολιτικών και κοινωνικών ζητημάτων. Αυτές είναι οι κατευθυντήριες γραμμές του κόμματος των ριζοσπαστών που διατηρούν «το συμπαγές» και «ισχυρόν πνεύμα» του και του προσδίδουν «θάρρος και ηθικήν δύναμιν ακαταμάχητον». Μ'αυτές τις κατευθυντήριες γραμμές διεξάγει τον πολιτικό του αγώνα. Και τον διεξάγει με όλα τα μέσα που διαθέτει: τη μαχητική δημοσιογραφία, τις πολιτικές λέσχες, την κοινοβουλευτική του ομάδα και το αγωνιστικό ήθος των ηγετών και οπαδών των. Υστερα από τη διάλυση της Θ' Βουλής ο ριζοσπαστικός τύπος και οι λέσχες απομένουν τα πιο αποτελεσματικά οχυρά των αντιπολιτευομένων.

Για το Ζερβό το ριζοσπαστικό κόμμα «είναι αληθές και ιδιαίτερον» και εκπροσωπεί το λαό «.... αν λαός ολόκληρος δύναται ούτω να ονομασθεί....». Οι ριζοσπάστες (=λαός) «αποτελούν κόμμα διότι πρεσβεύουν αρχάς στερεάς και διαρκείς. Η παύσις της Προστασίας, ένωσις της Επτανήσου μετά της Ελλάδος και η ανέγερσις δημοκρατικής πολιτείας, είναι αρχαί αίτινες πραγματοποιούμενοι δεν αφήνουν ουδέν κενόν».¹⁸³

Ο Ριζοσπαστισμός ως κίνημα κυοφορήθηκε και αναπτύχθηκε μέσα στο «Δημοτικό Κατάστημα Αργοστολίου» που αποτελεί τρανή ένδειξη της οργανωτικής του διάρθρωσης και του εύρους της αφύπνισης του λαού που συνδέεται έτσι με τη φυσική ηγεσία του.

Μέλη του καθώς και μέλη της Πολιτικής Λέσχης του Ληξουρίου «η Ομόνοια» θα προταθούν υποψήφιοι στις εκλογές του Φεβρουαρίου του 1850 για την ανάδειξη της Θ' Βουλής.

Ο Ζερβός στον Φιλελεύθερο θα τονίσει «ότι η διατύπωσις αυτή (δηλ. του ριζοσπαστικού δόγματος) και η συστηματοποίησις της εθνικής ιδέας αναπάνη κατ'αρχάς εις Κεφαλληνίαν – αυτή πρώτη ανέδειξεν εις την Επτάνησον τον Ριζοσπαστισμόν δηλ. διέτύπωσε και εξωτερέκευσε το αίσθημα εκείνο, το οποίον προϋπήρχεν εις την καρδίαν του Επτανησιακού λαού. Ο δωνισμός της εκφράσεως της επεκτεινόμενος και εις τας αδελφάς νήσους ώθηκε την εθνικήν ευαισθησίαν των εις τον εκχειλισμό της».¹⁸⁴

Η φιλελευθεροποίηση της Διοίκησης αυτής της εποχής ανεξαρτήτως των λόγων που την υπαγόρευαν ή την επέβαλλαν ανοίγει τον δρόμο στην εθνικοποικωνικοπολιτική διαπαιδαγώγηση του λαού της Κεφαλονιάς που στην συντριπτική του πλειοψηφία συντάσσεται με το Ριζοσπαστικό Κόμμα, το οποίο με την καθοδήγηση της ηγεσίας του εντείνει τους εθνικούς και κοινωνικούς του αγώνες ενδυναμώνοντας το κίνημα. Στις εκλογές αυτές οι ριζοσπάστες θα σημειώσουν στην Κεφαλονιά τη μέγιστη πλειοψηφία,¹⁸⁵ γεγονός που θα προσανατολίσει την Προστασία μετά την Διακήρυξη των Αρχών δια του Ιστορικού Ψηφίσματος της Ενωσης από τους ριζοσπάστες, να χαλιναγωγήσει το κίνημα αντιστρατευόμενη τον αρχικά φιλελεύθερο χαρακτήρα των μεταρρυθμίσεων (Ελευθεροτυπία, ελεύθερη εκλογή αντιπροσώπων και δημοτικών αρχόντων). Αυτό θα το επιτύχει α) Διαλύοντας την Θ' Βουλή, β) προσεγγίζοντας τους μεταρρυθμιστές για ενίσχυση του μετώπου ενάντια στους Ριζοσπάστες, γ) επιδιώκοντας τον απορροφάνισμό του ριζοσπαστικού κόμματος από ηγετικά και σημαίνοντα στελέχη του, δ) διώκοντας τον ριζοσπαστικό τύπο είτε άμεσα (κλείνοντας τα τυπογραφεία) είτε έμμεσα με τις εξορίες των στελεχών του που ταυτόχρονα είναι και οι συντάκτες του ε) κηρύσσοντας συνεχείς αναβολές

των Βουλών, στ) με την ενεργοποίηση της Υψηλής Αστυνομίας για διώξεις των στελεχών του. Όπως το Μεταρρυθμιστικό έτσι και το Ριζοσπαστικό κόμμα αντιπροσωπευόταν και απευθύνονταν «εν τη κοινωνία και τω πολιτικῷ κόσμῳ δι' ἰδιαιτέρῳ δημοσιογραφικῶν ὀργάνων».¹⁸⁶ Η απήχηση των ριζοσπαστικῶν αρχῶν και του δημοσίου λόγου που εξέπεμπαν τα έντυπα κατεθορύβησαν την Προστασία και ὅσους την περιέβαλλαν οι οποίοι θα στοχοποιήσουν τους συντάκτες τους.¹⁸⁷

Ο Ζερβός κατανοεί τη σημασία ὑπαρξης διακριτῶν ορίων στις ιδεολογικές γραμμές των κομμάτων για την αποφυγή παραπλάνησης και σύγχυσης των οπαδῶν τους και επισημαίνει την διάσταση των θέσεων των δύο κομμάτων σε βασικά πολιτικά ζητήματα. Από την ἄλλη πλευρά το ασύμπτωτο των δυο πλευρῶν ως προς αὐτά (ένωση – συν/κές μεταρρυθμίσεις) δεν εμποδίζει τη συνέχιση των συνομιλιῶν και συνεργασιῶν για ἄλλα θέματα λιγότερο ανώδυνα μέσα σε κλίμα ειρήνης αναδεικνύοντας το πολιτικό πολιτισμό και την ανυπαρξία «αναρχικῆς διάθεσης» ὅπως τους καταλόγιζαν: «Η θέση μας εἶναι φύσει αντίπαλος ως και αι ιδέαι μας, οἵτινες προσεγγίζουν μεταξύ των ἀλλὰ δεν συνταυτίζονται...».¹⁸⁸ Ποια εἶναι η προτεραιότητα των ριζοσπαστῶν; «Το παν λοιπόν δια τους ριζοσπάστας εἶναι κυρίως η Ἑνωσις και τίποτε ἄλλο ἀπὸ την Ἑνωσιν». Παράλληλα δε με την αρχὴν των ταύτην οφείλουν να ενεργούν και δια τας εσωτερικὰς βελτιώσεις μέχρις ωσότου αποκατασταθῇ η ἐθνικότης των».¹⁸⁹ Ο Ζερβός επιχειρεῖ να διακρίνει τις βελτιώσεις ἀπὸ τις συντ/κές μεταρρυθμίσεις που επιδιώκουν οι μεταρρυθμιστιές. Οι πρώτες συνίσταται εἰς την καθιέρωσιν και παραδοχὴν νέου Συντάγματος δηλ. εἰς νέαν συνθήκην μεταξύ Προστασίας και Ἐπτανήσου... μάλιστα πιστεύομεν ὅτι η Πανούργος Προστασία εἰς τοιαούτην περίπτωσιν, αφού ἔχει και την συνδρομὴν της ἰδίας μας θελήσεως, θέλει απαιτήσῃν να δεσμευθῶμεν ὑπὸ τους ὄνυχας της αἰωνίως. Αὐταί εἶναι αι μεταρρυθμίσεις και τοιαύτας επιφέρουν ἐθνοκτόνους συνεπείας». Αντίθετα οι μεταρρυθμίσεις ἐνὼ τείνουν να καλυτερεύσουν την εσωτερικὴν κατάστασιν του τόπου «δεν ἰσοδυναμοῦν οὔτε με νέας συνθήκες οὔτε με συμβιβασμούς μετὰ της Προστασίας· Εἶναι μέτρα υπαγορευόμενα ἀπὸ τας στιγμιαίως περιστάσεις και τας κατεπείγουσας ἀνάγκας του τόπου· Εἶναι νόμοι ἀπλοί συνταττόμενοι προς εσωτερικὴν τινὰ ἀνακούφισιν». Εἶναι θεσμοὶ οι οποίοι δεν ἔχουν κανένα χαρακτήρα διαρκείας «και δύνανται να ἐκδίδωνται και να τροπολογῶνται εἰς οἰανδήποτε εὐρίσκεται θέσιν η Ἐπτανήσος ὅταν αἰσθάνεται την ἀνάγκην».¹⁹⁰ Οι ριζοσπάστες κατὰ το Ζερβό προτείνουν την Ἑνωσιν ἀντὶ συν/κῶν μεταρρυθμίσεων δεν «απαιτοῦν» οὔτε «προκαλοῦν» γιατί και τα δυο οδηγούν σε συμβιβασμούς ἀλλὰ «κάνουν χρήσιν παντός αὐτῶν δικαιώματος σύμφωνα με τα ἐθνικά και πραγματικά της πατρίδος συμφέροντα».

Σε τι συνίσταται ὁμως η διάσταση μεταξύ μεταρρυθμιστῶν και ριζοσπαστῶν; Ο Ζερβός επισημαίνει ὅτι αὐτὴ ἐκδηλώνεται στην ἔνστασιν και στον τρόπο διεκδίκησης χωρὶς να ἀμφισβητεῖ την ὑπαρξιν του ἐθνικοῦ αἰσθήματος που ὑπάρχει ἔμφυτο και ἀναλλοίωτο σε κάθε Ἴονιο.¹⁹¹ Ἀργότερα ο Ζερβός θα το χαρακτηρίσει κόμμα «πολιτικά ἐπαναστατικό»¹⁹² που βγαίνει μέσα ἀπὸ τα σπλάχνα του λαοῦ και ἀντικρούει κάθε συνταγματικὴ μεταρρυθμίση, ὅχι ὁμως και τις εσωτερικὲς μεταρρυθμίσεις. Γιατί αὐτές βελτιώνοντας τις συνθήκες ζωῆς του λαοῦ ἐνδυνάμωναν ταυτόχρονα και την ἀντίστασιν του κατὰ του Προστασιανοῦ καθεστώτος.¹⁹³

Το ριζοσπαστικό κόμμα εξέρχονταν «εκ των σπλάχνων του λαού», γι' αυτό και είχε «τα φρονήματα, τας ανάγκας και τας δοξασίας αυτού... Ήτον η απόρροια και ο τελευταίος λόγος των πατροπαράδοτων θρησκευτικών και ιστορικοεθνικών ιδεών της κοινωνικής του καταστάσεως».¹⁹⁴ Εκπροσωπεί λοιπόν το «Δημοτικόν» στοιχείο το οποίο αντιπαράτίθεται στο Τιμοκρατικό που εκφράζεται από το Μεταρρυθμιστικό κόμμα. Μια ποιοτική παράμετρος είναι ότι το κόμμα αυτό δεν ερωτοτροπεί με την εξουσία για εξασφάλιση ανταλλαγμάτων (υπουργικές θέσεις, ξενικά δώρα) «άτινα αντί να ανυψώνουν υποδουλώνουν τας ψυχάς». Ούτε επίσης «εξέφραζε κενάς ευχάς Ελληνισμού»¹⁹⁵ οι στόχοι του δεν περιορίζονται στα Ιόνια νησιά είναι ευρύτεροι και αποτελούν βασική προϋπόθεση για διάδοση και εφαρμογή δημοκρατικών αρχών. Βασικά αιτήματα εκτός της ενώσεως ήταν: «η εθνική ανεξαρτησία όλων των Ελλήνων, η αποκατάσταση Δημοκρατικού πολιτεύματος και η Κοινωνική Δικαιοσύνη».¹⁹⁶ Όσο δε για την επωνυμία του, αυτή οφείλεται στις «επαναστατικές» του θέσεις και ιδιαίτερα στο πνεύμα ελευθερίας και ανεξαρτησίας που το διαπερνούσε.¹⁹⁷

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹⁸³ «Φιλελεύθερος» αρ. 8, έτος Β, Σάββατο 22 Ιουλίου 156, κύριο άρθρο με τίτλο «ΟΙ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΟΙ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΤΑΙ – άρθρο δ», σελ. 15β-16α.

¹⁸⁴ ό.π. αρ. 26, κύριο άρθρο με τίτλο «Η ΑΓΓΛΙΚΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΙΣ ΚΑΙ Η ΝΗΣΟΣ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑ», σελ. 50β.

¹⁸⁵ βλ. Κεφάλαιο... «ΔΙΕΘΝΟΠΟΙΗΣΗ ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ – Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ Θ' ΒΟΥΛΗ (26 Νοεμβρίου 1850) σελ. .... υποσημείωση 268).

¹⁸⁶ ΖΕΡΒΟΥ ΗΛΙΑ «ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΑΓΗΣΙΛΑΟΝ...», ό.π. σελ. 24.

¹⁸⁷ Περιγράφει ο Ζερβός τη γενναιοφροσύνη των ριζοσπαστών και την ανεξάρτητη πορεία τους καθώς και την αντίδραση της Προστασίας ως εξής:

-Ο ριζοσπαστικός τύπος της εποχής εκείνης είναι η δραματικότερα πολιτική ιστορία και το αθλητικότερον μαρτυρολόγιον ενός λαού, όστις εν ανίσω πάλλη υπερέβη εαυτόν κατά την απαράμιλλον γενναιότητα, την ακατάβλητον καρτερίαν και την ατιμετώπισιν παντός καταδιωγμού. Ο πατριωτισμός και η εθνικότης ήσαν τα μόνα της πολιτικής του λατρείας είδωλα, άτινα ελάτρευεν ουχί με χρυσόν ή άργυρον ή έτερον απρεπές θυμίαμα, αλλά με αφοσίωσιν, σεβασμόν και αφιλοκερδείαν.

ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ: «ΛΟΓΟΣ ΕΠΙΚΗΔΕΙΟΣ ΕΚΦΩΝΗΘΕΙΣ ΕΠΙ ΤΟΝ ΝΕΚΡΟΝ ΙΩΣΗΦ ΜΟΜΦΕΡΡΑΤΤΟΝ ΕΝ ΤΩ ΝΑΩ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΤΩΝ ΣΙΣΙΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ 8^η ΑΠΡΙΛΙΟΥ» 1888, σελ. 17.

Η παρρησία αυτή, αι εθνικάί αρχαί και η ανεξάρτητος πορεία των επέσυρον τους πλέον παραδειγματίστους, αυθαιρέτους και δικαστικούς καταδιωγμούς της Προστασίας και των οργάνων της. Δις και τρις διεκόπη αυθαιρέτως ή συνέχεια των ένεκα των δεσποτικών εξοριών των συντακτών των. Κατηγορίαί δε ακαταλόγιστοι εισήχθησαν εις τα δικαστήρια κατά των πλείστων εξ αυτών, πλην ουδεμία προέβη μετά την παράληψιν των αυθαιρέτων μέτρων κατά των συντακτών και την αποτυχίαν δίκης τινός συζητηθείσης εν Ζακύνθω, όπου οι ορκωτοί εδικαίωσαν παμψηφεί τον εθνικόν τύπον και κατεδίκασαν την ξενοκρατίαν.

¹⁸⁸ Φιλελεύθερος, αρ.19, Κυριακή, 12 Νοεμβρίου 1850, κύριο άρθρο «ΑΙ ΠΑΡΕΡΜΗΝΕΙΑΙ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΜΑΣ» σελ. 37β.

«Η πορεία σας με την ιδικήν μας ευρίσκονται απέναντι εις δυο σημεία όλως αντίθετα, απέχουν το εν του άλλου, όσο απέχουν μεταξύ τους οι δυο της γης πόλοι. Ευρίσκονται και επί δυο παραλλήλων γραμμών αμφοτέραι αι πορείαι, αλλ' οι παράλληλοι γραμμαί καθώς γνωρίζεις όσον και αν επεκτείνονται ουδέποτε συναντώνται ... θέλομεν συνομιλείν και συνεργάζεσθαι, θέλομεν πολλάκις δίδειν και τας χείρας αλλ' ουδέποτε ως φρονούμεν αμφοτέροι σήμερον θέλομεν σχηματίσειν ως προς τα Επτανησιακά πράγματα μίαν καρδίαν, μίαν ψυχήν, μίαν φωνήν, και εν σώμα συμπαγές και αδιάσπαστον».

¹⁸⁹ ό.π. 38α – 38β. «.... Αφού άπασα η ελληνική φυλή μέλλει οσονούπω να αποκατασταθεί πολιτικώς εις εν έθνος ελεύθερον και ανεξάρτητα είναι ανάγκη να εξισούται καθ'όλα και να εκλείπει κάθε διάκρισις την οποίαν προσπάθησαν να εισάγει ο ξενισμός. Τοιαύτας είναι και αι εσωτερικαί βελτιώσεις τας οποίας απαιτούν αι ριζοσπάσται... Το παν δια τους ριζοσπάστας είναι κυρίως η Ένωσις και τίποτε άλλο από την Ένωσιν. Συμφώνως δε με την αρχήν της ταύτην ώφελον να ενεργούν και δια τας εσωτερικά βελτιώσεις...» (38β).

¹⁹⁰ Οποία είναι λοιπόν αι αρχαί... Η μετά της μητρός της Επτανήσου Ένωσις και εσωτερική βελτίωσις μέχρις ου αποκατασταθεί η εθνικότης μας (σχετ. 38α).

¹⁹¹ ό.π. σελ. 38β, Φιλελεύθερος αρ. 21, Σάββατο 30 Δεκεμβρίου 1850 σελ. 42β άρθρο «Η ΕΝΩΣΙΣ Ή ΤΟ ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΟΝ ΖΗΤΗΜΑ». Το περί ενώσεως ιερόν αίσθημα υπάρχει έμφυτον εις πάντα Ιόνιον... Εάν μεσολαβεί διάστασις μεταξύ μεταρρυθμιστών και ριζοσπαστών υπάρχει αύτη ως τε φαινόμενον τόλμης και τρόπου ουχί δε και ως αποτέλεσμα ετεροφροσύνης.....».

¹⁹² ΖΕΡΒΟΥ – ΙΑΚΩΒΑΤΟΥ ΗΛΙΑ «ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΑΓΗΣΙΛΑΟΝ...», Ο.Π.ΣΕΛ. 26-27.

«Το ριζοσπαστικόν κόμμα, χαρακτήρος πολιτικώς επαναστατικού, αποκρούον πάσαν μεταρρύθμισιν, ουχί όμως και τας εσωτερικάς βελτιώσεις, (...), και επισήμως ανακηρύξαν την αποχήν του από οιανδήποτε δημοσίαν θέσιν, απαιτούσε την άμεσον παύσιν της Προστασίας και την Ένωσιν της Επτανήσου μετά της ελευθέρας Ελλάδος, ότε μόνον ηδύνατο ελλόγως προς το συμφέρον της Ενώσεως και των αρχών του να επιδίωξη και την εξουσίαν. Ως εκ των κυριωτέρων τούτων εθνικών βάσεων του, της ηθικωτάτης πολιτείας του και της μεγάλης αφιλοκερδείας του, δι' ών ενσάρκωνε και τα οποία επρέσβευε φιλελεύθερα φρονήματα, επεκράτει και ομοθυμία εις τας σκέψεις και ενεργείας του και σταθερότης εις την πορείαν του και η φάλαγξ αυτού ήτον αδιάσπαστος και ακλόνητος (...) και εις τας εφόδους του ήτον ατρόμητος, ως εις τας κατ' αυτού επιθέσεις απτόητος, και η δημοτικότης του οσημέραι επεκτείνετο, μάλιστα αυτό τούτο ήτο δημοτικότης, **διότι ήτο** λαός όστις εθνικώς εφ**ΠΟΝΕΙ...**

¹⁹³ ΠΑΝΑ ΠΑΝΑΓΗ «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΑΙ ΚΑΙ ΒΕΛΤΙΩΣΕΙΣ ΕΝ ΕΠΤΑΝΗΣΩ» σελ. 10-12.

¹⁹⁴ ΖΕΡΒΟΥ – ΙΑΚΩΒΑΤΟΥ ΗΛΙΑ «Η ΕΠΙ ΤΗΣ ΑΓΓΛΙΚΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ....» ό.π. σελ. 91.

¹⁹⁵ ό.π. σελ. 71 ΛΟΓΟΣ ΖΕΡΒΟΥ ΙΑΚΩΒΑΤΟΥ ΗΛ. «ΕΠΙΚΗΔΕΙΟΣ ΕΚΦΩΝΗΘΕΙΣ ....» σελ. 14 «... Αι βλέψεις τότε και αι προσδοκίαι της Κεφαλληνίας ως και των συναδέλφων τους εξετείνοντο εις ευρύτερον ορίζοντα από τον του Ιονίου και της αντιτέρα ακτής αλλ'εν χρόνω καταλλήλῳ και περιστάσει ευνοϊκή».

¹⁹⁶ ό.π. σελ. 91. Ο Ζερβός για τις ευρύτερες επιδιώξεις του ριζοσπαστικού κόμματος αναφέρει: «Το Ανακηρυττόμενον δόγμα του κόμματος τούτου, καίτοι απλούν, ανήγετο όμως αναπτυσσόμενον εις εν σύστημα και μίαν θεωρίαν, επεκτείνοντα τα φώτα και την πορείαν των εντός και έκτος της Επτανησιακής κοινωνίας, καθότι εις τα έσχατα αυτών όρια αφεώρων την εν καιρώ ευθέτω και δια μέσων δραστήριων και καταλλήλων απελευθέρωσιν απάσης της Ελληνικής φυλής προς απαρτισμόν έθνους μεγάλου και ισχυρού, έχοντος εν εαυτώ τα στοιχεία της ανεπηρέαστου αυθυπαρξίας του και της εν τη Ανατολή επιτελέσεώς του εκπολιτιστικού προορισμού του. Η δε άμεσος πραγματοποίηση του είχεν ως εξαγόμενον την εθνικήν παλιγγενεσίαν της Επτανήσου.

Οι αγώνες των ενεργούντων και ανέκαθεν διευθυνόντων αυτό ανδρών τοιαύτα επεδίωκον σχέδια και τοιαύτην είχαν πολιτικήν πολιτική εθνική, ελευθέρα, αφιλοκερδής και αποβλέπουσα εις ριζικήν μεταβολήν καί βαθμιαίαν ανάπτυξιν των πραγμάτων εν τῷ Πανελληνίῳ. Παν ότι συνεβιβάζετο τον χαρακτήρα της πολιτικής αυτής και τον υψηλόν σκοπόν της δεν το απέκρουεν αι εσωτερικαί βελτιώσεις και ανακουφίσεις του λαού δεν ήσαν, αλλότρια της φύσεως της, μάλιστα υπεβοήθουν και διευκόλυνον τας ενεργείας της.

Πλην μεταρρυθμίσεις ως συνθηκολογίας μετά του ξένου δεν ανείχετο, διότι ήσαν ασυμβίβαστα με την φύσιν του εθνικού δόγματος αύται, εάν δεν ήσαν και ονομαστικά, ήθελον πάντοτε, άνευ αντιθέτου ρητού όρου, ισοδυναμεί με νέας συνθήκας, οίας ουδέποτε και πρότερον συνωμολόγησεν ο Επτανήσιος λαός μετά της Προστασίας».

¹⁹⁷ ό.π. σελ. 71: «Το πνεύμα λοιπόν και τούτω ανεφάνη πνεύμα ελευθερίας και ανεξαρτησίας απήτει ν'αποσπάει πρόρριζον το ξενικόν δένδρον, όθεν και το σχηματισθέν εξ αυτού κόμμα επωνομάσθη Εθνικόν ή Ριζοσπαστικόν» βλ. επίσης και πρόλογο σχετικά με ονοματολογία ριζοσπάστη.

γ) Οι Καταχθόνιοι ή Προστασιανοί.

Ο Ζερβός μετά την Ένωση στην «Επιστολή προς Αγησίλαον» θα παραδεχθεί ότι τόσο το Ριζοσπαστικό, όσο και το Μεταρρυθμιστικό κόμμα υπήρξαν «αμφότερα ... υπό αρχών εμπνεόμενα και δι'αρχών βαδίζοντα ως αληθή κατά τύπον και κατ' ουσίαν κόμματα» και αντιδιαστέλλει αυτά από την «φατρία» των καταχθονίων φύσεως «οπισθοδρομικής και αντιδραστικής».¹⁹⁸ Και τα δύο (κόμματα) αντιπαρατέθηκαν τόσο στην Αγγλική Διοίκηση των Νησιών όσο και στους «Καταχθόνιους» ή Προστασιανούς. Αυτοί αποτελούν τα πιο συντηρητικά στοιχεία της αριστοκρατίας και επανδρώνουν την διοικητική μηχανή της προστασίας ανταμειβόμενοι για τις εκδουλεύσεις των προς αυτήν...¹⁹⁹ Ενδιαφέρονταν και ενεργούσαν με κάθε δόλιο τρόπο για την διατήρηση της κοινωνικής κατάστασης και των προνομίων τους.²⁰⁰ Γι'αυτό πολέμησαν την ιδέα της Ένωσης των νησιών με την Ελλάδα προσπαθώντας να καταπνίξουν κάθε φιλελεύθερη κίνηση και αντιδρώντας στην παραχώρηση συνταγματικών μεταρρυθμίσεων. Ο λαός για την αντεθνική και δόλια δραστηριότητα τους, τους αποκαλούσε περιφρονητικά περούκες, κοτσίδες, καπέλα, προδότες.²⁰¹ Από τους πιο δραστήριους (καταχθόνιους υπήρξαν: Ο Δημήτριος Καρούσος (Κεφαλονιά) και ο Αντώνιος Δούσμανης (Κέρκυρα). Οι εφημερίδες που τους εξέφραζαν ήταν: «Ο φίλος του λαού» και «Τιμόνι» στην Κέρκυρα ενώ στην Κεφαλονιά «Ο Πέλεκυς». Είχαν περιορισμένη αντιπροσώπευση στο Κοινοβούλιο, γι'αυτό και ο Αρμοστής θα στραφεί στους Μεταρρυθμιστές μετά τη διάλυση της Θ' Βουλής αναζητώντας στηρίγματα για την εξουσία του.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹⁹⁸ ΖΕΡΒΟΥ – ΙΑΚΩΒΑΤΟΥ ΗΛΙΑ, «ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΑΓΗΣΙΛΑΟΝ» σελ. 24.

¹⁹⁹ Εφ. «Φιλελεύθερος» αρ. 3, έτος Α, Σάββατο 5 Μαρτίου 1849, σελ. 5β κύριο άρθρο «ΑΛΗΘΗ ΚΑΙ ΝΟΜΙΜΑ ΜΕΣΑ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΣΕΩΣ ΤΩΝ ΕΠΙΘΥΜΙΩΝ ΤΟΥ ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΟΥ ΛΑΟΥ». Αναφέρεται ο Ζερβός στην κακή φύση της Αριστοκρατίας τόσο κατά το παρελθόν, όσο και στις παρούσες κρίσιμες στιγμές για την Επτάνησο. Δεν είναι λεία ανάγκη να εκθέσουμε όλη την πολιτική ιστορία, όλο το παρελθόν μας ούτε να αναφέρουμε τις περασμένες εποχές όπου «η Αριστοκρατία είτε δια την αμάθειαν των καιρών, είτε δι εν κακώς εννοούμενον συμφέρον είτε δια την κακήν της φύσιν, εγένετο τυφλόν όργανον των ξενικών δυνάμεων και υπέθαλπε την διχόνοιαν και την διαφθοράν μεταξύ των πολιτών, άναπτε τα πάθη και τας αλληλομαχίας εμπόδιζε την διάχυσιν των φώτων και παν ότι εδύνατο να αναπτύξει την υλικήν και διανοητικήν κατάστασιν του κράτους, και να μορφώσει εν δημόσιον πνεύμα, το οποίον δια της επιμόνου ενεργείας του να αντιπαρατάσσεται κατά της ξενοκρατίας και παντός στοιχείου αντιθέτου εις την ανάκτησιν της ανεξαρτησίας μας...».

²⁰⁰ ό.π. Φ. 2, έτος Α', Σάββατο 22 Φεβρουαρίου 1849, σελ. 3β, «... Ο ξένος έκαμε συμμαχία με τους «κατά φαντασίαν αριστοκράτας» και «τα εξανθήματα» της κοινωνίας εναντίον του λαού. Εις τα σκοτεινά και ανθρωποκτόνα αυτόν συμβούλια, εβουλευόντο περί του πώς να τον κρατώσι πάντοτε εις αμάθειαν δια να μη συναισθάνθη και γνωρίση ποτέ τα φυσικά αυτού δικαιώματα και τα αληθή συμφέροντα, να τον διαιρώσι και να του αναπτύξη τα πάθη για να επασχολείται το πνεύμα του εις την καταστροφή του ιδίου εαυτού του – να ενσπείρωσι μεταξύ του την δυσπιστίαν δια να μη συνεννοείται ποτέ και ομιλεί αφόβως περί της θεραπείας των δεινών του...».

ό.π. σελ. 4^α «Μόνον οι καταχθόνιοι άνθρωποι οι απόκρυφοι εχθροί του έθνους και του ελληνισμού... προκαλούν έριδας και μάχας και εργάζονται με όλας των τας δυνάμεις... να μεταφέρωσι τον αγώνα από τα υψηλά και σοβαρά αντικείμενα, από τα μεγάλα και εθνικά εις τα ποταπά και μηδαμινά εις τα αχρεία και ανθελληνικά. Αλλά τους περιφρονούμεν και τους λυπούμεθα εν ταυτώ ευρίσκονται εις την εσχάτην απελπισίαν, και δι' αυτό είναι άξιοι μάλλον οίκτου παρά απαντήσεως». Ο Ζερβός τους κατακεραυνώνει. Επιχειρεί να τους εκμηδενίσει. Από την άφιξη του στην Κεφαλονιά μετά τις σπουδές του έρχεται σε σκληρή αντιπαράθεση μαζί τους. Τους τοποθετεί στο ίδιο μέτωπο πάλης με τους Αγγλους. Ως συνεργοί αυτών και

υπολείμματα της Βενετσιάνικης αριστοκρατίας τους κρίνει ενώπιον του λαού: «τόσον άπιστος ή τόσο καταχθόνιος...».

²⁰¹ ό.π. σελ. 4^α άρθρο «ΑΙ ΦΥΛΑΚΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΟΣΤΙΜΑ ΤΗΣ ΑΣΤΥΝΟΜΙΑΣ». Ο Ζερβός μέσα από τις σελίδες του μαχητικού Φιλελεύθερου υπερασπίζεται 22 πολίτες καταδικασθέντες από την Αστυνομία οι οποίοι «προσέβαλλον τα λείψανα της Καμαρίλλας διότι εφώναζαν – κάτω οι περούκες – κάτω τα καπέλλα – κάτω οι προδόται και άλλα παρόμοια...». Και συνεχίζει κρίνοντας την συμπεριφορά των αστυνομικών: «... Ωφειλε λοιπόν η αστυνομία... να μη πράξη... αυθαιρεσία να αποπέμψη τα λείψανα της Καμαρίλλας, αυτές τα πολυχρονίους μάστιγας της κοινωνίας μας και να είπη εις αυτά να ενάξωσι κατά τους δικαστικούς τύπους ενώπιον των αρμοδίων αρχών, όσους ενόμιζον ότι τους προσέβαλλον», ό.π.σελ. 4β.

ΜΕΡΟΣ Β' ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ ΤΟΥ ΗΛΙΑ ΖΕΡΒΟΥ – ΙΑΚΩΒΑΤΟΥ

ΙΙ.Ι. Η υποστήριξη των Ατομικών και Πολιτικών Ελευθεριών και κοινωνικών εγγυήσεων από τον Ηλία Ζερβό-Ιακωβάτο.

Όταν το 1815 υπογράφηκε στο Παρίσι η συνθήκη που σφράγισε την ήττα του Ναπολέοντα από το συμμαχικό στρατό στο Βατερλώ και έβαζε τέλος στη γαλλική κυριαρχία στα Επτάνησα υπήρχε για τους Επτανήσιους μια κληρονομιά πολιτικών και νομικών κατακτήσεων μέσω των οποίων είχαν διαπαιδαγωγηθεί σε αρχές δημοκρατικές, φιλελεύθερες και ήταν ώριμοι πολιτικά – ξεπερνώντας τις διαιρέσεις (λόγω των συνεχών επεμβάσεων των Μ. Δυνάμεων) να αναλάβουν τις τύχες της πατρίδος τους. Μεγάλη υπήρξε η συμβολή του Καποδίστρια στη σύνταξη του Σχεδίου της Συνθήκης και έκφραση των υπερβάσεων των αντιτιθέμενων παρατάξεων της Επτανήσου ώστε να διασφαλιστεί το μέλλον τους σύμφωνα με τις αρχές και τους όρους ενός από τα δημοκρατικότερα συντάγματα, εκείνου του 1803. Αυτές οι αρχές οι δημοκρατικές και φιλελεύθερες όχι συγκροτημένες αλλά διάχυτες παρέμεναν ακμαίες στα πνεύματα και τα φρονήματα των Επτανησίων για να βρουν την ολοκλήρωση και συστηματοποίηση τους στο κόμμα των ριζοσπαστών. Χαρακτηριστικά ο Κων/νος Λομβάρδος τονίζει ότι «η μετά το 1803 ενεργός φιλελεύθερα μέρος ανεφάνη εν τοις νήσοις μη εισέτι μεν οργανισθείσαι ως αληθές πολιτικόν κόμμα αλλ'ικανήν δύναμιν και ενέργειαν κατέχουσα».²⁰²

Ο Μαρξ επιβεβαιώνει την συμβολή του Καποδίστρια κατά το σχεδιασμό της Συνθήκης στο προοίμιο της οποίας διακηρύσσονται οι βασικές αρχές και προϋποθέσεις λειτουργίας των «Ηνωμένων Πολιτειών των Ιονίων Νήσων», δηλ. η Ενότητα, η Ελευθερία και Ανεξαρτησία και σε άρθρο του στη New York Daily Tribune που δημοσιεύθηκε στις 6 Ιανουαρίου του 1859 με τίτλο «το πρόβλημα των Ιονίων Νήσων» επισημαίνει τα παρακάτω: «Η προστασία των Ιονίων Νήσων ανατέθηκε στη Μεγάλη Βρετανία με τον ρητό όρο ότι αυτή δεσμεύεται από το Ρωσικό Σύνταγμα, που δόθηκε στα νησιά το 1803».²⁰³ Ο πρώτος βρετανός λόρδος ύπατος αρμοστής ο σερ Thomas Maitland κατήργησε αυτό το σύνταγμα και το αντικατέστησε μ'ένα άλλο που του έδινε απόλυτη εξουσία». Και συνεχίζει

αναφερόμενος στο μνημόνιο που ο ιππότης Μουστοξύδης στα 1839 έγραψε και το οποίο τυπώθηκε στη βουλή των Κοινοτήτων:

«Οι Ιόνιοι δεν έχουν ούτε τα προνόμια που οι ελληνικές κοινότητες κατείχαν ακόμα και στις ημέρες της τουρκικής τυραννίας, δηλ. να εκλέγουν τους άρχοντες τους και να ρυθμίζουν τις υποθέσεις τους, παρά υπάγονται σε αξιωματούχους διορισμένους από την αστυνομία. Τα μικρά περιθώρια δράσης που είχαν αφεθεί στα δημοτικά συμβούλια κάθε νησιού, έτσι ώστε να διαχειρίζονται τους πόρους τους, τους αφαιρέθηκαν, και για να περιέλθουν σε μεγαλύτερη εξάρτηση, οι πόροι αυτοί αποδόθηκαν στο δημόσιο θησαυροφυλάκιο».²⁰⁴

Έτσι δεν είναι τυχαίο που αργότερα οι βουλευτές του ριζοσπαστικού κόμματος πρωτοστατούντος του Ηλία Ζερβού – Ιακωβάτου θα επιτεθούν με σφοδρότητα κατά της Προστασίας η οποία για αυτούς σήμαινε καταφανή παραβίαση των όρων της συνθήκης του 1815 και ως προς το πνεύμα και ως προς το γράμμα της.²⁰⁵

Ενδεικτικό του ενδιαφέροντος του ζήλου αλλά και της αποφασιστικότητας του Καποδίστρια να βελτιώσει την πολιτική κατάσταση της πατρίδας του αλλά και της διορατικότητας του για τα προβλήματα που προέκυψαν αργότερα από τη Βρετανική Διοίκηση των Νήσων είναι όσα παρακάτω μεταξύ άλλων ανέφερε στο μακροσκελές υπόμνημα του που μεθόδευσε να επιδοθεί 5 μέρες μετά την υπογραφή της Συνθήκης (10 Νοεμβρίου 1815) στον Υπουργό Εξωτερικών της Αγγλίας Castlereagh. Στο Υπόμνημα του ο επιδέξιος διπλωμάτης όπως αναφέρει η Κούκου τονίζει ότι «για να υπάρξει σωστή συνεργασία μεταξύ της Προστάτριας Δύναμης και του Προστατευομένου Κράτους ώφειλε η Προσάτρια Δύναμη να ασκεί μόνο «πατρική επαγρύπνηση» στην άσκηση της Δικαιοσύνης και της Διακυβέρνησης των Ιονίων Νήσων. Να μην επιτρέπει στους πράκτορες της να επεμβαίνουν ή να συμμετέχουν στον καταρτισμό των νόμων και στη Διακυβέρνηση της χώρας. Η τυχόν επίσημη άσκηση εκ μέρους της Αγγλίας αυτών των επεμβάσεων θα κατέστρεφε την επιρροή της εθνικής ανεξαρτησίας των νησιών, θα τραυμάτιζε την φιλοτιμία των κατοίκων, θα αποστερούσε τα δημόσια συμφέροντα από την συνεργασία διαπρεπών Επτανησίων ανδρών οπότε η όλη ευθύνη της κακής διαχείρισεως της διοικήσεως θα περιοριζόταν στους ξένους διοικητές. Ατομα ακόρεστα για άπληστη φιλοκέρδεια (και κάθε χώρα έχει τους δικούς της) θα προσπαθούσαν να επωφεληθούν αποκλειστικά βλάπτοντας την πατρίδα τους και το όνομα της προσάτριας δύναμης. Στη συνέχεια επισημαίνει κατηγορηματικά την πιστή εφαρμογή εκείνων των αρχών που αγωνίστηκε να περιληφθούν και στο επίσημο κείμενο της συνθήκης.²⁰⁶

Έτσι οι Επτανήσιοι Ριζοσπάστες με μακριά παράδοση φιλελεύθερων και δημοκρατικών αρχών, με όλη την γνώση των δικαιωμάτων τους που απέρρεαν από τη συνθήκη του 1815 και έχοντας επίγνωση της κατάφωρης παραβίασης των θα εξαπολύσουν σφοδρή πολεμική κατά του Προστασιανού συστήματος επιχειρώντας να το αποδομήσουν εκ θεμελίων καταδεικνύοντας την απουσία νομιμότητας που συνόδευσε την ύπαρξη του εξ αρχής. Ο Ηλίας Ζερβός σημειώνοντας την συμβολή του Ριζοσπαστικού τύπου γράφει: «προσέβαλλον μεν την υπαλληλίαν, αλλ'ως συνένοχον της Προστασίας, της οποίας υπηρετεί τους τυραννικούς σκοπούς, διεφώτιζον τα πλήθη και εξεθεάτριζον αφόβως τας πολυειδείς της εξουσίας καταχρήσεις, ανέπτυσσον ηθικάς και πατριωτικάς αληθείας, δίδων καθίστανον ενήμερον τον λαόν εις τα δίκαια και τα καθήκοντά του, ο δε τελευταίος αυτών λόγος

ήτο πάντοτε η Ενωση της Επτανήσου μετά της μητρός της Ελλάδος και διεξεδηλούτο ουχί ως κενή ευχή αλλ'ως απαίτησις δικαιωματική και θέλησις ομόθυμος και θερμή του λαού. Τοιαύται ήσαν αι αρχαί και η πορεία των.²⁰⁷

Ποια όμως ήταν η δομή της Κρατικής εξουσίας που εγκαθίδρυσαν οι Αγγλοι στα Επτάνησα;

Στην Κέρκυρα εδρεύει ο Αρμοστής ως εκπρόσωπος της Βασίλισσας. Αντιπρόσωπος του Αρμοστή στην Πρωτεύουσα κάθε νησιού είναι ο Τοποτηρητής. Η Γερουσία, ένα σώμα από διορισμένα μέλη αποτελούσε την Κυβέρνηση της Ομοσπονδίας την οποία εκπροσωπούσε σε κάθε νησί ο Επαρχος διορισμένος και αυτός. Ένα Κοινοβούλιο εκλεγόμενο Αριστοκρατικής φύσεως από το 1850 όμως και εδώ αιρετό, με μυστική ψηφοφορία όσων είχαν δικαίωμα ψήφου αποτελούσε τη νομοθετική εξουσία του Ηνωμένου Κράτους των Ιονίων με έδρα την Κέρκυρα. Τη Νομοθετική Εξουσία στην Τοπική Κυβέρνηση αποτελούσε το Επαρχιακό ή Τοπικό Συμβούλιο που με επικεφαλής τον Επαρχο αποτελούσε την τοπική Κυβέρνηση. Τα μέλη του από το 1850 και μετά εκλέγονται με μυστική ψηφοφορία από ένα περιορισμένο εκλογικό σώμα. Η Δικαστική εξουσία ήταν ανεξάρτητη αλλά ουσιαστικά εξαρτώνταν από τον Αρμοστή.²⁰⁸ Η Αστυνομία Υψηλή ή Διοικητική είχε σε κάθε νησί προϊστάμενο τον αρχηγό της Αγγλικής Φρουράς. Η εκτελεστική Αστυνομία ήταν εκτελεστικό όργανο των Δικαστηρίων. Την τάξη επόπτευε η Χωροφυλακή που δίωκε και το ποινικό αδίκημα. Και οι 3 κλάδοι μπορούσε σε κάθε περίπτωση να τεθούν υπό τις διαταγές των στελεχών της Υψηλής Αστυνομίας. Τα κατώτερα όργανα των 2 τελευταίων κατηγοριών ήταν Ιόνιοι και μάλιστα από το ίδιο νησί όπου ασκούσαν το έργο τους.²⁰⁹

Η παρουσία της Υ.Αστυνομίας στον χώρο χρονολογείται από το 1797 με την έλευση των Δημοκρατικών Γάλλων επί Αγγλοκρατίας. Ως την Ανοίξη του 1818 εξακολουθεί να λειτουργεί με απόλυτες δικαιοδοσίες υπαγόμενη στο Μέγα Αρμοστή. Στις 18 Μαρτίου του 1818 με νόμο της Α' Ιονίου Βουλής η Υ.Αστυνομία υπόκειται σε θεμελιώδεις θεσμικές αλλαγές. Η ίδια διατηρεί στη δικαιοδοσία της μόνο αδικήματα κατά του κράτους ενώ οι περισσότερες δικαιοδοσίες της αποδεσμεύονται από αυτήν για να υπαχθούν σε 2 νέους κλάδους την Εκτελεστική Αστυνομία και τη Δικαστική και δημιουργείται ταυτόχρονα και χωρίς να έχει σχέση με τους προηγούμενους ως θεσμός με πολιτικό χαρακτήρα η πολιτική Δημοτική Αστυνομία (άρθρο 2 Κεφ. Α'). Η Ε. Αστυνομία αναλαμβάνει εκείνες τις δικαιοδοσίες που επιτρέπουν τον παρεμβατισμό του υπερκράτους (δηλ. της Αρμοστείας) σύμφωνα με το άρθρο 3 του νόμου αυτού.

Ο Μοσχόπουλος αναφέρει ότι «η Αστυνομία υπήρξε πάντα άμεσα ή έμμεσα θεσμός υπερκρατικός. Γιατί αν και η Υψηλή Αστυνομία περιορίστηκε η εκτελεστική στηριγμένη στον Ιόνιο ποινικό Κώδικα και συγκεκριμένα στο Κεφ. Ε' που αφορά στα προφυλακτικά μέτρα είχε την ευχέρεια να υποκαθιστά την Υ.Αστυνομία και να δραστηριοποιείται αυθαίρετα. Ετσι παρά τις συχνές τροποποιήσεις του θεσμού οι συζητήσεις στη Βουλή ήταν έντονες και αυτό γιατί οι παρακρατικοί οι μηχανισμοί άφηναν στην Αστυνομία (Υψηλή ή Χαμηλή = Εκτελεστική) αυθαίρετες δικαιοδοσίες για πολιτικούς λόγους». Κάθε πτυχή της ζωής του πολίτη πρέπει να γίνει γνωστή σαν Αστυνομία. Ετσι λαμβάνονται υπόψιν: έγγραφα χαρακτηρισμένα ως «απόρρητα» πρακτικά επιβολής χρηματικών ποινών, φυλακίσεων ή και εκτοπίσεων, εκδόσεις – θεωρήσεις διαβατηρίων, αρχεία καταγραφής πλοίων και επιβατών, έκδοση αδειών παραμονής ξένων, άδειες λειτουργίας

καταστημάτων και εργαστηρίων, έκδοση πιστοποιητικών πεννίας κ.α. Έτσι η νέα νομική ρυθμιση παρά το ότι εμφανώς περιόρισε τον κύκλο της άμεσης επέμβασης του Αρμοστή η Ε.Α. «περιχαράκωνεται από αυθαίρετο τρόπο».²¹⁰

Στην ύπαιθρο οι δομές της εξουσίας είχαν ως εξής: Η Εκτελεστική Αστυνομία που εξαρτιόταν από τη Δικαστική είχε αναλάβει το έργο της εποπτείας για τη διατήρηση της Κοινωνικής ισορροπίας ενώ η Υψηλή Αστυνομία καθώς εξαρτιόταν από τη Διοίκηση είχε ως αντικείμενο της τη διατήρηση της πολιτικής Σταθερότητας.

Στα χωριά έχουν την έδρα τους ένας δέκαρχος με τους ανάλογους χωροφύλακες. Υπάρχει όμως διορισμένος και ένας προεστός σε κάθε χωριό ενώ για τα μεγαλύτερα δεύτερος και τρίτος για να βοηθά την Εκτελεστική Αστυνομία στο έργο της.

Στις πόλεις δεν υπάρχουν προεστοί. Ο έλεγχος γίνεται κατά συνοικίες (ενορίες). Επικεφαλής κάθε συνοικίας που ονομάζεται από την εκκλησία είναι ο διορισμένος κάπος με καθήκοντα ανάλογα του προεστού του χωριού.

Οι δικαιοδοσίες και των δυο παραπάνω είναι σημαντικές όπως σημαντικές είναι και οι αμοιβές τους. Γι' αυτό και παρέμειναν μέχρι τέλους πιστοί στο καθεστώς και συγκρούστηκαν με τους Επιχώριους Συμβούλους που ως εκλεγμένοι υπερασπίζονταν τα συμφέροντα του λαού και όχι της διοίκησης.²¹¹

Πρέπει να παραδεχτούμε ότι δεν υπάρχει απόλυτη ιδεολογική σύμπτωση των φορέων του ριζοσπαστικού Κινήματος. Οι επιμέρους διαφοροποιήσεις υπάρχουν αλλά αυτό δεν ανατρέπει τουλάχιστον εκείνη την περίοδο «το συμπαγές και ισχυρόν πνεύμα» του κόμματος τούτου. Προέχει εκείνη τη στιγμή η Πολιτική Ανεξαρτησία της Επτανήσου και η Ένωση με την Ελλάδα. Παράλληλα θα επιδίωκαν την επίτευξη βελτιώσεων²¹² οι οποίες θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν όπως αναφέρει ο Ιωσήφ Μομφερράτος «εντός των ορίων του καθεστώτος... άνευ ουδεμίας παρεμβάσεως της Προστασίας και διότι μέχρι πραγματοποιήσεως της Ενώσεως ο λαός τις απήτει». Σ' αυτό συμφωνούσαν όπως μαρτυρεί ο ίδιος ο Μομφερράτος με το Ζερβό μέχρι τέλους (δηλ. τη ΙΒ' Βουλή) διαφωνούσαν δε άλλοι (όπως ο Λειβαδάς) που συνέχεαν και εξίσωναν αυτές.²¹³

Η δίωξη των ριζοσπαστών από μέρους της Ππροστασίας για το πολιτικό ζήτημα (ένωση) ξεκίνησε από το χαρακτηρισμό των ριζοσπαστών ως «ταραχοποιών» και την εξίσωση τους με τους «φαυλόβιους» τους σεσημασμένους για εγκλήματα του κοινού ποινικού δικαίου για να κινητοποιήσει τους κατασταλτικούς μηχανισμούς εκμηδενίζοντας ατομικές και πολιτικές ελευθερίες.²¹⁴

Η Άννα Κοντονή αναφερόμενη στην μελέτη της «Φιλελεύθεροι στοχασμοί και δεξίωση τους στον Επτανησιακό χώρο...» στην πολιτική των Μεταρρυθμιστών τη χαρακτηρίζει ως συνεπή αστική πολιτική που διαμορφώθηκε από τις περιστάσεις αφού «οι Μεταρρυθμιστές παρέμειναν ως η μόνη πολιτική δύναμη που διεκδικούσε ουσιαστικά και με συγκεκριμένες προτάσεις την προστασία των ελευθεριών του ατόμου, οι δε ριζοσπάστες αρνούσανται οποιοσδήποτε αλλαγές ικανές να φιλελευθεροποιήσουν το πολιτικό σύστημα: στο πολιτικό τους πρόγραμμα δεν είχε θέση η πολιτική διορθωτικής παρέμβασης στην οργάνωση και λειτουργία του κράτους αλλά κυρίως ο αγώνας για την Ένωση».²¹⁵

Εξετάζοντας τη στάση των Ριζοσπαστών δεν μπορούμε να αγνοήσουμε την ξεκάθαρη απάντηση του Ζερβού ως προς τους βασικούς στόχους του κινήματος: «Πρεσβεύοντες την ιδέαν της Ενώσεως μετά

εσωτερικών ανακουφίσεων, είμεθα όχι μόνο συνεπείς και λογικοί αλλ'πρεσβεύομεν ταυτοχρόνως την ενότητα ήτις συμπεριλαμβάνει τας ιδέας και τα αισθήματα της κοινωνίας μας». ²¹⁶ Δηλ. η επιδίωξη της Ένωσης συμβαδίζει με την πραγματοποίηση βελτιώσεων που θα επιτευχθούν με κοινοβουλευτικούς νόμους χωρίς συνδιαλλαγή με την Προστασία.

Οι ριζοσπάστες αιτούμενοι με θάρρος και αυταπάρνηση το Εθνικό Ζήτημα ήταν τα πρώτα θύματα των κατασταλτικών μηχανισμών της Προστασίας και ένεκα τούτου της ταυτόχρονης άρσης του σεβασμού των θεμελιωδών ατομικών δικαιωμάτων. Συνεπώς είχαν να αντιμετωπίσουν μια εξουσία προαποφασισμένη σε κάθε εκδήλωση εθνικού χαρακτήρα να παραβιάζει κατάφωρα τον νόμο πράγμα που κλόνιζε την ηθική της δύναμη και αντίστροφα στο βαθμό που οι διωκόμενοι για τις ιδέες τους δεν γίνονταν «ριψασπίδες» θα ήταν ήττα γι' αυτήν και θρίαμβος για το ριζοσπαστισμό.

Ο Ζερβός αυτό πιστεύει και παρατηρεί: «Αλλ' εματαιώθησαν πανταχού αι προσδοκίαι της. Απωλέσθησαν οι ελπίδες της εις την Βουλήν, οι απόπειραι της διαφθοράς εις τους βράχους απέβησαν ατελεσφόρητοι αι... σκληροπυργαίαι της κατά των θυμάτων, κατεβόα δε συνάμα η κοινωνία και απήτει τα δολοφονούμενα μέλη της, είδε τότε πλέον και αυτή ότι ήτον εκτεθειμένη εις την δεινήν ανάγκην ή να θεωρήται ως εντελώς ηττημένη ανακαλούσα όλους τους αιχμαλώτους ή να στιγματίζεται διηνεκώς ως δολοφόνος, τηρούσα εισέτι αυτούς εισέτι δεσμίους. Αθλία κατάστασις των τοιούτων κυβερνήσεων! Εν βήμα εκτός του νόμου και της δικαιοσύνης, αφαιρούν πλέον τους φραγμούς της εξουσίας των, δύναται να τας ωθήση εις τον ηθικόν και υλικόν αυτών όλεθρον...». ²¹⁷

Ο αιχμάλωτος των Αντικυθήρων καταπλήσσει ρίχνοντας φως στις τακτικές της Προστασίας για να ελέγξει την κοινωνία και το λαό «Κατ'αρχάς λοιπόν ηχημαλώτισεν εμέ και τον συντάκτην της Αναγεννήσεως (τον Μομφερράτο) δι'ενός πραξικοπήματος, ανεκεφαλαίωσε δηλ. την εθνικήν ιδέαν και το πρεσβεύον αυτήν ριζοσπαστικόν κόμμα εις δύο μόνον άτομα, περιβεβλημένα βουλευτικόν και δημοσιογραφικόν χαρακτήρα. Δεν κατετρόπωσεν ουδέ κατετρόμαξε δι'αυτού την κοινωνίαν, αλλ' απεναντίας την ανώρθωσε και την έκαμε να υψώση στεντορείαν φωνήν υπέρ των παραβιασθέντων εις ημάς δικαίων και ελευθεριών της. Παραχρήμα τότε, δια να μη φανή και αδύνατος, προέβη εις τα δεύτερα τολμήματα του ιερέως Βάρλα και του Επαρχιακού Συμβουλίου Λισγαρά. Κατεθορύβησε μεν εκ νέου και δια τούτων την κοινωνίαν, αλλά δεν την απεδειλίασεν, όθεν πάλιν εξετέλεσε τα τρίτα της Κεφαλληνίας και Ζακύνθου, των οποίων θύματα εχρημάτισαν οι ανακληθέντες συναιχμάλωτοί μου. Εις ταύτα μεν τότε έπαυσεν, όχι διότι εκόρεσε την λύσσαν της ή κατέβαλε την κοινωνίαν, την οποίαν μάλιστα πολύ μάλλον ηρέθισεν, αλλά διότι ενεργούσε και ετέρες βαιοπραγίας εντός αυτής κατά του λαού, διότι είχε τας ελπίδας της και εις την Βουλήν την οποίαν εμελέτα να καταρτίση και διότι τέλος ενόμιζεν ότι νικώσα τα αιχμαλωτισθέντα άτομα, εις τα οποία ανήγαγε το κήρυγμα της εθνικής ιδέας, ήθελε νικήσει και τον λαόν αυτόν ή τουλάχιστον ήθελεν ούτω τον θεωρήσει ηττημένον, αφού και αντιπροσώπους και συμβούλους και δημοσιογράφους ήθελε κατατροπώσει». ²¹⁸

Για το Ζερβό οι διεκδικήσεις, το εθνικό ζήτημα και οι εσωτερικές βελτιώσεις προτάσσονται και υπηρετούνται από τη θυσία των ατομικών δικαιωμάτων τα οποία είναι γι'αυτόν στην παρούσα στιγμή, κάτω από μια τυραννική Κυβέρνηση, χωρίς νόημα: «Απέναντι της Αγγλικής κυβερνήσεως ούτε νόμοι υπάρχουν, ούτε καθεστώτα σεβάζονται, ούτε συντάγματα και

ελευθερία διατηρούνται. Τα πάντα δι'αυτήν είναι σκιά, ιστός αράχνης και φιλόν όνομα. Ο νόμος της είναι το κανόνι, τα καθεστώτα η αυθαιρεσία, το Σύνταγμα το έτσι θέλω και η ελευθερία είναι πλεκτάνη».²¹⁹

Παρά ταύτα σε πολλά σημεία του έργου του θα αναφερθεί συχνά στην ανάγκη προάσπισης των ατομικών δικαιωμάτων με αποκορύφωμα τις παρεμβάσεις του στη Βουλή κατά την κατάθεση από τους μεταρρυθμιστές για συζήτηση στο Σώμα του Νομοσχεδίου «Περί Ατομικής Ασφαλείας».

Ο Ζερβός αντιμετωπίζει τις κατηγορίες των Κυβερνητικών και του μεγαλύτερου μέρους των Μεταρρυθμιστών» ότι οι Ριζοσπάστες επολέμουν εξίσου τους αγαθούς και στρεβλούς νόμους ορμώνον οι πρώτοι από την απόρριψη του Νομοσχεδίου «περί Ατομικής Ασφάλειας».

Ετσι επιχειρεί 1) να ανασκευάσει αυτές παραθέτοντας τις κυριότερες αντίθετες αρχές στις οποίες καθένα από τα αντίθετα μέρη βασίζονταν για την αποδοχή ή απόρριψη του Νομοσχεδίου ώστε να διαφωτιστεί το κοινό και να πειστεί για το μέτρο της αφοσίωσης, δείγμα αγάπης προς την πατρίδα καθενός των αντιμαχόμενων μερών, 2) να παρουσιάσει τον συσχετισμό δυνάμεων μέσα στη Βουλή ο οποίος ήταν τέτοιος που οι Ριζοσπάστες να αποτελούν μειοψηφία και να απορρίπτονται οι προτάσεις τους, 3) να περιγράψει τα προσκόμματα τα οποία παρενέβαλλε ο Αρμοστής στην λειτουργία της βουλής που εμπόδιζαν την προώθηση επωφελών για την κοινωνία νομοσχεδίων, 4) τη δραστηριότητα των ριζοσπαστών και τις προτάσεις τους για την προάσπιση των ελευθεριών και την ανακούφιση του λαού οι οποίες, αν δεν υπήρχαν τα εμπόδια τα οποία έβαζε η Αγγλική διοίκηση και οι μεταρρυθμιστές δεν ήταν αμφιταλαντευόμενοι, θα είχαν καλύτερη τύχη. Ως προς το πρώτο τονίζει ότι οι Κυβερνητικοί και οι περισσότεροι μεταρρυθμιστές παραδεχόμενοι την αρχή της Υψηλής Αστυνομίας δεν εξελάμβαναν τις πράξεις της ως καταχρήσεις γιατί αφού δεν αρνούσαν την νομιμότητα της βάσης ήταν δύσκολα να αρνηθούν και τις συνέπειες. Για τον Ζερβό «η γνώμη των δεν παρήλασεν από εκείνην του Ουάρδου ειμή ως προς την εφαρμογήν διότι ως προς την αρχήν ήσαν αμφότεροι σύμφωνοι· ένεκα τούτου απειπειράθη και ως προς την εξάσκησιν μόνο και των διαδικασιών ο λαοκτόνος εκείνος συμβιβασμός του οποίου αι διατάξεις κατέστρεφον περισσότερον από το παρελθόν και αυτά τα ίχνη των κανονικών εγγυήσεων και ατομικών ελευθεριών του Επτανησιακού λαού».²²⁰

Αναφερόμενος στις συνταγματικές μεταρρυθμίσεις που επιδιώκουν οι μεταρρυθμιστές υπογραμμίζει ότι η κατάσταση τους δεν πρόκειται να μεταβληθεί προς το καλύτερο με αυτό τον τρόπο γιατί ο ξένος θέλει να διατηρήσει την εξουσία του και να «κυβερνά κατ'αρεσκείαν» και συνεπώς συμβάλλουν στην ανανέωση της «ελευθεριοκτονίας» δέσμευσης με «συμβιβασμούς και νέας συνθήκας».²²¹ Αντίθετα οι ριζοσπάστες αρνούνται την Υψηλή Αστυνομία γιατί ισοδυναμούσε με άρνηση της νομιμότητας του παρελθόντος και κατέβαλαν προσπάθεια να καθιερώσουν νόμο που να εγγυάται τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα των πολιτών.²²² Ως ένα βήμα παραπέρα στον όλεθρο κρίνει ο Ζερβός τις προσπάθειες των περισσοτέρων από τους Μεταρρυθμιστές και των Κυβερνητικών να εισαγάγουν με το νομοσχέδιο αυτό νέο νόμο στο Κράτος την Κατάστασιν δηλ. της Πολιορκίας η οποία καθιέρωνε προνόμια και εξουσίας «αίτινες δεν υπήρχαν κατά το παρελθόν». Σε περίπτωση λοιπόν στάσεως «Ο Αρμοστής είχε το δικαίωμα να κηρύττει το στρατιωτικό νόμο, να πολιορκή ολόκληρον νήσον ή και ολόκληρο κράτος, να διορίζει έκτακτα δικαστήρια, να δικάζη συνοπτικά τους υπαίτιους, να διενεργεί κατ'οίκον έρευνας και εν καιρώ νυκτός, να εξορίζει

τους υπόπτους από το επαναστάτησαν μέρος της νήσου, να υποχρεώνει το μέρος αυτό εις την διατροφή των στρατιωτών κλπ. Μετά δε την αποπεράτωση όλων τούτων των βιαιοπραγιών και καταστροφών και την παύσιν της Καταστάσεως της Πολιορκίας να συγκαλή δήθεν την Βουλήν και να της καθυποβάλλει τις πράξεις του προς απλήν μόνη γνώση της. Εμπαιγμός σκανδαλωδέστερος δεν ηδύνατο να εισαχθεί εις νομοσχέδιον. Εις την Γαλλίαν τουλάχιστον η Συνέλευσις κηρύττει και παύει την κατάστασιν της πολιορκίας. Κυρυττομένη δε εν τη απουσία της υπό τη κυβερνήσεως, οφείλη αυτή αμέσως να την συγκαλέση», Τμήμα Β' Κεφ. 7, Σύνταγμα 1817.²²³

Ο Ζερβός επικρίνει την νομοθετική επιτροπή ως προς την ασάφεια του νομοσχεδίου σχετικά με τον προσδιορισμό 1) παύσης της σύγκρουσης και 2) ότι επέκταση της κατάστασης πολιορκίας μπορεί να γίνει και μεμονωμένα από τοπικές αρχές. Ως προς το πρώτο η παύση είναι στη διακριτική ευχέρεια του Αρμοστή γιατί στην Κεφαλονιά η στάση έπαυσε μόλις παρουσιάστηκε η στρατιωτική δύναμη αλλά «τα δεινά» εξακολούθησαν για δύο μήνες ακόμη ενώ οι δίκες προτείνονται συνοπτικά και χωρίς τις συνήθεις διατυπώσεις. Ως προς το δεύτερο προσβάλλεται ολοσχερώς η ασφάλεια του πολίτη αφού μέχρι οι τοπικές αρχές να γνωστοποιήσουν στη Προϊσταμένη Αρχή για την παύση έχουν όλο το περιθώριο να μαστιγώνουν, να σκοτώσουν και να κατεδαφίζουν τα σπίτια των πολιτών. Και αναρωτιέται τι νόημα έχει η σύγκληση της Βουλής αφού η παύση η κατάσταση πολιορκίας και έχουν τελειώσει οι δίκες δηλ. έχουν εκτελεσθεί όλες οι παραβιάσεις. Και αναφερόμενος στη φράση του Ζαμπέλιου «ότι είμεθα σκλάβοι» τονίζει «το ομολογώ αλλά δεν φιλούμε τας αλύσεις με τας οποίας ο ξένος μας έχει».

Οι ριζοσπάστες αντέκρουαν και την κατάσταση πολιορκίας και την αρχή της Υψηλής Αστυνομίας τις οποίες και τις δύο τις θεωρούσαν καταστρεπτικές κάθε ελευθερίας και ατομικής ασφαλείας.²²⁴ Η αντίδραση των Ριζοσπαστών κατά του εκδηλώθηκε από το προοίμιο του Νομοσχεδίου το οποίο δικαιολογούσε την σύνταξη του σε περίπτωση υπαρχουσών ασαφειών στο συνταγματικό άρθρο για την Υψηλή Αστυνομία: «Επειδή καθίσταται απολύτως αναγκαίον να εξασφαλισθή η ατομική ελευθερία δια των εγγυήσεων, αίτινες περιφρουρούσιν αυτήν εις παν Κράτος ελεύθερον και ανεξάρτητον και να αναπληρωθώσιν αι ελλείψεις όσαι τυχόν υπάρχουσιν εις τας διατάξεις των ιονικών κωδίκων ως προς το ουσιώδες τούτο αντικείμενον. Επειδή προς τούτοις είναι κατεπείγον εις Κράτον ευνοούμενον και συνταγματικόν να αφαιρεθῇ δια ρητής διατάξεως πάσα αφορμή παρεξηγήσεως ή καταχρήσεως του άρθρου εκείνου του Συντάγματος δι' ου η Υψηλή Αστυνομία του Κράτους ανετέθη εις την σύμφωνον διεύθυνσιν του τε Αρμοστού και του Αρχηγού των βρετανικών όπλων, δια ταύτα...».²²⁵ Οι Ριζοσπάστες υποστήριζαν ότι οι ποινικοί κώδικες επιλαμβάνονταν για όλα τα αδικήματα και ιδιωτικά και πολιτικά και επομένως αυτοί εξασφάλιζαν την κοινωνία χωρίς την εφαρμογή «εκτάκτων και δεσποτικών μέτρων». Παίρνοντας το λόγο ο Ζερβός για να αντιμετωπίσει το Νομοσχέδιο περί ατομικής ασφαλείας και να αποδείξει «την ανυπαρξία και παρανομία» της Υψηλής Αστυνομίας θα εστιάσει στην εξέταση του ζητήματος όπως λέει από δύο όψεις την πραγματική και την νομική. Η πρώτη, αφορά με όποιο τρόπο εξασκήθηκε η Υψηλή Αστυνομία από τους Αρμοστές. Τόσο οι Ριζοσπάστες όσο και οι μεταρρυθμιστές αναγνώριζαν ότι ο εκάστοτε Αρμοστής επικαλούμενος την διατάραξη της κοινής ησυχίας «εξόριζε, εφυλάκιζε εμαστίγωνε και απηγχόνιζε δυνάμει του μόνου άρθρου

του Συντάγματος (άρθρο 4) το οποίο κάμνει μνεία περί αυτής, δια του άρθρου αυτού ενομιμοποιεί και τα θεμιτά και τα αθέμιτα». Σε όλα τα νησιά το άρθρο αυτό εφαρμοζόταν κάθε φορά που συνέβαιναν «αναστατώσεις ή υπετίθεντο τοιαύται» δηλ. έκριναν ότι υπήρχε πολιτικό αδίκημα. Όμως έτσι η Υψηλή Αστυνομία εθεωρήθηκε πάντοτε από τον Αρμοστή ως εξουσία που ορίζει τα πολιτικά εγκλήματα και διατάσσει την ποινή, ενέργειες όμως που είναι αντίθετες με το νόμο γιατί α) τόσο ο χαρακτηρισμός, όσο και η επιβαλλόμενη ποινή δεν σημαίνει «ειμή διαδικασίαν ή μέθοδον δικαστικήν δηλ. δικονομία για την οποία επιλαμβάνονται οι ποινικοί κώδικες». Οι ποινικοί κώδικες αναφέρονται σε όλα τα πολιτικά εγκλήματα και η ποινική Δικονομία με τα άρθρα 262, 263 αναφέρεται στον τρόπο εξακρίβωσης τους. Οι κώδικες αυτοί βάσει διατάξεως του Συντάγματος αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του. Συνεπώς η Υψηλή Αστυνομία επεδίωκε να περιβληθεί «έκτακτη δικτατορική εξουσία» του όμως με αυτό τον τρόπο καταργείται γ) γιατί το άρθρο 4 του Συντάγματος, ο οποίο αφορά την Υψηλή Αστυνομία διατάσσει ότι «αυτή ανατίθεται υπό την άμεσον διεύθυνσιν του Αρμοστή, του Βασιλιά και του Αρχηγού των Δυνάμεων συνενώνεται αμέσως και απευθείας μετά του Στρατιωτικού Καταστήματος».²²⁶ Επιπρόσθετα ισχυρίζεται ο Ζερβός το άρθρο αυτό «είναι κατεταγμένον εις την παράγραφον όστις αφορά τη σύστασιν και τον οργανισμόν εγχωρίων στρατιωτών». Επομένως η διάταξη αυτή θα έπρεπε να εφαρμόζεται εναντίον των στρατιωτών και όχι εναντίον κάθε πολίτη. Μέσω του Φιλελεύθερου ο Ζερβός διαμηνύει ότι «οι ριζοσπάσται δεν έκρινον εύλογον να του δώσωσιν (του Αρμοστή) εις χείρας φωνικώτερον και ενεδρευτικώτερον όπλον δια της καταστάσεως πολιορκίας.... καθώς επίσης προφυλάττονται από τον επίβουλον δεσποτισμόν διότι ούτος υπό την σκιάν του νόμου πράττει πάντοτε τα τρομερώτερα εγκλήματα». Ο Ζερβός προτείνει αντί του προοιμίου στο νομοσχέδιο να τεθεί: «Επειδή η εξασφάλις της ατομικής ελευθερίας είναι εν των σπουδαιότερων αντικειμένων πάσης καλώς οργανωμένης Πολιτείας. Επειδή μέχρι της σήμερον δεν περιεφρουρήθη αυτή υπό ειδικού τινός νόμου αλλά μάλιστα υπό το πρόσχημα της μέχρι τούδε παρανόμως ενεργηθείσης και κατά νόμον καταργηθείσης μετά την έκδοσιν των κωδικών Υψηλής Αστυνομίας, απεκατέστη σκοπός αυθαιρέτων πράξεων. Επειδή πολλάκις υπό το πρόσχημα της αυτής δυνάμεως παρεβιάσθη και το οικιακόν του πολίτου άσυλον και έπαιυσεν η ενέργεια και αυτών των καθεστώντων νόμων. Και επειδή αποκαθίσταται απολύτως αναγκαίον να εκλείψη εις το εξής επί του αντικειμένου τούτου πάσα τυχόν αοριστία ν'αναπληρωθούν τα ενυπάρχοντα εις την Επτανησιακήν Νομοθεσίαν ελλείμματα να μην επαναληφθώσιν εις το εξής αι καταχρηστικά εκείναι πράξεις αι οποίοι καταστρέφουν πάσαν ατομικήν και κοινωνικήν εγγύησιν. Διά ταύτα..... Οι κ.κ. Μομφερράτος, Λιβαδάς, Πυλαρινός, Παίζης, Τυπάλδος, Φ.Δομενεγίνης, Ν. Δομενεγίνης και Καρούσος υποστηρίζουσι».²²⁷

Επειτα υπογράμμισε τη διαφορετική αντιμετώπιση από τη νομοθεσία ίδιας φύσεως πολιτικών αδικημάτων σε δυο περιπτώσεις εκείνης του Σεπτεμβριανού κινήματος του 1848 το οποίο δικάστηκε από το Υπέρτατο Συμβούλιο σύμφωνα με τις διατάξεις των κωδίκων και εκείνης του Αυγουστιανού κινήματος όπου επενέβη η Υψηλή Αστυνομία και καταργήθηκαν οι νόμοι. Εάν λοιπόν ήταν νόμιμη στην πρώτη περίπτωση που επιλήφθηκε το Υπέρτατο Συμβούλιο Δικαιοσύνης παράνομη και αυθαίρετη ήταν βέβαια της Υψηλής Αστυνομίας η παρέμβαση στη δεύτερη.

Και στρεφόμενος στους μεταρρυθμιστές αντιπροσώπους τους υπενθυμίζει ότι και οι ίδιοι είχαν στηλιτεύσει τις πράξεις αυτές του Αρμοστή.

Καταλήγοντας επισημαίνει τον κίνδυνο που εμπερικλείει η ψήφιση του νομοσχεδίου ως έχει γιατί σε τέτοια περίπτωση με το ενδεχόμενο να μην επιδοκιμασθεί από τις άλλες αρχές θα έχει ως αποτέλεσμα την αναγνώριση της Υ.Αστυνομίας της οποίας η εξουσία μέχρι τώρα αμφισβητήθηκε.

Ένα χαρακτηριστικό των αντιφάσεων του Νομοσχεδίου είναι το εξής: Προτείνεται και με το νέο νομοσχέδιο η διατήρηση της τριήμερης προφυλάκισης από την αστυνομία και το δικαίωμα να επιβάλλη πρόστιμα τη στιγμή που καθημερινά η πρακτική της αστυνομίας ήταν να καταδικάζει δεκάδες με τέτοιες ποινές. Όμως η διατήρηση αυτής της εξουσίας έρχεται σε αντίφαση με το νομοσχέδιο, το οποίο με δικαστικό ένταλμα για τους επ'αυτοφώρω κακούργους δέχεται απλή προφυλάκιση και μόνο για δύο ώρες. Αυτό αναδεικνύει και τις πραγματικές προθέσεις της εξουσίας απέναντι σε όσους διώκονται για τα πολιτικά τους φρονήματα αφού οι ποινικά διωκόμενοι έχουν ευνοϊκότερη αντιμετώπιση.

Ο Ζερβός επεσήμανε την αυθαιρεσία της Εκτελεστικής Αστυνομίας η οποία έχει υποκαταστήσει την Υψηλή Αστυνομία σε δικαιοδοσίες που επιτρέπουν τον παρεμβατισμό της Αρμοστείας: «είπον όμως ότι η εξουσία αυτή διατηρείται μόνον δια τους φαυλόβιους αλλ'ο προλαλήσας είπε ποιοι εννοούνται παρ'ημίν ως τοιαύτοι (εν.τον Ιωάννη Δοτοράτο) «... ο νόμος αυτός όμως ουχί επί των φαυλοβίων μόνον αλλά και επί των πολιτικών ανδρών πάντοτε εφηρμόσθη». Η αυθαιρεσία της αρχής βασίστηκε στο Κεφ. Ε' του Ιονίου Ποινικού Κώδικα που αφορά τα προφυλακτικά μέτρα». Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα από τη σειρά βιβλίων έκδοσης-θεώρησης ειδικών διαβατηρίων του Ιστορικού αρχείου Κεφαλονιάς που αφορούσαν την τρίμηνη μετανάστευση αγροτών της Κεφαλονιάς στο Μοριά. Καταλήγοντας ο Ζερβός τονίζει τι σημαίνει η ψήφιση του Νομοσχεδίου ως έχει γιατί σε μία τέτοια περίπτωση με το ενδεχόμενο να μην επιδοκιμασθεί από τις άλλες αρχές θα έχει ως αποτέλεσμα την αναγνώριση της Υ.Αστυνομίας από τη Βουλή της οποίας η εξουσία μέχρι τώρα αμφισβητήθηκε.²²⁸

Αλλά και ο αντιπρόσωπος Κεφαλληνίας Ιωάννης Τυπάλδος Δοτοράτος που τοποθετήθηκε επί του «Νομοσχεδίου περί Ατομικής Ασφαλείας του εισήγαγαν οι μεταρρυθμιστές (το 1850- Θ'Βουλή) μέμφεται έμμεσα αυτούς με σκωπτικό τρόπο αφού το παρουσιάζουν ως «το Νέο Ισπανικό Ελδοράδο υπό τη σκέπη του οποίου ο Επτανήσιος θα έχαιρε τόσας ελευθερίας όσας δεν έχαιρε ο ελευθερώτερος λαός του κόσμου. Επειτα εκφράζει την ευγνωμοσύνη του «διά τον ζήλον» τον οποίον έδειξαν (αμεταρρυθμιστές) «προς την επιψήφισιν του Νόμου ως μέσον δυνάμενον αν τους διασώσει από τας όνυχας της Υψηλής Αστυνομίας». Επισημαίνει την εκ βάθρων καταστροφή του συνόλου του Νομοσχεδίου γιατί και στο πρώτο μέρος του «Περί ατομικής ελευθερίας» δεν περιορίστηκε το αυθαίρετο της Γενικής Αστυνομίας και των τοπικών αστυνομιών ο δε Επτανήσιος διάκειται βάσει του νόμου «εις την διάκρισιν της αστυνομίας εις την οποίαν χορηγείται το δικαίωμα της εκτοπίσεως, της φυλακίσεως, των προστίμων, των συλλήψεων των πολιτών, ατιμωρητί και άνευ ευθύνης. Με το νόμο αυτό ο λαός της Επτανήσου είναι έρμαιον της αστυνομικής αυθαιρεσίας και ταύτης νομιμοποιουμένης». Ως προς τα θετικά του νομοσχεδίου τους αναγνωρίζει «ολίγας διατυπώσεις ως προς την ποινικήν δικαιοσύνην των δικαστηρίων δια πράξεις κοινών αδικημάτων εις τα οποία η

αστυνομία ποσώς δεν ενδιαφέρεται». Διότι η πείρα έχει δείξει ότι η προστασία ως φαυλόβιους εκλαμβάνει τους «εθνικωτέρους πατριώτας της Επτανήσου» και ότι τους πράγματι φαυλόβιους και τα άλλα περιτρίμματα της αγοράς... δεν καταδιώκει πότε ή αδιαφορή· μάλιστα μπορεί και να τους προστατεύει «ενίοτε διά τα ευτελή συμφέροντά της. Κλείνοντας τον λόγο του, λόγο που αφορούσε κυρίως τους αντιπρόσωπους μεταρρυθμιστές, τονίζει ότι οι μεταρρυθμίσεις του Αρμοστή στο Νομοσχέδιο δεν ήταν τίποτε άλλο παρά ένας «τακτικισμός», ένας εκφοβισμός για αποφυγή δήθεν επανάληψης των τρομακτικών σκηνών και εκτοπισμών του παρελθόντος έτσι ώστε αξιοποιώντας (ο Αρμόστης) την αποσιώπησή τους στην ελευθεροτυπία να δεχθούν τις τροπολογίες του. Εξ άλλου πριν μπουν «στο πολύμοχθον πολιτικόν στάδιον» ήταν αποφασισμένοι να προσφέρουν οικειοθελώς τον εαυτό τους «θύμα εις τους καταδιωγμούς της τυραννίας και να γίνουν «ολοκαύτωμα εις τον ιερόν βωμόν της πατρίδος», διότι «πάσα μεγάλη ιδέα, πας μέγας προορισμός διά να πραγματοποιηθή έχει ανάγκη τους μάρτυρας του» Δεν παραλείπει να διαδηλώσει τους λόγους για τους οποίους ο Αρμόστης δεν θα τολμήσει να επανεισαγάγη την τρομοκρατία στην Κεφαλληνία λόγοι που αναδεικνύουν το πολιτικό αισθητήριο και την τόλμη του αναγνώστη του Ιστορικού Ψηφίσματος της Ενώσεως της Θ' Βουλής.²²⁹

Οι ριζοσπάστες υποστήριζαν ότι κανένας πολίτης δεν έπρεπε να προδικάζεται και να φονεύεται ως ληστής από τους χωροφύλακες μόνο τα τακτικά δικαστήρια είχαν το δικαίωμα να κηρύξουν ως κακούργο τον υπαίτιο πολίτη και να εφαρμόσουν σε αυτόν την ανάλογη ποινή. Την δε επέμβαση της ένοπλης δύναμης για διασκορπισμό ή απλή μόνο σύλληψη παραδεχόταν μόνο στην περίπτωση πραγματικών και αιματηρών στάσεων και όχι σε περίπτωση σοβαρών «ταραχών ή συναγυρμών» (όπως εισηγήθηκε το νομοσχέδιο) γιατί ως τέτοια μπορούσαν εύκολα από την αστυνομία να χαρακτηρισθούν «αι απλαί συναθροίσεις των πολιτών οι αστικά ή θρησκευτικά πανήγυρεις και αύται εισέτι οι συνευχαίαι».

Οι ριζοσπάστες ήταν αντίθετοι στα αυθαίρετα και άδικα προληπτικά μέτρα της Αστυνομίας και των κατά τόπους αστυνομικών διευθύνσεων οι οποίες μπορούσαν «άνευ λόγου, συζητήσεως, υπερασπίσεως και δικαστικής αποφάσεως να εξορίζουν τους πολίτας και να τους καταδικάζουν εις φυλακή και εις πρόστιμα». Γι' αυτό κατηγορούσαν τους περισσότερους από τους μεταρρυθμιστές και τους κυβερνητικούς και ζητούσαν την κατάργηση αυτών των «ελευθεριοκτόνων» μέτρων που εξευτέλιζαν τον πολίτη τη δε Αστυνομία «παρίστανον τρομεροτέραν και αυτού του άλλοτε ληστρικού ιεροδικαστηρίου».²³⁰

2) Απαντώντας στις αιτιάσεις των «παραδοξολόγων» και δογματολόγων μεταρρυθμιστών ότι οι ριζοσπάστες δεν επέφεραν ουδεμίαν ωφέλειαν εις τον τόπον ο Ζερβός αντικρούει τονίζοντας ότι οι ριζοσπάστες «δεν απετέλουν την πλειονότητα» αλλά ότι αυτή εσχηματιζόταν από τους κατηγορούς των:²³¹ «Οι αντιπρόσωποι μεταρρυθμιστές εντός της Βουλής και ο αρμοστής Ουάρδος εκτός παρουσιάζοντο ως τόσο πυκνές φάλαγγες και ισχυρές λεγεώνες που θα έπρεπε να αντιπαρατάσσονταν δέκα ριζοσπάστες» θα πει χαρακτηριστικά υπονοώντας την προσέγγιση του αρμοστή με τους μεταρρυθμιστές. Εάν κάποιον βαρβαίνει η ευθύνη για τη μη προώθηση επωφελών νομοσχεδίων αυτοί είναι οι τελευταίοι οι οποίοι «ονειροπολούν» μεταρρυθμίσεις δίνοντας πίστη στην πολιτική του αυτουργού των Κεφαλληνιακών δυστυχημάτων. Η όποια ολιγωρία η ματαίωση προέρχεται από την αμφιταλάντευση της μεταρρυθμιστικής

πλειοψηφίας ανάμεσα σε δυο αντίπαλα κόμματα (κυβερνητικό – Ριζοσπαστών). Σ' αυτό συνέβαλλε και η παρουσία της μικρής Κυβερνητικής παράταξης. Ετσι Μεταρρυθμιστές Κυβερνητικοί Αρμοστές, Γερουσιαστές ήταν οι συστηματικοί του αντίπαλοι. Επομένως η επιτυχία δεν εξαρτώνταν μόνο από αυτούς. Αυτοί επιτέλεσαν το καθήκον τους ως πολίτες και αντιπρόσωποι «να προτείνουν, να υποστηρίξουν, να απαιτήσουν παν δίκαιο νόμιμο και ωφέλιμο εις τον λαό και τους εντολείς των.

Προπάντων όμως πταίουν οι Γερουσιαστές και ο Αρμοστής δηλ. η Αγγλική Πολιτική που απορρίπτει τα πάντα.²³² Ετσι τα νομοσχέδια που απέβλεπαν στη γλώσσα, την καθολική ψήφο την ασφάλεια των Βουλευτών αλλά απερρίφθησαν και ίσως την ίδια τύχη να έχει και το νομοσχέδιο αυτό.²³³

Παρά τις αντιξοότητες οι ριζοσπάστες επιτέλεσαν σημαντικό πολιτικό και κοινωνικό έργο το πρωτοποριακό για την κοινωνία τόσο του Ελλαδικού, όσο και του επτανησιακού χώρου και αποδεικνύει για το Ζερβό ότι εκπλήρωσαν κατά τον πιο πιστό τρόπο την εντολή των εκλογέων τους.²³⁴

3) Εκτός από την επιδίωξη συγκρότησης μόνιμης συμπαγούς και δουλικής πλειοψηφίας εντός της Βουλής η Προστασία αν εκωλύετο σ' αυτό, εναλλακτικά παρενέβαλλε προσκόμματα «συνεχή» και «ανυπέρβλητα» στη λειτουργία του νομοθετικού σώματος για να ελέγχει την Πολιτεία. Τέτοια μπορούν να θεωρηθούν:

α) Η μικρή διάρκεια των Τακτικών Συνόδων της Βουλής (τριμηνιαίες ανά δυο έτη) η οποία δεν επαρκούσε για συζήτηση και προώθηση νομοσχεδίων ιδίως αν η Βουλή αμφιταλαντευόταν ή απέκρουσε τις παράλογες απαιτήσεις του Αρμοστή. Ετσι από αυτήν απαιτούσαν να θεραπεύσει δισεπίλυτα προβλήματα σαράντα χρόνων, (π.χ. μισθολόγιο, προϋπολογισμός, εθνικό ζήτημα κ.α.).

β) Η επιτρεπόμενη από το Σύνταγμα στον Αρμοστή αναβολή των εργασιών της Βουλής.

γ) Ο Ζερβός καταγγέλλει ότι η εκτελεστική εξουσία ως διαρκής εξουσία η οποία ήταν σε θέση να γνωρίζει καλύτερα από τους νεοεκλεγμένους βουλευτές – τους οποίους άλλους αποσπούσε από τις ιδιαίτερες ασχολίες τους και άλλοτε τους απελευθέρωνε από τους ξηροσκοπέλους – τις ανάγκες του τόπου και είχε καθήκον να υποβάλλει στις διασκέψεις (των συνόδων) όλα τα μέτρα και τα νομοσχέδια το παρέλειπε. Ετσι επαφύετο στους νέους βουλευτές να φροντίσουν για τις άμεσες ανάγκες της κοινωνίας και να συντάξουν όλα τα νομοσχέδια. Όμως και σ' αυτή την περίπτωση δεν έλειπαν τα εμπόδια:

δ) Τα συνεχή και ανωφελή διαγγέλματα τα οποία καθημερινά ανακοίνωνε στη Βουλή με τις ερωτήσεις και τις συζητήσεις που προκαλούσαν δαπανούσαν ωφέλιμο χρόνο που απαιτούνταν για τη συζήτηση των νομοσχεδίων.

ε) Η παράλειψη δικαιολογητικών εγγράφων (για τον προϋπολογισμό, Απολογισμό, μισθολόγιο) καθώς και η πολύπλοκη και αόριστη σύνταξη αυτών (έλλειψη διασαφήσεων) επιβάρυναν την ταχεία αποπεράτωση των εργασιών της.

στ) Οι συζητήσεις που προκαλούνταν από τη Γερουσία για τα νομοσχέδια που ψηφίζονταν από τη Βουλή και η απόρριψή τους.

ζ) Οι φήμες που διακινούσε το περιβάλλον του Αρμοστή για καταστροφές και διωγμούς προκαλούσαν δισταγμούς και δεν επέτρεπαν την απρόσκοπτη διεκπεραίωση των εργασιών της.

η) Οι επιτροπές που σχηματίζονταν δήθεν για συμβιβασμό, οι αντιστάσεις και η μη χρησιμότητα των απόπειρων αυτών συνέβαλλαν στη διακοπή των εργασιών της.

θ) οι συγκρούσεις μεταξύ των διαφόρων Αρχών. Η επιθετική και τέλος η εχθρική θέση του Αρμοστή και της Γερουσίας ως προς τη Βουλή έδιναν καθημερινά αφορμές όξυνσης, αμηχανίας και παράλυσης των βουλευτικών εργασιών.²³⁵

4) Όμως οι εισηγήσεις των ριζοσπαστών προσαρμοσμένες στην ιδιαίτερη πολιτικοκοινωνική κατάσταση της Επτανήσου, είχαν ευρύτερη διάσταση προσλαμβάνοντας και ανθρωπιστικό χαρακτήρα. Έτσι εισηγήθηκαν την κατάργηση της ποινής του θανάτου δι' απαγχονισμού. Το νομοσχέδιο του Ζερβού – Ιακωβάτου είχε τον τίτλο «Περί καταργήσεως της ποινής του θανάτου εις όλα τα εγκλήματα πολιτικά τε και ιδιωτικά και περί των γενικών αρχών επί τη βάσει των όποιων θέλουν αναθεωρηθείν οι ποινικοί νόμοι και ελαττωθείναι ποιναί» και υποστηρίχθηκε από το σύνολο των ριζοσπαστών Βουλευτών» Αυτό αναγνώστηκε σε επόμενη συνεδρίαση της Βουλής στην οποία προτάθηκε αναβολή της συζήτησης. Αντιπάχτηκαν οι Ζερβός-Ιακωβάτος και Μομφερράτος αλλά δεν έγινε δεκτή από την πλειοψηφία της Βουλής και αποφασίστηκε να παραπεμφθή στην επιτροπή επί της νομοθεσίας. Όμως η επιτροπή ουδέποτε πραγματοποίησε εκθέση και έτσι το θέμα έμεινε σε εκκρεμότητα.²³⁶

Ο Βουλευτής Κεφαλληνίας Σταματέλος Πυλαρινός ανήγγειλε στη Βουλή το νομοσχέδιο κατά της προσωποκράτησης που αφορούσε την κατάρτιση της προσωποκράτησης «ίδια χρέη είτε πολιτικά είτε εμπορικά» και εισηγήθηκε τη μεταρρύθμιση της νομοθεσίας. Αλλά η συζήτηση για το θέμα αυτό δεν πραγματοποιήθηκε.²³⁷

Τις προτάσεις για αναθεώρηση των ποινικών νόμων που εισηγήθηκαν μετά από παρακλήσεις διαφόρων καταδίκων που ζητούσαν «την παύσιν των αυστηροτήτων και στερήσεων στις οποίες υπόκεινται και την έφεσιν του ημίσεως της ποινής των». Ο Ιωσήφ Μομφερράτος ο Εισηγητής αυτά του νομοσχεδίου τόνισε την ανάγκη να ληφθούν μέτρα γιατί «πραγματικώς και αι ποιναί και το σύστημα εν γεννεί εις ο οι εν τω σωφρονιστηρίω υπόκεινται είναι καθ' υπερβολήν αυστηρά και αντιβαίνουσα εις τον αληθή σκοπό της δικαιοσύνης και της κοινής ωφελείας». Ο βουλευτής πρότεινε τη σύσταση ειδικής Επιτροπής για την αναθεώρηση των σχετικών νόμων, την παραδοχή μέτρων από τη Βουλή για την κατάργηση των σχετικών νόμων που ίσχυαν, την πρόσκληση στη Γερουσία να παρέμβει για να σταματήσει να μεταφέρονται σιδηροδέσμιοι οι φυλακισμένοι επιβαρύνοντας την ήδη ασθενή κατάσταση τους. Παρόμοια τοποθετήθηκε και ο Σταμ. Πυλαρινός, ο οποίος και ως γιατρός υπεραμύνθηκε. Τέλος απηύθυνε στη Γερουσία την πρόταση να χαρίσει το υπόλοιπο της ποινής σε όλους εκείνους που εξέτισαν το ήμισυ της ποινής τους με «ανεπίληπτο διαγωγή».²³⁸

Το νομοσχέδιο για την προσωπική ελευθερία και ασφάλεια των βουλευτών: Το νομοσχέδιο αυτό εισηγήθηκε ο ριζοσπάστης Βουλευτής της Κεφαλονιάς Γεώργιος Τυπάλδος-Ιακωβάτος.²³⁹ Στη συζήτηση που ακολούθησε στην επόμενη συνεδρίαση ο Ζερβός-Ιακωβάτος υπέβαλε πρόταση σύμφωνα με την οποία χαρακτηρίζει το δικαίωμα αυτό «ιερό και απαραβίαστον, σύμφωνον με τας αναμφισβήτητους αρχάς του δημοσίου δικαίου και εις όλα τα αντιπροσωπευτικά κράτη παραδεδειγμένου» θεωρώντας ότι κανένας από τους ισχύοντες νόμους του κράτους δεν

αντίκειται στην αρχή της ασφαλείας των Βουλευτών είναι περιττό να προβεί στην εξέταση του νομοσχεδίου αυτού.²⁴⁰

Την παραβίαση της προσωπικής ελευθερίας του αντιπροσώπου είχε καταγγείλει ο Ζερβός μέσω του Φιλελευθέρου όταν οι Αγγλοϊονικές αρχές είχαν επιβάλλει τον εξοστρακισμό του Βουλευτή από τα έδρανα, την απαγόρευση απόβασης του από τις Ιόνιες αρχές με την πρόφαση ότι ήταν πολιτογραφημένος Έλληνας πολίτης. Τότε ο Ζερβός με εμπεριστατωμένο τρόπο είχε υποστηρίξει το ανυπόστατο των κατηγοριών και είχε στηλιτεύσει την ενέργεια ως παράνομη που αντίκειται ακόμη και στο Μαιτλάνδιο Σύνταγμα του 1817. Τότε όπως και τώρα διακηρύσσει ότι «όλη η γοητεία και η πραγματικότητα του αντιπροσώπου συνίσταται εις την οποίαν χαίρει απεριόριστη ελευθερία να προτείνει και υποστηρίζει δια νομίμων μέσων παν ότι κρίνει δίκαιον και ωφέλιμον εις τον λαόν».²⁴¹

Το νομοσχέδιο περί της καθολικής ψήφου την αρχή αυτή απόλυτα συνδεδεμένη με την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας θεμέλιο του δημοκρατικού πολιτεύματος υποστήριζαν και επεδίωκαν την κατοχύρωση της οι ριζοσπάστες στην Θ'Ιόνιο Βουλή. Την αρχή αυτή πρότεινε στο Θ'Κοινοβούλιο ο Ηλίας Ζερβός και την οποία αποδέχθηκε παμψηφεί αλλά η Γερουσία την απέρριψε και έτσι δεν έγινε νόμος του κράτους.²⁴² Η πρόταση επαναλήφθηκε στο Ι' Κοινοβούλιο κατά τη συζήτηση μεταρρύθμισης του Εκλογικού νόμου. Η Άννα Κοντονή αναφέρει «την πρόταση καθιέρωσης της καθολικής ψήφου ως φυσικό δικαίωμα κάθε πολίτη έκαναν οι ριζοσπάστες οι οποίοι υποστήριξαν ότι είναι το μόνο μέσο δια του οποίου μπορούν να αποφευχθούν οι κάθε μορφής επεμβάσεις και καταχρήσεις της διοίκησης και αστυνομίας στις εκλογές. Η πρόταση δεν έγινε πάλι αποδεκτή από την πλειοψηφία του Κοινοβουλίου. Για τους Μεταρρυθμιστές που ήταν υπέρ της καθολικής ψήφου προείχε η βελτίωση του εκλογικού νόμου χωρίς να δοθεί στη Γερουσία η σχετική απόφαση ως πρόφαση να απορρίψει το νομοσχέδιο του Κοινοβουλίου».²⁴³ Από την αντιπολιτευόμενη ομάδα των Μεταρρυθμιστών (Κουρή, Μαρίνο) και τους ριζοσπάστες έγινε πρόταση μείωσης του απαιτούμενου ποσού εισοδήματος για το δικαίωμα του εκλέγειν, πρόταση όμως που δεν έγινε αποδεκτή από την πλειοψηφία του Κοινοβουλίου.²⁴⁴

Τέλος εισηγήθηκαν νομοσχέδια που κατοχύρωναν ένα από τα αδιαπραγμάτευτα φυσικά δικαιώματα, το δικαίωμα της ιδιοκτησίας και για τα πιο αδύνατα κοινωνικά στρώματα: Τέτοιο ήταν το νομοσχέδιο για την απελευθέρωση της ιδιοκτησίας των (σέμπρων).²⁴⁵ Το νομοσχέδιο αυτό που είχε κοινωνικό χαρακτήρα απέβλεπε στην ανακούφιση των καταπιεζομένων τάξεων και κυρίως της υπαίθρου.

Τοποθετούμενος ο Ζερβός-Ιακωβάτος πάνω στο νομοσχέδιο αυτό, που εισηγήθηκε ο Γεώργιος Τυπάλδος, εξέφρασε την άποψη ότι η δέσμευση της ιδιοκτησίας των αγροκόμων «πολιτικώς είναι εξυβριστική της ανθρώπινης φύσεως αν και υπάρχει συμφωνία ιδιοκτησίας, και κοινωνικώς διότι, αν η ιδιοκτησία είναι δικαίωμα ως της τιμής και της ζωής, τότε αυτή είναι ιερά και «ίση προς όλους, εφ'όσον ο αγροκόσμος κατά την σχετικήν συμφωνίαν είναι συνιδιόκτητης του αγροδότη».

Στην ψηφοφορία η Βουλή παραδέχτηκε το νομοσχέδιο με μεγάλη διαφορά υπέρ του και με τροπολογία μεταρρυθμιστή Βουλευτή Λευκάδας ότι η απόλυτη παραδοχή της αρχής του νομοσχεδίου μπορεί να προσβάλλει το δικαίωμα του αγροδότη.²⁴⁶

Το νομοσχέδιο για την κατάργηση του δικαιώματος της προτιμήσεως²⁴⁷ εισηγήθηκε στη Βουλή ο ριζοσπάστης Βουλευτής Γεώργιος Τυπάλδος-Ιακωβάτος στις 13/25 Μαΐου 1850. Τον Τυπάλδο διαδέχεται στο βήμα ο Ηλίας Ζερβός ο οποίος συνέδεσε την αρχή του νόμου της προτιμήσεως με τον τιμαριωτισμό. Γι' αυτόν σκοπός του νόμου ήταν η καταστροφή της γεωργίας και η συγκέντρωση της ιδιοκτησίας στους μεγαλοκτηματίες με αποτέλεσμα το σχηματισμό κομητειών, βαρωνείων, τιμαρίων, παράλληλα με την απειλή της κατάργησης της ιδιοκτησίας των μικροϊδιοκτητών τη διαφθορά των ηθών και των συνειδήσεων και τη διαιώνιση της οξύτητας και των κοινωνικών διαιρέσεων. Η εφαρμογή του νομοσχεδίου θα επέφερε βελτίωση και πρόοδο της γεωργίας, μαρασμό του τιμαριωτισμού, ανεξαρτησία και ελευθερία των πολιτών με την εγγύηση της ιδιοκτησίας, παρεμπόδιση της διαφθοράς των ηθών και συνειδήσεων και σύμπτωση των πολιτών.²⁴⁸

Το νομοσχέδιο για την κατάργηση του αναγκαστικού πλειστηριασμού των ακινήτων: Το νομοσχέδιο αυτό προτάθηκε αρχικά από τον ριζοσπάστη Βουλευτή Σταμ. Πυλαρινό και κατόπιν επαναπροτάθηκε από τον Γεωργ. Τυπάλδο-Ιακωβάτο. Όλοι οι εισηγητές ριζοσπάστες επισήμαναν τις ολέθριες επιπτώσεις του αναγκαστικού πλειστηριασμού που υποβαθμίζει στο ελάχιστο την αξία των κτημάτων και συσσωρεύει το πλούτο στα χέρια λίγων. Ο Ι. Δοτοράτος-Καπελέτος επισήμανε ότι η παραπάνω εξέλιξη θα πολλαπλασίαζε τη διαφθορά ανάμεσά τους.²⁴⁹

Το νομοσχέδιο για την παύση του δασμού επί των δημητριακών 25 Μαΐου/6 Ιουνίου 1850: Ο Ζερβός-Ιακωβάτος απέδειξε ως ανυπόστατη την άποψη ότι με την κατάργηση του δασμού αυτού δεν επιτυγχάνεται εξοικονόμηση και υποστήριξε ότι η ωφέλεια που προκύπτει από την παύση της είναι μεγάλη.²⁵⁰

Το νομοσχέδιο για ελάττωση δασμού κάποιων εθνικών προϊόντων νομοσχέδιο που εισηγήθηκε ο Γεωργ. Τυπάλδος-Ιακωβάτος. Τέτοια προϊόντα που έχρηζαν προστασίας ήταν το λάδι, η λιανοσταφίδα και το κρασί.²⁵¹

Επίσης νομοσχέδιο για τη μεταρρύθμιση των άρθρων 1759 και 1760 του πολιτικού νόμου που αφορούσε την ελάττωση του τόκου στα «απλά και ενυπόθηκα δάνεια» την πρόταση του Βουλευτή για τη μεταρρύθμιση των παραπάνω άρθρων, το νομοσχέδιο για παύση μεσεγγύησης και κατάσχεσης επί κινητών πραγμάτων και αναστολής των διατάξεων του νόμου για αυτούς.²⁵²

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

²⁰² ΛΟΜΒΑΡΔΟΥ ΚΩΝ/ΝΟΥ «ΤΟ ΕΝΩΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ...» σελ. 205.

²⁰³ Πρόκειται για ανακρίβεια του Marx προερχόμενη από το φόβο των επαναστατικών κύκλων της εποχής του ότι τα απελευθερωτικά κινήματα – που κατά τη γνώμη τους υποκινούνταν εξ' ολοκλήρου από τη Ρωσία θα έπρεπε να υποσταλούν και να ενταχθούν μέσα στην κρίσιμη γι' αυτούς προοπτική της ευρωπαϊκής επανάστασης. Έτσι υποβάθμιζαν την απήχηση των φιλελεύθερων αιτημάτων της εποχής για εθνική ανεξαρτησία των λαών. Το Σύνταγμα του 1803 – ήταν αποτέλεσμα της εξέγερσης των κατοίκων τους και της φιλελεύθερης δημοκρατικής παράταξης απέναντι στην επιβολή του αριστοκρατικού Βυζαντινού Συντάγματος που επιβλήθηκε στα νησιά από τη Ρωσία και Οθωμανική Αυτοκρατορία μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Κων/πόλεως το 1800. Με το Βυζαντινό Σύνταγμα γινόταν παλινόρθωση του ενετικού πολιτικού καθεστώτος και οι ευγενείς καθίσταντο και πάλι οι προνομιοῦχοι στα νησιά. Το Σύνταγμα του 1803 ήταν απαύγασμα α) των δημοκρατικών και φιλελεύθερων ιδεών που έφεραν στα νησιά οι δημοκρατικοί Γάλλοι όπως αποτυπώθηκαν αυτές σε αυτό της «εντίμου

Αντιπροσωπείας της πόλεως, των κωμοπόλεων και των περιχώρων της νήσου Κέρκυρας τον Οκτώβριο του 1801 («Onoranda deputazione della atta, borghs e contando dell' isola di Corfu»), β) του πνεύματος ανεξαρτησίας και απαίτησης εθνικού αυτοπροσδιορισμού των καταπιεσμένων επτανησίων από την μακροχρόνια ενετική κυριαρχία, γ) των αγώνων μέσω των οποίων διεκδικούσαν την πολιτική τους χειραφέτηση κάτω από διαφορετικούς κυρίαρχους και με κατοχύρωση των θεμελιωδών ελευθεριών. Το Σ. του 1803 παρά τις αναμφίβολες φιλελεύθερες και δημοκρατικές του αρχές δεν αναγνώριζε την καθολική ψηφοφορία ούτε χορηγούσε ανεξαιρέτως πολιτικά δικαιώματα σε όλους. Παρά ταύτα (που δικαιολογείται για την εποχή που συνετάχθη το Σύνταγμα) καθιερώνονται επαναστατικές για την εποχή τους αρχές όπως της ενότητας της Πολιτείας, της ελληνικής των νήσων εθνικότητας, του αντιπροσωπευτικού Κοινοβουλευτικού πολιτεύματος και των ατομικών δικαιωμάτων που για πρώτη φορά στην νεοελληνική ιστορία κατοχυρώνονται συνταγματικά και αποδεικνύουν την ευαισθησία των συντακτών και αφοσίωσή του σε αυτά κατά τη σύνταξη και ψήφιση του Συντ/τος.

Η σύνταξη του ήταν αποτέλεσμα α) του πολύμοχθου έργου των πληρεξουσίων των νησιών εκλεγμένων όχι από τα γενικά συμβούλια των ευγενών όπως καθόριζε το αριστοκρατικό Βυζαντινό Σύνταγμα του 1800 που επί κυριαρχίας Ρώσων σηματοδότησε τις απροσχημάτιστες επεμβάσεις της ρωσικής Αυτοκρατορίας στα πράγματα της Πολιτείας και που ουσιαστικά καταργούσαν την αυτονομία και ανεξαρτησία της – αλλά από νέα εκλογικά σώματα τα οποία ονομάστηκαν Σύγκλητοι και οι οποίες αποτελούνταν από όσους είχαν ορισμένα προσόντα (να είναι ιθαγενείς, χριστιανοί, ορισμένο ετήσιο εισόδημα από κτήματα ή εμπόριο κάτοχοι διδακτορικού διπλώματος κ.α.), β) της αμφισβήτησης τους δημοκρατικούς των νησιών του Συντάγματος του 1800. Αρχιτέκτονες του ήταν φωτισμένοι για την εποχή τους επανήσοι Ιωάννης-Φραγκίσκος Τζουλάτης (κύριος εισηγητής στη Συντακτική Επιτροπή (από Κεφαλονιά) Σπυρ. Θεοτόκης, που αν και καταγόμενος από ευγενείς ήταν προσηλωμένος στις νέες επαναστατικές αρχές Κάρολος Μάνεσης, Δημ. Αλεξάκης, Αυγ. Κογεβίνας και Σπ. Δελβινιώτης μέλη της φιλελεύθερης και Δημοκρατικής παράταξης στην Κέρκυρα που έθεσαν και τις θεμελιώδεις αρχές.

Για πρώτη φορά στους Ναπολέοντιους Κώδικες δίνεται ο ορισμός του Κράτους έθνους. Ποτέ πριν από αυτούς δεν συναντάμε την έννοια του κράτους βασισμένη πάνω στο έθνος. Δηλ. το έθνος δημιουργεί το κράτος και η ισχύς του απορρέει από αυτό και όχι από μια υπέρτερη δύναμη δηλ. το Θεό. Μ' αυτή τη νομική έννοια ζητούσαν τα Επτάνησα την πολιτική τους χειραφέτηση από τους εκάστοτε κυρίαρχους (Γάλλους, Ρώσους, Αγγλούς).

²⁰⁴ K.MARX και FR. ENGELS «Η ΕΛΛΑΔΑ, Η ΤΟΥΡΚΙΑ...», ό.π. σελ. 399-400, άρθρο με τίτλο «το πρόβλημα των Ιονίων νήσων», Λονδίνο 17 Δεκεμβρίου 1858, δημοσιευμένο στη New York Daily Tribune στις 6 Ιανουαρίου 1858.

²⁰⁵ Φιλελεύθερος αρ. 1, Σάββατο 19 Φεβρουαρίου 1849, σελ. 1β: «και εάν δια συνθήκης πάντη ακύρου έως από την γέννησιν της, ως θέλομεν απόδειξιν ανυψώθη τάχα εις κράτος προστατευόμενον μεν αλλ' ανεξάρτητον και ελεύθερον φέρεται ότι πραγματικώς εμπορεύθη διότι ουδέποτε εφρόντισαν πλέον περί αυτού μολονότι επ' αρχής εγνώριζαν την άθλιαν θέσιν εις την οποίαν η βία και η αυθαιρεσία τον κατήντησαν.

ό.π. αρ. 3, Σάββατο 5 Μαρτίου 1849, κύριο άρθρο με τίτλο «ΑΛΗΘΗ ΚΑΙ ΝΟΜΙΜΑ ΜΕΣΑ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΣΕΩΝ ΤΩΝ ΕΠΙΘΥΜΙΩΝ ΤΟΥ ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΟΥ ΛΑΟΥ» «... τον μικρόν λαόν της Επτανήσου διά να απαλλαχθή της Υψηλής Προστασίας με την οποίαν η άκυρος Συνθήκη των Παρισίων τον εφίλοδωρσε...» ΛΕΝΟΡΜΑΝ «ΤΟ ΙΟΝΙΟΝ ΖΗΤΗΜΑ...», σελ. 48, 58.

²⁰⁶ ΚΟΥΚΟΥ ΕΛΕΝΗ «ΤΟ ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΤΟΥ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ ΤΟΥ 1815 ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ ΣΤΑ ΕΠΤΑΝΗΣΑ» *ΤΟ ΙΟΝΙΟ ΚΡΑΤΟΣ 1815 – 1864 ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ ΙΣΤΟΡΙΑΣ...* ό.π. σελ. 200.

²⁰⁷ ΖΕΡΒΟΥ-ΙΑΚΩΒΑΤΟΥ ΗΛΙΑ «Η ΕΠΙ ΤΗΣ ΑΓΓΛΙΚΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ...» ό.π. σελ. 81

²⁰⁸ βλ. παραπάνω υποσ. 460, 462.

²⁰⁹ ΔΕΜΠΟΝΟΥ ΑΓ. Δ. «Η ΠΕΙΘΑΡΧΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ...» κεφ. 2 Προεστοί και εκτιμητές οι στυλοβάτες του αγροτικού κατεστημένου» σελ. 101-105.

-ΤΣΙΤΣΕΛΗ ΗΛ. «ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΚΑ ΣΥΜΜΙΚΤΑ» ΤΟΜ. Β', ό.π. σελ. 567 «...το πνεύμα και το ρήμα του Συντάγματος περιέβαλον αυτόν (τον Αρμοστήν) διά μεγάλης συγκεντρωτικής εξουσίας...».

²¹⁰ ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΥ Γ. «Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΣΤΥΝΟΜΙΑΣ ΤΩΝ «ΗΝΩΜΕΝΩΝ ΚΡΑΤΩΝ ΤΩΝ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ ΚΑΙ ΤΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΗΣ» ΤΟ ΙΟΝΙΟ ΚΡΑΤΟΣ 1815 – 1864 σελ. 302-308.

²¹¹ ΔΕΜΠΟΝΟΥ Α.Δ. ό.π.

²¹² «Φιλελεύθερος» αρ. 15, 14 Οκτωβρίου σελ. 30α άρθρο με τίτλο «Ριζοσπαστική εκλογή Ζακύνθου: «Πρεσβεύοντες την ιδέαν της ενώσεως μετά εσωτερικών ανακουφίσεων, είμεθα όχι μόνο συνεπείς και λογικοί αλλά πρεσβεύομεν ταυτοχρόνως την ενότητα, ήτοι συμπεριλαμβάνει τας ιδέας και τα αισθήματα της κοινωνίας μας.

²¹³ ΑΛΙΣΑΝΔΡΑΤΟΥ Γ. «ΑΥΤΟΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ Ι. ΜΟΜΦΕΡΡΑΤΟΥ» από ΚΕΙΜΕΝΑ ΓΙΑ ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΟ ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΙΣΜΟ...» ό.π. σελ. 41.

²¹⁴ ΔΕΜΠΟΝΟΥ Α.Δ. «ΤΟ ΑΝΑΓΝΩΡΗΡΙΟΝ «Η ΟΜΟΝΟΙΑ»... ό.π. σελ. 71 «Σχόλια στο 3^ο έγγραφο» δ' και ε'.

-Ο μεταρρυθμιστής βουλευτής Ιωάννης Μαρίνος υπογραμμίζει: «Ως προ το προληπτικόν λεγόμενον μέρος της Υ.Αστυνομίας, μολονότι δια των γενομένων προτάσεων αυτό εκδύνεται του ονόματος της Υψηλής ας ενθυμηθώμεν όμως ότι εν τω ποινικώ κώδικι υπάρχουσι διατάξεις περί φαυλοβίων χορηγούσαι εις την χαμηλήν Αστυνομία το δικαίωμα του λαμβάνειν κατ'αυτών προληπτικά μέτρα, διατάξεις καθ'εαυτάς τρομεραί καθ'ο φέρουσαι το όπλον του αυθαιρέτου». Βλ. ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΣ Γ. ό.π. σελ. 305. Αλλα και ο Βουλευτής της Ιονίου Βουλής Παδοβάς σε αγόρευση του υπογραμμίζει «περιττή αποβαίνει η παύσις της Υ.Α. εάν τινός εξουσία της χαμηλής διαμείνωσι, τα αυτά θέλομεν έχει». Βλ. του ιδίου, σελ. 1 υποσημ.1.

²¹⁵ ΚΟΝΤΟΝΗ ΑΝΝΑ «Φιλελεύθεροι στοχασμοί...» ό.π. σελ. 106 – 107 ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ, ΑΘΗΝΑ 1989.

²¹⁶ Φιλελεύθερος αρ. 7, Παρασκευή 14 Ιουλίου 1850, έτος Β' σελ. 13β, άρθρο με τίτλο «Η εντολή των αντιπροσώπων ριζοσπαστών». Ο Ζερβός εξηγεί πως επιτυγχάνεται η ενότητα των ιδεών και αισθημάτων της κοινωνίας με τις αρχές του ριζοσπαστισμού» «Τα προγράμματα και αι ομολογία των ριζοσπαστών ήσαν εγχαραγμένα εις τας ψυχάς του λαού, ήταν αυτός ο ίδιος λαός διότι το κήρυγμα και αι αρχαί των ριζοσπαστών, άλλο δεν ήσαν ειμή αντανάκλαση αυτών των αισθημάτων και των πεποιθήσεων του λαού. Είχεν ούτος υποφέρει διά την πίστιν και το έθνος του, είχαν και οι ριζοσπάσται δι'αυτά τα ίδια πολλάκις ριποκινδυνεύσει. Οι θρήνοι και τα δάκρυα αμφοτέρων είχαν αναμιχθήν οι καταδιωγμοί και αι καταστροφαι ήσαν κοιναί αι τάσεις και αι ελπίδες ήσαν αι αυταί επομένως εταυτίζοντο και ομοφωνούσαν καθ'όλα.

-ό.π. αρ. 16, Σάββατο 21.10.1850, σελ. 31^α κύριο άρθρο με τίτλο «Οι ριζοσπάσται εις την Βουλήν». Στο άρθρο αυτό ο Ζερβός παρουσιάζει τις δυο όψεις της εντολής του λαού προς τους ριζοσπάστες: α) την πολιτική και β) τη νομοθετική. Με την πρώτη όφειλαν (οι ριζοσπάστες) «να παρουσιάσωσιν εντός της Βουλής τα δίκαια του λαού να απαιτήσωσιν τη ένωση του μετά της μητρός Ελλάδος και να στηλιτεύσωσι τας καταχρήσεις και τας αυθαιρεσίας του παρελθόντος. Δια δε της δευτέρας ωφείλουν να ενασχολιθώσιν επί εσωτερικών βελτιώσεων και να εμποδίσωσι, καθ'όσον ηδύναντο, την εις το εξής επανάληψιν των δεινών του λαού μέχρι της εθνικής αυτού αποκαταστάσεως. Ας προβώμεν εις την ανάπτυξιν μιας εκάστης των απόψεων τούτων όπως ιδωμεν αν πραγματικώς εξετέλεσον ή όχι οι ριζοσπάσται την εντολήν των ταύτην εντός της Βουλής...».

²¹⁷ ΖΕΡΒΟΥ – ΙΑΚΩΒΑΤΟΥ ΗΛΙΑ «Η ΕΠΙ ΤΩΝ ΑΝΤΙΚΥΘΗΡΩΝ...», ό.π. σελ. 104.

²¹⁸ ό.π. σελ. 103.

²¹⁹ Φιλελεύθερος, αρ. 28, 24 Φεβρουαρίου 1851, έτος Γ' σελ. 54^α, άρθρο με τίτλο «Η ανεξάρτητος της Επτανήσου αντιπροσωπεία καταπατουμένη υπό της αγγλικής κυβερνήσεως».

²²⁰ ό.π. αρ. 17, Σάββατο 28 Οκτωβρίου 1850, σελ. 33β κύριο άρθρο με τίτλο «Η Υψηλή Αστυνομία ή το περί Ατομικής Ασφάλειας νομοσχέδιο – άρθρο η».

²²¹ ό.π. αρ. 19, Κυριακή 12 Νοεμβρίου 1850, σελ. 38α κύριο άρθρο «Αι παρερμηνείαι των αρχών μας»: «Είτε ανακτήσωμεν περισσότερας μεταρρυθμίσεις, είτε επιτύχομεν νέον Σύνταγμα και νέας συνθήκας με την Αγγλικήν Κυβέρνησιν θέσιν επί το βελτιώτερον δεν θέλομεν μεταβάλλειν ούτε διότι ο ξένος μα την αλήθειαν, δεν θέλει αφήσειν να διοικηται από ημάς αλλά θέλει διατηρήσειν πάντοτε το πηδάλιο του σκάφους μας δια να το κυβερνά κατ'αρεσκείαν και τότε ηθέλαμεν διαμείνειν εις την αυτήν κατάστασιν με την ελευθεριοκτόνον προσθήκην της αιωνίας δεσμεύσεως μας...». ό.π., σελ. 38β: «Μάλιστα φρονούμεν ότι τα μέσα των ριζοσπαστών είναι δραστηριωτέρα και ευκολωτέρας επιτυχίας, διότι ευκολώτερον είναι εις δύνασται εμπορή να φανεί γενναίος και να παραιτήση λαόν τινά, τον οποίον έλαβε παρ'άλλων εις την εξουσίαν των και ένεκα τούτου υποκείμενος εις τον συνδυασμό των περιστάσεων, κινδυνεύει κατά πάσαν στιγμήν να τον απωλέση ακούειν και με αισχύνην του παρά να

υποχωρήσει εις συμβιβασμούς οίτινες να του περιστέλλουν την αλαζονίαν ή και να τον ισοπεδώνουν με αυτόν τον λαόν. Εις τον αγέρωχον και υπεροπτικόν άνδρα ή δυνάστην είναι φυσικώτερα η γενναιότης από την περιστολήν της υπεροψίας του, διότι εκείνη του μεγαλύνει και την εξυψώνει τον τύπον του πνεύματος, ενώ αυτή, κατά το φρόνημα του, τουλάχιστον, του αμαυρώνει και του ελαττώνει την κοινωνικήν θέσιν».

²²² ό.π. αρ. 17, σελ. 33β «Οι ριζοσπάσται απεναντίας αρνούμενοι την ύπαρξιν της Υψηλής Αστυνομίας ηρνούντο συγχρόνως και την νομιμότητα του παρελθόντος εστηλίτευον ρητώς τας αυθαιρεσίας και τας ερημώσεις και επροσπάθουν να καθιερώσουν νόμον εγγυώμενον πραγματικώς τας ελευθερίας και εξασφαλίζοντα τα κοινωνικά και ατομικά δικαιώματα των πολιτών, ένεκα τούτου δεν εδύναντο να συγκατατεθώσιν εις επίβουλους και ολέθριους συμβιβασμούς οίτινες αποκλειστικώς απέβλεπον εις την καταστροφήν μάλλον ην την περιφρούρησιν των ελευθεριών του λαού».

-ό.π. Φ.17, σελ. 34β.

²²³ ό.π. Επίσης η κατάσταση πολιορκίας στη Γαλλία επιβλήθηκε «εις εποχήν αντιδράσεως...».

²²⁴ ό.π. σελ. 33β.

²²⁵ εφ. «Πατρίς» αρ. 72, σελ. 331 «Πράξις της Βουλής εγγυωμένην την ατομικήν ελευθερίαν».

²²⁶ Το Σύνταγμα του 1817 με το άρθρο 4, τμήμα Β', κεφάλαιο 7 όριζε σχετικά: «Επειδή η γενική επιστασία προς διατήρησιν της ησυχίας του τόπου συνενοούνται αμέσως και απ'ευθείας μετά του Στρατιωτικού Καταστήματος, η Υψηλή Αστυνομία του Ηνωμένου Κράτους των Ιονίων Νήσων έσσεται υπό την άμεσον διεύθυνσιν του Εξοχωτάτου Λόρδου Μεγάλου Αρμοστού της Α.Μ. του προστάτου Βασιλέως και του Αρχηγέτου των της Α.Μ. Δυνάμεων». Πρακτικά Συνεδριάσεως νομοθετικής Συνέλευσης Κέρκυρα 1852, σελ. 1116.

ΖΩΗ Α.Χ. «Λεξικόν Εθνικού και Λαογραφικών Ζακύνθου ΤΟΜ. Α' Ιστορικών Βιογραφικών Μέρος Α' Αθήνα εκ του εθνικού τυπογραφείου 1963, σελ.68. Σχετικά με την Υ.Αστυνομία αναφέρει «Εξουσία επί προστασίας ην διεχειρίζετο... Ο Αρμοστής δυνάμενος να φυλακίζη, εξορίζη κλπ. Πάντα ύποπτον ή παραβάτην των καθεστώτων.

-ΒΕΡΥΚΙΟ ΣΠ. «ΙΣΤΟΡΙΑ...», ό.π. σελ. 148-149.

²²⁷ «Φιλελεύθερος» αρ. 17, ο.π. σελ. 34^α-34β. «ΛΟΓΟΣ ΕΚΦΩΝΗΘΕΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΒΟΥΛΗΝ ΥΠΟ ΤΟΥ ΒΟΥΛΕΥΤΟΥ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ ΖΕΡΒΟΥ – ΙΑΚΩΒΑΤΟΥ ΗΛΙΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΣΥΖΗΤΗΣΙΝ ΤΟΥ ΠΕΡΙ ΑΤΟΜΙΚΗΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΝΟΜΟΣΧΕΔΙΟΥ».

²²⁸ ό.π. 34α- 34β.

-ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΥ Γ. ό.π. σελ. 305-306 υποσ. 18, όπου αναφέρονται: ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΕΩΝ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΗΣ ΣΥΝΕΛΕΥΣΕΩΣ Θ' ΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΚΕΡΚΥΡΑ 1850 σελ. 16: για συζητήσεις με περιεχόμενο ότι ο επιδιωκόμενος κατασταλτικός χαρακτήρας κρύβει κινδύνους σελ. 10 – ΠΡΑΞΕΙΣ Η' ΓΕΡΟΥΣΙΑΣ (ΚΕΡΚΥΡΑ 1849), ΣΕΛ. 8 ΓΙΑ ΤΗΝ Εκτελεστική Αστυνομία, σ. 1166 και σελ. 40-41 για τις καταθέσεις αξιωματικών της Ε.Α. να κρατήσει σε ισχύ δικαιοδοσίες με δυνατότητες αυθαίρετης πρακτικής. Βλ. επίσης του ιδίου Συνοπτική Παρουσίαση της Εισήγησης του σελ. 3 υποσ.1.

²²⁹ ό.π. σελ. 34β-35α, «ΛΟΓΟΣ ΕΚΦΩΝΗΘΕΙΣ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΟΥ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ Κ.ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΥΠΑΛΔΟΥ ΔΟΤΟΡΑΤΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΑΥΤΟΣΥΜΒΙΒΑΣΜΟΥ».

²³⁰ ό.π. σελ. 33β-34α: «Η ΥΨΗΛΗ ΑΣΤΥΝΟΜΙΑ...».

²³¹ Φιλελεύθερος αρ. 11, Σάββατο 12 Αυγούστου 1850 «ΑΙ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΡΕΙΑΣ ΤΩΝ ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΩΝ ΑΝΥΠΟΣΤΑΤΟΙ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΙ – ΑΡΘΡΟ 5'», σελ. 21β-22α.

-ό.π. αρ. 8, έτος Β, Σάββατο 22 Ιουλίου 1850, σελ. 15β, « ΟΙ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΟΙ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΤΑΙ - άρθρο δ».

-ό.π. αρ. 16, Σάββατο 21.10.1850, σελ. 32α «Οι Ριζοσπάσται εις την Βουλήν – άρθρο ζ».

²³² ό.π. αρ. 8, σελ. 15β, 16^α.

ό.π. αρ. 16, σελ. 32^α.

²³³ ό.π. αρ. 17 «Λόγος εκφωνηθείς εις την Βουλήν υπό του Βουλευτού Κεφαλληνίας Ηλία Ζερβού-Ιακωβάτου...».

²³⁴ ο.π. αρ. 16, σελ. 32α.

²³⁵ ό.π. αρ. 9, Παρασκευή 28 Ιουλίου 1850 σελ. 18α.

²³⁶ ΛΟΥΚΑΤΟΥ ΣΠΥΡ. «Η ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ...», ο.π. σελ. 272.

-Συνεδρίαση 21^η, 15/27 Απριλίου 1850, σελ. 200.

-ό.π. σελ. 223

²³⁷ ΛΟΥΚΑΤΟΥ ΣΠΥΡ. ό.π.

-συνεδρίασης 32^α, 13/25 Μαΐου 1850, σελ. 355

²³⁸ ΛΟΥΚΑΤΟΥ ΣΠΥΡ. ό.π. σελ. 275

-συν. 21^η, 15/27 Απριλίου 1850, σελ. 201-202

-συν. 24^η, 29 Απριλίου/11 Μαΐου 1850, σελ.224.

²³⁹ -συνεδρίασις 25, 2/14 Μαΐου 1850, σελ. 257.

-συνεδρίασις 26^η 4/16 Μαΐου 1850 σελ. 257.

²⁴⁰ ΛΟΥΚΑΤΟΥ ΣΠΥΡ. ό.π. 271

-«Φιλελεύθερος» αρ. 28, έτος Γ, 24 Φεβρ. 1851, σελ. 53β-54^α «Η ανεξάρτητος της Επτανήσου Αντιπροσωπεία καταπατούμενη υπό της Αγγλικής κυβερνήσεως, ό.π. αρ. 28.

²⁴¹ Κατά το Σύνταγμα του 1817 μόνη η Βουλή είχε δικαίωμα να αποφασίσει αυτό το μέτρο και μόνο κατόπιν ψηφοφορίας. Ο Ζερβός την ενέργεια αυτή τη θεωρεί περιφρόνηση του αντιπροσώπου και την αποδίδει στα εθνικά του φρονήματα όπως καθομολογούν και οι συντάκτες των μεταρρυθμιστικών εντύπων που υποστήριζαν την προστασία βλ. επίσης πρόταση Ζερβού στα Πρακτικά της Θ'Ιονίου Βουλής, σελ. 330. Η πρόταση του τελικά καταψηφίστηκε με 28 ψήφους κατά και 12 υπέρ.

²⁴² «Φιλελεύθερος» ό.π. φ. 28, σελ. 53β-54^α.

Η παρατήρηση του Ζερβού-Ιακωβάτου ότι «η αρχή του τιμήματος περιέχει δυσκολίας» οφείλτο στο γεγονός ότι τα εκλογικά τότε δικαιώματα ήταν περιορισμένα. Τέτοια είχαν μόνο όσοι είχαν κτηματική περιουσία της οποίας ήταν καθορισμένο το τίμημα 1.800 τάληρα για χωρικούς 3.000 για κατοίκους των πόλεων.

-συνεδρίαση 21,15/27 Απριλίου 1850, σελ. 207-208.

²⁴³ ΚΟΝΤΟΝΗ ANNA, ό.π. σελ. 226.

²⁴⁴ ό.π. σελ. 224-225.

²⁴⁵ ΛΟΥΚΑΤΟΥ ό.π. σελ. 273 και υποσ. 117.

²⁴⁶ ό.π. σελ. 273.

²⁴⁷ Σύμφωνα με τον ισχύοντα νόμο κατά την πώληση ενός κτήματος μεγάλου ή μικρού ο συννορίτης ή ο συνιδιοκτήτης του είχε το δικαίωμα να προτιμηθεί με αποτέλεσμα την καταστροφή των μικροϊδιοκτητών γης και την ενίσχυση της τάξης των μεγαλογαιοκτημόνων.

²⁴⁸ Το νομοσχέδιο καταψηφίστηκε.

²⁴⁹ Το νομοσχέδιο υπερψηφίστηκε (ψηφοί: 27 υπέρ / 2 κατά).

²⁵⁰ Η Βουλή δέχτηκε το νομοσχέδιο.

²⁵¹ ΛΟΥΚΑΤΟΥ, ό.π. σελ. 276.

²⁵² Συνεδρίαση 32^η, 13/25 Μαΐου 1855, σελ. 355.

II.II. Τα «κομιτάτα ενεργείας» - Η Μεγάλη Ιδέα και το Ανατολικό Ζήτημα στη σκέψη του.

Το Ενωτικό Ζήτημα περιπλέκεται με τις στοχοθεσίες των απελευθερωτικών κινημάτων που προοδευτικά δίνουν προτεραιότητα στην ικανοποίηση των εθνικών στόχων κάθε έθνους και του συγκερασμού της διπλωματίας των χωρών τους με τη διπλωματία των Μ.Δυνάμεων. Οι πρωτεργάτες που ζουν μέσα στο κλίμα της εποχής και ενημερώνονται για τα τεκταινόμενα και στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες σε συνδυασμό με τις αρχές τους εκτιμούν τα πράγματα και προσδιορίζουν τη θέση τους. Στην Κων/πολη τόπο συνάντησης και δράσης Ούγγρων Πολωνών και Ιταλών εξόριστων λειτουργούσε τμήμα των Comitati de provedimento (Επιτροπών αλληλεγγύης) στα πλαίσια της ιταλικής παροικίας. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Ζερβού πολλοί Έλληνες ήταν μνημένοι.²⁵³ Δεν γνωρίζουμε όμως αν είχαν συγκροτήσει ιδιαίτερο κομιτάτο ούτε με ποιούς συνδέονταν.

Το βέβαιο είναι ότι η ενθάρρυνση και οι υποσχέσεις βοήθειας στους Έλληνες για εξεγέρσεις σε περιοχές με δυναμική οικονομική και πολιτιστική Ελληνική παρουσία (Ηπειρος, Μακεδονία) που διακινούνταν μέσω των κομιτάτων και όπου διακυβεύονταν ανταγωνιστικά συμφέροντα υπέρτερων δυνάμεων από τις δικές τους ή των γειτόνων τους δεν υπεξέφευγε από τον τότε

γενικό κανόνα όπου θρόνοι υποστήριζαν τις επαναστάσεις και στηρίζονταν σ'αυτές. Από την άποψη λοιπόν αυτή ο Οθωνας δεν είχε και δυνατότητες επιλογής.²⁵⁴ Το επέβαλε το κλίμα της εποχής ηλεκτρισμένο από το Γερμανικό ρομαντισμό και την κληρονομιά της Γαλλικής Επανάστασης για εθνική χειραφέτηση των λαών αλλά και από την επιδέξια εκμετάλλευση των αλυτρωτικών διαθέσεων κάθε λαού τόσο από εσωτερικές, όσο και από εξωτερικές δυνάμεις προς όφελος της καθεμιάς. Έτσι ο Οθων ανέλαβε μια φιλόδοξη εξωτερική πολιτική που άξονας της ήταν η οργάνωση μιας βαλκανικής συμμαχίας εναντίον της Τουρκίας με τη βοήθεια αρχικά της Ιταλίας και στη συνέχεια της Γαλλίας και με τη συνεργασία των κομιτάτων.²⁵⁵ Τα κομιτάτα ανήκουν στην κατηγορία των ποικιλόμορφων αλυτρωτικών οργανώσεων (επιτροπών, συλλόγων, εταιρειών) που εμφανίζονται σ'όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα και η δραστηριότητα τους συμπλήρωνε ή υποκαθιστούσε την κρατική πολιτική. Σκοπός ήταν να προετοιμάσουν την εξέγερση των υπόδουλων ελληνικών επαρχικών και τη Βαλκανική εκστρατεία του Γαριβάλδη.²⁵⁶ Η ίδρυσή τους ήταν αποτέλεσμα της σύμπτωσης των επιδιώξεων των ενδιαφερομένων ιταλικών κύκλων και των ενωτιστών ριζοσπαστών χωρίς να αποκλείεται και η συμμετοχή όσων άλλων συμμερίζονταν τους στόχους των.²⁵⁷ Τα κομιτάτα φιλοδοξούσαν να δημιουργήσουν συνωμοτικά κέντρα σ'όλο τον τουρκοκρατούμενο ελληνικό χώρο.²⁵⁸ Ωστόσο η δράση τους συνωμοτική κατά κύριο λόγο δεν συνέπιπτε με την τακτική του ριζοσπαστικού κόμματος που ήταν ειρηνική, νόμιμη και κοινοβουλευτική και ερχόταν σε αντίθεση με τις αρχές και κυρίως αυτές που διατυπώνονταν από τις ηγετικές φυσιογνωμίες του «γνήσιου» ριζοσπαστισμού Ηλία Ζερβό και Ιωσήφ Μομφερράτο.²⁵⁹

Ο Ηλίας Ζερβός – Ιακωβάτος αναφέρεται σε αυτές τις μυστικές οργανώσεις που είχαν ιδρυθεί τότε στην Ελλάδα και τα Επτάνησα με συνεννοήσεις μεταξύ Λομβάρδου, Γαριβάλδη, Βίκτωρα Εμμανουήλ, Όθωνα και Σλάβων και οι οποίες σκοπό είχαν όχι μόνο την Ένωση της Επτανήσου αλλά και την γενικότερη αναστάτωση της Ανατολής. Έπειτα αντιλαμβάνεται ότι η Αγγλία ως όρο για την ένωση της Επτανήσου απαιτούσε την έξωση του Οθωνα τον οποίο θεωρούσε «στοιχείο δραστήριο και συνετόν».²⁶⁰ Στην Βιογραφία του αναφέρεται στην έκταση της εταιρείας ως προς τον κύκλο των προσώπων που εμπλέκονταν σ'αυτή, τις δυνατότητες χρηματοδότησης και τη σχέση της με τη Διπλωματία: «Μ'ανέφερε περί μυστικής τινός εταιρείας της οποίας οι διακλαδώσεις είχαν πολύ ευρείας διαστάσεις, περί ταμείου χρηματικών υποτρέφοντας τα σχέδια και τας ενεργείας αυτής συσχετίσεως ταύτης, μετά της διπλωματίας εχούσης κέντρο την Γαλλία...».²⁶¹ Όσα του διεβίβασε βέβαια είχαν και το στοιχείο της υπερβολής, που στόχο ίσως να είχαν να κάμψουν ίσως την αποφασιστικότητα του Ζερβού και να υποχωρήσει στα μακρόπνοα σχέδια της διπλωματίας και των οργάνων της – όπως πιστεύει – είτε στο Ελληνικό Βασίλειο είτε στην Επτανήσο. Πολλά όμως από αυτά που του εμπιστεύθηκε ο άνθρωπος του οποίου το όνομα δεσμεύθηκε να κρατήσει μυστικό χάριν των «απορρήτων» πληροφοριών για το μέλλον της Επτανήσου και του ελληνικού Βασιλείου επιβεβαιώθηκαν όπως λέει.²⁶²

Οι αποκαλύψεις αυτές υπήρξαν καθοριστικές για την μετέπειτα στάση του Ζερβού στο Ενωτικό Ζήτημα και επαναπροσδιόρισαν την μέχρι τότε στάση του,²⁶³ στάση που εξέπληξε τους παριστάμενους στη ΙΒ' Βουλή ώστε όπως αναφέρει και ο Τσιτσέλης «και δη πάντες ανέμενον εν τη Βουλή εκείνη ν'ακούσωσι του Ζερβού τα φλογερά ρήματα, αλλά τουναντίον ήκουσαν αυτού συμβουλεύοντος, ότι ίνα μη δια το αντίξοον των περιστάσεων, η δε επί Ηράκλειας στήλης ανεγερθείσα ελληνική ιδέα εκ βάθρων ανατραπή, να καιροφυλακτώσι και παριμείνωσι την δημοσίευσιν των διπλωματικών εγγράφων

περί της αποστολής του Γλάδστωνος να επιδιώξωσιν εν τω μεταξύ βελτιώσεις». ²⁶⁴

Για την στάση του Ζερβού και του Μομφερράτου στην 12 Βουλή και την άρνηση τους να συμμετάσχουν στη ΙΓ' Βουλή που θα εξέδιδε το ψήφισμα της Ένωσης ασκήθηκε κριτική τόσο από συγχρόνους τους όσο και από μετέπειτα ιστορικούς. Ο Γ. Βερύκιος στα Απομνημονεύματα του επέκρινε την ακαμψία του Ζερβού και εξήρε τη συμβολή του Λομβάρδου και των «νέων» ριζοσπαστών στην επίτευξη της Ένωσης. ²⁶⁵ Όμως ο Ηλίας Τσιτσέλης θα τονίσει: «Η αρνητική των ανδρών στάσις εν τη ΙΒ' Βουλή και η επιμονή να μην εκθέσωσι καν υποψηφιότητα εις τας βουλευτικές εκλογάς της ΙΓ', εφάινετο ασυνεπής προς την προτέραν πορείαν και ηδύνατο να εκλειφθή ως προελθούσα εξ ελλείψεως περαιτέρω θάρρους και πεπιοθήσεως εις τας ιδέας αυτών (...). Αλλ' αι μεγάλαι ιδέαι και αι μεγαλεπήβολοι πράξεις δεν πρέπει μόνον να κρίνονται εκ των υστέρων, ότε περιπλοκαί διάφοροι και αλλοίαι πολιτικοί ή κοινωνικοί συνθήκαι δύνανται να μεταβάλλωσι τα ποθούμενα και επιδιωκόμενα, αλλά να εξετάζεται ο σκοπός και το αίσθημα των σχόντων τας ευγενείς πρωτοβουλίας. Κατά την κρίσιν των Ζερβού και Μομφερράτου ουδέν είχε το ασυνεπές και το δειλόν η νέα αυτών πορεία, αφού νέα γεγονότα απήτουν κατ' αυτούς αναστολήν του ζητήματος, έβλεπον δε ταύτην λίαν συμφέρουσαν και υπεστήριξαν αυτήν περιφρονούντες τον κίνδυνον της υπολήψεως αυτών απέναντι του υψηλού σκοπού (...). ... αλλ'ήρχετο το στάδιον της μείζονας σκέψεως, της σοβαρωτέρας μελέτης του μέλλοντος και της ευθύνης απέναντι του λαού και της ιστορίας, ων ένεκα ουχί εκ μεταμελείας ή πολιτικής ασκεψίας, αλλ'ως υπό νέας συνθήκες τελούντες έκριναν επιβαλλομένην αυτοίς υπό του καθήκοντος θυσίαν εαυτών, την διά της αναβολής δηλονότι βεβαιότεραν πραγμάτωσιν του πόθου, βελτιουμένης εν τω μεταξύ και της διοικητικής του κράτους καταστάσεως, εκ των υστέρων δι'απεδείχθη δυστυχώς ότι η αναβολή του ζητήματος δεν ήτο ξένη προορατικότης και πολιτικής περικοπής». ²⁶⁶

Αυτό που συνάγεται από σημαντικό μέρος του έργου του, που σφραγίστηκε από τις πολυετείς στερήσεις, κακουχίες, τον ψυχολογικό πόλεμο που δέχτηκε στην διάρκεια των διωγμών του με κορύφωση τον πολυετή εγκλεισμό και απομόνωση του, στον αφιλόξενο βράχο των Αντικυθήρων, είναι ο κλονισμός όχι μόνο της σωματικής, αλλά και της ψυχικής του υγείας που ενίσχυσαν την καχυποψία του κατά παντός και του καλλιέργησαν την ιδέα «του συνεχώς διωκόμενου» χωρίς ωστόσο στο ελάχιστο να υποχωρήσει η ένθερμη αγάπη και αφοσίωση στην πατρίδα και γενικότερα στις ιδέες, υπέρ των οποίων πολέμησε την Προστασία. Αυτό φαίνεται έντονα στο έργο του «Η επί των Αντικυθήρων αιχμαλωσία μου και η των συναιχμαλώτων μου» όπου αποτυπώνεται η αγωνία του, ευρισκόμενος μακριά από το κέντρο των πολιτικών εξελίξεων, να διαμορφώσει εικόνα από ότι έφθανε σε αυτόν ή του μετέφεραν άμεσα οι συνεξόριστοι του ή οι δεσμώτες του με δόλια εμφανή ή υποκεκρυμμένη σκοπιμότητα - αρκετές φορές – για τις τρέχουσες πολιτικές εξελίξεις εντός και εκτός Επτανήσου, την πραγματική κατάσταση των οικείων του καθώς και την κατάσταση του ριζοσπαστικού κινήματος. Αποτυπώνεται επίσης στην «Βιογραφία» του, στο έργο του «Αι δύο Πρωτεύουσαι της Ανατολής», το χειρόγραφο του «Το Ενωτικό Ζήτημα και η Αγυρτεία Αποκαλυπτόμενα» κλπ.

Τα κινήματα αυτά θα γράψει αργότερα ότι τον έκαναν καχύποπτο γιατί όπως λέει «ότι τα ήδη άθλια είναι τόσο αυτόλαλα, ώστε δεν έχουν ανάγκη της αναπτύξεως και των σχολίων μας. Τούτο μόνο, παρατηρούμε εκ των υστέρων ότι το σχέδιον της γενικής και ταυτοχρόνου αναστατώσεως ή εγκαταλείφθη ή επροδόθη, διότι άλλοτε επαναστατούσιν οι Μαυροβούνιοι άλλοτε οι Κρήτες άλλοτε οι Βούλγαροι και οι Σέρβοι και άλλοτε οι Έλληνες ασυντάκτως, χωρίς

τουλάχιστον να βοηθώνται συν αλλήλοις ή να αρχηγώνται ή να υποστηρίζονται υπό του Γαριβάλδου, έτσι απεδείχθη ότι το σχέδιο ήτο καθαρά θλιβερά πλάνη και αγυρτεία.²⁶⁷ Ο Ζερβός στο «Αι δύο Πρωτεύουσαι της Ανατολής» που καλύπτουν τα γεγονότα από την απελευθέρωση του (2/1857 στη Ι' Βουλή) έως την Ένωση (1864) αναφέρεται σε δύο χρόνους όταν κρίνει τα γεγονότα ως «άθλια» και «αυτόλαλα». Λέει λοιπόν «Τα μετά ταύτα διατρέξαντα και τα ήδη άθλια διατρέχοντα». Προφανώς λοιπόν αφού το έργο τελειώνει το 1864 (εκδίδεται το 1879)²⁶⁸ έχει τη δυνατότητα να επιβεβαιώσει ως ενός σημείου τους αρχικούς του φόβους που τον έκαναν άκρως επιφυλακτικό να συμμετάσχει σε αυτές τις οργανώσεις. Ειδικότερα αποδείχθηκε: α) η διάψευση των προσδοκιών των εμπλεκομένων για ουσιαστική βοήθεια από τους Ιταλούς επαναστάτες (Γαριβάλδη...), β) την εξάρτηση της Ιταλικής στάσης στο Επτανησιακό από την ευμένεια της Αγγλίας για τη ρύθμιση ζητημάτων που άπτονταν της εθνικής της ενότητας (Ρώμη, Βενετία), γ) τα περιορισμένα αποτελέσματα που απέδωσαν τις ιταλικές υποσχέσεις για υποστήριξη στην Ελλάδα και σε άλλες χωρές, των εξεγέρσεων και δ) ο υπονομευτικός ρόλος του Λομβάρδου απέναντι στον Οθωνα στις επαφές με τους Ιταλούς. Ο Ζερβός για το παράτολμα σχέδιά του και την εν γένει συμπεριφορά του που έθετε σε κίνδυνο το Ελληνικό Βασίλειο, την χαρακτηρίζει «αγύρτικη».²⁶⁹

Ο Ζερβός είναι αντίθετος με την έξωση του Όθωνα την οποία επιδιώκει ο Λομβάρδος και άλλοι (Δομενεγίνης, Μπενιζέλος Ρούφος, Γρίβας, Βούλγαρης Δ., Ζαΐμης), γιατί οδηγεί σε πολιτική αναταραχή του νεοσύστατου κράτους, πυρήνα και εγγυητή της απελευθέρωσης των διασκορπισμένων μερίδων του έθνους, «εν καιρώ», όταν ισχυροποιηθεί σε αντίθεση με το Λομβάρδο που κατακυριευμένος από το όραμα της Μεγάλης Ιδέας, όπως άλλωστε η πλειοψηφία του Ελληνικού και Επτανησιακού λαού, ανάλωσε το σύνολο των δυνάμεων του στην προβολή μόνο του ενωτικού περιεχομένου του ριζοσπαστισμού. Στο έργο του «Αι δύο Πρωτεύουσαι της Ανατολής» ο Ζερβός έμμεσα τοποθετείται στον αντίποδα του Λομβάρδου σε δυο ζητήματα: α) αυτό της έξωσης του Οθωνα και β) εκείνου της Μεγάλης ιδέας γι' αυτόν. Επιχειρώντας μια ιστορική αναδρομή από την σύσταση του κράτους επισημαίνει την τακτική που η Διπλωματία ακολουθεί ώστε να ελέγξει την πολιτική της Ελλάδας για να εξυπηρετήσει τα συμφέροντα της. Πιστεύει λοιπόν ότι με δύο τρόπους επεδίωκε να ελέγξει την κοινωνία και την πολιτεία «... Οθεν ποτέ μεν επισειούσι εντέχνως το καλλιτεχνημένον είδωλον της συνταγματικής ελευθερίας, ποτέ δε το θρησκευτικόν λάβαρον της βυζαντινής αυτοκρατορίας, επετύγχανε να διερεθίζει συνεχώς τα ανατρεπτικά και αρειμανία των ανθρώπων πάθη..... Δια του συνταγματικού ευελπίζετο ότι επιτυχέστερον ήθελεν άγει και φέρει την Πολιτείαν και τον Ηγεμόνα, καθότι ο τύπος εκείνος προσέφερε πλειότερα μέσα προς την διαφθοράν, και πολυαριθμοτέρας οδούς προς την ραδιουργίαν και την πλεκτάνην, δια δε του θρησκευτικού λαβάρου επίστευεν ότι ευκολώτερον ήθελεν υποκινείν τας στάσεις και αταξίας εκ των οποίων να λαμβάνη και αφορμήν να καθιστά δυσχερή την πορείαν της Κυβερνήσεως, να επιτίθεται κατά του έθνους, να διασύρη την υπόληψιν του και να διατηρή την πνιγνράν ατμόσφαιραν των ορίων του».²⁷⁰ Ο Ζερβός θεωρεί τα κόμματα ένα εργαλείο επιρροής και διαπαιδαγώγησης του έθνους μέσω των οποίων οι Μεγάλες Δυνάμεις καταπολεμούσαν την ενότητα του.²⁷¹ Έτσι λοιπόν πέτυχε η Αγγλία η οποία είναι επικρατέστερη δύναμη λόγω και της αναγνώρισης της συμβολής της στην Αναγνώριση Ανεξαρτησίας (το 1830) να ανατρέψει το πολίτευμα της Μοναρχίας και να το αντικαταστήσει με εκείνο της Συνταγματικής Μοναρχίας. Παρά την προσαρμογή του Οθωνα στη νέα πολιτειακή μεταβολή συνεχώς νέα εμπόδια ανυψώνονταν από την Διπλωματία και τα κόμματα που ελέγχονταν από αυτήν νέες συκοφαντίες εκτοξεύονταν εναντίον του, θέλοντας να

αποδώσουν σ'αυτόν όλα τα κακά του συστήματος,²⁷² να τον ενοχοποιήσουν για το Επτανησιακό Ζήτημα και να επιδιωχθεί η πολυθρύλλητη μεταπολίτευση (εν την έξωσή του). Ο Ζερβός αναγνωρίζει στον Οθωνα προτερήματα και αρετές όπως ατομική και οικογενειακή χρηστοήθεια, αλλά και γενναιότητα και καρτερικότητα απέναντι στις αντιξοότητες κατορθώνοντας σταδιακά σημαντικά βήματα ανάκαμψης και προόδου:

«Αντεπάλαιεν όμως ο Ηγεμών μετά του έθνους γενναίως και καρτερικώς κατά των αφανών αυτών της διπλωματίας σχεδίων, ως και κατά των φανερών επιθέσεων, και των απείρων αυτής ραδιουργιών εκυβέρνα ειρηνικώς την Ελλάδα, συνεχώνευε βαθμηδόν τα κόμματα, εχορήγει τύπον μονιμότητος εις την διοίκησιν, διετήρει εις μάλλον ευάρεστον κατάστασιν τα οικονομικά, κατέστειλε την ατιμάζουσαν και μαστίζουσαν την κοινωνίαν ληστείαν, και εμερίμνα δραστηρίως μεν, πλην συνετώς περί αισιωτέρου μέλλοντος».²⁷³

Επί των ημερών του δεν αδιαφόρησε για την βελτίωση της οργάνωσης της διοίκησης και την δημιουργία νέων υλικών και θεσμικών υποδομών. Δημιουργήθηκε το πρώτο ελληνικό παν/μιο, συστηματοποιήθηκε η φορολογία, έγιναν προσπάθειες για τη δημιουργία Εθνικής Τράπεζας.²⁷⁴

Τα αποτελέσματα αυτών των υποδομών ήταν ορατά στους επτανήσιους την εποχή που ξεκινούσε ο ριζοσπαστικός αγώνας. Γι'αυτό η σύγκριση του δυναμισμού του νεοσύστατου Ελληνικού Βασιλείου, με την κακή κοινωνική κατάσταση που βιώνουν οι περισσότερες κοινωνικές τάξεις του επτανησιακού λαού υπέθαλπτε τις ελπίδες των επτανησίων και τροφοδοτούσε τους αγώνες τους για παύση της Προστασίας και Ένωση με την Ελλάδα. Ότι τυχαία τότε ο Χιώτης παρατηρούσε:

«Η ευημερία του Ελληνικού Βασιλείου υπέθαλπτε τας ελπίδας, ότι καταστρεμμένης της Αγγλικής δεσποτείας, ήθελε περιθάλη και τας Ιονίους νήσους η ευνομία εκείνου, εάν ηγούντο με αυτό. Παράδειγμα καθίσταντο οι Ιόνιοι χωρικοί, βιομήχανοι και των γραμμάτων άνδρες, οίτινες αποκατασταθέντες εν τω Ελληνικώ Βασιλείω, κτηματίαι κεφαλαιούχοι, εργοστασιάρχαι και καθηγηταί εγένοντο και ευπόρου. Προ πάντων δε ανέφλεγε τας καρδίας προς καταστροφήν της ξενοκρατίας εν τω Ιονίω, καί εξήγειρε τας επιθυμίας προς μίαν και την αυτήν πολιτείαν υπο Ελληνικόν σκήπτρον ή εν τω ελευθέρω Βασιλείω ισοπολιτεία, ην απεκάλουν εν τω Ιονίω διακρίσεις και προνόμια των ανωτέρων κλάσεων του λαού και πλουτοκρατούντων».²⁷⁵

Όμως οι ελλείψεις και οι δυσλειτουργίες της κρατικής μηχανής κάποιες φορές οφείλονται μάλλον στα απαίδευτα ήθη²⁷⁶ της χώρας και στις επεμβάσεις των ξένων²⁷⁷ παρά τις διαθέσεις του ηγεμόνα που κατά το Ζερβό ήταν «αγαθός, δίκαιος και αγαπούσε το έθνος.» Για την αδυναμία του να εξουδετερώσει τις αντενέργειες των Μεγάλων Δυνάμεων θα πρέπει να κριθεί με επιείκεια λόγω της νεαρής ηλικίας και γι'αυτό απειρίας του.²⁷⁸ Οσο για το αν έπρεπε να διακυβευθούν αυτά τα βήματα προόδου και να οδηγηθεί η χώρα «στην βαθμιαία της κατάπτωσησιν» ο Ζερβός είναι κατηγορηματικός: «... φρονώ ότι ουδείς συνετός και εντίμως σκεπτόμενος ήθελεν δοκιμάσιν τοιούτον απεγνωσμένον βήμα».²⁷⁹ Και θα εκθέσει τα δεινά που προήλθαν από την βίαιη μεταβολή που προέκυψε με την έξωση του Οθωνα:

«Εξωτερικώς μεν απώλεσε την γοητείαν και τον σεβασμόν, θεωρείται ως δορυφόρος αλλοτρίων θελήσεων, και εξάρτημα πλέον της Ευρώπης, εψύχρανε τους ευαρίθμους φίλους της, και εχαροποίησε τους πολυαρίθμους και ισχυρούς εχθρούς της, εσωτερικώς δε κατέστρεψεν όσα κεφάλαια είχαν αποκτήσει επί μιαν εικοσαετηρίδα, και ιδίως την τάξιν εν τη κοινωνία, και την μονιμότητα εν τη πολιτεία, αντί δε να επανορθώση τα κακώς κείμενα, εδείνωσεν έτι μάλλον αυτά και τα κατέστησε δυσθεράπευτα».²⁸⁰

Εντύπωση προκαλεί η χρήση όρων που σήμερα χρησιμοποιούμε με το ίδιο περιεχόμενο. Αναφέρομαι στη φράση «δορυφόρος αλλοτρίων θελήσεων» που μεταφέρει μέχρι τις μέρες μας απaráλλαχτο το νόημα της και αποδίδει στο ακέραιο με ασύλληπτη, παραστατικότητα και δύναμη την πραγματική φύση της εξάρτησης ατόμων και λαών. Ο Ζερβός στο λόγο του αποδεικνύεται εξαιρετικός γλωσσοπλάστης που γνωρίζει να χειρίζεται και να δαμάζει άριστα τη γλώσσα.²⁸¹

Οι συνεχείς μεταβολές εξάλλου (λόγω των ξένων επεμβάσεων) δεν επιτρέπουν την καθιέρωση συστήματος που να ωθεί στην ενότητα και σύμπραξη των διαφόρων εθνικών δυνάμεων για την εσωτερική και ομοιόμορφη ανάπτυξη του και την εδραίωση της τάξης. Αυτό θα είχε σαν αποτέλεσμα το σεβασμό των νόμων του κράτους και την ισχυροποίηση της Κυβέρνησης από τα οποία εξαρτώνταν η επέκταση και το μεγαλείο του. Και διατυπώνοντας μια κρίση που θα ήταν δυνατόν να εκληφθεί ότι μεταξύ άλλων παραπέμπει στη στάση του στη ΙΒ' Βουλή (για αναβολή της Ένωσης) προσθέτει «... άλλως ουδείς βεβαίως ήθελεν επιθυμήσει ν'αφομοιωθή με κράτος άστατον και δυσνομούμενον η ανίκανον να διοικήσει αυτό εαυτόν».²⁸²

Ο Ζερβός συνεπής με το νόημα των αγώνων του που αποσκοπούσε όχι μόνον στην Ένωση αλλά και στη βελτίωση των όρων ζωής του λαού Επτανησιακού και αργότερα και ελληνικού επισημαίνει: «Η σμικρότης ημών ουδέν δύναται να παρεμβάλλη πρόσκομμα προς την ανάλογον ανάπτυξιν μας, ως τοιούτον δεν παρεμβάλλει και εις ετέρους λαούς μικρότερους από ημάς. Τα μικρά κράτη δύνανται μεν να στερούνται ισχύος και δόξης αλλ' ουχί και ευνομίας, ελευθερίας και ευδαιμονίας».²⁸³

Στην δε βιογραφία του θα καταδικάσει την έξωση του Οθωνα γιατί δεν τη θεωρεί αποτέλεσμα ωρίμων γενικών ιδεών αλλά κινήματα των οποίων τις αδυναμίες και τα πάθη των φορέων τους αξιοποιεί επιδέξια η Διπλωματία: «Αι επαναστάσεις, όσαι δεν είναι το εξαγόμενον ωρίμων γενικών ιδεών, αλλά κινήματα ατομικών φιλοδοξιών και εκδικήσεων ή υποκινήσεις ξένων Εισηγήσεων, διαφθείρουν και καταστρέφουν τους λαούς, μάλιστα τους αρτισυστάτους και τους ευκόλως ρέποντας προς τους φατριαστικούς στασιασμούς ενώ τους χαλούν μίαν οπωσοούν στερεωμένην τάξιν, δεν του αντικαθιστούν αμέσως ετέρα στερεάν, διότι τα ερεθισθέντα πάθη και τα συγκρουόμενα συμφέροντα την εμποδίζουν, ο χρόνος ναι, την επαναφέρει αλλ'αφού εξαντλήσει και τους πόρους και τας δυνάμεις της κοινωνίας και την καταβυθίσει εις την καχεκτικήν εκείνην θέσιν, εξ ης πρέπει πλέον βαθμηδόν ν'αναλάβη, η ανάρρωσις όμως ως εκ της αδυναμίας θα είναι πάλι βραδεία και, αν υποπίπτει και εις υποτροπάς, κινδυνεύει να ζη τον βίον των φθισιώντων».²⁸⁴

Η πολεμική του Ζερβού ενάντια στον Λομβάρδο και τους «ενωτικούς» αποτελεί μέρος ενός ζητήματος του οποίου οι απαρχές εντοπίζονται πριν από τη σύσταση του νεοελληνικού κράτους. Πρόκειται για τη Μεγάλη Ιδέα.

Μέχρι την έξωση του Οθωνα εθνικό κέντρο εξακολουθεί να εννοείται η Κων/πολη και κυρίαρχο όραμα η Ανατολική ή Ελληνική Αυτοκρατορία.²⁸⁵ Τον όρο καθιέρωσε ο Κωλέττης. Τα όρια του ελλαδικού κράτους θεωρήθηκαν από όλους στενά.²⁸⁶ Ο όρος περικλείει τρεις αντικρουόμενες ..... Άλλοι υπονοούσαν κυρίως την εδαφική επέκταση. Άλλοι ανάμεσα τους ο Κωλέττης μια πνευματική Αναγέννηση τέτοια που θα έφερνε τον ελληνισμό επικεφαλής όλης της Ανατολής ενώ άλλοι βλέπουν την πραγματοποίηση της περισσότερο στην εσωτερική ανασυγκρότηση του κράτους. Υπήρχε μια ασάφεια ωστόσο που αύξαινε τη δημοτικότητα του όρου και ταυτόχρονα διεύρυνε το περιεχόμενο του και τις προσδοκίες των Ελλήνων για το μέλλον.²⁸⁷

Στη διάρκεια του αντιδυναστικού αγώνα ο Οθωνας κατηγορείται συχνά ότι δεν υπηρετεί τη Μεγάλη Ιδέα. Οι κατηγορίες που εκτοξεύονταν τόσο από

κριτές, όσο και κρινόμενους αφορούσαν το σφετερισμό της Μεγάλης Ιδέας, β) τα άτακτα κινήματα «ιδιωτικά», «τα ανόητα» και «παράτολμα» που αφορούσαν τον ξεσηκωμό των υπόδουλων και ήταν πολλά από τη σύσταση του βασιλείου, γ) την ανεπάρκεια της Ελλάδος (στρατός, διπλωματία) σε ότι θα συνέβαλλε σε απεμπλοκή του εθνικού ζητήματος.²⁸⁸

Μέσα σ' αυτό το ιστορικό πλαίσιο, τις αλληλοαναιρούμενες αναζητήσεις, αστάθειες, αλληλοκατηγορίες εντάσσεται και η πολεμική του Ζερβού προς τον Λομβάρδο και είναι ακριβώς αυτά που δικαιολογούν την οξύτητα των παθών και πολιτικών εντάσεων ή συγκρούσεων μεταξύ ατόμων που ανάλωσαν τη ζωή τους σε ενέργειες που έκριναν ο καθένας από τη δική του πλευρά ότι θα συνέβαλαν στη λύση του Εθνικού Ζητήματος. Παράλληλα αποτελεί και ένα πεδίο που αποσαφηνίζονται και οι όποιες διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό του ριζοσπαστικού κόμματος και εκδηλώνονται σχηματικές τάσεις που είναι ανάλογες αυτών που σημειώθηκαν και στα ευρωπαϊκά επαναστατικά κινήματα. Ο Ζερβός μέσα από το οδοιπορικό αυτό των προσπαθειών για την πραγμάτωση της εθνικής ολοκλήρωσης δίνει τη δική του εκδοχή της Μεγάλης Ιδέας και ταυτόχρονα επιχειρεί μια πρώιμη κοινωνιολογική και πολιτική προσέγγιση της Ελλαδικής Κοινωνίας.

Τοποθετείται ενάντια σε καιροσκοπισμούς, «ασύνετες επιχειρήσεις» σε «φιλόδοξες ονειροπολήσεις της Μεγάλης Ιδέας» που θα έχουν ως δυστύχημα την διαγραφή του Ελληνικού Έθνους από τον Πολιτικό χάρτη.

Διευκρινίζει ότι άλλο είναι ένας λαός όταν βρίσκεται κάτω από επονείδιστη δουλεία να διεκδικήσει με δикές του δυνάμεις το φυσικό και αδιαπραγμάτευτο δικαίωμα του της ελευθερίας και άλλο να διακυβεύει την πολιτική του ύπαρξη που με ποταμούς αίματος πέτυχε – και ακριβώς γ' αυτό έχοντας την ηθική νομιμοποίηση - κατόρθωσε να προσελκύσει τα ισχυρά κράτη να τον συνδράμουν: και τότε ας προβώμεν εφοδιασμένοι και περαιτέρω διότι αν ήναι θεμιτόν εις λαόν διακείμενον υπό επαχθή δουλείαν να αναστάση το ξίφος υπέρ της ανεξαρτησίας του, έστω και με ολίγας πιθανότητας επιτυχίας, δεν επιτρέπεται επίσης και εις λαόν ήδη ελεύθερον και μη προκαλούμενον ν' απολέση ή να κινδυνεύση αυτόν όταν μάλιστα εκ της υπάρξεως του εξαρτάται και το μέλλον ομοφύλων αδελφών».²⁸⁹

Ανάλογες σκέψεις διατύπωσε και στο «Φιλελεύθερο». Αλλά και εδώ απορρέει από το απόσπασμα ο παραλληλισμός του Ριζοσπαστισμού των πρώτων χρόνων με τους Αρματωλούς της Επανάστασης²⁴⁰ που είχε επιχειρήσει στο έντυπο. Γιατί α) και οι δύο προασπίζονται το ίδιο φυσικό δικαίωμα την ελευθερία και την αυτόνομη πολιτική τους ύπαρξη, β) είναι και οι δυο αγώνες μέχρις εσχάτων, αγώνες απελπισμένων, γ) έχουν το Δίκαιο και την Ηθική με το μέρος τους. Το Δίκαιο γιατί η διεκδίκηση τους αφορά ένα αναγνωρισμένο κυριαρχικό δικαίωμα. Ο ίδιος αποδοκιμάζει οποιοδήποτε κίνημα δεν έχει τις αναγκαίες προϋποθέσεις επιτυχίας και υποκινείται είτε από την παραφορά του ενθουσιασμού και των αισθημάτων είτε από μικροφιλοδοξίες ή από υποκίνηση ξένων. Και παραπέρα αποσαφηνίζει κάτω από ποιές προϋποθέσεις πρέπει οι Έλληνες να προχωρήσουν στην εδαφική επέκταση που ανακεφαλαιώνουν γι' αυτόν την παρούσα στιγμή μια διάσταση της Μεγάλης Ιδέας:

«Δεν αρκεί να έχη εις την ανησυχίαν της προσγενομένης εις αυτόν αδικίας, την ζωνρότητα του αισθήματος, και την ορμήν της εφόδου, όπως επιχειρή τοιαύτα κινήματα. Ινα προβή εις αυτά λαός αποκαταστημένος, πρέπει να έχη υπέρ αυτού δυο τινά, την εξωτερικήν υπόληψιν (consideration) και την εσωτερικήν πολιτικήν ισχύν (force politique). Η μεν προκύπτει, ως φρονούν και αυτοί οι διπλωμάται, από την χρηματικήν, την στρατιωτικήν, και την συμμαχικήν δύναμιν – η δε από τον αρκούντος ανεπτυγμένον πολιτισμόν, τον εσκεμμένον

πατριωτισμόν, κα τον ανάλογον πληθυσμόν, αν ημείς κατέχομεν σήμερον όλα αυτά, ας προχωρήσωμεν και εις τα εκτός».²⁹¹

Μέχρι λοιπόν να έρθει η ώρα της επέκτασης θα πρέπει να στρέψουν οι Έλληνες όλη την προσοχή και να δαπανήσουν όλες τις δυνάμεις τους μόνο στην εσωτερική αναμόρφωση και προαγωγή και κυρίως στην τελειοποίηση της πολιτείας ώστε και αυτή να διευκολύνει αντί να εμποδίζει τις ειρηνικές και προοδευτικές κλίσεις...²⁹² Όσο για τη χρονική στιγμή της εξόδου της χώρας για την εκπλήρωση των εθνικών της πόθων «... τούτο.. . ήθελεν είσθαι έργον του χρόνου και όχι του ενεστώτος.. όπως καταρτισθή μια ενότης άνευ συνεχών κλονισμών και αιωνίων εμφυλίων πολέμων».²⁹³

Τα μελλοντικά γεωγραφικά όρια του μεγαλοϊδεατικού Πολιτειακού σχήματος του Ζερβού συμπεριλαμβάνουν «τας ευρωπαϊκάς επαρχίας της Ηπείρου, Θεσσαλίας και Μακεδονίας, από τας νήσους του Αιγαίου Πελάγους και τας άλλοτε Ελληνικάς αποικίας της Μ.Ασίας...» Όσο για την Κων/πολη «τον μάλλον βαρύτιμο της Ανατολής μαργαρίτη», όπως την αποκαλεί «... αυτή δεν συμπεριελήφθη εις την διανομήν διότι εις ουδεμίαν των Δυνάμεων επιτρέπεται να την καθέξει αποκλειστικώς ούτε είναι δυνατόν να την κατέχωσιν όλαι από κοινού. Επομένως έπρεπε νή να δοθή εις τον νομιμον αυτής κληρονόμον την Ελλάδα, ή να κηρυχθή πόλις ελευθέρα, ή ν'αναγορευθεί απλή ηγεμονία με τινά Ιταλόν Ηγεμόνα, υπό την Προστασία πάντοτε διατελούντα...».²⁹⁴ Την εποχή αυτή, εποχή έντονων επαναστατικών ζυμώσεων και διεργασιών στα Βαλκάνια γίνεται λόγος, στα πλαίσια επανακαθορισμού των συνόρων και της αντιπαράθεσης ιδεολογικά ανταγωνιστικών πολιτικών σχημάτων (μοναρχίες / βαλκανική Ομοσπονδία) και για Βαλκανική Ομοσπονδία,²⁹⁵ η οποία θα περιλαμβάνει διαφορετικά Βασίλεια των Ανατολικών λαών,²⁹⁶ λαμβανομένου υπόψιν όχι μόνον των ελληνικών προσδοκιών αλλά και των διαθέσεων, των μεγάλων δυνάμεων. Για την ακρίβεια λέει «αλλά μη συμβιβαζόμεναι (οι Μεγ. Δυνάμεις) ως προ αυτήν (την διανομήν) ας ίδωμεν ως προς τα λοιπά λάφυρα εξαιρούμενης της Κων/πόλεως περί της οποίας θέλομεν προνοήσκει πως ηδύναντο να συμβιβασθώσιν».²⁹⁷

Όστόσο ο Ζερβός θεωρεί ότι τα υπάρχοντα ή προτεινόμενα πολιτειακά σχήματα «Αυτοκρατορία, Ομοσπονδία, ιδιαίτεροι Ηγεμοναίοι ανεξάρτητοι» είναι «δυσεφάρμοστα, φαντασιώδη ή πάντη τουλάχιστον στερημένα εγγυήσεων προς ενωτικήν, μόνιμον και ισχυράν κατάστασιν πραγμάτων». Επομένως το μόνο που απομένει σε μια ενδεχόμενη λύση του Ανατολικού Ζητήματος – με την προϋπόθεση κατάρρευσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας – είναι ο διαμελισμός της κατά τρόπο «όπως ικανοποίηση όλων τας απαιτήσεις, συμβιβάση τα αντίθετα συμφέροντα... προάξει το ενεστός και το μέλλον των Ανατολικών λαών», διότι όπως πολύ εύστοχα επισημαίνει στην πολιτική «η γεναιότης και αφιλοκερδία δύνανται μεν να επιδεικνύονται εις τους λόγους και τας προκηρύξεις αλλ'όπισθεν αυτών κρύπτεται πάντοτε το ιδιαίτερον συμφέρον. Μέχρι όμως να έλθει η ώρα της λύσης του Ανατολικού. Ζητήματος της από πλευράς ελληνικής «φρονούμεν ότι το καλώς εννοούμενον συμφέρον υπαγορεύει εις αυτήν να αποφεύγη αιματηράς και άγονους συγκρούσεις μετά της Τουρκίας, ενόσω αύτη ανέχεται υπό της Ευρώπης, διότι πάσα μετά της Τουρκίας απώλεια τη Ελλάδος, είναι κέρδος του Πανσλαβισμού», τον οποίον θεωρεί «τον ασπονδότερο κυρίως εχθρό του ελληνισμού».²⁹⁸

Εντυπωσιάζει η περιγραφή του Ζερβού για τη λύση του Ανατολικού ζητήματος όπου εκθέτει με νηφαλιότητα, γνώση και οξυδέρκεια τα καλώς σταθμισμένα συμφέροντα των δυνάμεων, τα διαθέσιμα μέσα και τις δυσκολίες στην επιτέλεση των σχεδίων τους, που κατά τη γνώμη του εναπόκειται στο μακρύ μέλλον:

«Ίσως ή πραγματοποιήσις των σχεδίων αυτών, εναπόκειται εις λίαν μεμακρυσμένον μέλλον, ένεκα των άπειρων προσκομμάτων πολιτικών τε και εθνολογικών, τα όποια παρεμβάλλονται· ούχ' ήττον όμως η επιδίωξις των σχεδίων εκείνων επιτελείται μετά πολλής τέχνης και μεγάλης συνάμα δραστηριότητος, και διά μυστικών πρακτόρων, και διά κεκαλυμμένων Συλλόγων, και διά πάσης αφανούς και φανεράς πολιτικής και θρησκευτικής ενεργείας».²⁹⁹

Εν τέλει οι Ριζοσπάστες έβλεπαν την Ελλάδα ως ενιαίο και αδιαίρετο εθνικό σύνολο του οποίου τα Επτάνησα όπως και άλλες περιοχές ελεύθερες ή υπόδουλες ήταν αναπόσπαστο τμήμα της.

Γι' αυτό διακήρυσσαν ότι στόχος του κινήματος ήταν «η τελεία απελευθέρωσις και συνένωσις καθενός του ελληνικού γένους και της ελληνικής φυλής». Χαρακτηριστικά ο Ηλ. Ζερβός Ιακωβάτος αναφέρει ότι «το δόγμα του κόμματος αυτού ... ανήγετο όπως αναπτυσσόμενο σ' ένα σύστημα και μια θεωρία επεκτείνοντα τα φώτα και την πορεία των εντός και εκτός της Επτανησιακής κοινωνίας καθότι εις τα έσχατα αυτών όρια αφεώρων την εν καιρώ ευθέτω, και διά μέσων δραστηρίων και καταλλήλων απελευθέρωσιν απάσης της Ελληνικής φυλής, προς απαρτισμόν έθνους μεγάλου και ισχυρού, έχοντος εν εαυτώ τα στοιχεία της ανεπηρεάστου αυθυπαρξίας του και της εν τη Ανατολή επιτελέσεως του εκπολιτιστικού προορισμού του. Η δε άμεσος πραγματοποίησις του είχεν ως εξαγόμενον την εθνικήν παλιγγενεσίαν της Επτανήσου».

Οι αγώνες των ενεργούντων και ανέκαθεν διευθυνόντων ανδρών είχαν τέτοια πολιτική ... «αποβλέπουσα εις ριζικήν μεταβολήν και βαθμιαίαν ανάπλασιν εν τω Πανελληνίω».³⁰⁰

Πως όμως έβλεπαν αυτή τη «δημοκρατική ανάπλαση της Ανατολής» οι «παλαιοί» Ριζοσπάστες δεν αποσαφηνίζουν. Από μια πρώτη προσέγγιση θα λέγαμε ότι αποβλέπουν σε λύση του Ανατολικού Ζητήματος μέσα σε δημοκρατικές αρχές και με ενεργό ρόλο της Ελλάδας; Ο Ηλίας Ζερβός τοποθετείται υπέρ της εσωτερικής αναμόρφωσης της χώρας η οποία αφορά τόσο την υλική όσο και την πολιτισμική (ηθική) διάσταση της ως προϋπόθεση για την εδαφική επέκταση. Δεν προσδιορίζει το χρόνο πραγματοποίησης της τελευταίας, την οποία όμως εξαρτά και από τον συμβιβασμό των συμφερόντων των μικρότερων κρατών με εκείνα των Μεγάλων Δυνάμεων. Θεωρεί ότι η εσωτερική αναμόρφωση της χώρας – όπως την εννοεί – θα δώσει στην Ελλάδα τη δυνατότητα όταν τεθεί το Ανατολικό Ζήτημα από τις Μεγάλες Δυνάμεις να διαπραγματευθεί με καλύτερους όρους την εκπλήρωση των εθνικών της πόθων και να επιτελέσει πραγματικά τον εκπολιτιστικό της ρόλο που θα αντανakλάται στο επίπεδο ευημερίας του λαού της αλλά και στην ύπαρξη και λειτουργία σταθερών δημοκρατικών θεσμών.³⁰¹

Στο ίδιο πνεύμα περίπου κινείται και ο Μομφερράτος όταν μιλά για «την μεγάλην αποστολήν της ελληνικής φυλής, προορισμένης να αποκατασταθεί άλλο ευρωπαϊκό κέντρο πολιτισμού προς διάδοσιν των φώτων και της προόδου στην Ανατολήν».³⁰²

Προς το παρόν οι όποιες επιδράσεις από το ιταλικό Risorgimento απαλείφονται για να γονιμοποιηθούν ενεργά και να πάρουν συγκεκριμένη μορφή, αργότερα μέσω του Παν. Πανά συνεχιστή της ριζοσπαστικής παράδοσης των «παλαιών» προσαρμοζόμενη πλέον στις ανάγκες και τις αναζητήσεις του νέου ελληνικού κράτους.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

²⁵³ -«ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ...» ό.π. σελ. 79.

-ΛΙΑΚΟΥ ΑΝΤ. «Η ΙΤΑΛΙΚΗ ΕΝΟΠΙΟΗΣΗ ....» ό.π. σελ. 159.

Αναφέρει ο Λιάκος: «Αν λοιπόν η Ελλάδα δεν έπαιρνε την πρωτοβουλία να πραγματοποιήσει τη Μ.Ιδέα, οι μεγάλες δυνάμεις και οι σλαβικοί λαοί θα διαμέλιζαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία για λογαριασμό τους. Αν πάλι το έργο αυτό δεν το αναλάμβανε η μοναρχία θα επαλήθευε τις κατηγορίες εναντίον της και θα κινδύνευε να ανατραπεί από όσους προετοίμαζαν την επανάσταση. Με τις ενδοβαλκανικές αντιθέσεις αν κάποιος καθυστερούσε, θα κέρδιζε ο γείτονας σε βάρος του. Όταν οι Άγγλοι τον Αύγουστο του 1861 διεμήνυσαν στον Οθωνα δια στόματος Bower (Αγγλου Πρεσβευτή στην Κων/πολη) πως ο πόλεμος κατά της Τουρκίας θέλει φέρει εντός βραχύτατου χρόνου την εκθρόνιση και την καθαίρεση του» ο Οθωνας δεν σταμάτησε τις διαπραγματεύσεις με τους Ιταλούς (για εξέγερση) αλλά αμύνθηκε λέγοντας ότι ο θρόνος του κινδύνευε εξίσου αν εκδηλωνόταν επαναστατικό κίνημα εναντίον της Τουρκίας και ο ίδιος προσπαθούσε να το εμποδίσει ή δεν το βοηθούσε, σελ. 192, βλ. επίσης σελ. 191-192, 153, 195, 165-166, 167, 171, 172, 178, 194.

²⁵⁴ ΛΙΑΚΟΥ ΑΝΤ. ό.π. σελ. 171.

²⁵⁵ ό.π. σελ. 153, 168, 171, 195.

²⁵⁶ ΛΙΑΚΟΥ ΑΝΤ. ό.π. σελ. 146.

Οι σχέσεις των Ελλήνων με τους Ιταλούς επαναστάτες και κυρίως το Γαριβάλδη χρονολογούνται από τα 1860 πριν συμπληρωθεί η απελευθέρωση της νότιας Ιταλίας. Τότε οι Έλληνες γαριβαλδιστές Σασέλας και Στέκουλης ζήτησαν από το Γαριβάλδη να τους εξουσιοδοτήσει να απευθυνθούν εκ μέρους του στους συμπατριώτες τους για να προετοιμάσουν την επέκταση της Επανάστασης στα Βαλκάνια. Ο Γαριβάλδη ανταποκρίθηκε και ο Στέκουλης απευθύνθηκε στην Αθήνα, ενώ ο Σασέλος στα Επτάνησα.

²⁵⁷ Έτσι στα κοιτάτα συμμετείχαν και πρώην «παλαιού» ριζοσπάστες: Γ. Βερούκιος, Λιβαδάς, Φ. Δομενεγίνης, Θ. Καρούσος, βλ. ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΖΕΡΒΟΥ ΗΛΙΑ, σελ. 92, 94, ΛΙΑΚΟΥ ΑΝΤ. «Η ΙΤΑΛΙΚΗ ΕΝΟΠΙΟΗΣΗ» σελ. 149, 156-159, 167-169, 178, 180, 183.

²⁵⁸ Στα Επτάνησα δημιουργήθηκαν κοιτάτα εδώ διευκολύνθηκε η δημιουργία τους από την οργανωτική δομή του ριζοσπαστικού κόμματος (πολιτικές λέσχες, εκλογικούς συλλόγους, εφημερίδες) που διευκόλυνε την διάδοση και εμπέδωση των εθνικών και πολιτικών τους ιδεών. Ωστόσο οι στόχοι του ριζοσπαστικού κόμματος παύση της προστασίας και Ένωση με την Ελλάδα δεν τους συμερίζονταν οι Ιταλοί που επιδιώκοντας την εύνοια της Αγγλίας στα θέματα της Ρώμης και Βενετίας αποθάρρυναν τους Επτανήσιους από ένα χρονικό σημείο και έπειτα μιλούσαν για Ένωση.

Στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα δημιουργήθηκαν στα Ιωάννινα Πρέβεζα, Άρτα και στην ελεύθερη Ελλάδα στη Βόνιτσα ως σύνδεσμος με αυτά. Στην Μακεδονία στο Μοναστήρι (Βιτώλιο). Στο Άν. Αιγαίο δημιουργήθηκαν δύο κοιτάτα ένα στη Σμύρνη από τον Επτανήσιο δημοσιογράφο Θεόδωρο Κλαδά και ένα στη Χίο από τον Ιταλό Francesco Rosetti.

Παρά τις διακηρύξεις των απεσταλμένων των κοιτάτων ότι «κοιτάτα ιδρύονται σχεδόν καθημερινά» και «η επέκτασις της ιερής ιδέας προσχωρεί γιγαντίοις βήμασι μέχρι Κρήτης και Σμύρνης» η Επαναστατική προετοιμασία συναντούσε σοβαρά εμπόδια. Στην Ήπειρο αρχικά υπήρχαν σοβαρές επιφυλάξεις μετά την Επαναστατική εμπειρία του 1854 που είχε εκφυλιστεί σε ληστεία ό.π. σελ. 146-148, 152, 153, 155-159.

²⁵⁹ ΛΙΑΚΟΥ ΑΝΤ. ό.π. σελ. 147-147.

-ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ... ό.π. σελ. 94.

-Εφ. «ΑΛΗΘΗΣ ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ», αρ. 1, 15/27 Σεπτεμβρίου 1862, σελ. 3^α κύριο άρθρο «Ο αγών των εθνικοτήτων». Ο Ηλίας Ζερβός και οι αληθείς ριζοσπάστες αρνήθηκαν να συμμετάσχουν. Ο Ζερβός που του προτάθηκε η αντιπροεδρία των κοιτάτων πίστευε πως εξυπηρετούσαν τους στόχους της περίφημης γαλλορωσικής συνωμοσίας που είχε στόχο της τον Οθωνα και την ανεξαρτησία της Ελλάδας και αμφέβαλε για τις πολιτικές ικανότητες που διέθετε ο Γαριβάλδη για να τεθεί επικεφαλής ενός τόσο μεγάλου εγχειρήματος. Ο Μομφερράτος που είχε αναπτύξει τις απόψεις του σε αντιπαράθεση με το Λομβάρδο έθετε διαφορετικές προτεραιότητες και θεωρούσε αναξιοπρεπές «ξένοι ν'αναδεχθώσι την αποπεράτωσιν του ιερού ημών αγώνος».

²⁶⁰ ΖΕΡΒΟΥ-ΙΑΚΩΒΑΤΟΥ ΗΛΙΑ «ΤΟ ΕΝΩΤΙΚΟΝ ΖΗΤΗΜΑ ΚΑΙ Η ΑΓΥΡΤΕΙΑ ΑΠΟΚΑΛΥΠΤΟΜΕΝΑ 1879 («ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΟΤΕΡΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ») Οκτώβριος 1879, φ. 10γ.

²⁶¹ ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ.... ό.π. σελ. 77-78. Ο συνομιλητής του τον ενημερώνει επίσης για ενδεχόμενους πολέμους στην Ανατολή που το τέλος τους δεν θα είναι ορατό τον κίνδυνο που διατρέχει η ύπαρξη του Ελληνικού Βασιλείου από τα παιχνίδια της διπλωματίας, την ύπαρξη μυστικών συνδυασμών στην Επτάνησο και την υπόλοιπη Ελλάδα, που σχετίζονται με τη διπλωματία και από τους οποίους εκείνος αποκλείστηκε «ως άκαμptos και αδιάφθορος» και εξαιτίας αυτού συνεχίζεται ο διωγμός του «η άδικος θυσία του» όπως λέει, ενώ απαιτείτο εν αγνοία του είτε κολακεύοντας είτε εξαναγκάζοντας τον, η «τυπική» συμμετοχή και συγκατάθεση του στα σχέδια των (τα οποία αγνοούσε). Δεν παρέλειψε ο γνώριμος του να του εμπιστευθεί ότι κινδυνεύει ακόμα η ζωή του ίδιου και των μελών της οικογενείας του.

²⁶² ό.π. σελ. 77. Η κρίση του Ζερβού έχει σημασία γιατί η Βιογραφία εκδόθηκε μετά την Ένωση (το 1866) οπότε στο διάστημα αυτό επιβεβαίωσε αρκετά από αυτά για τα οποία ήταν επιφυλακτικός.

²⁶³ ό.π. σελ. 78. Βλ. επίσης ΖΕΡΒΟΥ-ΙΑΚΩΒΑΤΟΥ ΗΛΙΑ «ΤΟ ΕΝΩΤΙΚΟΝ ΖΗΤΗΜΑ...» ό.π. φ. 19 – 20r. ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ό.π. 78-79.

²⁶⁴ ΤΣΙΤΣΕΛΗ ΗΛΙΑ «ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΚΑ ΣΥΜΜΙΚΤΑ» τ.Α. ΑΘ. 1904, ό.π. σελ. 158.

²⁶⁵ ΒΕΡΥΚΙΟΣ «ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΡΩΗΝ ΙΟΝΙΟΥ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ. ΚΥΡΙΩΣ ΔΕ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΝ ΤΑΥΤΗ ΕΠΙΚΡΑΤΗΣΑΝΤΟΣ ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΙΚΟΥ ΦΡΟΝΗΜΑΤΟΣ», ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑ 1870, σελ. 191-192.

²⁶⁶ ΤΣΙΤΣΕΛΗ ΗΛΙΑ, ό.π. 159-160.

²⁶⁷ ΖΕΡΒΟΥ ΙΑΚΩΒΑΤΟΥ-ΗΛΙΑ «ΤΟ ΕΝΩΤΙΚΟΝ ΖΗΤΗΜΑ...» ό.π. φ. 10.

Για την απροθυμία του Γαριβάλδη να παρουσιαστεί στην Ελλάδα ήθελε η εξέγερση να χρησιμοποιηθεί σαν αντιπερισπασμός στο κίνημα που σχεδίαζε κατά της Αυστρίας. Βλ. ΛΙΑΚΟ ΑΝΤ. «Η ΙΤΑΛΙΚΗ ΕΝΟΠΙΟΗΣΗ» σελ. 180. Όσο για το Ματσίνι δεν έθετε ζήτημα εγκαθίδρυσης αβασίλευτου δημοκρατικού πολιτεύματος στην Ελλάδα γιατί η επανάσταση ξέσπασε πρόωρα το κίνημα θα απομονωνόταν και οι Έλληνες θα υπέκυπταν στις ξένες δυνάμεις για αναζήτηση νέου βασιλιά. Το κύριο ενδιαφέρον του ήταν να επεκταθεί η επανάσταση στις Ελληνικές Επαρχίες ως τη γενική ανάφλεξη... Ασκήθηκε κριτική στην Ελλάδα από τις δημοκρατικές εφημερίδες ότι έχει «τη νοοτροπία του δούλου» και «ζητιανεύει ένα νέο αφεντικό». Ο δε Γαριβάλδη υπεδείκνυε «μη στηρίζεσθε εις την διπλωματίαν αλλ' εις μόνον τον εαυτό σας». Εξ άλλου οι εξελίξεις στη γειτονική χώρα είχαν κατάληξη την αδυναμία του Δημοκρατικού κινήματος να αναλάβει πρωτοβουλίες μετά την ήττα του Γαριβάλδη στο Aspromonte (29 Αυγούστου 1862), ό.π. σελ. 178-174, 209, 205-206.

Επίσης στο συγκεκριμένο απόσπασμα που αναφέρεται στις εξεγέρσεις συνδέοντας τες με τη δράση των κοιμιτάτων αναφέρεται και στις εξεγέρσεις των Κρητών που ξεκίνησαν όμως το 1866, πράγμα που δείχνει ότι ο Ζερβός κάνει μια συνολική αποτίμηση των εξεγέρσεων υποστηριγμένων από μυστικές εταιρείες, συλλόγους κλπ. όταν έχει ξεκινήσει και η Κρητική επανάσταση.

²⁶⁸ ΑΛΙΣΑΝΔΡΑΤΟΥ Γ. «ΚΕΙΜΕΝΑ ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΟΥ», ό.π. σελ. 213.

²⁶⁹ ΛΙΑΚΟΥ ΑΝΤ., Η απουσία κοινότητας στόχων των ελληνικών και των ιταλικών κοιμιτάτων οδήγησε να διακοπεί στις αρχές του 1862 η περιορισμένη τους συνεργασία, ό.π. σελ. 183-184, 193, 200-204, 208, 210-212.

²⁷⁰ ΖΕΡΒΟΥ-ΙΑΚΩΒΑΤΟΥ ΗΛΙΑ «ΑΙ ΔΥΟ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑΙ...», ό.π. 108-109.

²⁷¹ ό.π. σελ. 99, 144.

«Η αποκλειστική επιρροή, την οποίαν εκάστη των ευεργετίδων δυνάμεων ανέκαθεν επεδίωκεν, επολέμει φυσικώ τω λόγω την ενότητα και την συγχώνευσιν των κοινωνικών στοιχείων, τοσούτον αναγκαίαν προς την ήρεμον, σταθεράν και εκούσιον βάδισιν της χώρας, και συνέτεινεν απεναντίας εις το να τριχοτομήσῃ το έθνος και πριν έτι του καταρτισμού του. Κόμμα Αγγλικόν, κόμμα Γαλλικόν, κομμα Ρωσσικόν και ουδαμού Ελληνικόν, ήσαν τα μόνα ονόματα, άτινα απαρχής ηκούοντο, εις αυτά η αρτιγενής πολιτεία ανεκεφαλαιούτο, και υπ' αυτών αι τύχαι της εναλλάξ διευθύνοντο, ήσαν εν ενί λόγω η πολιτική τριλογία εις ην και μόνην η διπλωματία ανεγνώριζε το δημιουργήμα της, και δι' ης επαιδαγώγει και ανέτρεφε το κυοφορηθέν νήπιον...

Ματαίως δε οι ούτω τιτλοφορούμενοι φιλόδοξοι κοματάρχαι, και ουδόλως ελληνοπρεπώς πολιτευόμενοι, διεβουκόλουν τα πλήθη ότι η προς την μίαν ή την ετέραν Δύναμιν αφοσίωσίς των, συνέτεινεν έτι μάλλον και εις την προαγωγήν των εθνικών συμφερόντων, διότι αυτά τα πράγματα αντέφασκον προς τα διαφημιζόμενα. Η υπερίσχυσις τούτου ή εκείνου του κόμματος, αγομένου και φερόμενου κατά τας εμπνεύσεις και την πολιτικήν της οικείας Δυνάμεως,

εχορήγει και την κίνησιν εις τον τόπον, την φυσιογνωμίαν εις τους θεσμούς, και την πίεσιν ή την άνεσιν εις τε τας ομάδας και τα άτομα....

Εκ της πορείας αυτής των κομμάτων προέκυπτον αι συνεχείς ταραχαί και αλληλομαχίαι, αίτινες διεκώλυνον την εθνικήν ομοθυμίαν, την παγίωσιν της τάξεως, και τον στέρεον και μόνιμον τύπον των πραγμάτων.....».

²⁷² ό.π. σελ. 111, 117: «Και όμως η διπλωματία εχαρακτήριζεν αυτόν ως τύραννον, και απέδιδεν όλα τα ελαττώματα του συστήματος, και όλες τας καταχρήσεις και τους στασιασμούς εις μόνον αυτόν, η κακή τούτου διοίκησις, έλεγε, προξενεί πάντα τα δεινά της Ελλάδος, και κωλύει πάσαν αυτής πρόοδον».

²⁷³ ό.π. σελ. 116.

²⁷⁴ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝ/ΝΟΣ «Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΝΑΥΤΙΛΙΑ (1833-1839) ΕΞΕΛΙΞΗ ΚΑΙ ΑΝΑΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ» Αθήνα 1983, ΜΙΕΤ σελ. 71-84.

Από τους πρώτους νόμους της Βασιλείας του ήταν το Βασιλικό διάταγμα του 1833 «περί εμπορικής ναυτιλίας και το Β.Διάταγμα του 1836 σύμφωνα με τα οποία ορίστηκαν η κυριότητα των υπό ελληνική σημαία πλοίων από Έλληνες υπηκόους, οι αγοραπωλησίες πλοίων, καταμέτρηση χωρητικότητας, σύνθεση πληρωμάτων, τα ναυτιλιακά και τελωνειακά τέλη κ.ο.κ. Ακολούθησαν και άλλοι νόμοι, η Ελληνική Επικράτεια χωρίστηκε σε ναυτικές περιοχές, δημιουργήθηκαν λιμεναρχεία κατασκευάστηκαν και επισκευάστηκαν λιμάνια, προκυμαίες, αποβάθρες κρηπιδώματα. Επιπλέον το κράτος ανέλαβε τη δημιουργία φαρικού συστήματος στο Αιγαίο και στο Ιόνιο πέλαγος που είχε εντυπωσιακά αποτελέσματα για τη δυνατότητα της ναυσιπλοΐας κατά τη διάρκεια της νύκτας και συνεπώς της επέκτασης του χρόνου ταξιδιού των ιστιοφόρων.

Τον Αύγουστο του 1850 η Κεφαλλονιά πλήττεται από την νόσο της χολέρας, καθώς και άλλα μέρη της Ευρώπης. Τα μέτρα που ελήφθησαν από τις αρχές της Κέρκυρας ήταν πολύ αυστηρά.

1.-Κάθαρση 25 ημερών για τα πλοία που προέρχονται από Τεργέστη ή Μάλτα.

2.-Αποπομπή όλων των πλοίων που προέρχονταν από Κεφαλληνία έως ότου παρέλθει η νόσος.

3.-Ορισμό ακατοίκητου σκοπέλου για όσους έφευγαν από Κεφαλονιά.

Με τα μέτρα αυτά θα έπρεπε να συμμορφωθούν και τα άλλα νησιά. Ο Ζερβός γίνεται καταπέλτης κατά των απάνθρωπων μέτρων της Προστασίας και την εγκατάλειψη της νήσου. Πολύ περισσότερο όταν ξένα πλοία προερχόμενα από Τεργέστη και Μάλτα όπου και εκεί εμφανιστή η νόσος τυγχάνουν καλύτερης μεταχείρισης (Κάθαρσιν 25 ημερών), από τα προερχόμενα από Κεφαλληνία και το θεωρεί προληπτική απόφαση συνδεδεμένη με τα έκτροπα από μέρους του της προηγούμενης χρονιάς. Συγκρίνει δε την απόφαση του Ουάρδου με την απόφαση του Ελευθέρου Βασιλείου της Ελλάδας. «Αυτοί μονολότι κατηγορήθηκαν αδικώς υπό του φίλου των κ.Ουάρδου διά την αυστηρότητα του λοιμοκαθαρητρίου των διώρισαν μόνον 10 ημερών κάθαρσιν δια τους από Κεφαλληνίαν μεταβαίνοντας εις το Κράτος των. Αι Αρχαί όμως της Ελλάδος δεν είναι Αρχαί Αγγλικαί ή δημιουργήματα Αγγλικά. Είναι γνήσιαι και ανεπηρέασται Αρχαί Ελληνικαί». Και σχολιάζει πικρόχολα «Εις όλα τα πολιτισμένα της Ευρώπης Κράτη όπου ενέσκηψε πραγματικώς φυσικής και όχι πολιτικής χολέρα όχι μόνο δεν εμποδίσθη η συγκοινωνία μεταξύ πόλεως του αυτού κράτους αλλά και μεταξύ ομόρων ξένων επαρχιών, μάλιστα εις τοιαύτας περιπτώσεις προσφέρετο πάσα περίθαλψις και αμοιβαία βοήθεια μεταξύ των πόλεων και των διαφόρων επικρατειών... ένεκα τούτου ούτε η ασθένεια εγίνετο τοσον επαίσθητη ούτε αι θλιβεράς αυτής συνέπειαι επεβάρυναν την προσβαλλόμενην πόλιν.... Θεωρεί ότι ακόμη και η ημιάγρια Κυβέρνηση «των τούρκων και των κάφρων» θα έπαιρνε πιο φιλόανθρωπα μέτρα.

²⁷⁵ ΧΙΩΤΗ ΠΑΝ. «ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ...», ο.π. σελ. 141.

²⁷⁶ ΖΕΡΒΟΥ-ΙΑΚΩΒΑΤΟΥ ΗΛΙΑ, ό.π. σελ. 106: «Είναι μεν αληθές ότι λαός τις αμόρφωτος ίνα μορφωθή, οφείλει να παραδεχθή τάξιν τινά πραγμάτων οπωσούν ανωτέραν της καταστάσεώς του, πλην η τάξις εκείνη ούτε επιβεβλημένη πρέπει να ήναι, ούτε δυσκατάληπτος προς την διάνοιάν του, ούτε αλλοτρία προς τα ήθη του, πρέπει απεναντίας να ήναι του εκουσιασμού του απόρροια, και μεταπλασμένη κατά τον βαθμόν της αντιλήψεώς του και του ιδιαιτέρου ηθικού χαρακτήρος του, όπως βαθμηδόν εγκληματισθή και δημιουργήση νέον κόσμον και νέα πολιτικά ήθη, τα οποία τότε αμεταθέτως σχηματίζονται και ενσαρκώνονται εις τα πλήθη, όταν επί πολύν χρόνον ενδιατρίψωσιν εις τοιούτου είδους τάξιν και νόμους, ακριβώς και θρησκευτικώς εφαρμοζομένους».

²⁷⁷ Κ. ΜΑΡΧ - - FR. ΕΝΓΕΛΣ «Η ΕΛΛΑΔΑ, Η ΤΟΥΡΚΙΑ ....» ό.π. σελ. 353 – 354, κείμενο αρ. 57: «Γαλλικές πιέσεις στην Ελλάδα..», άρθρο στην New York Daily Tribune, 2 Ιουνίου 1854, Λονδίνο, Παρασκευή, 19 Μαΐου 1854..... «Η γαλλική κυβέρνηση έστειλε τον κ.

Bourree με έκτακτη αποστολή στην Ελλάδα. Τον συνοδεύει μια ταξιαρχία με διοικητή τον στρατηγό Forey κι έχει οδηγίες να ζητήσει παό τον βασιλιά Όθωνα την άμεση πληρωμή όλων των τόκων για τα εκατό εκατομμύρια φράγκα που έδωσε η Γαλλία στην ελληνική κυβέρνηση το 1828. Σε περίπτωση άρνησης οι Γάλλοι θα καταλάβουν την Αθήνα και διάφορα άλλα σημεία του βασιλείου».

-ΖΕΡΒΟΥ - ΙΑΚΩΒΑΤΟΥ ΗΛΙΑ: «ΑΙ ΔΥΟ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑΙ...» 111, «Μία πρόφασις ατομικής δήθεν αποζημιώσεως, απέκλειε τους λιμένας, και κατέστρεφε γενικά και τιμαλφή συμφέροντα, ετέρα δε προς άμεσον τάχα απότισιν οφειλομένων τόκων, επροκάλει επανειλημμένας απειλητικές διακοινώσεις, και σχηματισμούς οικονομικών Επιτροπών, άλλοτε τα αποτυχόντα σχέδια τούτου ή εκείνου του διπλωμάτου, και η εξωβέλσις εκ των πραγμάτων των ευνοουμένων του, υπεκκίνου τοπικάς στάσεις ή κατηρτίζον ληστρικές ανταρσίας».

-Του ιδίου ό.π. σελ. 111. «Αφού δε έξωσε τον Όθωνα, ήρchiσε πλέον βαθμηδόν να διαβάλλη και το έθνος, και να αποδίδη πάσαν αταμίαν εις μόνον αυτό, ουδενός δε μέσου εφείσθη μετά την τρισένδοξον Οκτωβριανήν μεταπολίτευσιν, αφ'όσα ηδύναντο να εισαγάγωσι την διαφθοράν, την παραλυσίαν, την εξαχρείωσιν των χαρακτήρων, και την περιφρόνησιν προς τε τους νόμους και τας Αρχάς, όπως λαμβάνη τοιουτοτρόπως αφορμήν να επιτίθεται κατ'αυτού, και να το δυσφημή ως βάρβαρον, εκφυλισμένον και ανάξιον και αυτής της ζωής».

²⁷⁸ ό.π. σελ. 107, 117.

²⁷⁹ ό.π. σελ. 171, «Και αν υπό των ισχυρών της γης μας επετρέπετο ειλικρινώς η επιδιώξις τοιούτου λεκτικού ονείρου, ηθέλαμεν και ημείς με σώας τας φρένας και αγνήν την καρδίαν επιχειρησθή την πραγματοποίησιν, και απολυθή εις αγώνα, του οποίου βέβαια έκβασις ήθελεν είσθαι, ουχί η κατάκτησις του ότι ήδη δεν έχομεν, αλλ'η απώλεια και του ό,τι κατέχομεν: Φρονώ ότι ουδείς συνετώς και εντίμως σκεπτόμενος, ήθελεν επιδοκιμάσει τοιούτον απεγνωσμένον βήμα».

²⁸⁰ ό.π. σελ. 120.

²⁸¹ ΖΕΡΒΟΥ-ΙΑΚΩΒΑΤΟΥ «Η ΕΠΙ ΤΩΝ ΑΝΤΙΚΥΘΗΡΩΝ...», ό.π. από τα προλεγόμενα του ΧΡ. ΘΕΟΔΩΡΑΤΟΥ σελ. λε'.

²⁸² ό.π. σελ. 103.

²⁸³ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ «ΑΙ ΔΥΟ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑΙ...», ό.π. σελ. 186.

²⁸⁴ ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΗΛΙΑ ΖΕΡΒΟΥ» σελ. 34. Βλ. επίσης ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ «ΑΙ ΔΥΟ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑΙ...», ό.π. σελ. 159-160.

«Διότι η μεταβολή ούτε συνέπεια μιας αναπόφευκτου ανάγκης ήτον, ούτε εξαγόμενον ωρίμου σκέψεως και γενικών πεποιθήσεων, δεν ήτον άμυνα προς εξασφάλισιν απειλούμενης υπάρξεως, ουδέ φιλοσοφία διακηρύττουσα νέας αληθείας, ή επιδιώκουσα εγγυήσεις αμφισβητουμένων δικαιωμάτων ήτο απλή και καθαρά συνομοσία, της οποίας ίδιον είναι πάντοτε να καταστρέφη και ουδέποτε να οικοδομηθή, διότι οι σκοποί της είναι όλως προσωπικοί, και τα αφανή ελατήρια της πάθη αγενή και ολέθρια, μόνη η φιλοσοφία και ο αγνός πατριωτισμός, ενώ καταστρέφουν, διεγείρουν συνάμα και νένα εδραιωτέραν οικοδομήν».

²⁸⁵ ΕΛ. ΣΚΟΠΕΤΕΑ ό.π. σελ. 270. Σ.Θ. ΛΑΣΚΑΡΙΣ «ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΛΛΑΔΑΣ ΚΕΦ. Γ' ΕΝΩΣΙΣ ΤΗΣ ΕΠΙΤΑΝΗΣΟΥ» σελ. 85-86.

²⁸⁶ ό.π. σελ. 156. «Αυτό υποστήριζαν ο Δημ. Βερναρδάκης στα 1875 αλλά και ο Κάρολος Τάκερμαν. Το ίδιο ισχυριζόταν και το τραγούδι που δημιουργήθηκε στα χρόνια του Κριμαϊκού πολέμου «Στο κλουβί της Ελλάδος της στενής μας κλεισμένοι». «Ρομαντικά Χρόνια - Ιδεολογίες και νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830 - 1880 κεφ. Δ': Το μέλλον του Ελληνισμού Η Μεγάλη ιδέα» του Πολίτη Αλέξη ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΕΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ Ε.Μ.Ν.Ε. - ΜΝΗΜΩΝ 2009 σελ. 62.

-ΖΕΡΒΟΥ - ΙΑΚΩΒΑΤΟΥ ό.π. σελ. 144, «Τα στενά επομένως όρια εντός των οποίων αδίκως περιεκλείσθη υπό τη διπλωματίας, εθεωρήθησαν υπ'αυτής ως νέα δεσμά, την θραύσιν των οποίων ώφειλεν αεννάως να επιδιώκη, εντεύθεν οι ατελεύτητοι μεμψιμοιρίες, αι συνεχείς πολιτικά ή εμπόλεμοι αψιμαχίαι, και επί τέλους η σύλληψις και αι ενέργειες της μεγάλης ιδέας. Η δε μεταβατική και εφήμερος ούτως ειπείν πολιτεία του Κυβερνήτου, διετήρει μετέωρα τα πνεύματα ως προς τον οριστικόν τύπον της κυβερνήσεως, εκ τούτου οι αντίθετοι δοξασίαι ως προς το πρόσωπον του Ηγεμόνος και οι πολιτικοί δονισμοί ως προς το είδος του πολιτεύματος ή το αντιπροσωπικόν σύστημα».

²⁸⁷ ΠΟΛΙΤΗ ΑΛΕΞΗ «ΡΟΜΑΝΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ», σελ. 63.

²⁸⁸ Η λογική της εκτόξευσης αυτών των κατηγοριών διέφερε για κάθε μία ξεχωριστά ανάλογα με τον πομπό της. Όσον αφορά την πρώτη (σφετερισμός Μεγάλης Ιδέας) ειδομένη από πλευρά της αντιπολίτευσης στόχευε στον αποπροσανατολισμό του λαού από συσσωρευμένα

εσωτερικά προβλήματα ή στην εξασφάλιση οικονομικών ενισχύσεων από τους ομογενείς με το πρόσημα της πολεμικής προετοιμασίας εξυφαίνοντας την προδοσία και κλονίζοντας την πίστη των ομογενών προς το εθνικό κέντρο -ειδομένη από την πλευρά της εξουσίας επειδή οι ασκούντες σ' αυτήν κριτική υπερβάλλουν στην χρησιμοποίηση της Μ. Ιδέας ως μέσου αντιπολίτευσης και μόνο. Ο Αιών διαμαρτύρεται διότι «δεικνύμεθα λίαν αδέξιοι αναμειγνύοντες περιοδικώς την Μ. Ιδέαν και καθιστώντες θέμα προβολών και αντιπολιτεύσεως αυτήν». Όσον αφορά την β' κατηγορία (Τα «ανόητα» και «παράτολμα» ιδιωτικά κινήματα) η αντιπολίτευση θεωρεί ότι η εξουσία υπηρετώντας την ανάγκη επιβίωσης της άλλοτε τα υποκινεί και άλλοτε τα προδίδει, ενώ η εξουσία επικαλείται την ανάγκη «μυστικότητας» των εθνικών ενεργειών καταγγέλλοντας όσους την αναιρούν. Τέλος η ανεπάρκεια της Ελλάδος σχετικά με στρατό και διπλωματία για την αντιπολίτευση είναι ζωντανή απόδειξη της υποκρισίας της εξουσίας. Για την εξουσία μερίδιο της ευθύνης πιστώνεται και στην αντιπολίτευση με την δημόσια παραδοχή από τον αντιπολιτευόμενο τύπο του μακροπρόθεσμου στόχου που η Ελλάδα έχει αναλάβει να ενισχύσει τις στρατιωτικές της δυνάμεις και την εξωτερική της πολιτική. Έτσι ο Όθων εγκαινίαζε ότι αργότερα θα καταγγελλόταν ως πολιτική μυστικισμού ενώ ταυτόχρονα γεννιόταν ένας άλλος κοινός τόπος σ' αυτή και σε επόμενες κρίσεις: η ιδιοτελής παραβίαση της εθνικής εχεμύθειας με ολέθριες συνέπειες σε κάθε κρίσιμη φάση του εθνικού ζητήματος από ΕΛ. ΣΚΟΠΕΤΕΑ: ΤΟ ΠΡΟΤΥΠΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ ό.π. σελ. 349 και εφ. ΦΩΣ 14.7.1862.

Βλ. επίσης υποσημείωση 529 κατηγορίες της διπλωματίας προς τον Όθωνα.

²⁸⁹ ΖΕΡΒΟΥ-ΙΑΚΩΒΑΤΟΥ ΗΛΙΑ «ΑΙ ΔΥΟ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑΙ...» ό.π. σελ. 172, βλ. επίσης ό.π. σελ. 98: «Η πρόοδος όμως τούτου, η καρτερία και η γενναιότητος των Ελλήνων, τα εφάμιλλα προς τας προγονικάς αρετάς αυτών ανδραγαθήματα, αι γοητευτικά αναμνήσεις των κλασικών αιώνων, τα αντίθετα των διαμαχομένων θρησκευματα, και το εις τα πλήρη ευμετάδοτον αίσθημα της ελευθερίας και ανεξαρτησίας, έδρασαν βαθμηδόν λίαν σφοδρώς επί των λαών, οίτινες επίεσαν έτι σφοδρότερον και τα αμφικτυονικά ανακτοβούλια της Ευρώπης, έκαμψαν την άκαμπτον διπλωματίαν, και ενέπνευσαν εις αυτήν φρονήματα μάλλον επιεική...».

Βλ. επίσης εφ. «ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΣ» αρ. 22, 12 Ιανουαρίου 1851, σελ. 44^α.

²⁹⁰ Εφ. «Φιλελεύθερος» αρ. 21, Σάββατο 30 Δεκεμβρίου 1850, σελ. 42β, άρθρο με τίτλο «Η ΕΝΩΣΙΣ Ή ΤΟ ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΟΝ ΖΗΤΗΜΑ», «... Και τους Αρματωλούς αυτού δεν διακρίνει των νυν ριζοσπαστών άλλο παρά την διαφοράν των μέσων, ότε οι μεν διεμαρτύροντο ποτέ δια των όπλων, ούτοι δε τώρα δια του λόγου, οι πρώτοι από των ορέων δια την αγρίαν κατάστασιν των κρατούντων και οι δεύτεροι από του βήματος διά τον πολιτισμόν των προστατευόντων, ένεκα τούτου το μέσον του τύπου ανεπλήρον τότε ο κρότος των όπλων και τον κρότον των όπλων αντικαθίστασιν ήδη η φωνή του βήματος και του τύπου».

²⁹¹ ΖΕΡΒΟΥ-ΙΑΚΩΒΑΤΟΥ «ΑΙ ΔΥΟ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑΙ...», ό.π.σελ. 172.

²⁹² ό.π. σελ. 186.

²⁹³ ό.π. σελ. 75.

²⁹⁴ ό.π. σελ. 80,83.

²⁹⁵ ό.π. σελ. 80. Ο Ζερβός θεωρεί ότι η Ομοσπονδία συμφέρει την Ρωσία γιατί: «(Την Ομοσπονδία) η διπλωματία δύναται να την θέλη και να την υποθάλπει αλλ' ουχί προ το συμφέρον των Ανατολικών λαών, αλλ' προς ίδιον αυτής συμφέρον όπως ευκολώτερον τους υποκινητή τους υποσκάπτει τα θεμέλια και βαθμηδόν να τας καταβροχθήσει. Η Ομοσπονδία είναι το πιο αγαπημένο σχήμα για τη Ρωσία όπως ούτω το χάρπη βαθμηδόν κατά τεμάχια, ότε δεν τη επιτρέπεται να απορροφήσει διά μιας και ολοσχερώς».

²⁹⁶ ό.π. σελ. 80. Έτσι ο Ζερβός ζυγίζοντας τις επιμέρους θελήσεις των Μ.Δυνάμεων διαιρεί την Οθωμανική Αυτοκρατορία σε τέσσερα μεγάλα και ισοδύναμα Βασίλεια ανεξάρτητα μεταξύ τους και σε δυο μικρά. Ιδού πως περιγράφει την διαίρεση: «Ημείς διαιρούμεν αυτά εις τέσσαρα μεγάλα τεμάχια, ικανά ν'απαρτίσωσι τέσσαρα ισοσθενή και ισοβάθμια Βασίλεια, ανεξάρτητα προς άλληλα, - και εις δυο μικρά. Εν εκ των τεσσάρων μεγάλων τεμαχίων ήθελε σύγκεισθαι από τας παρά τον Εύξεινον Πόντον Ασιατικής Επαρχίας της Βυθινίας, Παφλαγονίας, ελάσσονος και μείζονος Φρυγίας και της Καππαδοκίας. Εν έτερον ήθελεν απαρτίζεσθαι εκ της Παλαιστίνης (α), Συρίας, Κιλικίας, και της Μεσοποταμίας. Το δε τρίτον ήθελεν αποτελειείσθαι από όλην την χώραν της Αιγύπτου. Και το τέταρτον και τελευταίον από τας Ευρωπαϊκάς Επαρχίας της Ηπείρου, Θεσσαλίας και Μακεδονίας, από τας νήσους του Αιγαίου Πελάγους, και τας άλλοτε Ελληνικάς αποικίας της Μικράς Ασίας. Εκ δε των δύο μικρών τεμαχίων, το μεν ήθελε σύγκεισθαι εκ της Σερβίας και Βουλγαρίας, το δε εκ της Βλαχίας και Μολδαυίας,

αμφότερα δε αναγορεύομενα εις Βασιλεία, ως ιδιαίτεροι εθνικότητες, ήθελον χρησιμεύει και ως μεσότειχα κατά πάσης προς τα κάτω φιλοδόξου ροπής της Ρωσσίας».

²⁹⁷ ό.π. σελ. 79-80.

²⁹⁸ ό.π. σελ. 80, «Είναι ήδη προ χρόνον πασιδήλα τα επί της Ανατολής απορροφητικά σχέδια της Δυνάμεως ταύτης, αλλ'εσχάτων ήρχισαν έτι μάλλον να αναπτύσσωνται, και να αποκτώσι μεγαλητέρας διαστάσεις υπό την ιδέαν του Πανσλαβισμού, του ασπονδότερου τούτου κυρίως εχθρού του Ελληνισμού».

²⁹⁹ ό.π. σελ. 80-81.

³⁰⁰ ΖΕΡΒΟΥ-ΙΑΚΩΒΑΤΟΥ ΗΛΙΑ «Η ΕΠΙ ΤΗΣ ΑΓΓΛΙΚΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ...», ό.π. σελ. 91, Εφ. «Αναγέννησις» φ.8, 28.5.1849.

³⁰¹ ΖΕΡΒΟΥ-ΙΑΚΩΒΑΤΟΥ «ΑΙ ΔΥΟ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑΙ.....», «Όταν δε φθάσωμεν εις την ακμήν και το σημείον εκείνο, το οποίον αναμφιλέκτως καταδεικνύει ου μόνον το στερεόν και βιώσιμον των εθνών, αλλά και έτι πλέον τον μεγαλήτερον εν τω κόσμω προορισμόν αυτών, σαφώς προοιωνιζόμενον εκ του δια της τάξεως, της ελευθερίας και ευνομίας προοδεύοντος πολιτισμού, τότε ας ενεργήσωμεν δεόντως, και ας απαιτήσωμεν κατά διπλούν δικαίωμα, κληρονομικόν δηλ.: και πολιτιστικόν ν'ανταλλάξωμεν τας Αθήνας με την Κωνσταντινούπολιν, άλλως δικαίως ήθελον μας παρατηρήσει ότι αφού τα μικρά δεν δυνάμεθα να διοικήσωμεν και γονιμοποιήσωμεν, ουδέ τα μεγαλήτερα είμεθα άξιοι να καθέξωμεν.

³⁰² Εφ. «Αναγέννησις» φ. 8, 28.5.1949.

II.III. Η ιδεολογία του Ηλία Ζερβού – Ιακωβάτου – Επιρροές.

Ο Ηλίας Ζερβός – Ιακωβάτος βρίσκεται στην πρωτοπορία του Ενωτικού Αγώνα της Επτανήσου σε μία ιδιαίτερη απαιτητική περίοδο. Τέτοια που να υπαγορεύει – ως κληρονομία από το χθες – την υπόμνηση του εθνικού χαρακτήρα των Επτανησίων και την ανάγκη παροχής ελευθεριών και κοινωνικών εγγυήσεων. Αυτή η υπόμνηση λειτουργεί σε δύο κατευθύνσεις κατά πρώτον προς την Προστάτιδα Δύναμη στην οποία διατυπωνόταν ταυτόχρονα και η αξίωση άρσης της Προστασίας της, κατά δεύτερον στο εσωτερικό της Επτανήσου, μέσω της εμφαντικότητας και τόλμης που ετίθετο η αξίωση συσπείρωνε, ενδυνάμωνε και διεύρυνε τις «εθνικές» δυνάμεις της³⁰³ ασκώντας με αυτό τον τρόπο μια διαπλαστική λειτουργία. Αν σήμερα μπορούμε να μιλάμε για τον μεγάλο άνδρα μπορούμε να πούμε ότι ο Ζερβός για την εποχή του ήταν ένας μεγάλος άνδρας γιατί μπόρεσε να εκφράσει με λόγια τη θέληση της εποχής του, να πει στην εποχή του ποια είναι η θέληση της και να την εκπληρώσει ή τουλάχιστον να συμβάλλει αποφασιστικά στην κατεύθυνση αυτή. Ότι κάνει πραγματοποιεί την εποχή του. Ετσι επιβεβαιώνεται αυτό που λέει ο Καρρ: «οι μεγάλοι συγγραφείς είναι «σημαντικοί στο μέτρο που προάγουν την ανθρωπίνη επίγνωση». Ο μεγάλος άντρας είναι πάντοτε εκπρόσωπος ή υπαρχουσών δυνάμεων ή δυνάμεων που βοηθά ο ίδιος να δημιουργηθούν προσβάλλοντας την υπάρχουσα εξουσία...³⁰⁴

Η κοινωνική προέλευση του Ζερβού είναι αγροτική. Η διαδρομή και κοινωνική του εξέλιξη από το αγροτικό περιβάλλον στο αστικό επάγγελμα του δικηγόρου του παρέχει την αυτοπεποίθηση «του αυτοδημιούργητου». Το γεγονός αυτό το οποίο εκφράζει τη νέα κοινωνική κατάσταση – όπως εξομολογείται – ενοχλεί τους μέχρι τότε προνομιούχους αφού όπως λέει «η τήβεννος του δικηγόρου ως και η αναξυρίς του άρχοντα ήσαν τα ιερά άμφια των πόλεων και κάθε άλλος οποιοσδήποτε φέρων αυτά ενομιζέτο ασεβής και ιερόσυλος».³⁰⁵

Ωστόσο ο ίδιος είναι υπερήφανος για την «επαρχιώτικη» καταγωγή του και στην Αυτοβιογραφία του αποτυπώνει την κοινωνική απόσταση ανάμεσα στους κατοίκους «αριστοκράτες» της πόλης και τους «χωρικούς» και δίνει ένα στίγμα πρώιμα των κοινωνικοπολιτικών του πεποιθήσεων. «Φίλος δε και οπαδός δεν ήμουν βεβαίως της αριστοκρατίας, αν και τοιαύτη δεν υπήρχε πλέον, ειμή κατ'όνομα υπό την αγγλικήν προστασίαν. Οι κούφιοι τίτλοι, οι προλήψεις και αι μικροδεσποτικά έξεις της είχαν απομείνει από την Ενετικήν εποχήν. Οι υπάλληλοι, οι ευάριθμοι πλούσιοι και αι ευαριθμότεροι πολυκέφαλοι οικογένειαι αυτοεκαλούντο ανωτέρα τάξις και αριστοκράται ή προύχοντες... αλλ' επειδή εγεννήθην επαρχιώτης (εννοεί «χωρικός») επρέσβευον φιλελευθέρους αρχάς και εζήτηουν δι'εντίμων και αξιοπρεπών μεσων την προαγωγήν μου με διέβλεπον και μ'εμίσουν μάλλον παρ'ότι με ηγάπων. Αυτοί μ'εθεώρουν ως στρουθίον αλλότριον, εισητηθήσαν εκ της επαρχίας μου εντός της φωλεάς των και μ'επέσπρωχον είτε διά του ράμφους είτε διά των πτερύγων, είτε δια των ονύχων».³⁰⁶ Ο Ζερβός μας μεταφέρει το κλίμα ανταγωνισμού που συντηρείται και με τις ανάλογες στερεοτυπικές εικόνες και προκαταλήψεις και από τις δύο πλευρές.

Ετσι η κοινωνία αποδεικνύεται ως ένα πεδίο κοινωνικών ανταγωνισμών και συγκρούσεων και καθώς το άτομο κινείται μέσα σ'αυτήν με όλες του τις ανησυχίες και προσδοκίες για το μέλλον αποκτά αυτοσυνείδηση της θέσης του και την πρόθεση σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό να αλλάξει τους όρους λειτουργίας της. Και αυτό αφορά τόσο τα άτομα ή τις ομάδες που συμπαράτασσονται με την υπάρχουσα εξουσία όσο και εκείνα (-ες) που επιδιώκουν την ανατροπή της.

Τα φυσικά δικαιώματα στο έργο του Ζερβού καταλαμβάνουν περίοπτη θέση.³⁰⁷ Συνδέεται όμως αναπόσπαστα η υπεράσπιση τους με την από μέρους τους, διεκδίκηση με ρηξικέλευθο τρόπο του αιτήματος για ένωση με την Ελλάδα.³⁰⁸ Είναι δικαιώματα που κατέχει ο άνθρωπος από τη γέννησή του και επειδή η φύσις είναι ενιαία σε όλους τους ανθρώπους κάθε άνθρωπος οφείλει να συμπεριφέρεται προς όλους τους άλλους απόλυτα ισότιμα αφού και αυτοί είναι άνθρωποι.

Για τον Ζερβό όπως και για όλους όσους δέχτηκαν την επίδραση της ιδεολογίας του Διαφωτισμού, φυσικό είναι ότι είναι και λογικό. Ετσι λοιπόν όταν κρίνει το νομοσχέδιο περί ατομικής ασφαλείας «θέλοντας να εξάγει «το αναγκαίον πόρισμα της ανυπαρξίας και παρανομίας» της Υψηλής Αστυνομίας³⁰⁹ θα τοποθετηθεί ως εξής: «Δεν θέλω εξετάσειν το ζήτημα (της Υ.Αστυνομίας) υπό την θεωρητικήν αυτού έποψιν ως έπραξε η πλειονότητα της Επιτροπής. Διότι κατά την εμήν γνώμην η Υψ. Αστυνομία είναι εφεύρημα των δεσποτικών και τυραννικών Κυβερνήσεων και όχι νομολόγων ή πολιτικών ασχολουμένων εμβριθώς περί των κοινών συμφερόντων. Η θεωρία της θέτει ως βάσιν την ισχύν και το αυθαίρετον, τα οποία ελλείπουν λογικότητας, και όπου δεν υπάρχει λογικότης εκεί ουδέ θεωρία μπορεί να υπάρξη...». Επιχειρεί λοιπόν να δείξει την αντιδιαστολή ανάμεσα στη Φύση και το Νόμο που έχει επιβληθεί στην Επτάνησο και ο οποίος είναι εκτός λογικής γιατί: α) είναι αποτέλεσμα «άκυρης» συνθήκης, β) βασίζεται σε ένα «ψευδοσύνταγμα» (του 1817)³¹⁰ το οποίο συνεχώς παραβιάζεται προσβάλλοντας αναπαλλοτρώτα δικαιώματα του ανθρώπου (της ελευθερίας, της ζωής, της τιμής και αξιοπρέπειας, της ιδιοκτησίας, γ) δεν αντικατοπτρίζει το «γενικό πνεύμα» του λαού.³¹¹ Οι νόμοι για να είναι φυσικοί πρέπει να είναι προσαρμοσμένοι στις ειδικές συνθήκες μιας χώρας, στο κλίμα της, στις φυσικές συνθήκες, στον τρόπο ζωής, στη θρησκεία και τον

πλούτο των κατοίκων της. Συνεπώς οι Νόμοι είναι άδικοι. Οι απόψεις του για τα νομικά θεμέλια μιας πολιτείας απηχούν την επίδραση του συγγραφέα «του Πνεύματος των Νόμων»³¹² τον οποίον εξάλλου και μνημονεύει στο έργο του – τόσο στην Αυτοβιογραφία του, αλλά και εκτεταμένα έμμεσα στο «Αι δύο πρωτεύουσai της Ανατολής».³¹³ Γράφει στο πρώτο έργο του «Τα διάφορα κράτη και οι λαοί έχουν τους ιδιαίτερους νόμους, τα ήθη και τους τρόπους των, εκ των οποίων μορφώνουν και ιδιαίτεran μέθοδον του ζην και συμπεριφέρεσθαι, ιδιαίτερας σχέσεις συμφερόντων και ιδιαίτερον εν γένει χαρακτήρα, το να θελήση δε τις να εισαγάγη δια μιας τους νόμους, τα ήθη και τους τρόπους του κράτους, είναι το αυτό ως να θέλη καταστρέψη το εν δια του άλλου ή και αμφοτέρα. Καταδεικνύει πλήρη άγνοια αι των απλών στοιχείων της ιστορίας και της πολιτικής επιστήμης πράξιν βιαιοτέραν και δεσποτικωτέραν δεν δύναται να εκτελέση. Αι κυβερνήσεις και αι πλέον βάρβαροι δεικνύουν πάντοτε τινα σεβασμόν εις τε και τους νόμους του κατακτωμένου λαού, διότι ο κοινός νους υπαγορεύει εις αυτάς, ότι δια τοιούτου μέσου δύναται βαθμηδόν και ανεπαισθήτως τα πάντα να συγχωνευθώσι και αφομοιωθώσιν».³¹⁴

Η Γαλλική Επανάσταση όμως δίπλα σε αυτά τα αναπαλλοτροιώτα δικαιώματα εγκατέστησε ως τέτοια τα δικαιώματα της ελευθερίας και ανεξαρτησίας των λαών που καθίστανται πολιτικές οντότητες (=κράτη) βασιζόμενες στο έθνος. Γράφει ως προς αυτό ο Ζερβός: «(Ο Ιόνιος Λαός) δεν επιθυμεί προ πάντων και κυρίως συνταγματικές μεταρρυθμίσεις, επιθυμεί την ανάκτησιν της εθνικής του ανεξαρτησίας, επιθυμεί πρώτον απ'όλα την συνένωσιν του μετά της απελευθερωμένης Ελλάδος. Θέλει δε κατά δεύτερον λόγον και μεταρρυθμίσεις αλλ'όχι ποτέ ως τας προτείνουν οι σφετεριζόμενοι την γενικήν θέλησιν του Ιονίου Λαού».³¹⁵

Ο Ζερβός θεωρεί ότι «το φυσικό δικαίωμα το οποίο χαίρει έκαστος υποδουλωμένος λαός να απαιτεί την απελευθέρωση του και να ενεργή εννόμως για την εθνικήν του αποκατάστασιν»³¹⁶ ο Ιόνιος λαός το στερείται. Συνδεδεμένο με την άσκηση του δικαιώματος αυτού είναι τα δημοκρατικά δικαιώματα – έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας και ισότητας της αντιπροσώπευσης και συνακόλουθα της εκλογής μέσω του οποίου απαιτεί «διά νομίμων μέσων την ελευθερίαν και ανεξαρτησίαν της κοινωνίας, της οποίας απαρτίζουν μέρος».³¹⁷ Ετσι όταν οι ριζοσπάστες – δια του Ιωάννη Δοτοράτου Καπελλέτου αναγνώστη του Ενωτικού Ψηφίσματος – εξάσκησαν το νόμιμο δικαίωμα της απαιτήσεως της Εθνικής Ανεξαρτησίας όπως ορίζεται από το άρθρο 8 των Γενικών Ρητρών του Συντάγματος (του 1817) λειτουργούσαν εντός του θετού νόμου».³¹⁸ Η έξωση του Βουλευτή αποτελεί απάνθρωπη περιφρόνηση του αντιπροσώπου και αναρωτιέται «τι άλλο μας απομένει αφού εις Δ/ντής της Αστυνομίας, εις υγειονομικός υπάλληλος ή εις χωροφύλαξ αποκαθίστανται ανώτεροι και από τον λαόν... και από τους νόμους και από τα Συντάγματα δύναται όχι μόνο να εξώνουν, αλλά και να εξοστρακίζουν τον αντιπρόσωπο και να ματαιώνουν το δικαίωμα της αντιπροσώπευσης».³¹⁹ Συνεπώς η προσβολή του αντιπροσώπου εξαταζόμενη αποδεικνύει ότι παράνομοι και εγκληματίες δεν είναι οι ριζοσπάστες αλλά όσοι παρεμποδίζουν την άσκηση αυτού του δικαιώματος. Ο Ριζοσπάστης αγωνιστής δεν κρύβει τις προθέσεις του: «θέλομεν μάλιστα να καταβάλλωμεν τους αντιπάλους μας με τα ίδια των όπλα, θέλομεν να τους καταπολεμήσωμεν με αυτό το λεγόμενον Σύνταγμα». Και το έκανε πράξη, με συνέπεια και συστηματικό τρόπο άσκησε έναν άνευ προηγουμένου και κοινοβουλευτικό έλεγχο στις πράξεις της κυβέρνησης

συναρτημένων με την εφαρμογή του Συντάγματος και των νόμων, τέτοιον που αποδόμησε τους ισχυρισμούς της παροχής εγγυήσεων και νόμιμης εφαρμογής των κυριαρχικών της δικαιωμάτων στα νησιά. Ετσι το Σύνταγμα του 1817 καθίσταται «ψευδοσύνταγμα», η Συνθήκη περί προστασίας του 1815 γίνεται «άκυρη» Συνθήκη και οι κατηγορίες αντιστρέφονται.

Η έξωση του αντιπροσώπου Ιωάννου Δοτοράτου-Καπελλέτου με την αιτιολογία απόκτησης παράλληλης ιθαγένειας είναι πρόφαση και ένδειξη συστηματικής παραβίασης του Συντάγματος που επιβλήθηκε³²⁰ (παραβιάζοντας τους όρους της Συνθήκης των Παρισίων του 1815) γιατί:

α) η κατηγορία είναι ανυπόστατη. Ο βουλευτής αποδεδειγμένα ουδέποτε είχε πολιτογραφηθεί Έλληνας υπήκοος. Είχε εκδηλώσει απλά δήλωση βουλήσεως σε δημοτική αρχή (Αθηνών) αλλά αυτή από μόνη της δεν ισοδυναμεί με πολιτογράφηση, ούτε κατά την Επτανησιακή, ούτε κατά την Ελληνική νομοθεσία.

β) Και αυτό το ίδιο το Μαιτλάνδιο Σύνταγμα του 1817 παραβιάζεται κατάφωρα διότι «εσ το άρθρο 18 τμ. 1, κεφ. 7, διατάττει ότι «η Α.Μ. δύναται να εξώσει οιονδήποτε δημόσιον υπάλληλον εξαιρουμένων του Προέδρου, των μελών της Γερουσίας και των Βουλευτών». Και αναφέρει ο Ζερβός στην εφημερίδα του «κατά τας ρητάς λοιπόν του Συντάγματος διατάξεις, όχι ο Αρμοστής όχι ο Προϊστάμενος αυτού Υπουργός, όχι ολόκληρον το Υπουργείον τους, αλλ' ουδ αυτή η Χαριτόβρυσος Ανασσά του, ήτις χαίρει το δικαίωμα διαλύσεως της Βουλής δύναται ποτέ να εξωση και να στέρηση της θέσεως του τον αντιπρόσωπον. Η Βουλή μόνη εδύνατο να επιληφθή του σοβαρού τούτου θέματος διαρκούσης της Βουλευφορίας να διάταξη τα κατάλληλα μέτρα ή διαλυομένης της Βουλής ή επί των εκλογικών καταλόγων επιτροπή, εδύνατο μόνη, εάν ήθελεν εξακριβώσιν αληθώς την ξένην πολιτογράφησιν να διαγράψη αυτόν απλώς από τον εκλογικόν κατάλογον». Και επισημαίνει «ουδεμία όμως άλλη αρχή εις την ενεστώσαν των πραγμάτων κατάστασιν έχει δικαίωμα να θέση βέβηλον χείρα επί του αντιπροσώπου, η πράξις της ήθελεν είσθαι σκανδαλώδης παρανομία».

γ) αφού αυθαίρετα ενήργησε και στέρησε τον λαό από έναν αντιπρόσωπο του δεν δείχνει διάθεση να αναπληρώσει το βουλευτικό κενό: «θέλει άραγε αναπληρώσει το κενόν εντός της προθεσμίας του νόμου ή θέλη προχωρή από παρανομίαν εις παρανομίαν και από αυθαιρεσίαν εις αυθαιρεσίαν εωσού να παραλύση εντελώς την κοινωνίαν...» αναρωτιέται ο Ζερβός. Η πραγματική αιτία είναι αυτή που ομολογούν «τα όργανα του ξένου και οι τζακπίνηδες δημοσιογράφοι», «ότι και αν ο κ.Τυπάλδος δεν ήτο πολιτογραφημένος εις ξένην επικράτειαν απεκατέστη όμως ένοχος μεγάλου εγκλήματος ένεκα της προσαγωγής του ψηφίσματος. Η πρότασις αυτή ήτο, λέγουν επαναστατική και ο προτείνας αυτήν εξοστρακίσθη ως επαναστάτης».³²¹

δ) Το δικαίωμα της απαιτήσεως αντίθετα με όσα ψευδώς ισχυρίζονται είναι καθιερωμένο από το ίδιο το Σύνταγμα. Το άρθρο 8 των Γενικών ρητρών αυτού ορίζει ότι «Οι Επτανήσιοι έχουν πλήρες δικαίωμα να προσαγάγουν, είτε ομού, είτε ατομικώς απαιτήσεις εις την Προστασίαν...». Ετσι αποδεικνύεται περίτρανα «ότι και αυτές τας ασημάντους ελευθερίας τας ποίας χθες μας ανεγνώρισαν σήμερον δολίως και βιαίως μας καταστρέφουν».³²² Ο Φιλελεύθερος εθνικισμός διαποτίζει ο έργο του και είναι επόμενο σε μια εποχή όπου στα ευρωπαϊκά επαναστατικά κινήματα τα εθνικά αιτήματα των λαών είτε δεσπόζουν είτε διατυπώνονται με εμφαντικό τρόπο. Ο ηγέτης του ριζοσπαστικού κινήματος διακηρύσσει ότι «στην εποχή

της ιδέας των εθνотήτων θα ήταν αισχύνη δια τον Ίωνα και έγκλημα καθοσιώσεως», να αποσιωπήσει ή να βαδίσει πορεία διαφορετική από εκείνη που επέβαλλε η αυτοσυνειδησία και ο διακαής πόθος των αγωνιζομένων ανά την Ευρώπη για εθνική αυθυπαρξία.³²³ Ο Φυσικός Νόμος λοιπόν υπαγορεύει το δικαίωμα της ανεξαρτησίας να απαιτεί και να απολαυάνει κάθε λαός μέσα στα πλαίσια της ισότητας, όπου αυτός (ο φυσικός νόμος) αναγνωρίζει για κάθε οντότητα, είτε πρόκειται για άτομο, είτε για συλλογική πολιτική οντότητα (λαό). Ο Ζερβός επικαλείται άρθρο της Γαλλικής εφημερίδας «Δημοκρατία» η οποία αναφέρεται στο ψήφισμα της 26^{ης} Νοέμβρη 1850. Σύμφωνα με το δημοσίευμα αναγνωρίζεται η ανάγκη εφαρμογής της «μεγάλης αρχής της αυτονομίας των εθνικотήτων και στην περίπτωση της Επτανήσου. Υπογραμμίζει την υποχρέωση της Γαλλίας να λάβει υπόψιν της το ψήφισμα των αντιπροσώπων της Ιόνιας Βουλής (Θ) και προτρέπει την Αγγλία να παραιτήσει μίαν θέσιν μάλλον πολυδάπανον παρά ωφέλιμον».³²⁴ Οι Επτανήσιοι βάσει της αρχής αυτής όπως αναφέρει ο Ζερβός «ουδέ δυνάμεθα να εννοήσωμεν διατί ο Αγγλος να είναι Αγγλος, ο Γάλλος να είναι Γάλλος και ο Επτανήσιος να μην είναι Έλλην».³²⁵ Από την πλευρά του ισχυρού ο Πάλμερστον το Μάρτιο του 1848 θα διακηρύξει στη Βουλή των Κοινοτήτων «την θέληση του να προσαρμόζει την πολιτική του στις περιστάσεις, να μην αναγνωρίζει μήτε φίλους, μήτε εχθρούς κληρονομικούς και να τάσσει πάνω απ'όλα τα συμφέροντα της πατρίδας του. Είναι μια δήλωση που κινείται μέσα στα πλαίσια μιας πολιτικής απομόνωσης της Βρετανίας από τις άλλες χώρες, που εγκαινιάσθηκε επί Κάνινγκ από το 1823 και βασιζόταν στο δόγμα «σεβασμού της αυτονομίας των εθνών».³²⁶

Η πολιτική Ορολογία του Διαφωτισμού είναι παρούσα σε όλο τον πολιτικό λόγο του Ηλία Ζερβού πολύτιμη παρακαταθήκη για την οικοδόμηση μιας ελεύθερης και δημοκρατικής πολιτείας. Συχνές οι αναφορές στη λαϊκή κυριαρχία, ισότητα, γενική θέληση αλλά και στο δικαίωμα αντίστασης του λαού όταν δεν τηρείται το «κοινωνικό συμβόλαιο». Ετσι τοποθετούμενος αναφανδόν υπέρ της αρχής της λαϊκής κυριαρχίας γράφει ο Ζερβός «ο λαός παίρνει την εξουσία στα χέρι του και κυβερνά τις υποθέσεις του διαμέσου των ανθρώπων που εκλεγεί αυτός» ή αλλού «Ας κηρυχθή λοιπόν ο λαός κυριάρχης ως είναι φυσικά και έπρεπε να είναι και εν έργω, ας αφεθή ελεύθερος να εκλέξη τους πληρεξουσίας του και να χρηματίσει εν τάξει και εν ειρήνη την Συντακτικήν του Συνέλευσιν και τότε και ημείς θέλομεν απευθύνειν εις αυτήν τας αδύνατους αλλ'ειλικρινείς συμβουλάς μας ως προς τον οποίον μέλλειν να βαδίσειν δρόμον. Αλλέως εις βουλευτικές συνόδους ως τας ενεστώσας δεν έχωμεν τι να είπωμεν...».³²⁷ Ο Ζερβός αμφισβητεί την απρόσκοπτη λειτουργία της Ιόνιας Βουλής κάτω από το Προστασιανό Καθεστώς και ζητά Συντακτική Συνέλευση που προϋποθέτει την καθολική ψηφοφορία και στοχεύει στην ψήφιση από τον λαό νέου Συντάγματος που να εκφράζει «την γενικήν θέλησιν» του.³²⁸ Η συμμετοχή αποτελεί το μόνο βέβαιο φρουρό των δημοκρατικών θεσμών και η έλλειψη της είναι ενάντια στα φυσικά και απαράγραπτα δικαιώματα του ανθρώπου. Η ελευθερία διαφυλάσσεται στην κοινωνία αν οι περιορισμοί και οι νόμοι διαμορφώνονται από όλους συλλογικά και δεν είναι απόρροια της «απεριορίστου ισχύος του ξένου» γιατί τότε τα πάντα είναι «ψεύδος και σκιά», όπως ανέφερε ο Ηλίας Ζερβός-Ιακωβάτος ο ηγέτης του Ριζοσπαστικού Κόμματος. Ο τελευταίος συνδέει εμφανώς την εθνική ελευθερία με την ισότητα «Δεν αρκεί να γνωρίσει ο λαός δια των εφημερίδων τας ανάγκας της εθνικотήτας του και της εσωτερικής του μεταβολής. Είναι χρεία να καταλάβει ότι εις αυτόν μόνον

υπάρχει κυριαρχία, δηλ. το δικαίωμα και η εξουσία να κυβερνά τα πράγματα του επειδή η φύσις έκαμε όλους τους ανθρώπους ίσους κατά δίκαια και δια τούτο πάσα κοινωνία ανθρώπων που δεν έχει αρχήν και θεμέλιον την ισότητα... αυτή είναι ενάντια της φύσεως και ακόμη αυτής της θρησκείας η οποία θέλει ως αδελφούς όλους τους ανθρώπους».³²⁹

Ποιοι όμως είναι οι άνθρωποι που εκλέγει ο ίδιος ο λαός; Κατά τον Ηλ.Ζερβό τα πρόσωπα που εκλέγει ο λαός για να επέλθει βελτίωση της εσωτερικής του κατάστασης πρέπει να είναι πρόσωπα εγνωρισμένου κύρους και πεπαιδευμένοι.³³⁰ Θέτει λοιπόν ο Ιακωβάτος την ύπαρξη ενός διακριτού (ελιτίστικου) στοιχείου ως προϋπόθεσης εκλογιμότητας και άσκησης οποιουδήποτε πολιτικού έργου για την εσωτερική βελτίωση που είναι το κύρος και η μόρφωση στοιχεία που και τα δυο συνδέονται με την ιδιοκτησία που όμως δεν διαθέτουν όλοι. Ως προς αυτό λοιπόν διακρίνουμε ένα στοιχείο συντηρητισμού στη σκέψη του που εξηγείται ίσως και από την εποχή που έζησε και από τις εμπειρίες προσκόλλησης στην προστασία ατόμων για βιοποριστικούς λόγους ή ικανοποίηση της φιλοδοξίας. Και αυτό γιατί τα δικαιώματα παραμένουν αφηρημένα για εκείνους τους ανθρώπους που δεν διαθέτουν ιδιοκτησία ή κοινωνική εξουσία μέσω ιδιοκτησίας. Το ξεκαθαρίζει άλλου όταν συγκρίνει την επτανησιακή κοινωνία με τις βιομηχανοποιημένες δυτικές κοινωνίες σε σχέση με αυτά τα δύο στοιχεία.

Επίσης η λογική της επανάστασης στον Ηλία Ζερβό-Ιακωβάτο περικλείει μέσα της τη λογική του Φιλελευθερισμού που είναι η εφαρμογή της θεωρίας του δικαίου πολέμου που συναντάμε στον Λοκ δηλ. η Επανάσταση είναι πράξη συλλογικής άμυνας σε περίπτωση υπέρβασης των λογικών και νομίμων ορίων κάθε εξουσίας. Κατά την ίδια έννοια και ένα άτομο μπορούσε να εξεγερθεί ενάντια σε μια τέτοια εξουσία. Και κάτω από αυτό το πρίσμα μπορούμε να εξετάσουμε και την αντίδραση του Ζερβού ενάντια στην Προστασία, λαμβάνοντας εξίσου υπόψιν μας και τις επιρροές από την ελληνική φιλοσοφία και ιδίως τον Πλάτωνα, οι οποίες ωστόσο εμπλούτισαν και την ευρωπαϊκή επαναστατική σκέψη και πρακτική (Ιακωβίνοι). Κατά το Ζερβό ο Ιόνιος λαός δεν διεκδικεί παρά μόνο την καθιέρωση ενός νομίμου δικαιώματος κάθε λαού τη σύνταξη ενός συμβολαίου ανάμεσα σε αυτόν και σε μια εξουσία στην οποία ο ίδιος θα αναθέσει το συμβόλαιο διαχείρισης της συλλογικής του ισχύος. Η παρούσα εξουσία εκτός του ότι είναι παράνομη από τη γέννηση της δεν σέβεται ούτε το Σύνταγμα που η ίδια έχει θεσπίσει. Συνεπώς η νομιμότητα της τελεί υπό αίρεση. Οι παραβιάσεις των όρων του αμφισβητούμενου συμβολαίου ισοδυναμούν με εχθρικές ενέργειες κατά του λαού που τον εξωθούν να αντιδράσει για να αμυνθεί. Ο Κητρομηλίδης αναφέρει: «Αυτή είναι η κυκλική διαδικασία της πολιτικής επανάστασης ηγεμονική επιθετικότητα – συλλογική άμυνα του λαού – πτώση της κυβέρνησης – εγκαθίδρυση νέας κυβέρνησης. Έτσι η όποια αντίδραση (ή επανάσταση) είναι δίκαιη γιατί είναι αμυντική και παράλληλα η αντίδραση του ριζοσπαστικού κόμματος και κινήματος είναι θεμιτή, είναι πράξη συλλογικής άμυνας. Με αυτή την έννοια θεωρώ ότι ο Ζερβός χαρακτηρίζει το Ριζοσπαστικό Κόμμα «Πολιτικά Επαναστατικό». Όμως ακόμα και σε αυτή την περίπτωση δεν συνιστά εξέγερση ή βία. Ούτε εξάλλου και ο Λοκ την πρότεινε παρά μόνον σε έσχατη ανάγκη. Και αυτό είναι ένα άλλο σημείο που η σκέψη του συναντά τη σκέψη του μεγάλου φιλοσόφου του Διαφωτισμού.³³¹ Αλλά επανειλημμένως καλεί τον λαό να λειτουργήσει μέσα στα πλαίσια «της τάξης, της νομιμότητας, της ησυχίας». Ο ίδιος φαίνεται να έχει πλήρη επίγνωση των όρων διεξαγωγής του πολιτικού παιχνιδιού. Γνωρίζει ποιος

είναι ο ισχυρός στην προκειμένη περίπτωση και διαθέτει όλα τα μέσα όπως συνέχεια τονίζει. Η ίδια η γενέτειρα του έχει δοκιμάσει με τον πιο αποτρόπαιο τρόπο την «αναμόχλευση» των παθών που οδήγησαν στην εξέγερση τον Αύγουστο του 1849 – συνεπικουρούμενων και από άλλες κοινωνικές αιτίες. Και για ένα άλλο λόγο ίσως, για να μην προσάψουν στο ριζοσπαστικό κόμμα την κατηγορία ότι είναι αναρχικό με κίνδυνο να τεθεί εκτός νόμου (ήδη τα Δημοτικά Καταστήματα είχαν τεθεί εκτός νόμου από τις αρχές του 1851). Και επιλέγει η αντίδραση κατά της Προστασίας να γίνει με μόνο όπλο το λόγο και το Σύνταγμα. Θα επιχειρήσει λοιπόν να αποπλίσσει τον αντίπαλο με τα ίδια του τα όπλα, μέσα από το κάστρο του Διαφωτισμού. Κατά τον Λοκ το έσχατο σημείο υποχώρησης που κάνει την επανάσταση αναπόφευκτη είναι η επιβολή φορολογίας από την Κυβέρνηση χωρίς την συναίνεση των αρχομένων. Ο Ζερβός και οι ριζοσπάστες θα εστιάσουν στο πρόβλημα αυτό που απομυζεί τους κόπους και διαγράφει τις ελάχιστες δυνατότητες επιβίωσης των νησιωτών προτείνοντας θαρραλέα για την εποχή τους κοινωνικά μέτρα. Η λογική του Λοκ είναι ότι «αφού οι άνθρωποι συγκροτούν την πολιτική εξουσία για να περιφρουρεί την περιουσία τους, η άσκηση της γίνεται ανυπόφορη όταν επιχειρεί να τους αφαιρέσει περιουσιακά στοιχεία χωρίς τη συγκατάθεσή τους».³³² Στην περίπτωση όμως της Επτανήσου ο λόγος αντίδρασης μεγεθύνονταν από την απορρόφηση και κατασπατάληση του δημόσιου πλούτου που για την κάλυψη των ελλειμμάτων τα βάρη μετακυλίωνταν στους ώμους των περισσότερων κοινωνικών τάξεων συνεχώς πτωχοποιούνται χάνουν την περιουσία τους και αδυνατούν να επιβιώσουν.

Όλα αυτά είναι ενάντια στη λογική και το Φυσικό Νόμο, τόσο στη σκέψη του Locke όσο και του Ζερβού. Ποσό μάλλον στην περίπτωση του δευτέρου που θεωρεί ότι όχι μόνο διακυβεύεται η περιουσία αλλά και η δυνατότητα επιβίωσης των συμπατριωτών του και απειλούνται τα απαραίτητα φυσικά δικαιώματα της ζωής, της περιουσίας, της αξιοπρέπειας του ατόμου. Για τους Φιλοσόφους του Διαφωτισμού και όσους όπως ο Ζερβός και οι ριζοσπάστες δέχτηκαν την επίδραση τους ο άνθρωπος είναι ιδιοκτήτης του μόχθου του με την έννοια ότι η μίξη του μόχθου με οτιδήποτε, δημιουργεί δικαίωμα ιδιοποίησης.

Η καλλιέργεια της γης, η εφαρμογή της ανθρώπινης δεξιότητας στην άψυχη ύλη ακόμη και ο κόπος για τη συλλογή καρπών προσθέτουν αξία στα φυσικά στοιχεία. Η αξία αυτή ανήκει σε αυτόν που μόχθησε για την παραγωγή της. Έτσι λοιπόν κατά τον Ηλία Ζερβό «οι λαοί κινούνται και επαναστατούν... όχι για να σκοτωθούν για τους άρχοντες ή τους Βασιλείς, τους οποίους μάλιστα θεωρούν ως εχθρούς των όταν τους εναντιώνονται». Οι απόψεις του απηχούν απόψεις Ευρωπαίων φιλελευθέρων και φαίνεται να εμπεριέχουν αρνητικές κρίσεις για τις ακρότητες των γαλλικών επαναστάσεων. Τα στοιχεία που αναφέρει περικλείονται και στα αιτήματα των αστικοφιλελεύθερων κινημάτων της Ευρώπης (Αγγλία, Γαλλία πριν τη Γαλλική Επανάσταση). «Δεν κατεπολέμει τέλος ο ριζοσπαστισμός την ιδιοκτησίαν και την νοημοσύνην διότι δεν ήτο μία στάσις ή αναρχία οργανισμένη, αίτινες προετίθεντο να επαναφέρωσι το χάος εις την κοινωνίαν και να αφήσωσιν όπισθεν των ίχνη αίματος, καταστροφής και αγχόνης. Ητο εν δόγμα και μια θεωρία πολιτική εντός των αρχών των οποίων ενυπήρχεν η εγγύησις όλων των κοινωνικών στοιχείων και τάσεων» και συνεχίζει «Δεν εκήρυξεν (ο Ριζοσπαστισμός) πόλεμον κατά της ιδιοκτησίας και της νοημοσύνης ως κατά τοιούτον διεκρίθη ο Ξενισμός. Η ιδιοκτησία και η

νοημοσύνη, τουλάχιστον εις τον ορίζοντα μας είναι τα δυο στοιχεία εξ ων σύγκειται προπάντων η πεφωτισμένη και κραταιά κοινή γνώμη... Μήπως είχε λέγω τοιαύτα αντικείμενα ως έχουν αυτά βιομηχανικά και μεγάλα τινά έθνη ίνα κηρύξει και αυτός τας αλλοκότους θεωρίας των κοινωνιστών και τας ανηθικούς ιδέας ων κοινοκτημόνων και τας χαστικές των μηδενιστών; Όχι ποσώς τοιαύτα φαινόμενα ήσαν κατ'ευτυχίαν άγνωστα εις ημάς. Μικραί τινές ανωμαλίας υπήρχαν βεβαίως. Πλην όλα εδύναντο βαθμηδόν να εκλείψωσιν με την Ένωσιν, ήτινες ομού με την ανεξαρτησίαν και ελευθερίαν, ήθελεν, αν δεν επροδίδετο, συνεπαγάγει και την ισότητα και την ισοπολιτείαν».³³⁰

Τα λόγια του Ζερβού Ιακωβάτου: «η ιδιοκτησία και η νοημοσύνη... είναι τα δυο στοιχεία εξ ων σύγκειται προπάντων η πεφωτισμένη και κραταιά κοινή γνώμη» αποκαλύπτουν δύο πράγματα:

1) Παράλληλα με τα υπάρχοντα δομικά προβλήματα στο εσωτερικό της Επτανησιακής κοινωνίας, σημειώθηκε μία δυναμική ανακατατάξεων στην κοινωνική διαστρωμάτωση με την εμφάνιση στα τέλη του προηγούμενου αιώνα των κοινωνικών κατηγοριών που διεκδικούν θέσεις στην ανώτερη κοινωνική πυραμίδα και συμμετοχή στη διακυβέρνηση του τόπου (Επιχειρηματίες, ναυτικοί, επιστήμονες). Αυτή η κοινωνική αναταραχή που σημειώνεται από την τρίτη δεκαετία του 19^{ου} αιώνα είναι συνάρτηση των πολιτικών και κυρίως οικονομικών συγκυριών.³³⁴ Το γεγονός αυτό είχε δώσει τη δυνατότητα σε μη προνομιούχα στρώματα της Κεφαλονιάς να αποκτήσουν χρήματα και έτσι να στείλουν τα παιδιά τους για σπουδές στα Ευρωπαϊκά Πανεπιστήμια (Ιταλίας, Γαλλίας, Γερμανίας, Αγγλίας), που επιστρέφοντας όμως αντιμετώπιζαν επαγγελματικό αδιέξοδο επειδή η Επτάνησος ήτο κράτος ανεξάρτητο *de jure* (μόνο) και για τους Επτανήσιους δεν υπήρχαν δυνατότητες σταδιοδρομίας ενώ υπήρχαν για τους Βρετανούς.³³⁵

2) Την ουσία του φιλελευθερισμού που διέπνεε κατά μεγάλο μέρος τα Επαναστατικά κινήματα της Ευρώπης. Η θεωρία του φ. συνέδεε την άσκηση των δικαιωμάτων που έχει κατ'αρχήν κάθε άτομο με την δυνατότητα να μπορεί να τα ασκεί στην πράξη. Το βασικότερο χαρακτηριστικό αυτής της δυνατότητας ήταν και πάλι η ιδιοκτησία. Η ιδιοκτησία και η πνευματική ικανότητα θεμελιώνουν άμεσα την υπευθυνότητα του ανθρώπου μέσα στο πολιτικό και οικονομικό σύστημα. Μόνο όποιος έχει ιδιοκτησία μπορεί να φέρει πολιτική ευθύνη.³³⁶ Έτσι ο Ζερβός-Ιακωβάτος αντίθετα διακρίνει το ριζοσπαστισμό από άλλα Ευρωπαϊκά Επαναστατικά κινήματα εκθέτοντας τους λόγους που ήταν: η ύπαρξη: α) μιας κραταιάς και πεφωτισμένης κοινής γνώμης, β) μικροϊδιοκτησίας που όμως δεν διεσφαλίζετο από το υπάρχον πολιτικό και νομικό σύστημα και η οποία απαντάται και στα αγροτικά στρώματα και στις «εργατικές τάξεις», γ) την απουσία βιομηχανίας σε σχέση με άλλες χώρες μέχρι τις μεταρρυθμίσεις του Seaton αλλά και την απαίτηση διεύρυνσης των πολιτικών προνομίων σε όσους είχαν εισόδημα ή ανεξάρτητους επαγγελματίες λόγω του μορφωτικού τους επιπέδου (γιατροί, δικηγόροι). Αλλά και όσοι είχαν πολιτικά δικαιώματα και μπορούσαν να καταλάβουν δημόσια αξιώματα, αυτά ήταν περιορισμένα δικαιώματα λόγω του συντ. του 1817 που οδηγούσε σε συγκέντρωση της εξουσίας στα χέρια του Αγγλου Αρμοστή.

Όσον αφορά την «κραταιά και πεφωτισμένη Κ.ΓΝ.» αυτή ήτο τέτοια λόγω του:

α) υψηλού μορφωτικού επιπέδου των καθοδηγητών της που στηρίχθηκε στην συγκυριακή οικονομική άνθιση που ευνόησε τους μικροϊδιοκτήτες, - μεγάλου αριθμού οπαδών Ριζ. Κινήματος.

β) της οργανικής σχέσης με το λαό που τους ακολουθούσε.

γ) της βελτίωσης της εκπ/σης από την Εποχή του Guilford αλλά και της τάσης των επτανησίων προς τα γράμματα. Την εποχή που κορυφωνόταν ο ριζοσπαστικός αγώνας οι εφημερίδες κυκλοφορούσαν και στις εξοχές – όπου μαρτυρείται και η δυνατότητα του κοινού να διαβάζει – Και εξαιτίας αυτού η απαγόρευση κυκλοφορίας του Φιλελεύθερου από το Προστασιανό καθεστώς στα Καφεπωλεία της εξοχής.³³⁷

Στον αδιάλλακτο πόλεμο κατά της αριστοκρατίας, ο Ζερβός θα αναζητήσει πρότυπα ηθικοθησκευτικών και δημοκρατικοφιλελευθέρων αντιλήψεων στο γειτονικό χώρο της Ιταλίας στο πρόσωπο του Σαβοναρόλλα που έζησε το 15^ο αιώνα στην Φλωρεντία και εμαρτύρησε εξαιτίας των προθέσεων του να υποστηρίξει τις μεταρρυθμίσεις του Φλωρεντινού καθεστώτος που υπόσχονταν την λήψη μέτρων υπέρ του λαού. Αφορμή για την αναφορά στο πρόσωπο του Ιταλού Θεολόγου αποτέλεσε πίνακας Κεφαλήνα ζωγράφου που σταδιοδρομούσε στην Ιταλία επιβεβαιώνοντας ότι η Επτάνησος αποτελούσε ένα κομμάτι του ενοποιημένου ευρωπαϊκού χώρου από απόψεως δομών, θεσμών, σταδιοδρομίας, συναντίληψης σε θέματα πολιτικής και ιστορικής κατεύθυνσης, και ανταλλαγής πολιτισμικών δανείων. Στον πίνακα συμβολοποιείται η αντιπαράθεση της Ολιγαρχίας (στο πρόσωπο του Λορέντζο των Μεδίκων, ο οποίος κείται ημιθανής στην κλίνη του) και του Σαβοναρόλλα «νικητού του τυράννου της πατρίδας του» και εξομολογητή του καθώς επίσης, και η προσφορά του ευρυμαθέστατου κληρικού που διατυπώνεται εύστοχα και επιγραμματικά από το Ζερβό ως εξής: «Είναι ο Σαβοναρόλλα όστις... με υψωμένην τη χείραν και τους τρεις πρώτους δακτύλους ανοικτούς επιβάλλει τους τρεις εκείνους όρους της συγχωρήσεως τους οποίους η ιστορία ενέγραψε. Συγχώρησιν των εχθρών του – απόδοσιν των αδίκως αποκτηθέντων – και αποδοσιν προπάντων, απόδοσιν της ελευθερίας και της πατρίδος...». Η επιλογή δεν έγινε τυχαία γιατί α) ο «εξαίσιος πίνακας, ήτο έργο ενός Έλληνος και Κεφαλήνος» αποκαλυπτικός του ταλάντου, της ικανότητας και της τέχνης που κατείχε ο νεαρός Γεώργιος Μηνιάτης, ο οποίος την ασκούσε στην γειτονική Ιταλία, με την προσδοκία του Ζερβού να την μεταφυτεύσει στην πατρίδα του υπηρετώντας την ελληνική θεματογραφία,³³⁸ β) το μήνυμα του πολιτικά διαιρετικό έχει δύο κατευθύνσεις. Κατά πρώτον «τα υπολείμματα της αριστοκρατίας» και τους Αγγλους που τους στηρίζουν, εύληπτο από αυτούς ως κοινωνιών της ευρωπαϊκής ιστορίας και του πολιτισμού και το οποίο θίγει την φιλοτιμία τους. Επειτα το λαό στην συνείδηση του οποίου εγχαράσσει την ύπαρξη μιας «ολιγαρχίας» που λαφυραγωγεί τον τόπο, γ) επιχειρεί στα πλαίσια τέτοιων συμβολισμών τη θεμελίωση μιας ευρωπαϊκής ενότητας, σε επίπεδο αρχών (χριστιανισμού, υπερίσχυσης δημοκρατικών και φιλελεύθερων θεσμών) μέσω της υπόμνησης σε όλους της κοινής ιστορικής αντίθεσης «Δημοκρατισμού και Απολυτισμού».³³⁹ Κατά πόσον το κάνει συνειδητά δεν το ξέρουμε αλλά και δεν το αποκλείουμε αφού τέτοιου είδους εγχειρήματα δεν είναι έξω από το κλίμα της εποχής.

Από τα οράματα του Mazzini πρωτεργάτη της Ευρωπαϊκής ιδέας μέχρι την πιο επίσημη διατύπωση της στο συνέδριο των Παρισίων στις 21 Αυγούστου 1849 από τον Β.Ουγκώ,³⁴⁰ η ευρωπαϊκή ιδέα προσέλκυσε

πολλούς οπαδούς και φορείς ακόμη και διαμετρικά αντιθέτων ιδεολογιών και οραματιστές διαφορετικών συνεκτικών στοιχείων της ιδέας αυτής.

Ο Mazzini οραματιζόταν σε ένα μακρινό μέλλον μια ομοσπονδιακή ρεπουμπλικάνικη συγκρότηση ευρωπαϊκών εθνών. Ο Σαιν Σιμόν μιλούσε για «ευρωπαϊκό πατριωτισμό», ο θετικιστής Κοντ για «ευρωπαϊκό νόμισμα» ενώ ο Μπακούνιν, φιλόσοφος του αναρχισμού διεκδικεί μία Ευρώπη χωρίς σύνορα, χωρίς πατρίδες, χωρίς έθνη αφού από αυτά πήγαζαν οι συγκρούσεις, οι πόλεμοι και το μίσος.³⁴¹

Ο Φυσικός νόμος προϋποθέτει την παρουσία μεμονωμένων ατόμων πριν από τη δημιουργία μιας κοινωνικής οργάνωσης και επιτρέπει τη συγκρότηση μιας θεωρίας σχετικά με το πώς δημιουργήθηκαν η πολιτική κοινωνία και το κράτος αλλά επιτρέπει να συμπεράνει κανείς ότι οι νόμοι και το κράτος θεσμοποιήθηκαν με την καταπίεση ή και με τη βούληση του Θεού. Η ιδέα της ισότητας έχει τόσο κλασσικές όσο και θρησκευτικές ρίζες. Στον Φιλελεύθερο είναι συχνές οι αναφορές στο Χριστιανισμό και είναι φυσικό γιατί η σκέψη των ανθρώπων διαμορφώνεται από το χωροχρονικό περιβάλλον εντός του οποίου κινούνται.³⁴² Ετσι συνυπάρχει το προνοιακό σχήμα με εκείνο της προόδου του ανθρωπίνου πνεύματος (που στηρίζεται στη λογική: «... ας ενώσωμεν ειλικρινώς τας προσπάθειάς μας, ας υποστηρίξωμεν ελευθέρως και αφόβως την αλήθειαν αλλ'ας την υποστηρίξωμεν με απάθειαν και με λόγους σοβαρούς και εμβριθείς και ας είμεθα βέβαιοι ότι η Θεία Πρόνοια και η πρόοδος του ανθρωπίνου πνεύματος θέλουν πραγματοποιήσει τας επιθυμίας μας και στεφανώσιν επί τέλους τα έργα μας».³⁴³ Πολύ συχνή η εξομοίωση του ριζοσπαστισμού με το χριστιανισμό.³⁴⁴ Άλλοτε πάλι ο λόγος γίνεται Θεός λόγος.³⁴⁵

Ο Ζερβός φαίνεται να πατά πάνω και στο ρομαντικό εθνικισμό όταν προβάλλει τη πολιτική ανεξαρτησία στη βάση της διαφορετικότητας. Είναι όμως ένα επιχείρημα που έχει μια πολιτική στόχευση: την ενίσχυση της ενότητας στο εσωτερικό του κινήματος στη βάση πολιτισμικών όρων. Στο επίπεδο όμως της Συνταγματικής πολιτείας διαφέρει η στόχευση γιατί εκεί η διεκδίκηση διεξάγεται στη βάση νομικοπολιτικών όρων. Η επιχειρούμενη ευρωπαϊκή ενότητα που προανέφερα στο όνομα του Χριστιανισμού φαίνεται να φαντάζει ως μη αkéραιη όταν λέει: «Ο χριστιανισμός παρ'ημίν διετηρήθη ακραιφνής και αkéραιος ο οποίος μας παρεδόθη από τον Νυμφίον της Εκκλησίας και των Ιερών Αποστόλων ενώ η Δυτική Εκκλησία υπεχώρησεν οπώσουν εις τον εγωισμόν των βαρβάρων τους οποίους ανέπλασε».³⁴⁶ Ωστόσο ο Εθνικισμός του Ζερβού είναι «αλελογισμένος», ενώ τρέφει έναν απέραντο θαυμασμό για την ιστορική κληρονομία των Ελλήνων ενώ θαυμάζει το ακαταμάχητο και ηρωικό σθένος των αγωνιστών του '21 και χαιρετίζει τις πρώτες πολιτειακές πράξεις, δείγματα του δημοκρατισμού φρονήματος των Ελλήνων δεν φθάνει μέχρι του σημείου να υπερεκτιμήσει τις δυνατότητες του Έθνους. Τόσο κατά τη διάρκεια της Αγγλικής Προστασίας όσο και κατά τη στιγμή της Ενωσης και λίγο μετά, έχει επίγνωση των δυνατοτήτων του έθνους και τις αξιολογεί υπολογισμένα σε συνάρτηση με το συσχετισμό των δυνάμεων, τόσο στο εσωτερικό της Ελλάδας με την «αφομοίωση» όσο και εκτός στο πεδίο του διεθνούς ανταγωνισμού. Εκδηλώσεις της είναι η αναδίπλωση του στο θέμα της Ενωσης, η εμπεριστατωμένη μελέτη της Ελληνικής Πολιτείας και κοινωνίας όπως επίσης η οξυδερκής τοποθέτηση του σχετικά με τη λύση του Ανατολικού Ζητήματος. Ο ριζοσπάστης αγωνιστής είναι ένας ορθολογιστής και χρησιμοποιεί τον ορθό λόγο με άκρα σχολαστικότητα και μεθοδικότητα

υπάγοντας στους λογικούς σκοπούς τα ανορθολογικά στοιχεία (Θεία Πρόνοια, πίστη, επίκληση του συναισθήματος με αναγωγή σε ιστορικά στοιχεία).³⁴⁷

Αισθητή είναι η επίδραση του Mazzini στο έργο του Ζερβού αν και δεν κάνει καθόλου μνεία του ονόματος του. Και ο Ιταλός Επαναστάτης όπως και ο Ζερβός κάνει θρησκευτικές αναγωγές (Θεός και λαός). Την ίδια έκφραση συναντάμε και στο Ζερβό «... οι προσπαθούντες να απατήσωσι και τον Θεόν και τον λαόν...»,³⁴⁸ αλλού «... και πωλούσα πατρίδα και θρησκείαν να λάβη εις ανταμοιβήν της προδοτικής αυτής πράξεως τας δημόσιους θέσεις». ³⁴⁹

Όπως και ο Mazzini και ο Μομφερράτος που συχνά αναφερόταν στον Ιταλό επαναστάτη και διατηρούσε επικοινωνία μαζί του πίστευε ότι η ανεξαρτησία ενός λαού είναι υπόθεση του ίδιου.

Για τον Mazzini αλλά και για το Ζερβό η έννοια της ταυτότητας ενός λαού που διαμορφώνεται μέσω της γλώσσας, της Εκπαίδευσης, των πολιτιστικών παραδόσεων πρέπει να αντανakλάται στους πολιτικούς θεσμούς.³⁵⁰

Ο Ζερβός και ο Mazzini όπως ήταν αποφασισμένος να συσπειρώσει τους Επτανήσιους στην εθνική υπόθεση. Αν και φαίνονταν ότι υπερείχε η εθνική αποκατάσταση δίνοντας σ'αυτήν ένα μικρό προβάδισμα έναντι της κοινωνικής χειραφέτησης – γιατί κατανοούσε ότι ανταποκρίνονταν στον γενικότερο εθνικό εθνουσιασμό ωστόσο μια δεύτερη ανάγνωση δεν αφήνει καμία αμφιβολία ότι εξίσου αναγκαία έκρινε και τη θεραπεία χρόνιων κοινωνικών προβλημάτων,³⁵¹ όπως εξάλλου αποδείχτηκε και με τις θαρραλές νομοθετικές προτάσεις που υπέβαλλαν αυτός και οι άλλοι ριζοσπάστες βουλευτές. Αξιολογώντας το πεδίο της μάχης και τα διαθέσιμα όπλα εστιάζει στην εξασφάλιση των ηθικών προϋποθέσεων για τη στερέωση του κινήματος. Δεν αρκούσε η προσέλευση μόνο οπαδών αλλά η σφυρηλάτηση μιας ενότητας σε όλα τα νησιά της ποίας τα χαρακτηριστικά συνεχώς επισημαίνει μιας και στο ακροατήριο του εντάσσονται και χιμαζόμενες τάξεις.

Η ενότητα αυτή θα είχε το επιτυχές αντίκρισμα της στην κοινωνία αν περιφρουρείτο και στη βάση του κινήματος με τη συνεργασία και αλληλοϋποστήριξη των μελών του. Τον προσανατολισμό αυτό είχαν οι λέσχες που λειτουργούσαν ως ενός σημείου εμφανώς και νόμιμα σε αντίθεση με την Ιταλία που είχαν συνωμοτικό και παράνομο χαρακτήρα.

Η έμφαση την ελληνικότητα των ριζοσπαστών επεσήμαινε στα μέλη ότι δεν ήταν μόνο άτομα που επεδίωκαν τα συμφέροντα τους αλλά και μέλη μιας πολιτισμικής ενότητας που κατευθύνεται σ'έναν ηθικό στόχο. Ετσι προσπαθώντας να αποσοβήσει ή να αμβλύνει συγκρούσεις, φυσικές σ'ένα κίνημα άλλα ενδεχόμενα που ενέχουν διασπαστικές τάσεις, επικαλείται το υπέρτερο συμφέρον του έθνους και της πατρίδας. Από την άποψη της ηθικοποίησης του λαού με τη συμμετοχή του σ'ένα κοινό εγχείρημα εντοπίζουμε άλλο ένα κοινό σημείο των δυο πολιτικών.³⁵² Ο Ζερβός φαίνεται να κατανοεί τη σημασία της ιδεολογίας ως πολιτικό όπλο και χρησιμοποιεί ως δίαυλο στο κοινό τον «Φιλελεύθερο» που εκπροσωπεί το τότε μαζικό μέσο επικοινωνίας. Άνθρωπος με αγροτικές ρίζες αλλά και αστικές αναφορές (δικηγόρος, εκδότης) και γνωρίζοντας άψογα να χειρίζεται τη γλώσσα ασκεί μεγάλη επιρροή. Στο «Φιλελεύθερο» γίνεται περισσότερο ορμητικός, απευθύνεται στα συναισθήματα εναλλάσσοντας το ρυθμό και το ύφος του λόγου και επικοινωνεί μέσω πολιτισμικών αναγωγών που τους είναι οικείες (Θεία Πρόνοια, δικαιοσύνη, χριστιανισμός, πατρίδα, Θείος λόγος) ή

παραστάσεων με θρησκευτικό περιεχόμενο που ηθικοποιούν το κίνημα στα μάτια του λαού χωρίς να παραλείπεται η παράθεση επιχειρημάτων για αντιμετώπιση των αντιπάλων και η ενημέρωση των οπαδών ή συμπαθούντων το κόμμα για την πολιτική τόσο την εσωτερική όσο και ειδήσεων που αφορούν αυτή στις άλλες χώρες. Έτσι «αναπτύσσουσα το δημόσιον πνεύμα μορφώνει την ισχυράν και αήτητον κοινήν γνώμην, η οποία και κυβερνήσεις καταβάλλει και βασιλείς εκθρονίζει».³⁵³

Αυτό όμως που τον καθιστά ριζοσπάστη είναι η ακλόνητη απόφαση του να αποκαταστήσει μια συνταγματική τάξη, έκφραση, της λαϊκής κυριαρχίας παράλληλα με η λήψη μέτρων για την ανακούφιση του λαού.³⁵⁴ Ο Ζερβός είναι ένας άνθρωπος της λογικής, πιστεύει ότι η τελείωση του ανθρώπου και η κατάκτηση των στόχων του επέρχονται σταθερά και είναι αποτέλεσμα των επίμονων προσπαθειών του για τις οποίες είναι βαθύτατα συνειδητοποιημένος ως προς το νόημα τους ώστε να μην γίνεται (ο άνθρωπος) αντικείμενο αποπλάνησης «Μόνοι όμως αι επίμονοι προσπάθειες προάγουν πολλάκις και εν αγνοία τους λαούς και όχι οι αποπλανήσεις ή οι στιγμαίαι εξάψεις».³⁵⁵ Ο ίδιος όπως τοποθετείται δεν φαίνεται να εκτιμά τις αιφνίδιες μεταβολές διότι «πλησίον των συνεχών ως και των αιφνιδίων νεωτερισμών υπάρχουν και τα αχανή βάραθρα των κινδύνων».^{355α}

Για τις επιρροές που δέχτηκε ως φοιτητής στην Ιταλία δεν μας λέει τίποτε στην Αυτοβιογραφία του. Όμως το Πανεπιστήμιο όπου επεράτωσε τις σπουδές του ήτο γνωστό στην εποχή του κέντρο του Σαινσιμονισμού.^{355β} Το γεγονός αυτό μας οδηγεί στη διεξαγωγή υποθέσεων. Ο Σαιν Σιμόν που στις αρχές του 19^{ου} αιώνα είχε επιχειρήσει μια βαθιά κριτική στην φιλελεύθερη οικονομία δεν έθετε θέμα κατάργησης της ατομικής ιδιοκτησίας. Για τον κόμητα ντε Σαιν Σιμόν η βιομηχανική κοινωνία μπορούσε να εγκαθιδρυθεί χωρίς βία βάσει μιας φυσικής ιεραρχίας που θα στηρίζοταν στην εργασία, το ταλέντο και τη γνώση καθενός. Ο Σαιν Σιμόν που έβλεπε το κράτος ως «Ένωση εργαζομένων» όπου θα καταργεί το κληρονομικό δικαίωμα ζητούσε από τους οπαδούς του να μείνουν έξω από τα επαναστατικά γεγονότα. Εδώ εντοπίζουμε αναλογίες μεταξύ των ντε Σαιν – Σιμόν και Ηλ. Ζερβού-Ιακωβάτου. Ο τελευταίος παρόμοια με τον Σαιν Σιμόν τάσσεται κατά της άσκησης βίας το πολιτειακό πεδίο λέγοντας «οι βίαιοι κλονισμοί πρέπει να είναι το έσχατον καταφύγιον των λαών μετά την εξάντληση όλων των ειρηνικών και ελλόγων μέσων προς διόρθωσιν των κακώς κειμένων».³⁵⁶ Έτσι ο Ηλ.Ζερβός-Ιακωβάτος εμφανίζεται μετριοπαθής στις κοινωνικές και πολιτικές του αντιλήψεις. Θέλει τη «δημοκρατική ανάπτυξη της κοινωνίας αλλά όχι με βίαιο τρόπο». Από την άλλη η κοινωνική του εξέλιξη και διαδρομή από το αγροτικό περιβάλλον στο αστικό επάγγελμα του δικηγόρου του παρέχει την αυτοπεποίθηση του «αυτοδημιούργητου». Το γεγονός αυτό, το οποίο εκφράζει η νέα κοινωνική κατάσταση – όπως εξομολογείται ενοχλεί τους μέχρι τότε προνομιούχους αφού όπως λέει η τήβεννος του δικηγόρου και η αναξυρίς του άρχοντος ήσαν τα ιερά άμφια των πόλεων και κάθε άλλος οποιοσδήποτε φέρων αυτά ενομιζέτο ασεβής και ιερόσυλος».³⁵⁷ Εκπροσωπεί τη μεσαία αστική τάξη που θεωρεί ότι δεν της αναγνωρίζεται η αξία της ανάλογα με τις δυνατότητες που διαθέτει (ιδιοκτησία – μόρφωση).

Αναμφισβήτητα η ιστορία είναι κοινωνική διαδικασία. Το άτομο ανήκει εξ ορισμού σε μια κοινωνία και οι διανοούμενοι και όσοι εμπλέκονται σε πολιτικές διαδικασίες μπορούν να αντιληφθούν και τα αποτελέσματα από τις αλληλοσυσχετίσεις ενεργειών και διαδικασιών που ξεπερνούν και τα όρια της

συγκεκριμένης κοινωνίας που ζουν. Η εποχή του Ζερβού σηματοδοτείται τόσο στην Ευρώπη όσο και στην Ελλάδα από μια προοδευτική επίδραση του Σαινσιμονισμού.³⁵⁸

Στην Ελλάδα ο σαινσιμονικός προβληματισμός ενισχύεται με τον ερχομό την άνοιξη του 1833 της ηγεσίας του Σαινσιμονισμού που συνοδεύεται από το διάδοχο του Σαιν Σιμόν Enfantin και τον Gustave Eichtal που διευθύνει τα οικονομικά της ελεύθερης Ελλάδας και τη συνδρομή Ελλήνων οπαδών του (Παν. Σοφιανόπουλου 1786-1865). Είναι η εποχή που η προτεραιότητα της πολιτικής του Κωλέττη είναι η ανάπτυξη έργων υποδομής και γενικότερα η οικονομική ανάπτυξη του ελληνικού βασιλείου.

Ένα πρώτο βήμα για την υλοποίηση της είναι η έκδοση το 1837 διατάγματος «περί συστάσεως επιτροπής επί της εμψυχώσεως της Εθνικής βιομηχανίας» που εκφράζει τη διαρκή προστατευτική μέριμνα του κράτους για την εκβιομηχάνιση του τόπου.³⁵⁹ Είναι η εποχή της ιδεολογικής συσχέτισης της προόδου με την οργάνωση και την τάξη που πρώτα διατύπωσαν οι σαινσιμονιστές και που αποδέχεται και ο Ζερβός επιπλέον οι σαινσιμονιστές είχαν προσανατολιστεί στην ιδέα της απεριόριστης υλικής και πολιτιστικής ανάπτυξης σαν πολιτικό ιδεώδες ενός λαού. Αντίληψης που αποδεχόταν ο Παν. Σοφιανόπουλος.³⁶⁰ Αλλά είναι και αντιλήψεις που έχει ενστερνιστεί ο Ηλίας Ζερβός όταν διεκδικεί πολιτική ανεξαρτησία με ταυτόχρονη προώθηση της ευημερίας του λαού αλλά και όταν διαπιστώνει με πικρία το έλλειμμα στην παιδεία και στην οργάνωση του κράτους και όσον αφορά την υλική ανάπτυξη του. Λίγο αργότερα η τάξη και η οργάνωση αποκτούν τα πρωτεία και η ιδεολογική αυτή κατασκευή (η οποία αντανakλά το περιεχόμενο του ποζιτιβισμού - θετικισμού του Auguste Conte - παλιού γραμματέα του Σαιν Σιμόν αυτή η κατεύθυνση) θα κυριαρχήσει. Εξ άλλου ο ίδιος αποστρέφονταν τις «αρειμάνιες» επιχειρήσεις χωρίς την εξασφάλιση των αναγκών μέσω όπως και τις απότομες μεταβολές. Αποκαλυπτική είναι και η διατύπωση του για τον Ι.Κωλέττη που επιχειρεί έναντι άλλων. «Η μεγάλη ιδέα την οποία μόνος ίσως ο πολυμήχανος ανήρ του Συράκου ήξευρεν επιτηδείως να υποσείη ως φόβητρον ανεκυκάτο και μετά την αποβίωσιν του συνεχέστερον αλλ'αφυέστερον». Σίγουρα η Μεγάλη Ιδέα ήταν στο μυαλό και από την άποψη της εδαφικής επέκτασης πολλών. Αυτό όμως που τους διαφοροποιούσε ήταν ο προσδοκίμος χρόνος υλοποίησης της για τον καθένα ξεχωριστά και οι προϋποθέσεις.³⁶¹ Ο Ζερβός αναγνωρίζει στον Κωλέττη ικανότητες στο βαθμό που επισείει την Μεγάλη Ιδέα και ταυτόχρονα είναι προσανατολισμένος στην υλοποίηση του σαινσιμονικού οράματος του που είναι η βιομηχανική ανάπτυξη σε συνδυασμό με την γενική ευημερία του λαού «... κηδεμονευόμενα επίσης και τα άλλα ποικίλα είδη της βιομηχανίας και περιθαλπόμενο δι'όλων των πρόσφορων μέσων, ήθελον αφ'εαυτών αναπτύσσεσθαι και συντείνει μετά των λοιπών προς τε την ευζωίαν και την γενικήν της κοινωνίας ευδαιμονίαν».³⁶²

Η επιρροή των προσφύγων γρήγορα θα απλωθεί σ'ένα ευρύτερον κύκλο διανοουμένων. Ο Μοσκόφ αναφέρει:

«οι περισσότεροι οπαδοί του σαινσιμονισμού θα είναι γιατροί και δικηγόροι, σπουδασμένοι στα γαλλικά και ιταλικά πανεπιστήμια μεσ'την περίεργη πολιτική μεθοδολογία της εποχής και τούτοι προστατευόμενοι της γαλλικής πολιτικής και του κόμματος του Κωλέττη. Η συνεισφορά τους στο πεδίο του ιδεολογικού θα είναι η εισαγωγή μιας αναπτυξιακής οικονομικής δεοντολογίας. Θα προτείνουν την εκτέλεση μιας ολόκληρης σειράς έργων υποδομής. Του Ισθμού της Κορίνθου την κατασκευή οδικών αρτηριών –

σύμφωνα με τις θέσεις του Σαιν Σιμόν που στην επιτάχυνση των συγκοινωνιών έβλεπε το κλειδί της οικονομικής προόδου». Δεν είναι τυχαίο καθόλου μέσα σε αυτό το κλίμα ευφορίας των «γαλλοελληνικών»³⁶³ σχέσεων η σύνδεση και συμμετοχή συνειδητοποιημένων στοιχείων (στην κατεύθυνση της Μ.Ιδέας) στο Επτανησιακό κίνημα προφανώς και μέσα στα πλαίσια ανταγωνισμού των Μεγάλων Δυνάμεων στο νευραλγικό χώρο της Ν.Α. Μεσογείου.

Ο Ζερβός δεν παραλείπει να επισημαίνει ως μέσα θεραπείας των παθογενειών την «γενικήν αγωγήν των πολιτών» που συνίσταται στον «διαφωτισμό του πνεύματος και την ηθικοποίηση της καρδιάς.. παράγοντες εξ ων προκύπτει η διανοητική και χρηστοθήης του ανθρώπου ανάπτυξις» και την «υψίστην κηδαιμονίαν των συμφερόντων». Η πρώτη αφορά τον «ηθικόν» η δεύτερη τον «υλικόν» άνθρωπο. Και τονίζει ότι τα πραγματικά και κύρια αίτια της καχεξίας μας και οι κίνδυνοι «οίτινες μας επάπειλουν και επίκεινται εφ'ημών ως η κεφαλή της Γοργόνας είναι η Διπλωματία και ημείς αυτοί».³⁶⁴

Παράλληλα στη Γαλλία αυτή την εποχή κυριαρχεί το πνεύμα του Σαινσιμονισμού στην οργάνωση του Κράτους το οποίο υποστηρίζεται από τον Ναπολέοντα (Γ') Βοναπάρτη, ανηψιό του Μεγ. Ναπολέοντα (Α') του Σαινσιμονισμού στην οργάνωση του Κράτους το οποίο υποστηρίζεται από τον Ναπολέον Βοναπάρτη και επιχειρείται επί των ημερών του Βοναπάρτη συνεπικουρούμενου από παληούς Σαινσιμονικούς που τώρα έχουν γίνει οπαδοί του. Αυτή την εποχή η Γαλλία γνωρίζει μια καλπάζουσα Βιομηχανική ανάπτυξη που οφείλεται εν πολλοίς στην εφαρμογή των προγραμμάτων σαινσιμονικού τύπου. Ο Λουδοβίκος Βοναπάρτης που μετά την Επανάσταση του 1848 έχει επιστρέψει στη Γαλλία είναι ο ισχυρός άνδρας στην πολιτική ζωή της χώρας. Κατόρθωσε να μπει στην Εθνοσυνέλευση αφού εκλέχτηκε βουλευτής σε πέντε νομούς της χώρας και τον Δεκέμβριο του 1849 εκλέχτηκε με συντριπτική πλειοψηφία Πρόεδρος της Δημοκρατίας (με 6.000.000 ψήφους). Είναι η εποχή που συναντάται ο αναρχικός Πруντόν με τον Λουδοβίκο Βοναπάρτη προκειμένου να εφαρμόσει ο πρώτος την αγαπημένη του θεωρία περί «αμοιβαιότητας» ένα ουτοπικό σχέδιο για τον ανεφοδιασμό των εκατομμυρίων μικρών παραγωγών με απεριόριστες και άτοκες τραπεζικές πιστώσεις ο δε δεύτερος να εξασφαλίσει την υποστήριξη σοσιαλιστών.³⁶⁵

Ο Ζερβός παρακολουθώντας τα γεγονότα στη Γαλλία τοποθετείται μέσα από τον Φιλελεύθερο υπέρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη. Στο άρθρο του που είναι αφιερωμένο στην πολιτική ζωή της Γαλλίας της περιόδου αυτής με τίτλο «Εξωτερικά» στρέφεται κατά των κομμάτων και τα καταγγέλλει για την απραξία τους: «Εις τους γεωργούς δεν εδώκατε ούτε την περί υποθηκών αναμόρφωσιν την οποίαν η Κυβέρνησις του Προέδρου σας εξήτησε προ πολλού, υπέρ των τεχνιτών των πόλεων δεν εφηψίσατε, εισέτι ούτε τον από Παρισίων εις Αβινιόν σιδηρόδρομον του οποίου η εργασία έπρεπε να είναι αρχινισμένη ούτε τον εκπεσμόν του τελωνείου δια την σάκχαριν, περί ου προ καιρού σας υπέβαλλεν πρότασιν το Υπουργείον».³⁶⁶

Στο άρθρο αυτό χρησιμοποιεί τους όρους «αριστερά» και «δεξιά» είναι από τις σπάνιες και πρώιμες χρήσεις του όρου στην Ελλάδα και δίνει κατά κάποιο τρόπο το πολιτικό του στίγμα στον ιδεολογικό άξονα: «τι επράξατε υπέρ του λαού σεις οι άνθρωποι της αριστεράς, οίτινες δεν γνωρίζετε παρά την παρωδία των σκηνών του 1793 και όλοι εσείς τέλος πάντων άνθρωποι της δεξιάς, οίτινες δεν γνωρίζετε άλλο παρά την εκ νέου

αποκατάστασιν των προνομίων σας, συνενούμενοι όλοι δια έναν και τον αυτόν σκοπόν; Να καταπολεμήσετε τον εκλεκτόν του λαού της Γαλλίας». ³⁶⁷

Το εκσυγχρονιστικό και αναμορφωτικό έργο του Ναπολέοντα που άλλαξε το πρόσωπο της Γαλλίας και την ισχυροποίησε στο Ευρωπαϊκό προσκήνιο με την ταυτόχρονη οικονομική ανάπτυξη από την οποία επωφελήθηκαν και οι παραγωγικές τάξεις σαινσιμονικής επινόησης ³⁶⁸ γοητεύουν το Ζερβό που σ'αυτή την περίοδο δεν έχει επιβάλλει ακόμη ο Γάλλος Πρόεδρος της Δημοκρατίας την απολυταρχία του. Θα το επιχειρήσει στα τέλη του 1851. Η ανεπιφύλακτη στάση του Ζερβού υπέρ του Βοναπάρτη ερμηνεύεται από το ότι το φύλλο του Φιλελεύθερου είναι του Αυγούστου του 1850 και δεν θα επανέλθει σε εξωτερικά γεγονότα γιατί θα ακολουθήσουν στον τόπο του γεγονότα που χρήζουν προτεραιότητας. Όπως η εμφάνιση της Χολέρας τον Αύγουστο του έτους αυτού, η αναστάτωση του νησιού από τις θανατηφόρες επιπτώσεις της, ο αποκλεισμός του για 3 μήνες καθώς και τα προβλήματα στο εσωτερικό του ριζοσπαστικού Κόμματος ³⁶⁹ εξαιτίας της νόσου, η ολοκλήρωση των διεργασιών για την συγκρότηση σε Ολομέλεια της Θ' Βουλής τον Οκτώβριο του 1850. (Οι τελευταίες αναπληρωματικές εκλογές έγιναν στην Κέρκυρα τότε). Ετσι δεν έχουμε από μέρους του κρίση για τη μετέπειτα πολιτική του Λουδοβίκου, ούτε επίσης στην «Αιχμαλωσία επί των Αντικυθήρων» με αφορμή την έκρηξη του Κριμαϊκού πολέμου θα αναφέρει κάτι σχετικά.

Η ανεπιφύλακτη στάση του υπέρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη αρχικά ερμηνεύεται από το ότι: α) η εφαρμογή των σαινσιμονικών προγραμμάτων επί των ημερών του έχουν αποδώσει καρπούς ώστε πλέον να μη θεωρούνται ουτοπικά άλλα υλοποιήσιμα και μέρος μιας πολιτικής που προαγάγει την ευημερία των παραγωγικών τάξεων. Μια κατάσταση της οποίας πρώτος ανάδοχος υπήρξε ο Bentham αλλά το ουσιαστικό περιεχόμενο της μάλλον συγγένευε με αυτό που οραματιζόταν ο Οουεν (στην Αγγλία) ³⁷⁰ παρόλο που δεν αναφέρεται καθόλου σ'αυτόν – αλλά το συμπεραίνουμε από τις κατευθύνσεις της σκέψης του συγκρίνοντας τις με εκείνες του Αγγλου σοσιαλιστή, β) ο Ναπολέων Βοναπάρτης ένας άνθρωπος που στη νεότητα του εμφορείτο από επαναστατικές ιδέες και ήταν μέτοχος σε επαναστατικές πράξεις (είχε λάβει μέρος το 1831 στην εξέγερση των καρμπονάρων στην Ιταλία με τον αδελφό του και μόλις διασώθηκε από αυτήν) καλλιεργούσε προσδοκίες. γ) στο πρόσωπο του Γάλλου μονάρχη βρίσκει το ανάλογο πρότυπο ηγέτη για την Ελλάδα ισχυρού εκσυγχρονιστή που θα υλοποιούσε σε στέρεη βάση τους εθνικούς πόθους των Ελλήνων και θα οργάνωνε το κράτος.

Συγκρίνοντας τις επιδιώξεις των δύο διανοητών (Ρ.Οουεν – Ζερβού) διακρίνουμε κοινά σημεία αλλά και διαφορές: α) Εμφαση στην κοινωνική αναγέννηση και σε απόρριψη κάθε μορφής βίαιης συμπεριφοράς. Στον Οουεν το τελευταίο καθώς και όλα τα κοινωνικά κακά συμπεριλαμβανομένου του εγκλήματος συνδέεται με την έννοια του «ατομικισμού». Και οι δυο ασπάζονται ότι η κοινωνική αναγέννηση με την απόρριψη της βίας αποτελούσε καθοριστικό παράγοντα για τον καθορισμό της συμπεριφοράς των ανθρώπων. β) Και οι δύο πιστεύουν ότι η βελτίωση των ανθρώπων γίνεται με μόνο τη δική τους προσπάθεια. γ) Καταδικάζουν όχι τη βιομηχανία αλλά τον καπιταλισμό, την ανεξέλεγκτη εξάπλωση του ανταγωνισμού. Ο Ζερβός μάλιστα ως προς το τελευταίο έχει δει τα αποτελέσματα της εφαρμογής του στην Κεφαλονιά, προσδεδεμένης στην Αγγλική Οικονομία. δ) Έχουν ιδιαίτερη ευαισθησία για τα προβλήματα των μη προνομιούχων

τάξεων ώστε ο καθένας ξεχωριστά με τον δικό του τρόπο και τις δυνατότητες αγωνίζεται να τα λύσει. Ο πρώτος δραστηριοποιούμενος για να εφαρμόσει τα Κοινωνικά του πειράματα, πατά σε δύο χώρες: τη γενέτειρα του Αγγλία και την Αμερική (βιομηχανικά σπίτια – κοινοβιακά πειράματα στην Αμερική). Τον ενδιέφεραν πρωταρχικά τα αναπόφευκτα κακά της φτώχειας, της ανεργίας και το υπερβολικά μεγάλο ωράριο εργασίας. Το εργοστάσιο όπως λειτουργούσε ήταν καταστρεπτικό για την υγεία, την ηθική, τις κοινωνικές ανέσεις της μάζας. Στα Βιομηχανικά σπίτια θα απασχολούνταν οι φτωχοί άνεργοι. Θα είχαν αυτοκυβέρνηση και θα λειτουργούσαν με την μορφή των χωριών ενότητας και συνεργασίας ενώ τα αντίστοιχα Σπίτια του Bentham δεν προωθούσαν τη δημοκρατία αλλά το συγκεντρωτισμό.³⁷¹ Ο Ζερβός από την άλλη ζούσε σε μια κοινωνία κατ'εξοχήν αγροτική όπου και τα αστικά επαγγέλματα επιβίωναν χάρη σε αυτήν. Επρόκειτο για μια κοινωνία που δεν είχε δοκιμάσει τις επιπτώσεις της εκβιομηχάνισης. Πολλοί ακόμη και οι εργάτες διέθεταν έστω και μικρή ιδιοκτησία γης η οποία κάτω από δυσμενείς επιπτώσεις χάνεται. Ωστόσο για την απάλειψη ή επούλωση των προβλημάτων που προκύπτουν και από τον διεθνή καπιταλιστικό ανταγωνισμό αγωνίζεται εναντιωνόμενος στην Πολιτική της Προστασίας τονίζοντας ότι η αντιπαράθεση προς τον λαό της Αγγλίας, ο εργαζόμενος Αγγλος που καταπιέζεται από την αριστοκρατία του, γεγονός που δείχνει ότι έχει μια ευρύτερη, μία υπερεθνική αντίληψη κοινωνικής αλληλεγγύης.³⁷² Ο Ζερβός τοποθετείται αργότερα όταν πλέον έχει γίνει η Ένωση στα πλαίσια της συζήτησης για τον προσανατολισμό της χώρας υπέρ της συνεταιριστικής μορφής των επιχειρήσεων.³⁷³ Δεν αναλύει όμως περισσότερα σχετικά με αυτό, που εξηγεί την διαφορά φάσης στην οποία βρίσκεται η Ελλάδα ως προς την εκβιομηχάνιση συγκριτικά με την μητρόπολη της τελευταίας. Το γεγονός ύπαρξης ιδιοκτησίας στην Επτάνησο θα το χρησιμοποιήσει ως επιχείρημα για να αποστασιοποιηθεί από αναρχικές ή μηδενιστικές αντιλήψεις³⁷⁴ προκειμένου να προστατεύσει το κόμμα από τέτοιου είδους κατηγορίες που ενδεχόμενα αντιμετωπίσει. Επειτα ο Ζερβός προκειμένου να προωθήσει το πρόγραμμα του κόμματος και να διαδόσει τις αρχές για τις οποίες αγωνίζοταν στην κοινωνία διέθεσε τα πάντα. Δεν ήταν απλά άνθρωπος των λόγων αλλά απαιτούσε αυτά να συνοδεύονται από πράξεις αναλόγου μεγέθους. ε) Και οι δύο ενστερνίζονταν την χριστιανική ηθική – με τη διαφορά ότι ο πρώτος απέρριπτε την Προτεσταντική Θρησκεία γιατί ήταν αδιάφορη στα προβλήματα του ανθρώπου.³⁷⁵ Κάτι που πρέπει να σημειωθεί είναι ότι ο Ηλίας Ζερβός δεν ήξερε Αγγλικά και δεν επιδίωξε να μάθει κάτι για το οποίο αργότερα μετάνιωσε – όπως ανέφερε. Αυτό έχει σημασία από την άποψη ότι όποια προσέγγιση θα είχε σχετικά με την Κίνηση των Ιδεών στην Αγγλία και τους Φορείς των θα την είχε έμμεσα. (μεταφράσεις στα Γαλλικά ή Ιταλικά συζητήσεις με όσους Έλληνες είχαν διατρίψει στην Ευρώπη ερχόμενοι σε επαφή με πνευματικούς κύκλους). Οι διαφορές των δύο εντοπίζονται και στον τύπο της κοινωνίας και το περιβάλλον που δραστηριοποιούνται και συνεπώς εγείρει διαφορετικές απαιτήσεις σε καθέναν από τους δύο...

Ο Προυντόν παρουσιάζεται μέσα από τις εξωτερικές ειδήσεις του Φιλελεύθερου.³⁷⁶ Φαίνεται ότι προς τον Γάλλο επαναστάτη ο Ζερβός αισθάνεται μια οικειότητα. Με αγροτική προέλευση ο πρώτος όπως και ο Ζερβός, με πίστη στο θεσμό της ιδιοκτησίας για τη διατήρηση της οικονομικής ανεξαρτησίας του μικρού αγρότη και βιοτέχνη ιδιοκτησίας υπέρ της οποίας ως «φυσικόν δικαίωμα» αγωνίζεται και ο Ζερβός.

Ο Προυντόν απέρριπτε τη μεγάλης κλίμακος καπιταλιστική ιδιοκτησία κατάσταση που δεν ευνοούσαν και οι συνθήκες στην Επτάνησο. Ο τελευταίος δεν ήταν κομμουνιστής γιατί α) εκτός από την αποδοχή της ιδιοκτησίας σε σχέση με τη βιομηχανία β) κήρυξε το «θεσμό της αμοιβαιότητας» μια μορφή συνεργατικής εταιρείας κατάσταση την οποία και ο Ζερβός δεν αρνείται αν και δεν ξεκαθάρισε πλήρως το καθεστώς των συνεταιριστικών επιχειρήσεων που πρότεινε, γ) τα εργαλεία των παραγωγών θα έπρεπε να είναι ατομικά και όχι συλλογικά κάτι που τον απομάκρυνε από τους μαρξιστές.³⁷⁷ Όσο για το Ζερβό δεν μνημονεύει καθόλου το Μαρξ παρά το ότι αυτός δραστηριοποιείται στην Ευρώπη σε αντίθεση με τον Προυντόν του οποίου την παρουσία καταγράφει.

Από την άλλη η πνοή του Εθνικού Φιλελευθερισμού που φυσούσε στην Ευρώπη δεν μπορούσε να αναχαιτιστεί τόσο πρόωρα πολύ περισσότερο σε μια περιοχή όπως τα Ιόνια Νησιά όπου υπήρχε και απουσία εκβιομηχάνισης. Επειτα για το ριζοσπαστικό κίνημα η θρησκεία αποτελούσε παράγοντα συσπείρωσης απέναντι στο Προστασιανό Καθεστώς ενώ η πρόθεση του Μαρξ να υπαγάγει τα εθνικά κινήματα στους σκοπούς της επανάστασης είναι αμφίβολο κατά ποσόν θα εύρισκε εκείνη την εποχή «ευήκοα ώτα».

Τέλος το γεγονός ότι στη Γαλλία ο ουτοπικός σοσιαλισμός του Σαιν Σιμόν προωθήθηκε και από τον Προυντόν έπαιξε το ρόλο του στην επιλεκτική αναφορά του.³⁷⁸

Βέβαια ο Μαρξ την εποχή της επανάστασης του 1848 είναι λιγότερο γνωστός από τους Προυντόν, Μπλάνκ, Μαντσίι, Μπακούιν.

Η προσωπική παρέμβαση του Μαρξ στην περίοδο της επανάστασης του 1848 στην Ευρώπη αν και σημαντική δεν υπήρξε αποφασιστική. Η οργάνωση που συγκρότησε η Γερμανική Κομμουνιστική Ένωση διαλύθηκε στα 1850. Αλλά ούτε και το «κομμουνιστικό Μανιφέστο» (που κυκλοφόρησε ακριβώς πριν την εξέγερση του Παρισιού το Φλεβάρη του 1848 είχε σοβαρές επιδράσεις σ' αυτή τη γενιά των επαναστατών. Η φήμη του θα εξαπλωθεί μετά ο 1872 με τη δεύτερη έκδοση του Μανιφέστου και την έκρηξη της κομμούνας του Παρισιού.³⁷⁹

Αυτό που συνδέει τον Σαιν Σιμόν και τον Ουεν είναι ότι δεν θέλουν να ανατρέψουν την κοινωνία αλλά να την αναμορφώσουν με κατάλληλη νομοθεσία. Αυτό ασπάζεται και ο Ζερβός.

Στην κομμουνιστική φιλολογία αυτή η στάση χαρακτηρίζεται ουτοπική. Ο Σαινσιμονισμός αφορά ένα κίνημα που συνδέει Διαφωτισμό με ρομαντισμό, τη θρησκευτική πίστη με τη λογική το μυστικισμό με την επιστήμη. Εξελίχθηκε σε ανθρωπιστικό κίνημα που στήριξε στην αρχή τους πολλά κοινωνικά κινήματα (φιλειρηνισμός, ευρωπαϊσμός, φεμινισμός χριστιανικό σοσιαλισμό) και βρίσκεται πίσω από μεγάλα έργα υποδομής.³⁸⁰

Ο Ηλίας Ζερβός-Ιακωβάτος είχε διαφορετικές πολιτειακές αντιλήψεις από τον Ιωσήφ Μομφερράτο. Συντηρητικότερος του δεύτερου τοποθετείται υπέρ της συνταγματικής βασιλείας. Ο ίδιος το ανέφερε στον επικήδειο που εκφώνησε στο νεκρό φίλο του και συναγωνιστή Μομφερράτο το 1888. «Ο σκόπελος όμως εις ον πάντοτε προσεκρούομεν ήταν ο τύπος της εν Ελλάδι διοικήσεως, διότι αυτός μεν ως απόλυτος δημοκράτης ήθελε και καθαρώς δημοκρατικήν διοίκησιν εγώ δε ως χρόνου και τόπου δημοκράτης υπεστήριζον συνταγματικήν μοναρχίαν».³⁸¹

Λεπτός και επιδέξιος χειριστής του λόγου προσδιορίζει εύστοχα τη διαφορά στο πολιτειακό από το φίλο και συναγωνιστή του Μομφερράτο:

αυτός «ως απόλυτος δημοκράτης... εγώ δε ως χρόνου και τόπου δημοκράτης» εννοώντας μάλλον ότι είναι η συγκύρια αυτή που τον προσανατολίζει στο παρόν να θεωρεί ότι είναι αναγκαία η συνταγματική μοναρχία.

Υπάρχουν αποσπάσματα («Φιλελεύθερος» αρ. 2 26.2.1849) που προδίδουν ότι για το Ζερβό η επιλογή της μοναρχίας είναι συμβατική, είναι προϊόν των περιστάσεων αλλά και των συσχετισμών δυνάμεων στο διεθνές περιβάλλον. Ο Ζερβός θεωρεί ότι: ο Έλληνας είναι φύσει δημοκρατικός και η μοναρχία του επιβλήθηκε γιατί δεν ανέχονταν οι ισχυροί να αναπτυχθεί ένας λαός με δημοκρατικά φρονήματα και να εξελιχθεί σε σοβαρό και υπολογίσιμο ανταγωνιστή. Επομένως είναι κάτι που υπερέβαινε τις δυνατότητες του εκείνη την περίοδο καθώς εξέρχονταν από τον αιματηρό αγώνα να απολαύσει δημοκρατικούς θεσμούς: «Ο Έλλην έλεγαν είναι φύσει δημοκρατικός και δεν συμφέρει εντός της Μεσογείου και εις τους πρόποδας της Ανατολής να θεμελιωθεί και να υπάρξει τοιαύτη αρχή. Ήθελε με τον καιρόν αποκατασταθή επικίνδυνος εις τα πλησιάζοντα κράτη και τας ήδη απερχόμενας βασιλικάς και αυτοκρατορικές οικογένειας. Εχρειάσθη να πεισθώσι περί του εναντίου πνεύματος των Ελλήνων και να δειχθώσι και ούτοι μοναρχικοί δια να μη μετατραπεί η τριεθνής συμμαχία εις Ευρωπαϊκήν σύστασιν κατά της Ελληνικής Επαναστάσεως όπως και άλλοτε είχε συμβή κατ'αυτών των Γαλλικών Αρχών. Όλα λοιπόν τα επόμενα πολιτεύματα και η κυβερνητική μορφή, ως προς την είσαξιν και διατήρησιν του Μοναρχικού στοιχείου δεν είναι απόρροια ελληνικών φρονημάτων, είναι μεταφυτεύσεις και επιθέσεις ξένων. Είναι γεννήματα και διακλαδώσεις του απολυτισμού προς ιδίαν αυτού υποστήριξιν και ενίσχυσιν. Και οι υποστηρίζοντες αυτά είναι όργανα παλιά ή δόλια του ξενικού πνεύματος, αλλ'όχι και του Ελληνικού το οποίον θεωρεί την σημερινήν αυτού κατάστασιν ολοτελώς προσωρινήν και μεταβατικήν».³⁸²

Έχει σημασία η χρήση των λέξεων «ήθελε αποκαταστάθαι επικίνδυνος εις γειτνιάζοντα κράτη και τας ήδη απερχομένας βασιλικάς και αυτοκρατορικές οικογένειας». Φράση που εκφράζει προσδοκία παρέλευσης τέτοιων θεσμών και εγκαθίδρυσης δημοκρατικών τέτοιων που ταιριάζει στη φύση του Έλληνα στον οποίο το μοναρχικό πολίτευμα είναι μεταφύτευση και έκφραση επιθετικότητας των δυνατών της Ευρώπης. Η στερέωση πραγματικών δημοκρατικών θεσμών θα τον καθιστούσε δυνατό και υπολογίσιμο γιατί τον αντιμετωπίζουν ως «ο μικρός χάλιξ, όστις περιφράττει ή παρενοχλεί τη εν τη Ανατολή πορείαν της διπλωματίας».³⁸³ Πιο κάτω επισημαίνει ότι είτε επί Αντιβασιλείας είτε επί απόλυτης μοναρχίας, η κατάσταση αυτή δεν εξέφραζε τον Έλληνα του οποίου είτε η εθνική θέληση παρεμποδίζετο από τη θέληση ενός μόνου (Μονάρχη) ούτε μπορούσε να ασκήσει τα κυριαρχικά του δικαιώματα:

«Ας παρατηρήσωμεν και την από καιρόν εις καιρόν μεγάλην του πρόοδον υπό το μοναρχικόν στοιχείον. Έχαιρεν ο Έλλην και επί Αντιβασιλείας και επί Απόλυτου Μοναρχίας συνταγματικής τινάς ελευθερίας και δικαιώματα, αλλ'η ψυχή του δεν επανεπαύετο. Η κυριαρχία του συνέπραττε εις την διαχείρησιν των δημοσίων πραγμάτων, αλλά το παν εκρεμάτο από το αυθαίρετο, ενός ατόμου το οποίον τότε κατ' ... αρέσκειαν εδύνατο και να εμποδίσει και να δεσμεύσει την εθνικήν θέλησιν, αλλ'ούτε έκφρασις ούτε εξάσκησις δικαιωμάτων ίση και κυριαρχική είχε χώραν».

Αλλού θα τονίσει παίρνοντας αποστάσεις από το μοναρχικό θεσμό: «οι λαοί κινούνται και επαναστατούσιν αφ'εαυτού των δια να αποκτήσωσιν

αυτοί τα δικαιώματα των και όχι να σκοτωθώσι δια τους άρχοντας ή τους βασιλείς τους, τους οποίους μάλιστα θεωρούσιν ως εχθρούς των, όταν τους εναντιώνονται».³⁸⁴ Στη σκέψη του Ζερβού η διαδοχή των πολιτευμάτων ακολουθεί ένα σχήμα, είναι προϊόν αναπόδραστης ιστορικής εξέλιξης. Λέει σχετικά: «Φαίνεται ότι ο προορισμός του ανθρώπινου πνεύματος δεν είχε ακόμη φθάσει εις την εποχήν του, επομένως όχι μόνο νικούνται οι λαοί δια των ιδίων αυτών όπλων, αλλά διαιρούνται και υποδουλώνονται από τους δυνάστες της γης· πωλούνται και εμπορεύονται μεταξύ των βασιλέων δυνάμει δημοσίου τινός δικαίου το οποίο η μόνη αυθαιρεσία τον έπλασε και η βία υποστήριξεν έως τον περασμένον χρόνον». Ως εκ τούτου ο Ζερβός αποδεικνύεται ως ένας ορθολογιστής ως ένας πολιτικός που εξετάζει και κινείται μέσα στα πλαίσια του πολιτικά εφικτού. Όπως λέει ο Καρρ «ο πολιτικός δεν ασχολείται μόνο με την εξέταση του ηθικά ή θεωρητικά επιθυμητού, αλλά και με τις δυνάμεις που υπάρχουν στον κόσμο και με το πώς μπορούν να κατευθυνθούν και να χειραγωγηθούν για πιθανές μερικές πραγματοποιήσεις των εν όψει σκοπών».³⁸⁶

Η Πλατωνική φιλοσοφία αποτελεί το υπόστρωμα της πολιτικής σκέψης και στάσης του Ηλία Ζερβού. Όχι μόνον με την έννοια ότι ήταν η πρωτόλεια αποκτηθείσα γνώση παιδικών του χρόνων, καθοριστική της διαμόρφωσης της προσωπικότητας του και υποδοχέας όλων των μετέπειτα αποκτηθεισών γνώσεων και εμπειριών αλλά και γιατί τον εξόπλισε με εκείνη των αγερωχία και περιφρόνηση των υλικών ανέσεων και συμβιβασμών με την εξουσία, της οποίας κλόνισε την ηθική δύναμη. Τότε αυτή (η εξουσία) «ανακεφαλαίωσε την εθνικήν ιδέαν και το πρεσβεύον αυτήν ριζοσπαστικόν κόμμα εις δύο μόνον άτομα», δηλαδή τον ίδιο και τον Ιωσήφ Μομφερράτο, εκδότη της «Αναγέννησης».³⁸⁷ Στον Ζερβό η αρετή προσλαμβάνει το πλατωνικό περιεχόμενο της γνώσης και μάλιστα αυτής που στηρίζεται στη λογική και όχι στη διαίσθηση ή την τύχη. Για τον Πλάτωνα η γνώση αποκτάται με την πείρα και την εκπαίδευση.

Για τον Πλάτωνα η κοινωνία πρέπει να εξετάζεται σαν ένα σύστημα υπηρεσιών τις οποίες κάθε μέλος της δέχεται να παράσχει. Το κράτος πρέπει να έχει υπόψιν την αμοιβαίαν αυτή ανταλλαγή που έχει στόχο την καλύτερη δυνατή ικανοποίηση των αναγκών. Η ελευθερία που παρέχεται στο άτομο στοχεύει πρώτα και κύρια στην ικανοποίηση του κοινωνικού χρέους δηλ. να αναλαμβάνει τις υποχρεώσεις ανταποκρινόμενο στις κοινωνικές προσδοκίες.³⁸⁸ Αυτό συνιστά την έννοια της δικαιοσύνης που αποτελεί το δεσμό που κρατά ενωμένη την κοινωνία και δεν αφορά την τήρηση της τάξης. Αυτή η ανταλλαγή έχει ως συνέπεια την κατανομή της εργασίας και την ειδίκευση. Εδώ βρίσκεται και η θεμελιώδης έννοια της γνώσης ως δεξιότητας, ροπής, φυσικής διάθεσης. Το Πλατωνικό πρότυπο του Φιλόσοφου – Κυβερνήτη τον καθοδηγεί και βλέπει στη μόρφωση και τη γνώση τις δυνάμεις όπου μπορεί να θεμελιωθεί η κοινωνική πρόοδος.³⁸⁹ Έτσι αυτό το πρότυπο υπαγορεύει ότι ο φιλόσοφος ίσως υποχρεωθεί να αφήσει τον κόσμο της θεωρίας για να αναμιχθεί στις υποθέσεις των ανθρώπων. Κατ'αναλογία ο Ζερβός αξιώνει για την άσκηση πολιτικών λειτουργημάτων τις ίδιες προϋποθέσεις (πεπαιδευμένοι και εγνωσμένου κύρους δηλ. κύρους που προέρχεται από την σταθερή διάκριση εξαιτίας της γνώσης και την πείρα. Το σημαντικότερο στο ριζοσπάστη μαχητή είναι ότι υλοποιεί και τις δυο κατευθύνσεις της Πλατωνικής Φιλοσοφίας στην άσκηση της πολιτικής: τη δραστήρια πρακτική ζωή (για την απόκτηση της πείρας) και την εκπαίδευση.³⁹⁰ Εκπαίδευση στην οποία είτε ο ίδιος υπεβλήθη είτε

κατανοώντας τη σημασία της επιδίωξε τη θεσμοποίηση της προσαρμόζοντας το περιεχόμενο της στις αρχές του ριζοσπαστισμού (εθνική παιδεία). Βέβαια ο Πλάτων αξιώνοντας τις πολιτικές λειτουργίες μόνο στους «επαίοντες» αρνείται σε ένα πρώιμο στάδιο α) τη χειραφέτηση στον απλό άνθρωπο δηλαδή το δικαίωμα να αποφασίζει υπεύθυνα για τον εαυτό του, β) του στερεί τη δυνατότητα να συμμετέχει με ενεργό τρόπο στην εξέλιξη της ιστορίας (Πολιτεία).³⁹¹ Κάτι που θα θελήσει την έλλειψη αυτή να αποκαταστήσει με το Νόμο («Νόμοι») υπέρτατη αρχή σύμφωνα με το κλασσικό ιδεώδες της πόλης κράτους που πρέπει να τηρείται όμοια και από τον άρχοντα και από τους υπηκόους της. Και επειδή ιδανικό κράτος δεν υπάρχει παρά μόνο στην «ουράνια σφαίρα» και ενδέχεται να απουσιάζει η γνώση από τον φιλόσοφο Βασιλιά ή τους κυβερνήτες καλό θα ήταν για την ενότητα του κράτους να μην θεωρήσουμε ως μοναδικό κριτήριο τη γνώση και να παραβλέψουμε τα έθιμα: τις καθημερινές συμβάσεις με τις αξιολογήσεις και τα ιδανικά βάσει των οποίων οι άνθρωποι ρυθμίζουν τις φιλοδοξίες τους και την κάλυψη των αναγκών τους (νόμος). Συνεπώς η φρόνηση του νόμου είναι φρόνηση της πείρας.³⁹² Γι' αυτό και αναζητά ένα συμβιβασμό των συμφερόντων ιδιοκτησίας με το δημοκρατικό συμφέρον των λαϊκών τάξεων. Εισάγει έτσι την αρχή της ισορροπίας που μας παραπέμπει στο σχηματισμό του συνταγματικού πολιτεύματος. Παρούσα λοιπόν η επίδραση του στον συγγραφέα του «Πνεύματος των Νόμων» στον οποίο αναφέρεται και ο Ζερβός.³⁹³ Ο τελευταίος κινείται μέσα στη σκέψη του Πλάτωνα. Αναφέρεται τόσο στην αξία της γνώσης όσο και στην ανάγκη συμβιβασμού της με τις συμβάσεις και τα έθιμα.³⁹⁴ Επιπλέον φαίνεται να αποδέχεται τη σχέση κυβερνητών με υπηκόους σαν μια σχέση ανάμεσα σε μορφωμένο με αμόρφωτο: «Είναι μὲν αληθές ὅτι Λαός τις αμόρφωτος να μορφωθή, οφείλει να παραδεχθῇ τάξιν τινά πραγμάτων ὅπως αὐτοῦ ἀνωτέραν τῆς καταστάσεώς του, πλην ἡ τάξις ἐκείνη οὔτε ἐπιβεβλημένη πρέπει να ἦναι, οὔτε δυσκατάληπτος πρὸς τὴν διάνοιαν του, οὔτε ἀλλοτρία πρὸς τὰ ἦθη του, πρέπει ἀπεναντίας να ἦναι τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τοῦ ἀπόρροια, καὶ μεταπλασμένη κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς ἀντιλήψεως τοῦ καὶ τοῦ ἰδιαιτέρου ἠθικοῦ χαρακτήρος του, ὅπως βαθμηδὸν ἐγκληματισθῇ καὶ δημιουργήσῃ νέον κόσμον καὶ νέα πολιτικά ἦθη, τὰ ὁποῖα τότε ἀμεταθέτως σχηματίζονται καὶ ἐνσαρκώνονται εἰς τὰ πλήθη, ὅταν ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐνδιατρίψωσιν εἰς τοιοῦτου εἴδους τάξιν καὶ νόμους, ἀκριβῶς καὶ θρησκευτικῶς ἐφαρμοζομένους».³⁹⁵

Ωστόσο οι ηθικές κρίσεις γίνονται μέσα σ' ένα νοητικό πλαίσιο που είναι και αυτό το ίδιο δημιούργημα της ιστορίας. Όταν ο Ζερβός μιλά δεν δρᾷ ἔξω ἀπὸ τὸ νοητικὸ πλαίσιο τοῦ καιροῦ τοῦ. Οἱ ἐννοίαι ἐλευθερία, ἰσότητα, δικαιοσύνη, δημοκρατία μπορεῖ νὰ εἶναι ἀφηρημένες γιὰ κάποιους. Ἡ διαδικασία ποὺ δίνεται ἱστορικὸ περιεχόμενο σὲ τέτοιες ἐννοίαι εἶναι ἱστορικὴ διαδικασία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ σὲ μιὰ ἐποχὴ ὅπου στὴν Εὐρώπῃ προσδιορίζεται τὸ ποσοστὸ τῆς χορηγούμενης ἐλευθερίας μέσω θεσμοποιημένων διαδικασιῶν (ὅπως δικαίωμα ἐκλέγειν) καὶ ἀποτελεῖ ἀντικείμενο συζήτησης ὡς πρὸς τὴν ἀποδοχὴ ἢ ἀπόρριψή τοῦ ἀνάλογα μὲ τὸν πομπὸ ἢ θέσῃ τοῦ Ζερβοῦ γιὰ καθολικὴ ψηφοφορία εἶναι ὅπως οἴσῃτε ἓνα γενναῖο βῆμα γιὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ αἰτήματος χειραφέτησης τῶν κατώτερων στρωμάτων καὶ προόδου (γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη).

Ὁ Ζερβὸς ἐνσαρκώνει μὲ τὴ στάση τοῦ ὅλες τὶς αρχές τοῦ εκπαιδευτικοῦ προγράμματος τοῦ Πλάτωνα, αυτοκυριαρχία, τόλμη,

εγρήγορση αλλά και μετριοπάθεια. Το τελευταίο αντανakλά την πλατωνική σύλληψη δηλ. το ταίριασμα της δύναμης με τη φρόνηση της ελευθερίας με την τάξη.³⁹⁶ Και ο Ζερβός όταν κατηγορεί τον Ουάρδο γιατί δεν μπόρεσε να συμβιβάσει τα στοιχεία της ελευθερίας με τα στοιχεία της τάξης αυτή την πλατωνική ισορροπία έχει στο νου του και του χρεώνει την αποτυχία της πολιτικής του.

Για τον Πλάτωνα όπως αναφέρει ο Sabine: «το καλύτερο από τα επίγεια κράτη περιγράφεται σαν μια προσπάθεια συνδυασμού της μοναρχίας με τη δημοκρατία. Είναι μια ειλικρινής ομολογία ότι στο πραγματικό κράτος οι συντελεστές της λαϊκής συγκατάθεσης και της συμμετοχής δεν μπορούν να παραβλεφθούν».³⁹⁷ Το ζητούμενο είναι η επίτευξη της αρμονίας και συνεργασίας ώστε να επιτευχθεί η ενότητα στο κράτος.

Ο Ζερβός μέσα στο πνεύμα αυτό της επιδιωκόμενης αρμονίας, ενότητας και συνεργασίας τα οποία άλλωστε πρώτος ο Πλάτων δίδαξε προέβαλλε την εγκράτεια και αυτοκυριαρχία³⁹⁸ η οποία εκδηλώνεται σε τρία επίπεδα:

α) στην υπαγωγή των ιδιωτικών του απασχολήσεων και οικογενειακών του συμφερόντων στους πολιτικούς σκοπούς.³⁹⁹

β) την περιφρόνηση των υλικών ανέσεων αφού ο πολιτικός αγώνας τον έθετε στο στόχο των αντιπάλων και του στερούσε την απόλαυση στοιχειωδών ατομικών ελευθεριών αλλά και την αποστροφή κάθε είδους διαφθοράς από τον πολιτικό⁴⁰⁰ (ο Πλάτων προτείνει την φτώχεια του φιλοσόφου – Κυβερνήτη).

γ) Την ματαιότητα του πολέμου σαν κρατικού σκοπού τόσο στις εξωτερικές σχέσεις όσο και στις εσωτερικές με την καταγγελία των απότομων μεταβολών και των φατριαστικών διενέξεων. Στο έργο του «ΑΙ ΔΥΟ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑΙ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ» περί της αποφυγής «γενικών και βίαιων μεταβολών» προσφεύγει στον Πλάτωνα: «Ο Πλάτων ήτο τοσούτον εχθρός των μεταβολών ώστε ουδέ τα προς διασκέδασιν παιχνίδια των παιδων συγκατατίθετο να μεταβάλλη, διότι οι νεωτερισμοί έλεγεν, ου μόνον προκαλούντας αιματηράς σκηνάς, αλλά συγχίζουν τα πνεύματα και αλλοιώνουν ανεπαισθήτως και τα ήθη..»⁴⁰¹ ενώ για τις κομματικές έριδες αναφέρει «τα κόμματα και αι φατρίαι ανέκυψαν τότε ισχυρότερα αλλά αντί να προστατεύουν και να διευκολύνουν τας φιλησύχους και προοδευτικής της κοινωνίας τάσεις κατεδαπάνουν τον καιρόν των εις μικροραδιουργίας και αντεμάχοντο συναλλήλως ουχί περί εφαρμογής αρχών αλλά περί κατοχής εξουσίας».⁴⁰²

Για τον Ζερβό οι ατομικές αρετές καταντούν άχρηστες και ασήμαντες αν δεν διαπλάθονται από το «κοινό συμφέρον» και από την άποψη αυτή μιλάμε για την «ηθικοποίηση» του ατόμου και της κοινωνίας.

Αυτό είναι που καταμετρά την πραγματική αξία και το αληθές μεγαλείο ενός λαού καθώς και ενός ατόμου. Αυτή η ηθικοποίηση ασκεί τέτοια επιρροή και δύναμη στην ύπαρξη τους αρκεί να παρατηρήσουμε: «ότι ενόσω αυτή προΐσταται και επικρατεί ως το κύριον πνεύμα μιας κοινωνίας, εντυπώνει εις την καρδίαν έκαστου πολίτου εκείνο το μέγα και υψηλόν φρόνημα, εκείνην την ενδόμυχον και αδιάσειστον πεποίθησιν, ότι άλλο τι δεν οφείλει να βούλεται και να πράττη, άλλο τι δεν οφείλει να τον ενδιαφέρει μετά σπουδαιότητος, ειμή ο,τιδήποτε συνεχεί και συντηρεί την κοινωνικήν ενότητα, ότι τα ατομικά του συμφέροντα και τα πάθη, αι ορμέμφυτοι κλίσεις

του και αγαθαί διαθέσεις, δια να ευρίσκωσι την προσήκουσαν ικανοποίησιν, πρέπει να συγκεντρώνονται και ν'απευθύνονται εις κοινόν τι σημείον, εις την πραγματοποίησιν του κοινού καλού, και ότι εν ενί λόγῳ εις τον νουν και εις την καρδίαν του πρέπει να κατοπτρίζεται και ν'αντανακλάται πιστῶς και καθαρῶς ἡ γενική βούλησις, ζῶσα τρόπον τινά και ενεργούσα εις αὐτόν και δι'αυτού». ⁴⁰³

Ἡ πλατωνική έννοια του «κοινού καλού» δεν σημαίνει παρά το αντικειμενικό καλό το «γενικό συμφέρον». ⁴⁰⁴ Από αυτή την άποψη ἡ ηθικότης του Ιονίου Λαού είναι υπαρκτή. Και επιπλέον ο ίδιος δεν επιζητά «να ανταλλάξη ζυγόν». Δεν επιζητά «απλήν μεταβολήν δεσποτείας και αντικατάστασιν ξενοκρατίας». Γιατι τότε «δικαιῶς ἤθελε θεωρεῖσθαι ὡς λαός δουλοπρεπής και εξευτελισμένος, δικαίῶς ἤθελεν επισύρειν καθ'εαυτού την οργήν και αγανάκτησιν του Αγγλικού Έθνους χαρακτηρίζοντας αὐτόν ὡς ... ανεπίδεκτον οιονδήποτε ελευθεριών...». ⁴⁰⁵ Ἐτσι λοιπόν ο Ιόνιος λαός «χάριν του εθνισμού του θυσιάζει ετοίμως παν υλικόν συμφέρον, πάντα ιδιοτελή σκοπόν και πάσαν άνεσιν και ηδυπάθειαν, οiwνίζεται αἴσιον μέλλον και προδεικνύει αριδῆλως ότι προόρισται να παραστήσῃ ὡς ἄριστος σκηνικός διάσημον και λαμπρόν πρόσωπον επί της μεγάλης σκηνης το εθνικού δράματος». ⁴⁰⁶ Οι ηθικές αρχές πρέπει να διέπουν συγχρόνως και το άτομο και το δημόσιο. Αν αὐτό δεν συμβαίνει πρέπει να διορθωθεί το άτομο και να βελτιωθεί το κράτος μέχρις ότου φθάσουν σε σημείο αρμονικής συμβίωσης. ⁴⁰⁷ Ἡ συναντίληψη του Ζερβού ὡς προς αὐτό αντανακλάται στις προτάσεις θεραπείας των αιτιών καχεξίας του Ελληνικού Κράτους οι οποίες αφορούν μέτρα για την άμβλυνη της εξωτερικής εξάρτησης (από τις Μεγάλες Δυνάμεις) αλλά και για τη διόρθωση της εσωτερικής κατάστασης του κράτους. Αὐτά αφορούν τη Διπλωματία και τον ἴδιο μας τον εαυτό». ⁴⁰⁸ Με γνώμονα αὐτά πρέπει να ενεργούν οι κυβερνήτες και οι πολιτικοί που τους έχουν εμπιστευθεί αξιώματα. Αὐτό επικαλεῖται και ο Ζερβός όταν προσωποποιεῖ την πατρίδα – κατ'αναλογίαν της Πλατωνικής προσωποποίησης των Νόμων ἡ οποία παρουσιάζεται στο έργο του να ελέγχει τον ἴδιο και τους άλλους ριζοσπάστες αντιπροσώπους ὡς προς την ανεπίλιπτη υπεράσπιση των δικαίων της. ⁴⁰⁹

Για τον Πλάτωνα το Κράτος είναι κατά πρώτον και κύριον λόγον «θεσμός μορφωτικός» και τον θεωρεῖ ὡς το «μέγιστον των πραγμάτων». Και γι'αὐτό εισήγαγε την υποχρεωτική κρατική εκπαίδευση. ⁴¹⁰ Σ'αὐτό συμφωνεῖ και ο Ζερβός: «οι νέοι οὕτω πως πεπλασμένοι με φρονήματα αισθήματα, γενναία, και ἤδη χρηστά... κατά τας ἰδιαίτερας αὐτῶν τάσεις εις τας ποικίλας του βίου ασχολίας, είτε δημοσίας, είτε ἰδιωτικάς, ἤθελον βεβαίως απαρτίζει ὡς εκ της ομοιόμορφου αὐτῶν αγωγῆς την ισχυροτέραν εν τη πολιτεία φάλαγγα». ⁴¹¹ Δεν παραλείπει δε να δώσει το περιεχόμενο της εκπαίδευσης: «Ἡ μόρφωσις πεφωτισμένων και χρηστῶν πολιτῶν, και ἡ βεβαία και ἡ διαρκῆς εξασφάλισις των αγαθῶν αὐτῶν μετά των λοιπῶν της πολιτείας ποικίλων συμφερόντων, ἰδοὺ το διπλόν και μέγα έργον, το οποίο οφείλουν να επιτελῶσιν αι πατρικαί τῶντι κυβερνήσεις, και ας πεισθῶμεν ἅπαξ δια παντός ότι αν δεν μορφώσωμεν Ελληνας, δεν σχηματίζομεν ευνομούμενην και μεγάλην Ελλάδα». ⁴¹² «Κάθε παιδί θα πρέπει να παίρνει την ανώτατη μόρφωση που του επιτρέπουν οι δυνάμεις του και κάθε άτομο θα προωθείται στην ανώτερη θέση που τα επιτεύγματα τους ἡ ικανότητα και μόρφωση και πείρα θα τους παρέχει την δυνατότητα να το υλοποιήσουν». ⁴¹³

Τελικά αν ἡ μάθηση έχει έναν εκλεκτικό χαρακτήρα αὐτό αποδεικνύεται και στην περίπτωση του Ηλία Ζερβού. Πατώντας στέρεα

πάνω στις πρώτες του μορφωτικές εμπειρίες (αρχαία ελληνική και λατινική γραμματεία και ιστορία) καθώς και στις ηθικοθρησκευτικές αντιλήψεις της κοινωνίας του προσθέτει νέες γνώσεις και εμπειρίες προσεγγίζει νέα ιδεολογικά ρεύματα στον τόπο των σπουδών του και τα αφομοιώνει με τρόπο που γονιμοποιεί έναν ιδιότυπο ελληνικό πολιτισμό τον Επτανησιακό. Έτσι η θρησκευτική του παράδοση με το εξισωτικό μήνυμα του Χριστιανισμού σε συνδυασμό με την αποδοχή των φιλελευθέρων επαναστατικών ιδεών των Γάλλων Δημοκρατών, τον προσανατολίζουν στο ισχυρό τότε ρεύμα του Ουτοπικού σοσιαλισμού του Σαιν Σιμόν ενώ το κήρυγμα του Mazzini για απελευθέρωση με «ίδιες» δυνάμεις φαίνεται να βρίσκουν πρόσφορο έδαφος στη σκέψη του αν και δεν διατηρεί επικοινωνία με τον Ιταλό Επαναστάτη. Ο Ζερβός είναι Ανατολικός όπως πολλοί Επτανήσιοι. Όχι με την έννοια επιδίωξης άμεσης και «αρειμάνιας» υλοποίησης του σχήματος της Ελληνικής Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Κάτι τέτοιο ο ορθολογισμός του το απορρίπτει διαρρήδην. Και φαίνεται περισσότερο να προσανατολίζεται στην υπαγωγή των στοιχείων της ιδιαίτερης ελληνικής πολιτισμικής παράδοσης στη λογική μιας ομοιογενούς πολιτισμικά, εκπαίδευσης που θα διευκόλυνε την ενσωμάτωση της Επτανήσου στο Εθνικό κράτος χωρίς καταναγκασμό, δηλ. μιας «εθνικής» εκπαίδευσης όχημα της εσωτερικής ενότητας, δημοκρατικής οργάνωσης και ισχυροποίησης του Μητροπολιτικού Ελληνισμού με κέντρο την Αθήνα.⁴¹⁴ Τάση λίγο πολύ κοινή εκείνη την εποχή και σε άλλους ευρωπαϊκούς λαούς που όμως στην περιοχή της Βαλκανικής για ιστορικούς λόγους εντοπίζονται πρόωρα στις ελληνόφωνες περιοχές και προπάντων οργανωμένα εντοπίζεται στο πρώτο συστηματικά εξευρωπαϊσμένο κράτος στην πολιτική, την παιδεία και τις κοινωνικές δομές την Επτάνησο Πολιτεία. Αναφέρει η Σκοπετέα: «Πρέπει κάνεις να θυμηθεί ότι τα Επτάνησα είναι η μόνη εθνικά ομοιογενής περιοχή όπου εκδηλώθηκε με σαφή τρόπο η συνάρτηση παιδείας – εθνικής αφύπνισης και η μόνη αξιόλογη εξαίρεση στη γενική πνευματική κρίση του έξω ελληνισμού μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους», ενώ παράλληλα «η απόδοση προτεραιότητας στο Εθνικό ζήτημα σαν τάση αντίρροπη στο δυτικισμό δεν τίθεται αλλού με τόσο ενάργεια όσο στα Επτάνησα». Επίσης στα Επτάνησα λείπει ο έντονος αντιβυζαντινισμός.⁴¹⁵ Ο μεταρρυθμιστής Ζαμπέλιος το μήνυμα ενότητας του μεσαιωνικού ελληνισμού το αναζητεί στην «νεοελληνικήν εθνότητα»⁴¹⁶ ενώ ο Ηλίας Ζερβός – Ιακωβάτος αναζητώντας έναν συμβιβασμό ανάμεσα την πίστη και τη λογική θα διακηρύξει «.... Ημείς τον επικαλούμεθα (τον Θεό) εξ όλης της ψυχής τον ικετεύομεν αλλ'όχι και δια τούτον δεν ενεργούμεν. Δεν ομοιάζομεν τον βασιλέα εκείνον όστις ενώ ετίθεντο κλίμακες επί των τείχων της πρωτεύουσας του επροσκάλει τους στρατιώτας της φρουράς και τον λαόν εις την Εκκλησίαν και διέταττε να γίνη παράκλησις... Ημείς απεναντίας κατ'εβδομάδαν θέλομεν αναβαίνει το βήμα από το οποίον εις υπήκοον όλου του Πανελληνίου ή της Ευρώπης απάσης θέλομεν διαμαρτύρεσθαι κατά της ακύρου Συνθήκης...».⁴¹⁷ Ο Ζερβός είναι Ανατολικός με την έννοια της συνειδητοποίησης των νοητών ορίων της άλλοτε ανατολικής Βυζαντινής Αυτοκρατορίας απέναντι στο Δυτικό κόσμο. Ο Ορθολογισμός του προϊόν της μυσταγωγίας του με τον αρχαίο Ελληνικό λόγο και της συνάντησης του με τον Δυτικό Διαφωτισμό από τούτο το σκαλοπάτι του Ελληνισμού στο χώρο της Ιταλικής Αναγέννησης και του Καθολικού Κοσμοπολιτισμού, θα του υποβάλλει τη σύζευξη στοιχείων διαφορετικών παραδόσεων, άλλοτε ανταγωνιστικών (ιταλικός – βυζαντινός ουμανισμός, Δυτική Χριστιανική

Ετεροδοξία – Ορθόδοξη παράδοση, Αρχαίος Ελληνικός λόγος – Σύγχρονος ορθός λόγος) μέσα στο ίδιο πάντοτε γεωγραφικό πλαίσιο συνομιλίας και μνήμης αντιπαραθέσεων στερεοτύπων και προκαταλήψεων τα οποία γέννησε η Ιστορία. Ο Ζερβός έχει πλήρη συνείδηση της «ελληνικότητας» του εδραιωμένης από παλιά πάνω στα δυο κύρια στοιχεία άμυνας και διεκδίκησης των Επτανησίων από την εποχή της Γαληνοτάτης μέχρι εκείνη της Αγγλοκρατίας (γλώσσα, θρησκεία). «Στοιχεία του έθνους συνεπώς προϋπάρχουν τη στιγμή που το κράτος αποκτά πολιτισμική ταυτότητα και εθνική γλώσσα. Έτσι η εθνότητα (πολιτισμικός όρος) αναβαθμίζεται πολιτικά σε έθνος αν το κράτος την προαγάγει σε σύμβολο της νομιμότητας του».⁴¹⁸ Ο φιλελεύθερος εθνικισμός και ο ρομαντικός εθνικισμός γεννήματα εκείνης της πολυτάραχης εποχής και εποχής πνευματικού οργασμού στο χώρο της Δύσης από όπου εξορμούν για να κατακλύσουν όλη την Ευρώπη εναλλάσσονται στο έργο του για να υπηρετήσουν τις δυο διαφορετικές εκδοχές της πολιτικής ανεξαρτησίας: πότε αυτής που κινείται μέσα στο πνεύμα της Ιακωβίνικης παράδοσης (πολιτικό – εδαφικό) και του γλωσσικού εθνικισμού του Αβά Γκρεγκουάρ πότε εκείνης που προβάλλει ως αξίωση ενός λαού στη βάση της αξίας της ιδιαιτερότητας του, όχι πάντως υπό το φως του παρόντος και δίνοντας έμφαση στη συναισθηματική ταύτιση ως προϋπόθεση κατανόησης των πολιτισμών.

Ο Ζερβός θα λειτουργήσει σε τρία επίπεδα:

1^{ov}. Θα υπερασπιστεί την πολιτική ανεξαρτησία στη βάση της αρχής της αδιαπραγμάτευτης ισότητας όλων των λαών ανεξαρτητως μεγέθους ή ισχύος.

2^{ov}. Θα υπεραμυνθεί της «ελληνικότητας» ως κάτι σύνθετο που έρχεται από μακριά (αρχαία κλασική εποχή) περνά μέσα από το Βυζάντιο και φθάνει μέχρι εκείνη την εποχή για να εκπληρώσει στο μέλλον έναν εκπολιτιστικό ρόλο του οποίου διεκδικεί την ηγεμονία – έναντι άλλων λαών – βασιζόμενη στα ιστορικά δικαιώματά του και για τον οποίο πρέπει να είναι προετοιμασμένος όταν έλθει η στιγμή της διεκδίκησης.

3^{ov}-Να απαλείψει το ιστορικό ρήγμα Ανατολής – Δύσης και να επιχειρήσει μία ενότητα στη βάση της θρησκείας ως εργαλείου προσέλευσης δυτικών συμπαθειών υπέρ των ελληνικών αιτημάτων στο παρόν και το μέλλον, ενώ παράλληλα με την επιχειρούμενη ενότητα να υπενθυμίζει α) την ανωτερότητα του ελληνισμού τόσο ως προς το δόγμα θρησκευτικής πίστης έναντι άλλων εθνών,⁴¹⁹ β) όσο και ως προς την έκταση της ιστορικής κληρονομιάς.⁴²⁰

Τέλος ακολουθώντας τη σκέψη του Γκράμσι θα λέγαμε ότι ο Ζερβός κατανοώντας την λειτουργία της ιδεολογίας ως πολιτικού όπλου επιχειρήσε να εδραιώσει μια ηγεμονία όχι στο επίπεδο της Κρατικής εξουσίας, που περιλάμβανε τον σχηματισμό των διαφορετικών συμφερόντων και ιδεολογικών απόψεων τους έτσι ώστε να δεσμευθεί μια μεγάλη ομάδα ενδεχομένως η κοινωνία στο σύνολό της. Η ηγεμονία αυτή οδήγησε σε συμβιβασμό μια ισορροπία που λαμβάνει υπόψη της και τις κατώτερες ομάδες.⁴²¹

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

³⁰³ Για τον Ζερβό «ο εθνισμός είναι έμφυτος και ενσάρκωμένος εις τον κάθε άνθρωπο». Το δε εθνικό αίσθημα ήταν «κεκαλυμμένον... νευαρκωμένον και όσες φορές οι περιστάσεις το εμποδίζουν να εκφραστεί τότε αυτό υπερχειλίζει», Φ.27, 17 Φεβρουαρίου 1851 σελ. 60α.

³⁰⁴ KAPPEX «Τι είναι η Ιστορία» εκδ. 70 – ΠΛΑΝΗΤΗΣ, ΣΕΛ. 61.

³⁰⁵ ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΗΛΙΑ ΖΕΡΒΟΥ-ΙΑΚΩΒΑΤΟΥ... ό.π. σελ. 35 – 36, 47. Η αντιπαλότητα αυτή ης αριστοκρατίας στον ίδιο θα εκδηλωθεί και κατά την διάρκεια των σπουδών του στην Κέρκυρα όπως λέει οι συμμαθητές του αριστοκράτες διέδιδαν ψευδείς φήμες με σκοπόν να τον διαβάλλουν στον πατέρα του να τον ανακαλέσει και να διακόψει τις σπουδές του.

³⁰⁶ ό.π.

³⁰⁷ «Φιλελεύθερος» αρ. 17, έτος Β', Σάββατο 28 Οκτωβρίου 1850: «Λόγος εκφωνηθείς εις την Βουλήν υπό του Βουλευτού Κεφαλληνίας Ηλία Ζερβού-Ιακωβάτου εις την συζήτησιν περί ατομικής ασφαλείας νομοσχεδίου»: «Το αντικείμενον επί του οποίου οφείλομεν Κύριοι να ενασχοληθώμεν είναι το σοβαρώτερον και σπουδαιότερον, αφ' όσα μέχρι τούδε εσυζητήσαμεν ή εις το εξής θέλομεν ψηφίσειν, διότι αυτό είναι η βάσις και η κορωνίας παντός άλλου νόμου είναι ο απόρθητος προμαχών και το αληθές παλλάδιον των ελευθεριών μας. Η αναθεώρησις των κωδικών, η κατάργησις πολλών αντικοινωνικών διατάξεων η σπατάλη του δημοσίου πλούτου, η ελάττωσις των δασμών, ο διοργανισμός της παιδείας και τα τοιαύτα ήθελον ήσθε περιττά και λογίζεσθαι ως ουδέν άνευ νόμου εξασφαλίζοντας τα ιερά και απαραβίαστα δικαιώματα του ατόμου».

³⁰⁸ ό.π. «ΛΟΓΟΣ ΕΚΦΩΝΗΘΕΙΣ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΟΥ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ Κ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΥΠΑΛΔΟΥ ΔΟΤΟΡΑΤΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΑΥΤΟΣΥΜΒΙΒΑΣΜΟΥ»: «... Αλλά και προς ημάς τους συναδέλφους και προς την Επτάνησον άπασαν και προς το Πανελλήνιον οφείλομεν να κηρύξωμεν, ότι ημείς πριν εμβώμεν εις το πολύμοχθον πολιτικόν στάδιον, το οποίον προεθέμεθα να βαδίσωμεν επικαθέσθημεν πρώτον την θείαν αντίληψιν και επεκύψαμεν τον αυχένα εις τας βουλάς του Υψίστου, έτοιμοι να προσφέρωμεν τον εαυτόν μας θύμα εις τους καταδιωγμούς της τυραννίας και να γίνωμεν ολοκαύτωμα εις τον ιερόν βωμόν της πατρίδος και το κηρύττω με γενναιότητα...».

³⁰⁹ «Φιλελεύθερος» αρ. 17, Σάββατο 28 Οκτωβρίου 1850 «Η Υψηλή Αστυνομία ή το περί ατομικής ασφάλειας Νομοσχέδιο – άρθρο Η'.

³¹⁰ Εφ. «Φιλελεύθερος» αρ. 3, έτος Α, Σάββατο 5 Μαρτίου 1849. «Ο ριζοσπάστης γονυπετής ενώπιον του πνευματικού του»: «Ο παρ' ημίν ριζοσπάστης, η δοκός αυτή του Ευρωπαϊσμού μ' όλην την επιβαλλομένην φρόνησιν παρά της Αγγλικής ισχύος μ' όλον ότι δεν της ξεφεύγει ότι είμεθα αρνία ενώπιον λέοντος... νομίζει αρκετά ενήλικα τον μικρόν λαόν της Επτανήσου διά ν' απαλλαχθή της Υψηλής Προστασίας με την οποίαν η ά κ υ ρ ο ς Συνθήκη των Παρισίων τον φιλοδόρησε».

-ό.π. αρ. 18, έτος Β' Σάββατο 4 Νοεμβρίου σελ. 36^α, άρθρο με τίτλο: Η ΑΝΑΒΟΛΗ ΚΑΙ Η ΣΥΓΚΑΛΕΣΙΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ.

³¹¹ «Φιλελεύθερος» αρ. 4 Σάββατο 20 Αυγούστου 1849, έτος Α, άρθρο με τίτλο «Ο Φιλελεύθερος απολυθείς εκ των ονύχων της Υψηλής Αστυνομίας», σελ. 8α. «Ας περιέλθη και σήμερον τας νήσους όστις και πρότερον τας εγνώριζε και μετά την επιστροφήν του, ας εκθέση ειλικρινώς και απαθώς, το εξαγόμενον της περιοδείας του και τας παρατηρήσεις του ως προς το επιπολάζον γενικόν πνεύμα διότι θέλει ευρείν εις αυτό πανταχού την επιβεβαίωσιν των λόγων μας».

³¹² STERNHELL SEEV «Ο ΑΝΤΙΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ» ΕΚΔ. «ΠΟΛΙΣ» ΑΘΗΝΑ 2009, σελ. 200.

³¹³ ΖΕΡΒΟΥ – ΙΑΚΩΒΑΤΟΥ ΗΛΙΑ «ΑΙ ΔΥΟ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑΙ...», σελ. 120-121, 156, 183-184.

³¹⁴ «ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΗΛΙΑ ΖΕΡΒΟΥ ....», σελ. 5, 114-115.

³¹⁵ Εφ. «Φιλελεύθερος» αρ. 2, έτος Α, Σάββατο 26 Φεβρουαρίου 1849 άρθρο με τίτλο «ΟΠΟΙΑΙ ΕΙΝΑΙ ΟΙ ΑΛΗΘΕΙΣ ΕΠΙΘΥΜΙΑΙ ΟΤΥ ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΟΥ ΛΑΟΥ».

³¹⁶ ό.π. φ.28 ,έτος Γ', Σάββατο 24 Φεβρουαρίου 1851, σελ. 54α «Η ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΟΣ ΤΗΣ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΙΑ ΚΑΤΑΠΑΤΟΥΜΕΝΗ ΥΠΟ ΤΗΣ ΑΓΓΛΙΚΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ».

³¹⁷ ό.π. σελ. 54α.

³¹⁸ ό.π.

³¹⁹ ό.π.

³²⁰ ό.π. σελ. 53β.

³²¹ ό.π. σελ. 538-54α.

³²² ό.π. αρ. 27, 17 Φεβρουαρίου 1851, σελ. 52α.

³²³ ΖΕΡΒΟΥ-ΙΑΚΩΒΑΤΟΥ ΗΛΙΑ «ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΚΑ Ή ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΥΝΤΑΧΘΕΙΣΑ ΔΙΑ ΤΗΝ ΒΟΥΛΗΝ ΤΩΝ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΩΝ ΤΗΣ ΙΟΝΙΟΥ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ, ΕΝ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑ 1850», σελ. 66.

- ³²⁴ Εφ. «Φιλελεύθερος» αρ. 22 Παρασκευή 12 Ιανουαρίου 1851, σελ. 44^α «ΟΙ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΟΙ ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΑΙ ΚΑΙ Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΝΔΙΑΝΟΣ ΡΩΜΑΣ Ή Η ΕΘΝΙΚΗ ΤΟΥ Κ.ΡΩΜΑ ΠΡΟΔΟΣΙΑ».
- ³²⁵ Εφ. «Φιλελεύθερος» αρ. 27 «ΔΙΑΦΟΡΑ» 17 Φεβρουαρίου 1851 σελ. 61α.
- ³²⁶ F.G. DREUFUS, ROLAND MARX, RAYMOND ROIDEVIN «ΓΕΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ», ΤΟΜ. 6, ΕΚΔ. ΠΑΠΑΖΗΣΗ, σελ. 173.
- ³²⁷ Εφ. «Φιλελεύθερος» αρ. 1 Σάββατο 19.2.1849 άρθρο με τίτλο «Ανάγκη Συντακτικής Συνέλευσης», σελ. 2β.
- ³²⁸ ό.π. αρ. 4, Σάββατο 20 Αυγούστου 1849.
- ³²⁹ ΖΕΡΒΟΥ-ΙΑΚΩΒΑΤΟΥ ΗΛΙΑ «Ο ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΣ Ή ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΠΕΡΙ ΚΑΛΗΣ Ή ΚΑΚΗΣ ΧΡΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΗΤΑΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΤΑΝΗΣΟΝ» Κέρκυρα 1849, σελ. 12.
- ³³⁰ ό.π. σελ. 8.
- ³³¹ ΚΗΤΡΟΜΗΛΙΔΗ ΠΑΣΧΑΛΗ «ΝΕΟΤΕΡΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ Ι – ΘΕΩΡΙΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΛΑΙΟΝ (Hobbes – Locke – Rousseau)» ΑΝΑΤΥΠΩΣΗ 1985, ΕΚΔ. ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ, ΑΘΗΝΑ ΚΟΜΟΤΗΝΗ, σελ. 39-40.
- ³³² ό.π. σελ. 40.
- ³³³ ΖΕΡΒΟΥ-ΙΑΚΩΒΑΤΟΥ ΗΛΙΑ «Η ΕΠΙ ΤΗΣ ΑΓΓΛΙΚΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ...», σελ. 111-112.
- ³³⁴ Οι πολιτικές συγκυρίες σχετίζονται με την προώθηση την φτωχότερων ευγενών κατάλοιπα της Ενετικής Διοίκησης σε υψηλά αξιώματα από τους νέους κυριάρχους του νησιού, τους Αγγλους. Όσο για τις οικονομικές εξελίξεις στα τέλη του 18^{ου} αιώνα είχε σημειωθεί ενίσχυση του ελεύθερου εμπορίου, βιοτεχνίας, ναυτιλίας οικονομική ευχέρεια και άνθιση λόγω της αυξημένης ζήτησης και αύξησης της τιμής της σταφίδας εξαιτίας της μείωσης της παραγωγής της στην Πελοπόννησο κυρίως μετά τις εκτεταμένες καταστροφές του Ιμπραήμ. ΠΕΤΡΑΤΟΥ ΠΕΤΡΟΥ «ΛΑΪΚΕΣ ΤΑΡΑΧΕΣ ΤΟΥ 1833 ΣΤΟ ΑΡΓΟΣΤΟΛΙ. Ανέκδοτη αναφορά της Ειδικής (Ανακριτικής) Επιτροπής», Εκδ. «Σίσυφος» Αθήνα 1999, σελ. 20.
- ³³⁵ ό.π. σελ. 20,22, 23.
- ³³⁶ LOTHAR DOHN –FRITZSCHI CLAUS, εκδ. «ΕΠΙΚΕΝΤΡΟΝ» ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2010 σελ. 44.
- ³³⁷ Εφ. «Φιλελεύθερος», αρ. 23, 20 Ιανουαρίου 1851, σελ. 47α στήλη «ΔΙΑΦΟΡΑ». Σχετικά με την απαγόρευση ανάγνωσης του «Φιλελεύθερου» στα καφεπωλεία της πόλης και της εξοχής και του κλεισίματος των δημοτικών καταστημάτων όπου και εκεί υπήρχαν οι ριζοσπαστικές εφημερίδες από τις οποίες ενημερώνονταν οι πολίτες, ο Ζερβός επικαλείται για να ειρωνευθεί τα δημοσιογραφικά όργανα της ξενοκρατίας στην Ελλάδα που εκθειάζουν την «Φιλελευθερία» της Επτανήσου: «Τα εξωτερικά όργανα της και ιδίως τα ευρισκόμενα εις την Μητέρα Ελλάδα δύνανται εν τοσούτω να εκθειάζουν την ξενοκρατίαν δια τας «ψευδοφιλελευθερίας» τας οποίας δίδει των Επτανησίων και να φέρουν ως παράδειγμα τον περί τύπου νόμον.
- ³³⁸ Εφ. «Φιλελεύθερος», αρ. 9, σελ. 18β, άρθρο με τίτλο «ΩΡΑΙΑΙ ΤΕΧΝΑΙ», βλ. επίσης για το πλάσιμο προτύπων εθνικού χαρακτήρα που μεταφέρουν το ρομαντικό κλίμα της εποχής προσανατολισμένου σ'έναν τρόπο να αισθάνεται, ή «να εκφράζει» ή ακόμη στην αφοσίωσή τους (των προτύπων) στο υψηλό που τις περισσότερες φορές ταυτίζεται με τη φύση ή το θείο και δίνουν την αίσθηση της ενότητας στην Ευρώπη των νέων πνευματικών οδηγιών όπως π.χ. Σαβοναρόλα, Δον Ζουάν, Νικολαους Λενάου (1802-1850), Πορτογάλο Αλμέϊδα Γκάρρετ (1799 – 1859) ΜΠΑΚΟΥΝΑΚΗ ΝΙΚΟΥ «ΜΙΑ ΣΤΙΓΜΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΥ 19^{ου} ΑΙΩΝΑ...», εκδ. ΠΟΛΙΣ, σελ. 43-44.
- ³³⁹ ό.π. ρ. 1, έτος Α, Σάββατο 19 Φεβρουαρίου 1840, σελ. 1β κύριο άρθρο με τίτλο «ΟΠΟΙΑ ΕΙΝΑΙ Η ΑΛΗΘΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΤΑΝΗΣΟΝ».
- ³⁴⁰ ό.π. σελ. 53 – 57.
- ³⁴¹ ό.π. σελ. 67-68.
- ³⁴² ό.π. σελ. 31-35.
- ³⁴³ «Φιλελεύθερος» αρ. 1, έτος Α, Σάββατο 19 Φεβρουαρίου 1899, σελ. 2α.
- ³⁴⁴ ό.π. αρ. 4, Σάββατο 20 Αυγούστου 1849, σελ. 7β «ΑΠΟΛΥΘΕΙΣ ΕΚ ΤΩΝ ΟΝΥΧΩΝ ΤΗΣ ΥΨΗΛΗΣ ΑΣΤΥΝΟΜΙΑΣ».
- ³⁴⁵ ό.π. αρ. 2, Σάββατο 26 Φεβρουαρίου 1849, σελ. 3β, «ΟΠΟΙΑΙ ΕΙΝΑΙ ΟΙ ΑΛΗΘΕΙΣ ΕΠΙΘΥΜΙΑΙ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ»: «... Το φυσικόν και αναπαλλοτροίωτον δικαίωμα του Θείου λόγου....».
- ³⁴⁶ ό.π. αρ. 3, έτος, Σάββατο 5 Μαρτίου 1849 άρθρο με τίτλο «Ο ριζοσπάστης γονυπετής ενώπιον του πνευματικού του».

Αρ. 22, ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ 12 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1851, σελ. 43β άρθρο με τίτλο «ΟΙ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΟΙ ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΑΙ ΚΑΙ Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΓΕΩΡ. ΚΑΝΔΙΑΝΟΣ ΡΩΜΑΣ Ή Η ΕΘΝΙΚΗ ΤΟΥ ΡΩΜΑ ΠΡΟΔΟΣΙΑ»: «...και άπαν το πανελλήνιον δεν εσεβάσθησαν Θεόν και ανθρώπους εξύβρισεν και την πατρίδα επρόδωσεν».

Φ.3, Σάββατο 5 Μαρτίου 1849, Ο Ζερβός αναφέρει: «... αι ιδέαι της ισότητος και ελευθερίας έχουν κοινόν το κύρος εις την Ανατολήν και την Δύσιν, είναι της αδιαιρέτου χριστιανικότητος, είναι ιδέαι του Φράγγου ως αλλαχού αρέσκεται να τας επικαλεί θηρεύων διστακτικότητα παρά τοις εξευτελισμένοις του Ασιατικισμού: Ο χωρισμός ούτος εις αύτη την οποίαν απέξεσαν ήταν μεταξύ Βυζαντινών και Σταυροφόρων αλλά ο Φράγγος εξέτεινε την χείραν του εις τον Έλληνα εις την πεδιάδα της Αττικής και επολέμει και εθυσιάζετο στο πλευρό του».

³⁴⁷ ό.π. άρθρο με τίτλο «ΑΛΗΘΗ ΚΑΙ ΝΟΜΙΜΑ ΜΕΣΑ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΣΕΩΣ ΤΩΝ ΕΠΙΘΥΜΙΩΝ ΤΟΥ ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΟΥ ΛΑΟΥ»... από φυλλάδιο.

-«Φιλελεύθερος» αρ. 3, έτος Α, Σάββατο 5 Μαρτίου 1849, άρθρο με τίτλο «Τα αληθή και νόμιμα μέσα πραγματοποιήσεως των επιθυμιών του Επτανησιακού λαού: «τα δυνατά γαρ της ανθρώποις δυνατά εισί παρά τω Θεώ. Ημείς δε τον επικαλούμεθα εξ'όλης της ψυχής τον ικετεύομεν αλλ'όχι και διά τούτον δεν ενεργούμεν. Δεν ομοιάζομεν τον βασιλέαν εκείνον όστις ενώ ετίθεντο κλίμακες επί των τειχών της πρωτευούσης του εκπροσκάλει τους στρατιώτες της φρουράς και τον λαόν εις την Εκκλησίαν και διέταττε να γίνουν παράκλεις. Α! όχι τοιούτος δεν είναι ο χαρακτήρ μας οι τοιούτοι δεν χρήζουν της θείας αντιλήψεως. Ημείς απ'εναντίας κατ'εβομάδαν θέλομεν αναβαίνει το βήμα από το οποίον εις υπήκοον όλου του Πανελληνίου και της Ευρώπης απάσης θέλομεν διαμαρτύρεσθαι κατά της ακύρου Συνθήκης των Παρισίων την οποίαν σεις θεωρείτε ως τον μόνον τίτλον εφ'ου στηρίζεται το δικαίωμα σας επί της ελευθερίας, επιμένοντες εις τις λέξεις αυτόνομον και ανεξάρτητον κατά πάσης δημοσίου ή μερικής ενέδρας και του εθνισμού, καθαρώς εννοφυμένου και τούτο έως ου φωτισθή και ο έσχατος του λαού επί των αληθινών συμφερόντων του και εγερθή η εθνική φιλοτιμία επί τοσούτον ώστε να επιβάλλη σέβας εις όλους».

³⁴⁸ ό.π. αρ. 2, έτος Α, Σάββατο 26 Φεβρουαρίου 1849, σελ. 4α.

³⁴⁹ ό.π. αρ. 4, έτος Α, Σάββατο 20 Αυγούστου 1849, σελ. 8^α άρθρο με τίτλο «Η ΚΑΤΑΧΘΟΝΙΟΣ ΣΥΜΜΟΡΙΑ».

³⁵⁰ ό.π. BRUCE HADDOCK «Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ από το 1879 μέχρι σήμερα» εκδ. ΠΑΤΑΚΗ, σελ. 148.

³⁵¹ ό.π. αρ. 19, έτος Β' Κυριακή 12 Νοεμβρίου 1850 άρθρο με τίτλο «ΑΙ ΠΑΡΕΡΜΗΝΕΙΑΙ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΜΑΣ», σελ. 38α-38β: «Οποίοι είναι λοιπόν αι αρχαί αυτών ως προς τα Επτανησιακά πράγματα η μετά της Μητρος Ελλάδος της Επτανήσου Ένωσις και εσωτερικαί βελτιώσεις ή ανακουφίσεις μέχρις ου αποκατασταθεί η εθνικότης μας... Το παν λοιπόν δια τους ριζοσπάστας είναι κυρίως η ένωσις και τίποτε άλλο από την Ένωσιν. Συμφώνως δε με την αρχήν των ταύτην οφείλουν να ενεργούν και καθόλου διά τας εσωτερικάς βελτιώσεις.

³⁵² Εφ. «Φιλελεύθερος», αρ. 34 Σάββατο, 14 Απριλίου 1851, σελ. 65^α-65β «Η ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΤΗΣ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ ΕΝΕΣΤΩΣΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΑΓΓΛΙΑΣ: «Και καθόλου ειπείν διά να ενοήσωμεν όλην την δύναμην και την επίρροιαν την οποίαν η ηθικότης εξασκεί επί της υπαρξεως ενός λαού, αρκεί τούτο μόνον να παρατηρήσωμεν, ότι ενόσω αύτη προϊίσταται και επικρατεί ως το κύριον πνεύμα μιας κοινωνίας, εντυπώνει εις την καρδίαν εκάστου πολίτου εκείνο το μέγα και υψηλόν φρόνημα, εκείνην την ενδόμυχον και αδιάσειστον πεποίθησιν, ότι άλλο τι δεν οφείλει να βούλεται και να πράττη άλλο τι δεν οφείλει να τον ενδιέφερε μετά σπουδαιότητος, **εμμή ο,τιδήποτε συνέχει και συντηρεί την κοινωνικήν ενότητα**, ότι τα ατομικά του συμφέροντα και τα πάθη, αι ορμέμφυτοι κλίσεις του και αγαθαί διαθέσεις, δια να ευρίσκωσι την προσήκουσαν ικανοποίησιν, πρέπει να συγκεντρώνονται και ν'απευθύνονται εις κοινόν τι σημείον, εις την πραγματοποίησιν του κοινού καλού, και ότι εν ενί λόγω εις τον νουν και εις την καρδίαν του πρέπει να ενοπτρίζεται και ν'αντανακλάται πιστώς και καθαρώς **η γενική βούλησις**, ζώσα τρόπον τινά και ενεργούσα εις αυτόν και δι'αυτού...».

«Αι ατομικαί αρεταί..., αποβαίνουσιν άχρηστοι και ασήμαντοι, καθ'όσον λείπει εις αυτάς γενικός τις συγκεκριμένος σκοπός, προς τον οποίον να διευθύνεται η ενέργεια των, καθ'όσον δεν δύνανται ν'αναδειχθώσι γόνιμοι μεγάλων και κοινωφελών αποτελεσμάτων, εάν δεν θρέφονται από τον χυμόν της ελευθερίας, εάν δεν διαπλάττονται από το κοινόν συμφέρον, εάν εν ενί λόγω δεν ηθικεύονται. Τι λοιπόν προτίθεται ο Ιόνιος λαός επιμόνως ζητών και ως το ακρότατον των αγαθών του υπολογιζόμενος την απελευθέρωσιν του;...».

-BRUCE HADDOCK ό.π. σελ. 148, 149.

Εκείνο που τον ενδιέφερε (τον Mazzini) δεν ήταν τόσο ότι τα άτομα έπρεπε να καταστούν ικανά να επιδιώξουν τα ιδιαίτερα συμφέροντα του, αλλά ότι έπρεπε να έχουν επίγνωση των δεσμών που τους συνέδεαν με τις κοινότητες τους. Η αρμονία και η συνεργασία ήταν τα πολιτικά του συνθήματα. (Ο Mazzini) ... ισχυριζόταν ότι τα άτομα θα εξυψώνονταν ηθικά μόνο με το να συνεργαστούν σ'ένα κοινό εγχείρημα.

Ο Ματσίνι ήταν ολοκληρωτικά στην πλευρά των ρομαντικών. Σε ένα δοκίμιο του το 1828 υποστήριζε ότι οι Ρομαντικοί «θέλουν να δώσουν στην Ιταλία μία πρωτότυπη εθνική λογοτεχνία μια λογοτεχνία που δεν είναι απλώς ευχάριστη στο αυτί αλλά που ερμηνεύει τα γεγονότα, τις ανάγκες, τις ιδέες του κοινωνικού κινήματος». Και σε ένα άλλο δοκίμιο του την ίδια χρόνια προσυπέγραψε την άποψη του Herder του Σλέγκελ και άλλων ότι «η πνευματική ζωή των λαών δεν πρέπει να διαχωρίζεται από τον αστικό και πολιτικό τους βίο». Η προσήλωση του Mazzini στην πολιτική της εθνικής απελευθέρωσης είχε συνεπώς ευρείες πολιτιστικές ρίζες και με κανένα τρόπο δεν εστιάζοταν στενά στην ιταλική πολιτιστική εμπειρία».

³⁵³ ΖΕΡΒΟΥ-ΙΑΚΩΒΑΤΟΥ ΗΛΙΑ «Η ΕΠΙ ΤΩΝ ΑΝΤΙΚΥΘΗΡΩΝ ΑΙΧΜΑΛΩΣΙΑ ΜΟΥ...», ό.π. σελ. 88.

³⁵⁴ του ίδιου «ΑΙ ΔΥΟ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑΙ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ...», ό.π. σελ. 185.

³⁵⁵ του ίδιου «Η ΕΠΙ ΤΩΝ ΑΝΤΙΚΥΘΗΡΩΝ ΑΙΧΜΑΛΩΣΙΑ ΜΟΥ...», ό.π. σελ. 88.

^{355α} του ίδιου «ΑΙ ΔΥΟ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑΙ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ...», ό.π. σελ. 107.

^{355β} ΜΠΑΚΟΥΝΑΚΗΣ Ν. «ΜΙΑ ΣΤΙΓΜΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΥ 19^{ου} ΑΙΩΝΑ...», ό.π. σελ. 207.

-«ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΗΛΙΑ ΖΕΡΒΟΥ...», σελ. 22-23.

³⁵⁶ ό.π. σελ. 64, επίσης στο ίδιο 104 – 105: «Πλην αι συνωμοσίαι είτε αυτοφυείς του τόπου σκευωρίαί είναι αλλοτρίων πνευμάτων ωθήσεις και δημιουργήματα, οδηγούνται υπό παθών αντεθνικών ή φιλόδοξων και φιλεκδικών. Κύριος αυτών σκοπός είναι η έξωσις εκ των πραγμάτων των αντιπάλων των και εις τούτους αντικατάστασις αυτών των ιδίων ή ετέρων της αρεσκείας των αφανών υποκινήτων. Αλλ'η εκ της αλλαγής των προσώπων προκύπτουσα ωφέλεια, αν υποθεθώσι αυτά και ευαρετώτερα από τα αποβληθέντα, είναι πάντοτε πολύ κατωτέρα από την γενικήν βλάβην, ην επιφέρει η βιαία των καθεστώτων ανατροπή... Τα νέα πρόσωπα, ίνα παγιώσουν την νέαν εκ των πραγμάτων τάξιν, έχουν να παλαίσωσι με το αποκηρυχθέν παρελθόν και με την αναρχίαν του ενεστώτος, ως και με πολλές ετέρας, εσωτερικάς και εξωτερικάς αντενεργείας, επομένως αναγκάζονται να μεταχειρίζονται θεμιτά και αθέμιτα μέσα, όπως καταστέλλωσιν ή συμφιλώνωσιν τα συγκρουόμενα πάθη, ικανοποιώσι τας αδιαλείπτως αναφυομένας απαιτήσεις, εξασφαλίζωσι τα επαπειλούμενα συμφέροντα, ματαιώνωσι τας υπενεργούμενας ραδιουργίας και το χειριστόν πάντων, όπως διαφθείρωσιν άλλους, ίνα ανέχωνται και καλύπτωσι την ιδίαν την διαφθοράν.. Οι λαοί και τα έθνη, ιδίως τα μικρά, είναι μηχαναί κατ'αρεσκείαν κινούμεναι ή και καταστρεφόμεναι υπό τοιούτων εγχωριων ή αλλοτρίων παθών».

³⁵⁷ «ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΗΛΙΑ ΖΕΡΒΟΥ...» ό.π. σελ. 35-36.

³⁵⁸ ΜΟΣΚΩΦ ΚΩΣΤΗΣ «Η ΕΘΝΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ...», ό.π. σελ. 152-153.

³⁵⁹ ΝΟΥΤΣΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ «Η ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΑΠΟ ΤΟ 1875 – 1907» ΤΟΜ. Α' εκδ. «ΓΝΩΣΗ», ΑΘΗΝΑ 1995, ΣΕΛ. 37.

-Ο Ζερβός-Ιακωβάτος εμπορούμενος από τις ιδέες του Σαινσιμονισμού και σχολιάζοντας για το τι πρέπει να κάνει η Προστασία αν θέλει να φαίνεται ειλικρινής γράφει: «Αντί να ενεδρεύη και να καταργή τας προσφάτους ελευθερίας του λαού, διατί τουλάχιστον αν δεν τας επεκτείνη, να μη τας διατηρεί αθίκτους - Αντί να κομπορρημονή εις τας ευνοϊκάς αυτής διαθέσεις, διατί να μην οργανίξη την παραμελημένην παιδείαν; - Διατί να μην εμψυχώνη την νεκρωμένην βιομηχανίαν; Διατί να μην εξοικονομή τα κατασπαταλωμένα δημόσια χρήματα; Διατί να μην ελαττώνη τας φορολογίας και να ελαφρύνει τα δυσβάστακτα βάρη; Διατί να μην ενθαρρύνη την αρετήν και την ικανότητα;... Ποίος της παρεμβάλλη προσκόμματα εις όλα ταύτα; Ποίαν έχει ανάγκην από την αντιπροσωπείαν αφού και άνευ αυτής πράττει σήμερον παρανόμως όσα πράττει;...». «Φιλελευθερος» αρ. 31, έτος Γ' Σάββατο 24 Μαρτίου 1851, σελ. 61α, «ΑΙ ΕΡΩΤΟΤΡΟΠΙΑΙ ΤΗΣ ΑΓΓΛΙΚΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ».

-ΛΙΒΑΔΑ ΠΑΝΑΓΗ «ΜΕΤΡΑ ΠΡΟΣ ΑΡΣΙΝ ΤΗΣ ΑΝΑΓΚΑΣΤΙΚΗΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑΣ ΠΡΟΛΗΨΙΝ ΤΗΣ ΧΡΕΩΚΟΠΙΑΣ ΚΑΙ ΕΜΨΥΧΩΣΙΝ ΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑΣ» (ΚΟΡΓΙΑΛΕΝΕΙΟΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΑΡΓΟΣΤΟΛΙΟΥ) ΕΝ ΑΡΓΟΣΤΟΛΙΩ ΤΗ 15 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1891 (ΔΩΡΕΑ ΚΟΣΜΕΤΑΤΟΥ ΕΛΕΝΗΣ). Ο συγγραφέας αναφέρεται τις

πατριαστικές διαμάχες για την κατοχή της εξουσίας που εσκίασαν την εσωτερική πολιτική ζωή του απελευθερωμένου ελληνικού κράτους θίγει το σκοπό της εσωτερικής πολιτικής που ήταν η απελευθέρωση των υποδούλων αδελφών καθώς και την αδυναμία συγκρότησης ευνοούμενου κράτους αφού «πρώτοι δίδουνσι το κακόν παράδειγμα αυτοί οι έμμισθοι υπηρέται του, αυτοί οι δήθεν νομοθετούντες και φροντίζοντες δια την εφαρμογήν των νομοθετούμενων», θίγει επίσης την ιδιοτέλειαν από την οποία εκινούντο τα κόμματα που διαδέχονταν το ένα το άλλο στην εξουσία τις δυσκολίες στην άσκηση μιας αποτελεσματικής εξωτερικής πολιτικής που να υπηρετεί την εκπλήρωση του κύριου σκοπού του ελεύθερου ελληνικού κράτους που εμποδίζεται λόγω της πολιτικής και υλικής αδυναμίας του και από τον ανταγωνισμό των Μεγάλων Δυνάμεων αλλά και των άλλων γειτονικών εθνών. Ο συγγραφέας επηρεαζόμενος πιθανόν και αυτός από το πνεύμα σαινσιμονικού εκσυγχρονισμού της εποχής υποδεικνύει ένα σύστημα μεταρρύθμισης οικονομικής και διοικητικής βάσει του οποίου η χώρα θα μπορέσει να ανακάμψει και να βαδίσει στον τελικό σκοπό που είναι η απελευθέρωση των υπόδουλων περιοχών αλλά και η ανακούφιση του λαού. Προτείνει τη σύναψη εσωτερικού δανείου 90.000.000 δρχ. εγγυημένου από το δημόσιο που θα εκαλύπτετο από τις εισπράξεις ενός από τα πρώτα Τελωνεία του Βασιλείου και θα εξοφλούνταν μετά 70 έτη με χρεωλύσιο και τόκο 3% «προς ανέγερσιν και καταρτισμόν (α) εικοσιτεσσάρων εργοστασίων, εν οίς θα υφαίνηται το μαλλίον, ο βάμβαξ, το λινάριον και η μέταξα, (β) Δέκα βυρσοδεψίων, εκ των εντελεστέρων ομοίων προς τα της Ευρώπης, κατεργαζόμενων τα δέρματα, (γ) Δέκα οιοπνευματοποιείων προς κατασκευήν και εξαγωγήν του εγχωρίου οίνου και των οιοπνευμάτων, (δ) σύστασιν γεωργικών πρακτικών σχολών, (ε). Δέκα μεταλλουργικών καταστημάτων. Και προς αγοράν μηχανών και εργαλείων επαρκών να καλλιεργήσωσι την απέραντον έκτασιν της Θεσσαλίας». Η χρήση του δανείου θα απέβλεπε αφ' ενός μεν στην απόδοση ανάλογης αξίας σε εγχώρια προϊόντα εφ' ετέρου στην εκπαίδευση «δια της βιομηχανίας και φωτισμόν του λαού εις τας ωφελίμους τέχνας». Επί πλέον θα έφραζε την πόρτα «εξής διασκορπίζεται εν τοις Ευρώπης ο εθνικός πλούτος ως σκοπούν την κατεργασίαν των εγχωρίων προϊόντων, την ανάπτυξιν των πνευματικών δυνάμεων του λαού, την επασχόλησιν, την οικονομίαν, την εργασίαν, ήτις κωλύει τον εκπατρισμόν». Αφού προτείνει και άλλα μέτρα (που αφορούν δικαιότερη κατανομή των φορολογικών βαρών, οργάνωση συστήματος στρατιωτικής εκπ/σης, περιορισμός δημοσίων δαπανών που αφορούν υψηλόμισθα αξιώματα, κατάργηση ανώφελων παρασήμων για αποφυγή περιττών εξόδων, ανάγκη σύστασης γεωργικών τραπεζών, σύσταση Υπουργείου Βιομηχανίας και Γεωργίας από ειδικούς άνδρες) ανησυχεί διότι τα άλλα κράτη της Βαλκανικής είναι καλύτερα οργανωμένα (Βούλγαροι, Ρουμάνοι) και αποτελούν ανταγωνιστές των εφ' όσον ενθαρρύνονται και από τις μεγάλες δυνάμεις. Επίσης κάνει κριτική για την αναποτελεσματικότητα των συναφθέντων δανείων και την απώλεια χρόνου ως προς αυτό που προπαρασκευάζουν την προδοσία και αιχμαλωσία του λαού και της Κυβέρνησης από τις επιβουλές γειτόνων και Μεγάλων Δυνάμεων.

³⁶⁰ ΜΟΣΚΩΦ ΚΩΣΤΗΣ, σελ. 154-155.

⁵⁶¹ ΖΕΡΒΟΣ – ΙΑΚΩΒΑΤΟΣ ΗΛΙΑΣ «ΑΙ ΔΥΟ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑΙ...» ό.π. σελ. 156-157.

⁵⁶² ό.π. σελ. 207.

«(α) Ευχής έργον ήθελεν είσθαι, αν το εσχάτως αναπτυχθέν εν τη Ανατολή πνεύμα των διά συνεταιρισμού μεγάλων επιχειρίσεων, ελάμβανε την πρωτοβουλίαν, ή τουλάχιστον την ώθησιν, εκ της Ελληνικής Επικρατείας, διευθύνετο υπό των θεσμών της, και εκαλύπτετο υπό της σημαίας της, και εάν προσέτι επεκτεινόμενον και εις εσωτερικάς, και ιδίως γεωργικάς επιχειρίσεις, διενεργείτο μετά ήττονος ορμής και πλειότερας σκέψεως, διότι μόνη η εμβριθής μελέτη των τοιούτων μεγάλων έργων, ως και η συνετή και τιμία αυτών διαχείρισις, δύνανται να εγγυηθώσι την διάρκειαν, την πρόοδον, και την εν τω εσωτερικών γενικήν ωφέλειαν, εξ ης ήθελον και τα έργα εκείνα υποτρέφεσθαι, και οι ομάδες απολαμβάνει άμεσα κέρδη».

⁵⁶³ ΜΟΣΚΩΦ Κ. ό.π. σελ. 132-133 (προστατευτική πολιτική περιόδων 1827-1832 (Καποδίστρια) και 1843-44 (Ναπταίοι).

«Στο πεδίο όμως του πολιτικού η θέση τους πάνω στη διαχείριση του ζητήματος των εθνικών γαιών να παραμείνουν στο μεγαλύτερο μέρος τους στο δημόσιο και να μετατραπούν σε πρότυπα αγροκτήματα με την εγκατάσταση ευρωπαίων αποίκων φορέων τεχνολογικής προόδου στη γεωργία για την συσσώρευση κεφαλαίου στον τόπο – όπως διατεινόταν – και τη βιομηχανική ανάπτυξη στην Ελλάδα τους περιθωριοποίησε γιατί βρισκόταν μακριά από τα συμφέροντα του ελληνικού λαού (διανομή της εθνικής γης στους ακτήμονες όπως ζητούσαν οι ναπταίοι η πώληση ους όπως ζητούσαν οι μεγαλοκτηματίες) και αργότερα την άνοιξη του 1835. Θα εγκαταλείψουν την Ελλάδα κυνηγημένους από την επίσημη γαλλική πολιτική. Είναι

ενδεικτική της ιδεολογίας όχι μόνο του Κωλέττη αλλά και της εύστροφης μεθοδολογίας που χρησιμοποιεί η Προστασία για την πραγματοποίηση της επιρροής της. Ο Κωλέττης είχε αναπτύξει σχέσεις από την εποχή των φοιτητικών του χρόνων με αμφιλεγόμενα στοιχεία και μ'έναν πλατύτερο κύκλο διανοούμενων που επηρέαζε ο ρομαντικός φιλελληνισμός και που περιλάμβανε μετριοπαθείς οπαδούς των παλιών γιρονδινικών θέσεων αλλά και αυτούς τους πρώτους «υπερταξικούς» τεχνοκράτες τους σαινσιμονιστές των ετών 1818-1830. Η γαλλική πάλι πολιτική μετά την επανάσταση του 1836 θα χρησιμοποιήσει στο εξωτερικό στοιχεία διωκόμενα στο εσωτερικό της χώρας τους για τις ιδεολογικές τους θέσεις, αλλά και τα εκδιωκόμενα στοιχεία θα αποδεκτούν την τακτική αυτή αφού οι αντιλήψεις τους όχι μόνο δεν εναντιώνονται αλλά και ευνοούν την επέκταση των αναπτυγμένων κρατών στον υποανάπτυκτο χώρο της Μεσογείου».

Οι πρώτες αντιπολιτευτικές πράξεις του ριζοσπαστικού κινήματος και ο ρόλος του Ηλία Ζερβού σε αυτές. Το κίνημα του Σταυρού (13-14 Σεπτεμβρίου 1848).

³⁶⁴ ΖΕΡΒΟΣ – ΙΑΚΩΒΑΤΟΣ ΗΛ. όπ. Σελ. 194-195.

³⁶⁵ ΛΙΝΤΧΑΙΜ ΤΖΩΡΤΖ «ΣΥΝΤΟΜΗ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ», εκδ. «ΓΛΑΡΟΣ» σελ. 76.

³⁶⁶ «Φιλελεύθερος» αρ. 12, έτος Β', Σάββατο 19 Αυγούστου 1850, σελ. 24β-25α «ΕΞΩΤΕΡΙΚΑ – ΓΑΛΛΙΑ».

³⁶⁷ ό.π.

³⁶⁸ ΛΙΝΤΧΑΙΜ ΤΖΩΡΤΖ ό.π. σελ. 56. «Ο γαλλικός σοσιαλισμός στην αρχή ήταν έργο ανθρώπων που δεν σκέφτονταν καθόλου ν'ανατρέψουν την κοινωνία, αλλά που επιθυμούσαν να την αναμορφώσουν, με φωτεινή νομοθεσία, αν ήταν δυνατό. Αυτό είναι ο σύνδεσμος που υπήρχε ανάμεσα στον Ρόμπερτ Όουεν, τον Σαρλ Φουριέ και τον Ανρύ ντε Σαιν Σιμόν. Και αυτός είναι ο λόγος που στην κομμουνιστική φιλοσοφία και οι τρεις αυτές μορφές χαρακτηρίζονται σαν ουτοπικοί». Όπως αναφέρει αλλού στο έργο του αυτό ο Λιντχάιμ «Ο Σαινσιμονισμός αυτός καθεαυτός είναι κάτι το ακαθόριστο. Μπορεί να βοηθήσει για την εξαπόλυση ενός σοσιαλιστικού κινήματος. Μπορεί ακόμα να γίνει μια ιδεολογία της βιομηχανικής αστικής τάξης και με την απολυταρχική μορφή που του έδωσε ο Κοντ έπαιξε τότε τότε αυτό το ρόλο» (σελ. 58).

³⁶⁹ Η νόσος θα ενσκήψει στην Κεφαλονιά τον Αύγουστο του 1850 ένα χρόνο μετά τα αποτρόπαια γεγονότα που επακολούθησαν την άφιξη των αγγλικών στρατευμάτων. Επιβλήθηκε τρίμηνος αποκλεισμός της νήσου (Αύγουστος - 23 Νοεμβρίου του 1850) που επιδείνωσε την οικονομική της κατάσταση και εξαθλίωσε τους κατοίκους. Θύμα της υπήρξε και ο ριζοσπάστης Βουλευτής Ανδρέας Καρούσος Σαντριβήλης «Φιλελεύθερος» αρ. 14 Β' έτος Τετάρτη 27 Σεπτεμβρίου 1850 άρθρο με τίτλο «Η ΝΟΣΟΣ ΚΑΙ Η ΟΥΑΡΔΙΚΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΙΣ».

³⁷⁰ ό.π. σελ. 48-50.

³⁷¹ ό.π. σελ. 51-52.

³⁷² «Φιλελεύθερος», αρ. 8, Σάββατο 22.7.1856 σελ. 16^α «Είθε ο λαός της Αγγλίας συναισθανόμενος τα αληθή του συμφέροντα και απαλαττόμενος από την ανθρωποκτόνο και στυγερά αριστοκρατία του ήτις και αυτόν και όλα τα έθνη ληστεύη να απαλλάξει και ημάς από τους αιμοσταγείς αυτής όνυχας...».

³⁷³ βλέπε γι' αυτό υποσημ. 570.

³⁷⁴ ΖΕΡΒΟΣ-ΙΑΚΩΒΑΤΟΣ ΗΛΙΑΣ «Η ΕΠΙ ΤΗΣ ΑΓΓΛΙΚΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ...», ό.π. σελ. 111-112.

Βλ. επίσης και μπροστά σχετικά με τις αντιλήψεις του σχετικά με την ιδιοκτησία και νοημοσύνη στην Επτάνησο.

³⁷⁵ ΛΙΝΤΧΑΙΜ ΤΖΩΡΤΖ ό.π. σελ. 50.

³⁷⁶ «Φιλελεύθερος» αρ. 2, έτος Α' Σάββατο 26 Φεβρουαρίου 1849 σελ. 4β, «ΕΞΩΤΕΡΙΚΑ – ΓΑΛΛΙΑ».

³⁷⁷ ΛΙΝΤΧΑΙΜ ΤΖΩΡΤΖ ό.π. σελ. 71-72.

³⁷⁸ ό.π. σελ. 76, 83.

³⁷⁹ ό.π. σελ. 86.

³⁸⁰ ΛΙΝΤΧΑΙΜ ΤΖΩΡΤΖ ό.π. σελ. 57.

ΖΕΡΒΟΥ – ΙΑΚΩΒΑΤΟΥ ΗΛΙΑ, φ. 12

³⁸¹ «ΛΟΓΟΣ ΕΠΙΚΗΔΕΙΟΣ ΕΚΦΩΝΗΘΕΙΣ ΕΠΙ ΤΟΝ ΝΕΚΡΟΝ ΜΟΜΦΕΡΡΑΤΟΝ ΙΩΣΗΦ ΕΝ ΤΩ ΝΑΩ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΤΩΝ ΣΙΣΙΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ 8^η ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1888» ΤΟΥ Η. ΖΕΡΒΟΥ-ΙΑΚΩΒΑΤΟΥ σελ. 8.

³⁸² «Φιλελεύθερος» αρ. 2, Σάββατο 26 Φεβρουαρίου 1849 άρθρο με τίτλο, σελ. 4α-4β, «Η ΤΑΣΙΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ».

³⁸³ ΖΕΡΒΟΥ-ΙΑΚΩΒΑΤΟΥ ΗΛΙΑ «ΑΙ ΔΥΟ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑΙ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ» σελ. 126.

³⁸⁴ «Φιλελεύθερος», αρ. 2, σελ. 4β, ό.π.

³⁸⁵ ό.π. αρ. 1, έτος Α, Σάββατο 19 Φεβρουαρίου 1849. κύριο άρθρο με τίτλο «ΟΠΟΙΑ ΕΙΝΑΙ Η ΑΛΗΘΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΤΑΝΗΣΟΝ», σελ. 1β.

³⁸⁶ KAPP E.X. ό.π. σελ. 154.

³⁸⁷ ΖΕΡΒΟΣ – ΙΑΚΩΒΑΤΟΣ ΗΛΙΑΣ «Η ΕΠΙ ΤΩΝ ΑΝΤΙΚΥΘΗΡΩΝ ΑΙΧΜΑΛΩΣΙΑ...» σελ. 108.

³⁸⁸ SABINE C.H. «ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΘΕΩΡΙΩΝ» ΕΚΔ. ΑΤΛΑΝΤΙΣ ΜΕΤΑΦΡ. ΜΑΝΘΟΥ ΚΡΙΣΠΗ, σελ. 64, 69, 70, 91.

³⁸⁹ ό.π. σελ. 64, 70, 78.

³⁹⁰ SABINE C.H. ό.π. 56, 58, 60, 77.

³⁹¹ ό.π. σελ. 56, 58, 60.

Βλ. Κεφ. ΙΙ.Π «Η μάχη των ριζοσπαστών για την εθνική γλώσσα. Οι εκπαιδευτικές πρωτοβουλίες των. Ο ριζοσπαστικός με τη σύσταση ιδιωτικών σχολείων προώθησε μια παιδιά με εθνικό περιεχόμενο. Στην περιοχή της Σάμης και η οικογένεια του Ζερβού με συγγενείς τους είχαν συστήσει αντίστοιχο ίδρυμα.

³⁹² ό.π. σελ. 85, 87.

³⁹³ ό.π. σελ. 90, 92, 94.

³⁹⁴ ό.π. σελ. 90

-ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΖΕΡΒΟΥ ΗΛΙΑ 114-115.

³⁹⁵ ΖΕΡΒΟΣ – ΙΑΚΩΒΑΤΟΣ «ΑΙ ΔΥΟ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑΙ...» σελ. 106.

³⁹⁶ SABINE G.H. ό.π. σελ. 91, 94.

³⁹⁷ ό.π. σελ. 90.

³⁹⁸ ό.π. σελ. 76, 91.

³⁹⁹ ό.π. σελ. 59, 72, 73.

⁴⁰⁰ ό.π. σελ. 77, 72.

⁴⁰¹ ό.π. σελ. 92, 59

ΖΕΡΒΟΣ-ΙΑΚΩΒΑΤΟΣ ΗΛΙΑΣ «ΑΙ ΔΥΟ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑΙ ...» σελ. 183

⁴⁰² ΖΕΡΒΟΣ – ΙΑΚΩΒΑΤΟΣ ΗΛΙΑΣ «ΑΙ ΔΥΟ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑΙ...» σελ. 161.

⁴⁰³ Εφ. «Φιλελεύθερος» αρ. 34, Σάββατο 14 Απριλίου 1851, σελ. 65^α άρθρο με τίτλο «Η ΗΘΙΚΟΤΗΣ ΤΟΥ ΙΟΝΙΟΥ ΛΑΟΥ».

⁴⁰⁴ SABINE G.H., ό.π. σελ. 55, 61.

⁴⁰⁵ «Φιλελεύθερος», ό.π. σελ. 65β.

⁴⁰⁶ ό.π.

⁴⁰⁷ SABINE G.H., ό.π. σελ. 67.

⁴⁰⁸ ΖΕΡΒΟΣ – ΙΑΚΩΒΑΤΟΣ ΗΛΙΑΣ «Ι ΔΥΟ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑΙ...» σελ. 154-155, 166, 194-105, 197.

«Πως λοιπόν θέλομεν διαφύγει την πίεσιν και την ενέργειαν αυτής; Αμβλύνοντε τα όπλα της. Τίνα δε είναι ταύτα; Και πως δυνάμεθα να τα αμβλύνωμεν; Τρία είναι τα οξύτερα και αποτελεσματικότερα δι'ών επιδρά εφ'ημών, αι υποσχέσεις, η διαφθορά και η βία και τας μεν υποσχέσεις αμβλύνωμεν δια της δυσπιστίας και μεγαλοφροσύνης, την διαφθοράν δια της αφιλοκερδείας και ευσυνειδησίας, και την βίαν δια του ηρωϊσμού και της συνέσεως, άπαντα δε ταύτα εξαρτώνται αποκλειστικώς από την θέλησίν μας, αποτελούν την θεραπευτικήν μέθοδον, την οποίαν εάν πιστώσ ακολουθήσωμεν, θέλομεν αφεύκτως ανακουφισθή εκ του ημίσεως του πιέζοντος ημάς κακού».

⁴⁰⁹ ΖΕΡΒΟΣ – ΙΑΚΩΒΑΤΟΣ ΗΛΙΑΣ «Η ΕΠΙ ΤΩΝ ΑΝΤΙΚΥΘΗΡΩΝ ΑΙΧΜΑΛΩΣΙΑ ΜΟΥ...», σελ. 90.

«Η δε Πατρίς, εγειρομένη με σοβαρόν μεν, αλλά κατηφές το πρόσωπον και με αυστηράν, αλλά δικαίαν την γλώσσαν, ήθελε μας λέγει.

«Εγώ εναπέθεσα εις εσάς όλην μου την πίστιν, τα συμφέροντα, τα δίκαια, την τιμήν, το μέλλον, χορηγήσασα εις τους μέν την βουλευτικής ιερατείαν, εις τους δε ταύτην και την δημοσιογραφικήν και εις ετέρους ιδιαιτέραν, σας κατέστησα ούτω στρατιώτας και προμάχους της επελευθερώσεως μου.

Όταν σας ενέδυσον με τας εντίμους και λαμπράς στολάς μου και παρέδιδον εις την συνειδησίν σας την υπεράσπισιν μου, δεν σας εβίασα ν'αναδεχθήτε τοιούτον φορτίον, σεις αυθόρμητα το απαιτήσατε και εγώ δεν edίστασα να το επιθέσω εις σας μάλλον παρά εις άλλους, πεποιθυία εις

την προθυμίαν, τον χαρακτήρα και την τιμιότητα σας, ή αν πάλιν εκουσία ως εγώ σας το προσέφερον, ηδύνασθε εγκαίρως να το παραιτήσητε. Εισήλθατε όμως εις το εναγώνιον στάδιον, και ως εξεπληρώσατε τα καθήκοντα σας κατά τας δυνάμεις σας, εγώ επίσης σας αντήμειβον ως ηδυνάμην, με την επιδοκμασίαν μου, το σέβας μου και την συνέχειαν της πίστεως και της αγάπης μου.

Τα πλούτη και τας τιμάς του ξένου δεν είχαν βεβαίως να σας προσφέρω, διότι ήμην και είμαι πτωχή και δούλη, επροθυμοποιούμην όμως να σας διακοσμήσω με τα αληθώς έντιμα και λάμποντα παράσημα της αρετής και της ελευθερίας και με ταύτα να σας αποδώσω αναλόγως και εκείνα εις τον θρίαμβον. Αις απολαυαί της τυραννίας είναι και αιχραί και αβέβαιαι, ενώ αι προσφοραί της Πατρίδος είναι και ένδοξοι και ασφαλείς...

Σεις ηδύνασθε, το πολύ επανερχόμενοι εντίμως εις τους κόλπους μου, ν' αποθέσητε, αν είχατε αποχρώντας λόγους, το φορτίον μου. Εγώ δε σεβόμενη τότε την απόφασιν σας ταύτην και εκτιμώνσα τας υπέρ εμού θυσίας σας ήθελα φροντίσει, αν ησθανόμην ακόμη την ανάγκην, να σας αντικαταστήσω, αλλ' όχι να δραπετεύσητε από το αγωνιστήριον, επί του οποίου διεκυβεύετο η τιμή και η τύχη μου.

⁴¹⁰ SABINE G.H., ό.π. σελ. 74-75.

⁴¹¹ ΖΕΡΒΟΣ – ΙΑΚΩΒΑΤΟΣ ΗΛΙΑΣ «ΑΙ ΔΥΟ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑΙ», ό.π. σελ. 201.

⁴¹² ό.π. σελ. 194.

⁴¹³ SABINE G.H. ό.π. σελ. 68.

⁴¹⁴ ΒΕΡΕΜΗΣ ΘΑΝΟΣ «ΕΘΝΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ ΣΤΗ ΝΕΩΤΕΡΗ ΕΛΛΑΔΑ» ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ ΑΘΗΝΑ 1999, σελ. 16.

⁴¹⁵ ΣΚΟΠΕΤΕΑ ΕΛΛΗ «ΤΟ ΠΡΟΤΥΠΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ...» ό.π. σελ. 88-89.

⁴¹⁶ ό.π. 179.

⁴¹⁷ «Φιλελεύθερος» αρ. 3, έτος Α, Σάββατο 5 Μαρτίου 1849, στήλη ΕΠΙΦΥΛΛΙΣ, άρθρο με τίτλο «Ο ριζοσπάστης γονυπετής ενώπιον του πνευματικού του.

⁴¹⁸ ΒΕΡΕΜΗΣ ΘΑΝΟΣ ό.π. σελ. 13.

⁴¹⁹ «Φιλελεύθερος» ό.π. «διότι παρ' ημίν διετηρήθη ακραιφνής και ακέραιος ο χριστιανισμός ο οποίος μας παρεδόθη από τον Νυμφίον της Εκκλησίας και των ιερών αποστόλων, ενώ η Δυτική Εκκλησία υπεχώρησεν οπωσούν εις τον εγωισμόν των βαρβάρων τους οποίους ανέπλασεν».

⁴²⁰ στο Φ2, έτος Α', Σάββατο 26 Φεβρουαρίου 1849, σελ. 5^α, στήλη «ΔΙΑΦΟΡΑ».

⁴²¹ Michael Freeden «ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ» Μετάφραση Ευδ. Ρεντά Oxford University Press 2003, σελ. 25-26.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Αναμφίβολα οι ριζοσπάστες αποτελούν τους κύριους αποδέκτες των καταχρήσεων των κατασταλτικών μηχανισμών της Προστασίας που πλήττουν τις ατομικές και πολιτικές ελευθερίες την κορωνίδα ενός αστικού και φιλελεύθερου κράτους. Αποτελεί αυτή η διαπίστωση την άλλη όψη του νομίσματος της εφαρμογής μιας πολιτικής που διατείνεται για τον φιλελευθερισμό της και ταυτόχρονα αυτοαναιρείται. Βέβαια πρέπει να αποφύγουμε την ταύτιση μιας πολιτικοκοινωνικής πραγματικότητας και ιστορικής εξέλιξης με μία πολιτική θεωρία ή ιδεολογία η οποία είναι συστατικό κομμάτι και πνευματική αντανάκλαση μιας άλλης ιστορικοκοινωνικής πραγματικότητας. Ούτε πάλι μπορούμε να αρνηθούμε ότι τα ιδεολογικά προτάγματα θεωριών παραμένουν σταθερά αλλά στο βαθμό που εγκολπώνονται από κυρίαρχες κοινωνικοπολιτικά ομάδες όχι μόνο εντός κοινωνίας αλλά και ευρύτερα αναδιαμορφώνονται και επενεργούν πάνω σε ιστορικές ιδιαιτερότητες προσδίδοντας μια ποικιλομορφία στην εμφάνιση, εξέλιξη ή και παρακμή των κοινωνικών κινημάτων.⁴²² Επειτα πρέπει να λάβουμε υπόψιν μας ότι τόσο η πιστή εφαρμογή των φιλελευθέρων αρχών σε υπερκοινωνικό επίπεδο όσο και η

κριτική ως προς την απουσία τους επηρεάζονται από τον εμπειρισμό ο οποίος δεν παρέχει μια εικόνα της πραγματικότητας ενάντια στα κυρίαρχα συμφέροντα ή τις κοινωνικά προβληματικές συνθήκες αλλά αντίθετα από τη σκοπιά τους.

Ετσι λοιπόν είναι δυνατόν σε δεδομένο τόπο και χρόνο οι πολιτικές κοινωνίες που μοιράζονται τους ίδιους πολιτικούς ή εθνικούς κανόνες να έχουν ομοιότητες κατά προσέγγιση αλλά και ανεξήγητες διαφοροποιήσεις στις επαναστατικές τους εμπειρίες (Risorgimento, Επτανησιακές εξεγέρσεις, ουγγρική).

Ο Lothar Dohn αναφερόμενος στη διαμόρφωση του φιλελεύθερου κράτους τονίζει την ικανότητα προσαρμογής του φιλελευθερισμού ανάλογα με τα συμφέροντα της κυριαρχίας και της οικονομίας στα οποία αφιερώθηκε το αγγλικό στέμμα κατά μια έννοια όσο και η αγγλική αστική τάξη.⁴²³

Ετσι η συνθήκη του 1815 κατά την οποία υιοθετήθηκε μια κοινή άρνηση της επανάστασης και μια πολιτική αλληλεγγύης εναντίον κάθε απειλής για ανατροπή της ειρήνης από την πλειοψηφία των ισχυρών ευρωπαϊκών κρατών τοποθετεί την Αγγλία στο πλευρό των συντηρητικών δυνάμεων της Ευρώπης προκειμένου να διασφαλίσει τα γεωπολιτικά συμφέροντα της. Η συνθήκη βρίσκει την Αγγλία να υπερέχει πολιτικά σε διεθνές επίπεδο.

Η μελέτη του ριζοσπαστικού κινήματος έγινε με κεντρική μορφή τον Ηλία Ζερβό – Ιακωβάτο ηγέτη του Ριζοσπαστισμού χωρίς να υποτιμάται η συμβολή και των άλλων στελεχών. Εντυπωσιάζει η ανυποχώρητη, σθεναρή και υπερήφανη στάση του στην προάσπιση των φυσικών δικαιωμάτων ενός μικρού λαού αξιοποιώντας στο έπακρον την δύναμη του λόγου για να κλονίσει το οικοδόμημα της Προστασίας μπρος στον καθρέπτη του Φυσικού Δικαίου. Τον αναδεικνύει σε μία νέα – πολιτική – διανοητική και ηθική ηγεσία, μέσω της οποίας δημιουργούνται νέα υποκείμενα τα οποία τείνουν να εκφράσουν μια εθνική – λαϊκή συλλογική θέληση που θα συγκροτείται από τη σύνθεση αστικών και δημοκρατικών λαϊκών αιτημάτων (όχι κατ'ανάγκη) ταξικών) σε μία κοινωνία που δεσμευμένη να ζει με προκαπιταλιστικούς όρους παρουσιάζει πρωτοπόρα για την εποχή της και για τον τύπο της αιτήματα (καθολική ψηφοφορία, κατάργηση θανατικής ποινής, προάσπιση ιδιοκτησίας μικροϊδιοτήτων κ.α.).

Βέβαια η ιστορική εξέλιξη είναι μια αέναη διαδικασία και η καταγραφή της χρειάζεται την επίκληση διαφορετικών μεθοδολογικών προσεγγίσεων που η κάθε μια από τη δική της οπτική γωνία εξετάζει τις διάφορες πτυχές του υπό εξέταση αντικειμένου. Και ακριβώς επειδή για την ιστορία όπως και για κάθε πτυχή της ανθρώπινης ζωής ο χρόνος δεν σταματά, νέα στοιχεία έρχονται στο φως που κάνουν επιτακτική την ανάγκη επανερμηνείας των ιστορικών θεμάτων.

Σ'ολη τη διάρκεια συγγραφής τούτης της μελέτης η προσέγγιση έγινε έχοντας κατά νου ότι η ιστορία γράφεται με το πνεύμα εκείνου ή εκείνων για τον οποίον (ή για τους οποίους) γράφουμε και ότι δουλειά μας δεν είναι ούτε η αγάπη για το παρελθόν ή η χειραφέτηση από αυτό αλλά η κυριάρχηση και κατανόηση του σαν κλειδί για την κατανόηση του παρόντος.

Εχοντας κατά νου αυτά δεν μπορούμε παρά να μην αξιολογήσουμε ως ένα βήμα προόδου για την εποχή εκείνη τον χαρακτήρα της αντιπροσωπείας της Θ' Βουλής την οποία περιέγραψε ο Ζερβός μέσα από

τις σελίδες του Φιλελεύθερου ως εξής: «ο λαός εγνώριζεν εκ των προτέρων τας θυσίας, την αφοσίωσιν, την αυταπάρνησιν και την ικανότητα αυτών και ένεκα τούτων τους εξέλεξεν αντιπροσώπους του, ανυψωθέντες δε αυθορμήτως υπ' αυτού εις την υψηλήν αυτήν θέσιν, δεν έπραξεν άλλο ειμή να απαιτήσωσιν ότι απήτει και αυτός ο λαός δηλ. ανακούφισιν τινά εκ των πολυετών δεινών του και την απελευθέρωσιν του. Αν αι δίκαιαι αύται απαιτήσεις είναι .... δημοκοπίαί δέχονται αυτήν την επιθετολογίαν και οι ριζοσπάσται, και την δέχονται τοσούτω μάλλον, καθόσον παριστάνει την αρετήν και την δικαιοσύνην συναισθανόμενην και εξασκούμενην από ολόκληρον λαόν».⁴²⁴

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

⁴²² Charls Tilly: "New School for Social Research" «Για την εξήγηση των πολιτικών διαδικασιών».

⁴²³ Lothar Dhn-Claus Fritzsche «Φιλελευθερισμός – Συντηρητισμός εκδ. «Επίκεντρο», Θεσσαλονίκη 2010, σελ. 77

⁴²⁴ «Φιλελεύθερος» αρ. 27 Σάββατο 17 Φεβρουαρίου 1851 σελ. 51β κύριο άρθρο «Ο Ριζοσπαστισμός της Επτανήσου και τινές Αγγλοεφημερίδες της μητρός Ελλάδος».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Α) ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ – ΑΝΕΚΔΟΤΕΣ

1. ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΕΩΝ

-ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΕΩΝ ΤΗΣ ΕΥΓΕΝΕΣΤΑΤΗΣ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΗΣ ΣΥΝΕΛΕΥΣΗΣ ΤΟΥ ΗΝΩΜΕΝΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΤΩΝ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ Δ' ΣΥΝΑΘΡΟΙΣΗ ΤΗΣ Η' ΓΕΡΟΥΣΙΑΣ, ΚΕΡΚΥΡΑ 1849.

-ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΕΩΝ..... ΚΑΤΑ ΤΗΝ Ε' ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΗ ΤΗΣ Η' ΓΕΡΟΥΣΙΑΣ, ΚΕΡΚΥΡΑ 1842.

-ΠΡΑΚΤΙΚΑ Θ' ΒΟΥΛΗΣ: ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ 9^η - 5 ΑΠΡΙΛΙΟΥ/24 ΜΑΡΤΙΟΥ 1850

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ 17^η 6/18 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1850

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ 20^η 93/24 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1850

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ 25^η 2/14 ΜΑΪΟΥ 1950

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ 2α, 26 ΜΑΡΤΙΟΥ 1850

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΖΗΤΗΣΕΩΝ ΙΑ' ΙΟΝΙΟΥ ΒΟΥΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΔΕΥΤΕΡΑΝ ΑΥΤΗΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΣΥΓΚΡΟΤΗΘΕΙΣΑΝ ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1859-1960, ΚΕΡΚΥΡΑ, ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ, 1860.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΖΗΤΗΣΕΩΝ ΙΒ' ΙΟΝΙΟΥ ΒΟΥΛΗΣ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΛΣΤ' ΚΕΡΚΥΡΑ 1862.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΖΗΤΗΣΕΩΝ ΙΒ' ΙΟΝΙΟΥ ΒΟΥΛΗΣ ΕΚΤΑΚΤΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΗ (46^η) 13/25 ΜΑΪΟΥ 1862.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΖΗΤΗΣΕΩΝ ΙΒ' ΙΟΝΙΟΥ ΒΟΥΛΗΣ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΗ ΜΕ΄.

2. ΤΙΑΚ (ΤΟΠΙΚΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΚΕΦΑΛΟΝΙΑΣ)

-ΣΥΝΑΘΡΙΣΙΣ ΤΡΙΤΗ ΤΗΣ ΤΡΙΤΗΣ ΓΕΡΟΥΣΙΑΣ κτλ, κτλ, κτλ, ΑΡ. ΝΓ' ΤΙΤΛΟΣ «ΠΡΑΞΙΣ ΤΗΣ ΓΕΡΟΥΣΙΑΣ ΜΕ ΤΗΝ ΟΠΟΙΑΝ ΠΟΛΙΤΟΓΡΑΦΟΝΤΑΝ ΥΠΗΚΟΟΙ ΙΟΝΙΟΙ ΔΙΑΦΟΡΟΙ ΞΕΝΟΙ», σελ. 61.

-ΣΥΝΑΘΡΟΙΣΙΣ ΠΡΩΤΗ ΤΗΣ ΤΕΤΑΡΤΗΣ ΓΕΡΟΥΣΙΑΣ – ΑΡ. Θ' – ΤΙΤΛΟΣ «ΠΡΑΞΙΣ ΤΗΣ ΓΕΡΟΥΣΙΑΣ ΔΙΑ ΤΗΣ ΟΠΟΙΑΣ ΠΟΛΙΤΟΓΡΑΦΕΙΤΑΙ ΕΝΑΣ ΞΕΝΟΣ ΥΠΗΚΟΟΣ.

-ΤΙΑΚ: Βιβλίο Επιστολών Αστυνομίας άρχεται τη 25^η Αυγούστου 1851. Λήγει την 31^η Ιουλίου 1852: Τα παρακάτω έργα εμπεριέχονται ΚΑΙ στη μελέτη του «ΔΕΜΠΟΝΟΥ Α.Δ. ΤΟ ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΡΙΟ «Η ΟΜΟΝΟΙΑ» ΛΗΞΟΥΡΙΟΥ.

α) Φ.81, αρ. 56, 1.2.1851.

β) 22^ο έγγραφο (Φ.108r αρ. 183): «Εισβολή Αστυνομίας στο παράνομο κέντρο» Υποδιοίκηση Πάλλης 23 Μαρτίου 1852.

γ) 23^ο έγγραφο (Φ.109r αρ. 184) «ΠΑΡΑΝΟΜΟΣ ΤΥΠΟΣ» 23 Μαρτίου 1852.

δ) 24^ο έγγραφο (Φ.109r αρ. 186) «ΧΑΛΑΡΩΣΗ ΚΑΙ ΥΠΟΤΟΝΙΚΟΤΗΤΑ», 24 Μαρτίου 1852: Σφράγιση αντιστασιακού κέντρου και εφαρμογή «προληπτικών προληπτικών μέτρων» στους συνέδρους.

ε) 25^ο έγγραφο (Φ.111, αρ. 196) «Ο ΑΜΕΡΟΛΗΠΤΟΣ ΞΑΝΑΚΤΥΠΑ» 28 ΜΑΡΤΙΟΥ 1852: ενημέρωση για ανεύρεση φύλλων χειρόγραφης εφημερίδας «ΑΜΕΡΟΛΗΠΤΟΣ».

στ) 4^ο έγγραφο Φ.83, αρ. 66 «ΑΝΤΙΣΤΑΣΙΑΚΕΣ ΠΡΑΞΕΙΣ ΑΠΟ ΕΠΩΝΥΜΟΥΣ ΠΟΛΙΤΕΣ» ΛΗΞΟΥΡΙ 6 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1852: Αντιστασιακές πράξεις μετά τη Δεκακαλπία.

ζ) 28^ο έγγραφο, Φ.140 246: «ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ – ΠΡΟΠΗΛΑΚΙΣΜΟΙ – ΟΞΥΤΗΤΕΣ» Ληξούρι 14 Μαΐου 1852: Αντιπαραθέσεις στη μονή Ταφίου στο Ληξούρι, ημέρα τέλεσης μνημοσύνου του ριζοσπάστη Παναγή Ξυδιά ανάμεσα σε Δεκακαλπίτες και Ριζοσπάστες. Αναφορά και για μοναχό ριζοσπάστη που κατοικεί στη μονή και έρχεται σε αντιπαράθεση με τον ιερέα τον οποίον προκαλεί. Τον αποκαλεί «ταραχοποιό» (Φ141r).

-«Νύξεις περί της αρχής της οικογένειας του Κομ. Δημητρίου Καρούσου και εκθέσεις γεγονότων και εγγράφων τινών συσχετιζομένων με τον δημόσιον βίον του» Κέρκυρα – τυπογραφείον «Ερμής» Αντωνίου Τερζάκη – 1963.

3. ΑΡΧΕΙΟ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ – ΑΡΧΕΙΟ ΗΛΙΑ ΖΕΡΒΟΥ-ΙΑΚΩΒΑΤΟΥ.

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

-BOWEN, Γραμματέα Αρμοστού προς Harrest Δεκέμβριος 1855 (δ3α) στην Αγγλική και μετάφραση της ιδίας στα Ελληνικά (δ3β).

-ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΩΝ ΕΙΔΗΣΕΩΝ (9 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1856) όπου αναφέρεται σε επιστολή απευθυνόμενη από τον Γενικό Δ/ντή Αστυνομίας (Εκτελεστικής) προς Τοπικό Δ/ντή Κυθήρων αφορώσα τον Ζερβόν και παρόμοια διακοίνωσις απευθυνόμενη και εις τον εν Μερλέραις Ανθυγειονόμων αφορώσα τον κ.Μομφερράτον. Η επιστολή που αφορά τον Ζερβό Ηλία έχει ημερομηνία:

Κέρκυρα 22 Φεβρουαρίου 1856 και υπογράφεται από τον Γενικό Δ/ντή Γ.Ε. Λώρενς (δ4).

-Φλαμπουριάρη Προέδρου Ιονίου Βουλής προς Ηλία Ζερβόν-Ιακωβάτον (1 Μαρτίου 1861). Εκδήλωση λύπης για επιλογή Ζερβού να παραιτηθεί (δ12).

-Καρούσου Δημητρίου Προέδρου Γερουσίας προς Ηλίαν Ζερβόν – Ιακωβάτον, Προέδρου Νομοθετικής Συνελεύσεως ΙΒ' Βουλής (1 Αυγούστου 1862) (δ.13).

-Ηλία Ζερβού-Ιακωβάτου, Προέδρου Ιονίου Βουλής προς Ευάγγελο Τσαρλαμάνη, 13 Αυγούστου 1863 (δ14).

-Ηλία Ζερβού-Ιακωβάτου ΠΡΟΣ ΕΠΑΡΧΟΝ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ (9/2 Ιονίου 1864) (δ16).

-Ιγγλέση, Έπαρχου Κεφαλληνίας προς Ηλία Ζερβό - Ιακωβάτο, Ειδοποίηση ότι η Εθνοσυνέλευση απεδέχθη παραίτηση του και να τον πληροφορήσει το δυνατόν γρηγορότερα αν σκέπτεται την επομένη να μεταβεί σε Αθήνα (ε217).

Ζερβού-Ιακωβάτου Ηλία προς πληρεξουσίου του Έθνους (31 Ιουλίου 1864).

Δελγιώργη Επαμεινώνδα προς Μεταξά, Εισαγγελέα Πατρών – Τηλεγράφημα (1864) όπου αναφέρεται ότι δεν έγιναν δεκτές οι παραιτήσεις.

-ΖΕΡΒΟΣ – ΙΑΚΩΒΑΤΟΣ ΗΛΙΑΣ «ΨΗΦΙΣΜΑ ΤΗΣ 8^{ΗΣ} ΙΟΝΙΟΥ ΒΟΥΛΗΣ» 1859.

-«ΟΙ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΟΙ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΡΟΕΔΡΟΝ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΩΝ ΤΗΣ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ (ΝΟΕΜ. 1850) (δ.2).

-ΖΕΡΒΟΣ – ΙΑΚΩΒΑΤΟΣ ΗΛΙΑΣ «Το Ενωτικόν Ζήτημα και η Αγυρτεία αποκαλυπτόμενα 1879».

-ΖΕΡΒΟΣ – ΙΑΚΩΒΑΤΟΣ ΗΛΙΑΣ: «Ο ΥΠΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΝΑΥΤΙΚΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΑΦΟΠΛΙΣΙΣ» (τετράδιο Α').

-ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ (τετράδιο Β') «Συνέχεια του Ναυτικού αποκλεισμού της Ελλάδος, η δωρεά του διαδόχου είναι ο Μεσαίων της Δύσεως εν τη Ανατολή».

ΜΟΝΟΦΥΛΛΑ.

-«Διαμαρτύρησις ενώπιον του κοινού» το τιτλοφορεί ο Ηλίας Ζερβός (δ5).

-Τα μέλη του Δημοτικού Καταστήματος Ληξουρίου η «Ομόνοια» (Ιανουάριος 1851) Ανακοίνωση – Διαμαρτυρία (δε).

-«Δημοτικό Κατάστημα Αργοστολίου προς τον λαόν της Κεφαλληνίας» Σεπτέμβριος 1850 (ανακοίνωση).

-Η Δ/ση του Δημοτικού Καταστήματος Αργοστολίου προς το Λαό της Κεφαλληνίας 16 Φεβρουαρίου 1850): «Πρόσκληση να γραφούν όσο περισσότεροι εις τον εκλογικόν κατάλογον δια να μη επιτευχθούν οι ιδιοτελείς και ολέθριοι σκοποί των ραδιούργων κατά της πατρίδος» υπογράφουν τα μέλη Ιωάννης Ν. Χωραφάς, Ιω. Βαπτιστής Μελίτας, Παναγής Μ.Κουρκουμέλης (δ8).

-Πολίται Αργοστολίου προς το Δημοτικό Κατάστημα και τους συντάκτας των εφημερίδων: «Φιλελεύθερος» και «Χωρικός» (δ9).

-Ομοίως όπως παραπάνω (9 Νοεμβρίου 1850) (δ10).

-«Η διαφημιζόμενη αναφορά κατά του Φιλελεύθερου (18 Απριλίου 1851) Ανακοίνωση τυπογραφείου «Παρνασσός» (δ11).

-Ζερβού-Ιακωβάτου Ηλία «Το ενωτικό ζήτημα και η αγυρτία αποκαλυπτόμενα» Κεφαλληνία 1879.

-Ηλίας Ζερβός – Ιακωβάτος (Ανακοίνωση) «Προς εκλογείς Κεφαλληνίας (6 Ιουνίου 1964): Προτροπή στους Εκλογείς Κεφαλληνίας να τον καταψηφίσουν

εάν τεθεί η κάλπη του και κοινοποίηση ότι «απεποιήθη να δεχθεί πληρεξουσιότητα δια την Εθνοσυνέλευσιν των Αθηνών άλλως αν εκλεγεί θα παραιτηθεί» (δ15).

4. ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

«Φιλελεύθ
ερος»:

Αρ. 1, Σάββατο, 19 Φεβρουαρίου 1849
Αρ. 2, Σάββατο 26 Φεβρουαρίου 1849
Αρ. 3, Σάββατο 5 Μαρτίου 1849
Αρ. 4, Σάββατο 20 Αυγούστου 1849
Αρ. 5 Δευτέρα 26 Ιουνίου 1850
Αρ. 6 Τρίτη 4 Ιουλίου 1850
Αρ. 7 Παρασκευή 14 Ιουλίου 1850
Αρ. 8, Σάββατο 22 Ιουλίου 1850
Αρ. 9, Παρασκευή 28 Ιουλίου 1850
Αρ. 10, Σάββατο 5 Αυγούστου 1850
Αρ. 11, Σάββατο 12 Αυγούστου 1850
Αρ. 12, Σάββατο 19 Αυγούστου 1850
Αρ. 13, Σάββατο 16 Σεπτεμβρίου 1850
Αρ. 14, Τετάρτη 27 Σεπτεμβρίου 1850
Αρ. 15, Σάββατο 14 Οκτωβρίου 1850
Αρ. 16 Σάββατο 21 Οκτωβρίου 1850
Αρ. 17, Σάββατο 28 Οκτωβρίου 1850
Αρ. 18 Σάββατο 4 Νοεμβρίου 1850
Αρ. 19, Κυριακή 12 Νοεμβρίου 1850
Αρ. 20, Σάββατο 17 Δεκεμβρίου 1850
Αρ. 21, Σάββατο 30 Δεκεμβρίου 1850
Αρ. 22, Παρασκευή 12 Ιανουαρίου 1851
Αρ. 3 Σάββατο 20 Ιανουαρίου 1851
Αρ. 24, Τετάρτη 24 Ιανουαρίου 1851
Αρ. 25, Τετάρτη 7 Φεβρουαρίου 1851
Αρ. 26, Σάββατο 10 Φεβρουαρίου 1851
Αρ. 27, Σάββατο 17 Φεβρουαρίου 1851
Αρ. 28, Σάββατο 24 Φεβρουαρίου 1851
Αρ. 29, Παρασκευή 9 Μαρτίου 1851
Αρ. 30 Δευτέρα 19 Μαρτίου 1851
Αρ. 31, Σάββατο 24 Μαρτίου 1851
Αρ. 32 Παρασκευή 30 Μαρτίου 1851
Αρ. 33, Πέμπτη 6 Απριλίου 1851
Αρ. 34, Σάββατο 14 Απριλίου 1851
Αρ. 35 Πέμπτη 19 Απριλίου 1851
Αρ. 52 Τρίτη 28 Αυγούστου 1851
Αρ. 53 Παρασκευή 7 Σεπτεμβρίου 1851
Αρ. 54, Πέμπτη 13 Σεπτεμβρίου 1851
Αρ. 55, Σάββατο 22 Σεπτεμβρίου 1851

Εφ.
«ΧΩΡΙΚΟΣ»

Αρ. 10, 22.4.1850
Αρ. 14, 13.5.1850
Αρ. 22, 15.11.1850
Αρ. 23, 25.11.1850
Αρ. 26, 14.12.1850

Εφ.

Αρ. 1/15.1.1849

2) -ΣΥΜΒΑΣΙΣ ΣΥΝΟΜΟΛΟΓΗΘΕΙΣΑ ΜΕΤΑΞΥ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΙ ΑΓΓΛΙΑΣ
ΕΝ ΛΟΝΔΙΝΩ ΤΗ 17 (29) ΜΑΡΤΙΟΥ 1864 ΠΕΡΙ ΣΥΝΤΑΞΕΩΝ ΚΑΙ
ΑΠΟΖΗΜΙΩΣΕΩΝ ΤΩΝ ΕΝ ΤΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΤΩΝ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ
ΔΙΑΤΕΛΕΣΑΝΤΩΝ ΥΠΑΛΛΗΛΩΝ.

3. ΑΛΛΑ ΓΡΑΠΤΑ ΕΠΟΧΗΣ (ΛΟΓΟΙ, ΔΟΚΙΜΙΑ, ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ, ΜΕΛΕΤΕΣ, ΒΙΟΓΡΑΦΙΕΣ, ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ...).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΕΠΟΧΗΣ.

1. Αλυσανδράτος Γεώργιος Γ., «Ιωσήφ Μομφερράτου αυτοβιογραφικά σημειώματα» *Δελτίον Αναγνωστικής Εταιρείας Κερκύρας*, Αρ.7, 1970.
2. -ΑΛΙΣΑΝΔΡΑΤΟΥ ανέκδοτα γράμματα του Ν.Κονεμένου στον Ανδρέα Λασκαράτο (1860-1861, 1863) Εισαγωγή – Έκδοση – Σημειώσεις Εταιρεία Κεφαλληνιακών Ιστορικών, Αθήνα 1996.
3. Βερύκιος Γεώργιος, «Απομνημονεύματα επί της πρώην Ιονίου Πολιτείας, κυρίως δε περί του εν ταύτη επικρατήσαντος ριζοσπαστικού φρονήματος», Κεφαλληνία: τύποις Προόδου, 1870.
4. Γιαννοπούλου Μαριέττα, «Δύο παμφλέτια Επτανησίων Ριζοσπαστών», *Επιθεώρηση Τέχνης*, 1962, [όπου δημοσιεύονται δύο παμφλέτια: του Δ. Καλλίνικου (10-01-1849) και του Ι. Λισγαρά (1856)].
5. Ζερβός Ιακωβάτος Ηλίας, Υπόμνημα προς την σεβαστήν της Ελλάδος Κυβέρνησιν», Κεφαλληνία 1866.
6. Ζερβός Ιακωβάτος Ηλίας, «Ο Φιλελεύθερος η διδασκαλία περί της καλής ή κακής χρήσεως της ελευθεροτυπίας εις την Επτάνησον», εν Κερκύρα, τυπ. Ερμής, Χ. Νικολαΐδου Φιλαδέλφews, 1849.
7. Ζερβός Ιακωβάτος Ηλίας, «Τα Κεφαλληνιακά η αναφορά συνταχθείσα δια την Βουλήν των αντιπροσώπων της Ιονίου Επικράτειας», εν Κεφαλληνία 1850.
8. Ζερβός Ιακωβάτος Ηλίας, «Αι δύο πρωτεύουσαι της Ανατολής κατά το 1858 και 1860 και η διπλωματία μετά της Ελλάδος», εν Κεφαλληνία, 1873.
9. Ζερβός Ιακωβάτος του Ηλία, «Η επί της Αγγλικής Προστασίας Επτανήσιος Πολιτεία και τα κόμματα», 1884, Επιμέλεια και προλεγόμενα Χρ. Σ. Θεοδωράτου, *Πρακτικά Γ΄ Πανιονίου Συνεδρίου, Παράρτημα*, Αθήνα 1969.
10. Ζερβός Ιακωβάτος Ηλίας, «Η επί των Αντικυθήρων αιχμαλωσία μου και η των συναιχμαλώτων μου», 1857, Επιμέλεια – Προλεγόμενα Χρ. Θεοδωράτου, αθήνα 1977.
11. Ζερβός Ιακωβάτος Ηλίας, «Η Δεκακαλπία και ο ήρωας αυτής», Κεφαλληνία 1872.
12. Ζερβός Ιακωβάτος Ηλίας, «Βιογραφία συντεθείσα παρ' αυτού του ιδίου», 1868, Έκδοση Φιλολογικού Συλλόγου «Παρνασσός», επιμέλεια Χρ. Θεοδωράτου, εν Αθήναις 1974.
13. Ζερβός Ιακωβάτος Ηλίας, «Επιστολή προς Αγησίλαον Βιογραφική ή Βίος Σωκράτη Κουρή», εν Κεφαλληνία 1877.

- 14.Ιδρωμένος Ανδρέας Μ. «Ιωάννης Καποδίστριας - Κυβερνήτης της Ελλάδος» Βιβλιοπωλείο Νότη Καραβία Αθήνα.
- 15.Ιδρωμένος Ανδρέας Μ., «Ο υπέρ της εθνικής αποκαταστάσεως αγών των Επτανησίων, 1815-1864: Πολιτική ιστορία της Επτανήσου, 1815-1864», Εκδ. Β΄ Κέρκυρα 1935.
- 16.Λασκαράτος Ανδρέας, «Τα μυστήρια της Κεφαλονιάς, ήτοι σκέψεις απάνω στην οικογένεια, στη θρησκεία και στην πολιτική, 1856», Αθήνα 1925.
- 17.-Λασκαράτου Ανδρέα Απαντα τ.Γ' (εμπεριέχει τα φύλλα αρ. 31 και 32 της σατυρικής του εφημερίδας «ΛΥΧΝΟΣ» με ημερομηνία έκδοσης 14 Νοεμβρίου και 14 Δεκεμβρίου 1861).
- 18.-Λειβαδά Παν. «Μέτρα προς άρσιν της αναγκαστικής κυκλοφορίας, πρόληψιν της χρεοκοπίας και εμψύχωσιν της βιομηχανίας» εν Αργοστολίω τη 15^η Ιανουαρίου 1891 (Κοργιαλένιος Βιβλιοθήκη Αργοστολίου).
- 19.Lenormant Francois, «Το Ιόνιον Ζήτημα Ενώπιον της Ευρώπης» (μτφρ. Εκ του γαλλικού υπό Επτανησίου - Ανωνύμου), εν Ζακύνθω: Ο Παρνασσός, 1859 Σεργίου Ραφτάνη (Κοργαλένιος Βιβλιοθήκη). (Τίτλος πρωτοτύπου: «La Question Ionienne devant L' Europe», Paris 1859).
- 20.Λοβέρδος Κωστής Ιωάννης Π., «Ιστορία της νήσου Κεφαλληνίας», Δοκίμιον συγγραφέν ιταλιστί. Εξελληνισθέν υπό Παύλου Κων/νου Γρατσιαίου και δια πολλών σημειώσεων πλουτισθέν. Εκδίδεται επιμελεία Γερασίμου Α. Λοβέρδου Κωστή, εν Κεφαλληνία 1888.
- 21.-ΛΟΜΒΑΡΔΟΣ ΚΩΝ/ΝΟΣ: «Σκέψεις επί του Ιονίου Ζητήματος» Ζάκυνθος 1858, αναδημοσίευση: «Το ενωτικό κίνημα στα Επτάνησα», Εισαγωγή, Επιμέλεια, Σπ. Μυλωνά, Αφιέρωμα στα εκατόχρονα της Ενώσεως 1864 – 1964, Αθήνα 1965.
- 22.Λούντζης Ερμάννος, «Επτάνησος Πολιτεία», Μτφρ. Αβιγαΐλ Λούντζη – Νικοκάβουρα, Κέρκυρα 1968. (τίτλος πρωτοτύπου: E.Lunzi, "Della Repubblica Sentinsulate", Bologna 1863).
- 23.Μαλάκης Σπυρίδων, «Απομνημονεύματα προς καταρτισμόν της περί απελευθερώσεως της Επτανήσου Ιστορίας», εν Ζακύνθω, Παρνασσός, 1871-1873.
- 24.Νικολαΐδου Χ.Φιλαδελφέως Τυπογραφείο Ερμής «Τα της 26 Νοεμβρίου 1850», Κέρκυρα.
- 25.Πανάς Παναγιώτης, «Ριζοσπάσται και Βελτιώσεις εν Επτανήσω», εν Κεφαλληνία 1880.
- 26.Πανάς Παναγιώτης, «Ιωσήφ Μομφερράτος», περιοδ. «Εβδομάς», αρ. 88, 1884.
- 27.Πανάς Παναγιώτης, «Βιογραφία Ιωσήφ Μομφερράτου», εν Αθήναις, εκ του τυπογραφείου αδελφών Περρή, 1888.
- 28.Τσιτσελής ηλίας, «Κεφαλληνιακά Σύμμικτα. Συμβολαί εις την Ιστορίαν και Λαογραφίαν της Νήσου Κεφαλληνίας», τόμοι Α΄, Β΄, εν Αθήναις, 1904 και 1960.
- 29.Τρικούπης Σπ. «Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως» τομ.2 Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη.
- 30.Τυπάλδος Ιακωβάτος Γεώργιος, «Ιστορία της Ιόνιας Ακαδημίας», (1837), Εκδ. Ερμής, Επιμέλεια Σ.Ι. Ασδραχά, Αθήνα 1982.
- 31.Φιλήμων Ιωάννης, «Δοκίμιον Ιστορικών περί της Ελληνικής Επαναστάσεως», τομ. 1-2 Αθήναι 1951, τομ.3 Αθήναι 1960, τομ.4 Αθήναι 1961.

32. Χιώτης Παναγιώτης, «Ιστορικά Απομνημονεύματα Επτανήσου», τόμοι Ι- VI, Κέρκυρα – Ζάκυνθος, 1849-1888.
33. Χιώτης Παναγιώτης, «Ιστορία του Ιονίου Κράτους από συστάσεως αυτού μέχρι ενώσεως (1815-1864)», τόμος Α΄, 1874, τόμος Β΄, 1877, Ζάκυνθος, τυπογραφείον «Η Επτάνησος».

ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ

-«Υπόμνημα του Ηλία Ζερβού-Ιακωβάτου προς την σεβαστήν της Ελλάδος Κυβέρνησιν», εν Κεφαλληνία 1866.

Κ.Λομβάρδου «Το ενωτικό κίνημα στα Επτάνησα», Αθήνα.

ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗΣ.

1. Αλυσανδράτος Γ.Γ. «Κείμενα για τον Επτανησιακό Ριζοσπαστισμό, επιμέλεια Δ. Αρβανιτάκης, βιβλιοθήκη Μουσείου Μπενάκη Αθήνα 2008.
2. Αλυσανδράτος Γ.Γ., «Ανέκδοτα γράμματα του Ν. Κονεμένου στον Ανδρέα Λασκαράτο», *Ε΄ Διεθνές Πανιώνιο Συνέδριο*, 1986.
3. Ανδρεάδης Α.Μ., «Η Επτανησιακή δημόσια οικονομία κατά την περίοδον 1797-1814». Επιμ. Βαλέριου Μέξα, Κέρκυρα 1936.
4. Ασδραχας Σ. «Ο καθημερινός εθνικισμός και η ενδοχώρα του, Κυριακάτικη Αυγή», ενθέματα 26.10.1991.
5. Βαγιανάκος Δ. «Ο όρος Ιόνιος - Ιόνιον Πέλαγος και τα ονόματα των Ιονίων Νήσων κατά τας πηγάς», το Ιόνιον Κράτος 1815-1864 – *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας, Κέρκυρα 21-24 Μαΐου 1988, Κέντρο μελετών Ιονίου, Αθήνα 1997.*
6. Βερέμη Θ. – Κητρομηλίδη Παχ. – Κολιοπούλου Ιωαν. Κώρου Ευαγ. – Κιτροεφ. Αλεξ. – «Εθνική ταυτότητα κα εθνικισμός στη νεότερη Ελλάδα» εισαγωγή – επιμέλεια Βερεμη Θάνου «ΜΙΕΤ» Αθήνα 1999
7. Βερύκιος Σπύρος Χρ., «Ιστορία των Ηνωμένων Κρατών των Ιονίων Νήσων», Αθήναι 1964.
8. Βερύκιος Σπ. Χρ., «Σολωμός και οι μεταρρυθμιστές στην Επτάνησο κατά την Αγγλοκρατία», Πολιτική Ιστορία, τόμοι Α΄και Β΄, Θεσ/νίκη, 1994.
9. CHARLES TILLY "NEW SCHOOL FOR SOCIAL RESEARCH" (Για την εξίσωση των πολιτικών.
10. Γερακάρη Νικ. « Η δημόσια εκπαίδευσις εν Επτανήσω», *πρακτικά του εν Κερκύρα πρώτου Πανιονίου Συνεδρίου*, εν Αθήναις 1915.
11. Γκράμσι Αντόνιο «Οι Διανοούμενοι» Α΄ Τόμος εκδόσεις «Σύγχρονη Σκέψη - Στοχαστής», Αθήνα 1982.
12. Δεμπόνος Α.Δ., «Η Πειθαρχική προστασία, από τους αγώνες του λαού της Κεφαλονιάς», Έκδοση Επιτροπής Καλλιτεχνικών και Πολιτιστικών Εκδηλώσεων Δήμου Αργοστολίου, Αργοστόλι, 1995.
13. Δεμπόνος Α.Δ., «Το αναγνωστήριον "Η Ομόνοια"», Ληξούρι, Έκδοση Πολιτιστικού και Εορταστικού Κέντρου Ληξουρίου, 1995.
14. Dreyfus F.G., Roland Marx, Raymond Poidevin, «Γενική ιστορία της Ευρώπης», τόμοι 5,6, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1984, 1985.
15. Haddock Bruce «Ιστορία της Πολιτικής Σκέψης από το 1789 μέχρι σήμερα εκδόσεις Πατάκη Νοέμβριος 2009.

16. Ιστορία του νέου Ελληνισμού – 4^{ος} τομ. Κεφ. ΙΒ' της Χαρλαύτη Τζίνας «Ιστιοφόρος Ναυτιλία – Η περίοδος της μεγάλης ακμής 1833 – 1871
17. Ιδεολογία του μεταπρατικού χώρου», Γ' έκδοση εκ. «ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ», Αθήνα 1978.
18. Καλλιγά Ελένη, «Το Σύνταγμα του Μαίτλαντ για τα Επτάνησα (1817), Ιόνιες καταβολές και βρετανικοί στόχοι», «Ίστωρ», τευχ.3, 1991.
19. Καραπιδάκη Νίκου «Ιόνια Νησιά 1815-1864»- Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, 4^{ος} Τόμος, Κεφ.Ι, εκδόσεις «Ελληνικά Γράμματα» και «Νέα».
20. Καλαφάτη Θαν. «Κρατική παρέμβαση και Αγροτικός Τομέας στα Επτάνησα 1830-1835» Το Ιόνιο Κράτος 1815-1864 - *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας, Κέρκυρα 21-24 Μαΐου 1988, Κέντρο Μελετών Ιονίου, Αθήνα 1997.*
21. -Κέντρο Μελετών Ιονίου «Το Ιόνιο Κράτος (1815-1864), πρακτικά του διεθνούς συμποσίου ιστορίας (Κέρκυρα 21-24 Μαΐου 1988)» Επιμέλεια Παναγιώτας Μοσχονά Αθήνα 1997.
22. Κονόμος Ντίνος, «Ο Ηλίας Ζερβός Ιακωβάτος και η Ένωση της Επτανήσου», Αθήναι 1964.
23. Κονόμος Ντίνος, «Ανέκδοτα κείμενα της Ελληνικής Επανάστασης (1822-1826) Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας (αρ.35) Αθήναι 1966.
24. Κοντονή Άννα, «Φιλελεύθεροι στοχασμοί και δεξίωση τους στον Επτανησιακό χώρο. Ιδεολογία και πολιτική των Μεταρρυθμιστών, 1848 – 1864», Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 1989.
25. Κοντονή Άννα «Οι εκλογικές μεταρρυθμίσεις του 1849 και οι συνέπειες τους στο πολιτικό σύστημα της Επτανήσου», το Ιόνιο Κράτος 1815-1864 - *Πρακτικά Διεθνούς συμποσίου ιστορίας, Κέρκυρα 21-24 Μαΐου 1988, Κέντρο Μελετών Ιονίου, Αθήνα 1997.*
26. Κούκου Ελένη «Το Υπόμνημα του Καποδίστρια του 1815 για την οργάνωση της Παιδείας και της Δικαιοσύνης στα Επτάνησα», το Ιόνιο Κράτος 1815-1988 – *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας, Κέρκυρα 21-24 Μαΐου 1988, Κέντρο Μελετών Ιονίου.*
27. Λάσκαρης Σ.Θ. «Διπλωματική ιστορία της Ελλάδος» Κεφ. Γ', Αθήνα 1950.
28. Λεοντσίνης Γεώργιος Ν., «Ελληνική Γλώσσα και Βρετανική πολιτική στα Επτάνησα», *Το Ιόνιο Κράτος 1815-1864 (Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου ιστορίας, Κέρκυρα, 21-24 Μαΐου 1988), Αθήνα, Κέντρο Μελετών Ιονίου, 1977.*
29. Λιάκος Αντώνης, «Η διάθλαση των επαναστατικών ιδεών στον Ελληνικό χώρο, 1830-1850», *Τα Ιστορικά, τομ.Α, τευχ.1, Αθήνα, Σεπτέμβριος 1983.*
30. Λιάκος Αντώνης, «Η Ιταλική Ενοποίηση και η Μεγάλη ιδέα 1859-1862», Εκδ. Θεμέλιο, 1985.
31. Λιντχάϊμ Τζώρτζ «Σύντομη παγκόσμια ιστορία του Σοσιαλισμού», εκδόσεις «Γλάρος» Φεβρ.1976
32. Λουκάτος Σπ. «Η Επτανησιακή Πολιτική Σχολή των Ριζοσπαστών», γενική επιμέλεια Πετράτος Πέτρος «Σύνδεσμος Φιλολόγων Κεφαλονιάς-Ιθάκης, Αργοστόλι 2009).
33. Lothar Dohn – Fritzche Claus «Φιλελευθερισμός – Συντηρητισμός», εκδόσεις «Επίκεντρον» Θεσσαλονίκη 2010.
34. MICHAEL FREEDEN «Ιδεολογία» OXFORD UNIVERSITY PRESS, Μετάφραση Ευδοξία Ρέντα, 2003.

35. Μάρξ Κάρλ – Ένγκελς Φ., «Η Ελλάδα, η Τουρκία και το Ανατολικό ζήτημα», επιμ. Π. Κονδύλη, Εκδ. Γνώση, Αθήνα 1985.
36. Μάρξ Κάρλ, «Ταξικοί Αγώνες στη Γαλλία από το 1848 έως το 1850», Κ. Μάρξ Ιστορικά έργα, Εκδόσεις Αναγνωστίδη.
37. Μοσχονάς Σπυρ.Γ. «Η σχολή του Κάστρου της Κεφαλονιάς και η συμβολή του Νεοφύτου Βάμβα το έργο της», το Ιόνιο Κράτος 1815-1864 - *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου ιστορίας, Κέρκυρα 21-24 Μαΐου 1988, Κέντρο Μελετών Ιονίου*.
38. Μοσχόπουλος Γεώργιος Ν., «Ιστορία της Κεφαλονιάς», τ.Β΄, Εκδ. Κέφαλος, Αθήνα 1988.
39. ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΣ Γ.Ν. «Ο θεσμός της Αστυνομίας των Ηνωμένων κρατών των Ιονίων νήσων και τα αρχεία της», το Ιόνιο κράτος 1815-1864, πρακτικά διεθνούς συμποσίου ιστορίας Κέρκυρα 21-24 Μαΐου 1988, Κέντρο Μελετών Ιονίου, Αθήνα 1997.
40. Μοσχόπουλος Γεώργιος «Ιστορία της Κεφαλονιάς (1797-1940), Πολιτική ιστορία, Πολιτισμός-Παιδεία-Γράμματα-Τέχνες» Αθήνα 2010.
41. Μοσκόφ Κωστή «Η Εθνική και κοινωνική συνείδηση στην Ελλάδα.
42. Μπακουνάκης Νίκος «Μια στιγμή της Ευρώπης στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα....», εκδόσεις «Πόλις», Αθήνα 1997.
43. Μπόμπου-Σταμάτη Βασιλική «Ανέκδοτα γράμματα του Guilford (1827) σε χειρόγραφα της Γενναδίου Βιβλιοθήκης», το Ιόνιο Κράτος 1815-1864 – *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου ιστορίας, Κέρκυρα 21-24 Μαΐου 1988, Κέντρο Μελετών Ιονίου, Αθήνα 1997*.
44. Νούτσος Παναγιώτης « Η Σοσιαλιστική Σκέψη στην Ελλάδα από το 1875-1974» τομ.Α΄εκδ. «Γνώση», Αθήνα 1996.
45. Πανταζόπουλος Π.Ι., «Εθνικό φρόνημα, Γλώσσα και Δίκαιο στο Ιόνιο Κράτος πριν την ενσωμάτωση», *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας, Κέρκυρα 21-24 Μαΐου 1988, τ. Το Ιόνιο Κράτος 1815-1864, Αθήνα 1997*.
46. Παπαθανασόπουλος Κων/νος «Η Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία (1833-1839), Εξέλιξη και Αναπροσαρμογή» Αθήνα 1983, ΜΙΕΤ.
47. Πανταζόπουλου Ν.Ι. «Εισαγωγή στην Επιστήμη του Δικαίου» τομ.Α΄, Αθήνα 1995.
48. Παξιμαδοπούλου – Σταυρινού Μ., «Οι εξεγέρσεις της Κεφαλληνίας κατά τα έτη 1848 και 1849», Αθήνα, Εταιρεία Κεφαλληνιακών ιστορικών Ερευνών, 1980.
49. Πετράτος Πέτρος, «Λαϊκές ταραχές στο Αργοστόλι – Ανέκδοτη αναφορά της “ειδικής” ανακριτικής επιτροπής για τις ταραχές στο Αργοστόλι του 1833», εκδ. Σίσσυφος Αθήνα 1999 (Κοργιαλένιος Βιβλιοθήκη Αργοστολίου).
50. Πολίτη Αλέξη «Ρομαντικά Χρόνια – Ιδεολογίες και νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880- (Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού)- Μνήμων-2009.
51. Πρασά Αννίτα «Ο Φιλελληνισμός και η Επανάσταση του 1821», εκδόσεις «Δημιουργία», Βόλος 1998.
52. Sabine: «Ιστορία των Πολιτικών Θεωριών» μτφρ Κρίστη Ξάνθου, εκδόσεις «Ατλαντίς» Αθήνα
53. Σβορώνος Νίκος, «Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας», Μεταφρ.Αικατ. Ασδραχά, Αθήνα 1985, Εκδ. Θεμέλιο, (Τίτλος πρωτοτύπου: Histoire de la Grece Moderne, Presses Universitaires de France, Paris 1972).

54. Σκοπετέα Ε., «"Το πρότυπο Βασίλειο" και η Μεγάλη Ιδέα, Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)», Αθήνα 1988.
55. Σταυρινού Μ. «Στατιστικά στοιχεία για τη Δημοτική Εκπαίδευση στην Επτάνησο κατά τη περίοδο της Αγγλοκρατίας», το Ιόνιο Κράτος 1815-1864, *πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου ιστορίας, Κέρκυρα 21-24 Μαΐου 1988, Κέντρο Μελετών Ιονίου, Αθήνα 1997.*
56. Σταυροπούλου Ερασμία – Λουΐζα, «Παναγιώτης Πανάς (1832-1896), Ένας ριζοσπάστης ρομαντικός», Αθήνα, Επικαιρότητα, 1987.
57. Σουρής Γ.Α. «Ο Γλάδστων στα Επτάνησα – Ενωτικό κίνημα και Βρετανικά αδιέξοδα» προκαταρκτικά διεθνούς Πανιονίου Συνεδρίου Αργοστόλι – Ληξούρι, 17-21 Μαΐου 1986, Αργοστόλι 1989.
58. Τζουγανάτος Ν.Δ., «Η 25^η Μαρτίου στα Επτάνησα κατά την εποχή της Αγγλοκρατίας», Ανάπτυπον από το περιοδικόν «Παρνασσός», τ. ΚΕ΄, 1983.
59. Χαρλαύτη Τζ. «Ιστιοφόρος Ναυτιλία – Η περίοδος της μεγάλης ακμής 1833-1871 Ιστορία του Νέου Ελληνισμού - 4^{ος} Τόμος Κεφ.Β΄, εκδόσεις «Ελληνικά Γράμματα»
60. Χυτήρης Γερ. «Πολιτική έκφραση της Κοινωνικής Διαφοροποίησης στα Αγγλοκρατούμενα Επτάνησα» Κερκυραϊκά Χρονικά.ΤΧΧ , Κέρκυρα 1976.
61. «Χρονικά Ζακύνθου» Σύγγραμμα περιοδικόν εκδιδόμενον υπό της «Ζακυνθινής Εστίας», τομ. Α: Εκατονταετηρίστης Ενώσεως της Επτανήσου, Αθήνα 1964.